

М.М. Булатова, С.Н. Бубка, В.М. Платонов



Олімпійський спорт

у системі гуманітарної освіти



Київ — 2019



Видання Національного олімпійського комітету України

УДК: 796.032.2: 37.018 + 009
ББК: 75.4(0)90 + 6/8

Б 90 Олімпійський спорт у системі гуманітарної освіти : навчальне видання / М. М. Булатова, С. Н. Бубка, В. М. Платонов. – К. : Перша друкарня, 2019. – 912 с. : іл.

ISBN 978-966-2419-26-9

У книзі «Олімпійський спорт у системі гуманітарної освіти» викладено історію зародження, розвиток і занепад Олімпійських ігор у Стародавній Греції, спроби їх відновлення у XVII–XIX ст., що завершилися відродженням Олімпійських ігор і формуванням міжнародного олімпійського руху. Представлено відображення олімпійського спорту в літературі та мистецтві різних історичних періодів. Обґрунтовано і проаналізовано періодизацію олімпійського руху сучасності, розглянуто структуру міжнародної олімпійської системи, найважливіші положення Олімпійської хартії, основи діяльності Міжнародного олімпійського комітету, національних олімпійських комітетів, міжнародних спортивних федерацій. Охарактеризовано види спорту, що входять до програм Ігор Олімпіад і зимових Олімпійських ігор. Розглянуто критерії формування програм Ігор, порядок їх організації та проведення, олімпійську символіку й атрибутику, олімпійські церемонії та ритуали. Представлено економічну і гендерну політику МОК, місце спортсмена і антураж в олімпійському спорті та інше.

Весь зміст книги представляє Олімпійські ігри і олімпійський рух в органічному взаємозв'язку з історичними процесами і різними сторонами життя суспільства. Це відкриває широкі можливості для використання її змісту не лише для олімпійської освіти, але й для вирішення різних завдань і гуманістичного виховання.

Для викладачів і студентів закладів вищої освіти фізичного виховання і спорту, наукових працівників та інших фахівців сфери спорту й освіти, а також широкого читацького загалу.

ISBN 978-966-2419-26-9

© М. М. Булатова
С. Н. Бубка
В. М. Платонов,
2019





Дорогі друзі!

Одним із головних пріоритетів Міжнародного олімпійського руху є розвиток олімпійської освіти, розповсюдження ідеалів і цінностей олімпізму.

У сучасному суспільстві, де, на жаль, все сильніше спостерігається зниження інтересу молоді до занять спортом, саме олімпійські цінності можуть навчити її найважливішому. Адже спорт дозволяє спрямувати свою енергію на досягнення багатьох цілей у сфері розвитку і може відігравати особливу роль у забезпеченні здорового способу життя, всеохоплюючої освіти, гендерної рівності і сприяти побудові мирного відкритого суспільства. Ми повинні об'єднати зусилля і зробити спорт натхненням для молодих людей, щоб вони усвідомили його значущість у своєму житті.

Я вітаю Національний олімпійський комітет України з виходом у світ книги "Олімпійський

спорт у системі гуманітарної освіти". Ця фундаментальна праця – результат колективної роботи українських фахівців, відомих експертів у галузі олімпійського спорту: президента Національного олімпійського комітету України Сергія Бубки, президента Олімпійської академії України Марії Булатової та всесвітньо знаного вченого Володимира Платонова.

Ми цінуємо, що Національний олімпійський комітет здійснює великі освітні проекти, які відображають олімпійський спорт як складову європейської культури з її цінностями та багатющою спадщиною.

Від імені Європейських олімпійських комітетів я хотів би подякувати Національному олімпійському комітету й Олімпійській академії України за ініціативу, гідну схвалення, й ґрунтовну підготовку цієї яскравої книги, яка без сумніву стане невід'ємною частиною олімпійської освіти молоді не тільки України та Європи, а й усієї олімпійської родини.

З повагою,

**Президент
Європейських
олімпійських комітетів**

Янез КОСЬЯНЧИЧ

Зміст



Частина I. Стародавня Греція – колыска Олімпійських ігор

Розділ 1. Історія розвитку та особливості давньогрецької цивілізації	16
Розділ 2. Стародавній Рим і Римська Греція.....	58
Розділ 3. Витоки атлетики в Стародавній Греції. Міфи та легенди Стародавньої Греції.....	72
Розділ 4. Фізичне виховання й атлетика в Стародавній Греції	87
Розділ 5. Спортивні споруди для занять атлетикою в Стародавній Греції	99
Розділ 6. Зародження давньогрецьких Олімпійських ігор.....	104
Розділ 7. Олімпія – місце проведення Олімпійських ігор.....	108

Частина II. Олімпійські ігри Стародавньої Греції

Розділ 8. Античні Олімпійські ігри та інші всегрецькі атлетичні змагання	124
Розділ 9. Види атлетичних змагань у програмах давньогрецьких Олімпійських ігор	138
Розділ 10. Підготовка атлетів до Олімпійських ігор.....	154
Розділ 11. Організація давньогрецьких Олімпійських ігор і особливості їх проведення	158
Розділ 12. Переможці Олімпійських ігор і їх вшанування	163
Розділ 13. Видатні атлети, які прославилися на Олімпійських іграх	166
Розділ 14. Відображення Олімпійських ігор у творах античного мистецтва	169
Розділ 15. Негативні явища в давньогрецькій атлетиці.....	177
Розділ 16. Олімпійські ігри в Стародавній Греції в період її перебування під владою Стародавнього Риму.....	181

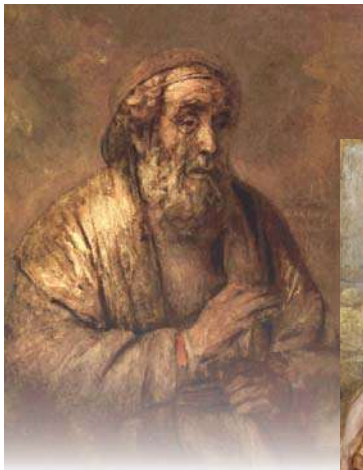
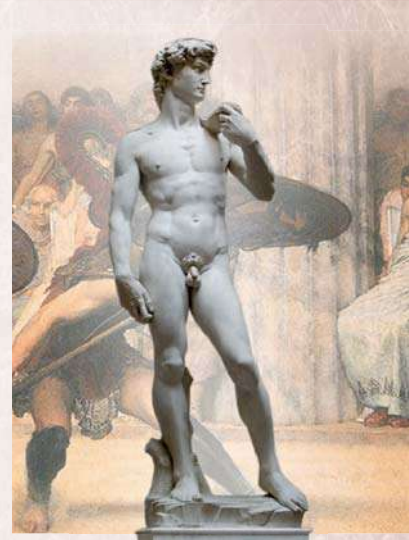


Частина III. Відродження Олімпійських Ігор

Розділ 17. Епохи Ренесансу і Просвітництва, неокласицизм і відродження спадщини давньогрецької цивілізації	195
Розділ 18. Спроби відродження Олімпійських ігор у XVII–XIX ст.	206
Розділ 19. Відродження Олімпійських ігор	221

Частина IV. Олімпійський спорт і його відображення в літературі та мистецтві різних часів

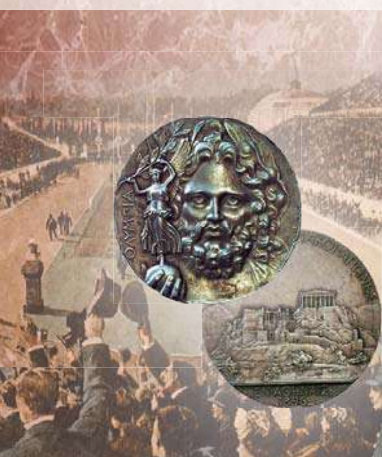
Розділ 20. Гармонійне поєднання	232
Розділ 21. Спорт у літературі	234
Розділ 22. Спорт в архітектурі	240
Розділ 23. Спорт у живопису та графіці	244
Розділ 24. Спорт у скульптурі та декоративно-ужитковому мистецтві	258
Розділ 25. Спорт у музичному, танцювальному та кіномистецтві	268
Розділ 26. Конкурси мистецтв у програмах Ігор Олімпіад (1912–1948)	274
Розділ 27. Виставки мистецтв, культурні програми, фестивалі мистецтв на Олімпійських іграх (1952–2018)	283





Частина V. Президенти Міжнародного Олімпійського комітету, їх життя і діяльність на чолі МОК

Розділ 28. Перший президент МОК Дімітріос Вікелас	299
Розділ 29. Другий президент МОК П'єр де Кубертен	303
Розділ 30. Третій президент МОК Анрі де Байє-Латур	314
Розділ 31. Четвертий президент МОК Юханнес Зігфрід Едстрем	320
Розділ 32. П'ятий президент МОК Ейвері Брендедж	324
Розділ 33. Шостий президент МОК Майкл Морріс Кілланін	335
Розділ 34. Сьомий президент МОК Хуан Антоніо Самаранч	340
Розділ 35. Восьмий президент МОК Жак Рогге	351
Розділ 36. Дев'ятий президент МОК Томас Бах	358



Частина VI. Періодизація Олімпійських ігор. Види спорту в програмах Ігор Олімпіад та Зимових Олімпійських Ігор

Розділ 37. Періодизація сучасних Олімпійських ігор	368
Розділ 38. Спортивні змагання, представлені в програмах Ігор Олімпіад	418
Розділ 39. Спортивні змагання, представлені в програмах зимових Олімпійських ігор	530



Частина VII. Міжнародна олімпійська система

Розділ 40. Основоположні принципи олімпійського спорту і структура міжнародної олімпійської системи	578
Розділ 41. Міжнародний олімпійський комітет та основи його діяльності	588
Розділ 42. Національні олімпійські комітети	613
Розділ 43. Міжнародні спортивні федерації	624

Частина VIII. Особливості функціонування олімпійської системи

Розділ 44. Програма Олімпійських ігор	634
Розділ 45. Організація та проведення Олімпійських ігор	652
Розділ 46. Символи, ритуали, церемонії, атрибутика Олімпійських ігор і супутні заходи	663
Розділ 47. Економіка в олімпійському спорті, економічна політика МОК і його діяльність у цій сфері: історія та сучасність	706
Розділ 48. Спортсмен в олімпійському спорті	744
Розділ 49. Антураж в олімпійському спорті	762
Розділ 50. Мультикультуралізм в олімпійському спорті	779
Розділ 51. Олімпійський спорт і засоби масової інформації	792
Розділ 52. Жінки в олімпійському спорті	804
Розділ 53. Олімпійський спорт і політика	836
Розділ 54. Аматорство та професіоналізм у спорті	892
Література	906



ПЕРЕДМОВА

Олімпійські ігри та олімпійський рух є одним із найдивовижніших явищ в історії людства. Зародившись у Стародавній Греції в 776 р. до н. е., Олімпійські ігри регулярно проводилися понад тисячу років, будучи однією з найважливіших складових загальноеллінської цивілізації. Завершивши свій давньогрецький цикл у 394 р. н. е., вони відродилися наприкінці XIX ст. у вигляді міжнародної події в абсолютно нових історичних умовах після півтори тисячі років майже повного забуття.

Аналізуючи більше ніж 125-річну історію сучасного олімпійського руху, неважко переконатися в тому, що ідеали та цінності, які стали підвалинами Олімпійських ігор Стародавньої Греції, одвічні і привабливі для людства. Вони не тільки дозволили відродити Олімпійські ігри, а й зробили олімпійський рух винятково популярним, охопивши усі країни на п'яти континентах. У сучасному олімпійському русі спортивна, освітня і виховна складові найтіснішим чином переплелися з історичними процесами, соціально-філософськими, політичними і економічними реаліями. Це зробило Олімпійські ігри і олімпійський рух універсальним явищем, прикладом співпраці і зближення інтересів народів різних країн в ім'я гармонійного розвитку людини, зміцнення миру, взаєморозуміння і взаємоповаги між державами і народами, ефективним засобом реалізації політики мультикультуралізму. Одночасно Ігри стали ареною демонстрації протиріч і труднощів сучасного світу, ідеологічної та політичної боротьби, пошуку мирних шляхів розв'язання конфліктів, співіснування великих і малих країн і народів. Все це дозволило Олімпійським іграм та олімпійському руху стати напрочуд стабільними і авторитетними, добитися підтримки світової спільноти, незважаючи на соціальні проблеми і політичні, економічні та екологічні загострення.

Популярність Олімпійських ігор та олімпійського руху багато в чому стала наслідком реалізації уявлень засновника сучасного олімпійського руху П'єра де Кубертена про олімпізм як один із видів суспільної свідомості, обумовлений історичним підґрунтям, морально-етичними й есте-

тичними нормами і правилами. Ці уявлення набули відображення і в сучасному понятті "олімпізм", що є в чинній редакції Олімпійської хартії: "Олімпізм являє собою філософію життя, що звеличує та об'єднує в гармонійне ціле гідність тіла, волі та розуму. Олімпізм, що поєднує спорт із культурою та освітою, прагне створити спосіб життя, який базується на радості від зусилля, освітній цінності доброго прикладу, соціальній відповідальності та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів. Мета олімпізму полягає в тому, щоб поставити спорт на службу гармонійному розвитку людства, сприяючи створенню мирного суспільства, яке зацікавлене в збереженні людської гідності".

Тому цілком природно, що на всіх етапах сучасної історії олімпійського руху Міжнародний олімпійський комітет прагнув поставити на службу освіті і вихованню його величезну історичну спадщину і захоплюючи сучасність. Це прагнення знайшло яскраве відображення не тільки в чинній Олімпійській хартії, а й у стратегічному документі розвитку олімпійського руху, що отримав назву "Олімпійський порядок денний 2020", ухваленому МОК на позачерговій сесії в грудні 2014 р.

Протягом багатьох років освітня функція олімпійського руху переважно обмежувалася предметною галуззю власне олімпійського спорту – знаннями, які забезпечують уявлення про спорт, Олімпійські ігри і олімпійський рух, ідеали і цінності олімпізму, гуманістичний і соціально-культурний потенціал спорту, про його можливості позитивного впливу на культуру людини, її інтелектуальні і творчі здібності тощо.

Разом із тим надзвичайна популярність олімпійського спорту, його виняткова історична та культурна спадщина, багатопланова і вражаюча сучасність, багата не тільки на яскраві і динамічні спортивні події, а й просякнута розгалуженими зв'язками з політикою, економікою, освітою, вихованням, екологією, сучасними технологіями, створюють широкі можливості для використання олімпійського руху та Олімпійських ігор як арени для різнобічної гуманітарної освіти та гуманістичного

виховання. У системі таких освіти і виховання логічно використовувати всю широту і глибину сенсу олімпійського руху з його багатою історією та сучасністю, досягненнями, проблемами, суперечностями, складними зв'язками з різними сферами життя світового співтовариства. Наприклад, Олімпійські ігри, олімпійський рух і олімпійська освіта органічно пов'язані з мультикультуралізмом, під яким розуміють явища і процеси, під час яких забезпечується повага до культурного розмаїття, прав расових, етнічних і культурних груп, до прав і свобод кожної людини щодо самоідентифікації і саморозвитку. Природно, інтенсивне міжнародне співробітництво, обумовлене участю величезної кількості спортсменів у безлічі змагань, що проводяться в різних країнах різних регіонів світу, є сприятливим середовищем для вивчення і прийняття політики мультикультуралізму, тісно пов'язаної з толерантністю, плюралізмом, повагою прав расових, етнічних і релігійних груп, з їх досягненнями в різних сферах суспільного життя.

На матеріалі Олімпійських ігор яскраво проявився процес деколонізації світу, руйнування найбільших колоніальних імперій, утворення і розвитку безлічі самостійних держав, їх включення в олімпійський рух. Захоплюючим є розгляд політичних процесів, які породили протистояння різних світових держав, бойкоти Олімпійських ігор, використання Олімпійських ігор для зміцнення тоталітарних режимів. Ще важливіше показати потенціал олімпійського спорту для мирного співробітництва, протидії руйнівній політиці окремих країн.

І в самому олімпійському спорті є велика кількість гострих проблем, які доцільно не маскувати, а розкривати й аналізувати. Діти схильні захоплено сприймати Олімпійські ігри як арену миру і дружби, з цікавою символікою та ритуалами, як яскраву емоційну і видовищну подію, а видатних спортсменів – як героїв, які заслуговують на захоплення і наслідування. З віком ставлення до Олімпійських ігор і їх героїв стає більш складним і суперечливим. Інтерес не тільки любителів спорту, а й широких верств світової громадськості, особливо молоді, викликає

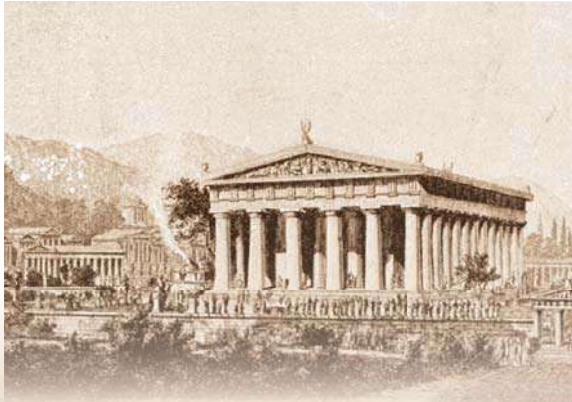
безліч проблем олімпійського спорту, що вимагають критичного аналізу, пошуку їх витоків і шляхів розв'язання. А таких проблем безліч: політизація і комерціалізація олімпійського спорту та Олімпійських ігор, різні форми порушення принципу "чесної гри", корупційні прояви, політичні маніпуляції, гендерні труднощі, гігантоманія під час проведення Олімпійських ігор, охорона навколишнього середовища, здоров'я спортсменів, їх права та життєві перспективи, діяльність засобів масової інформації, свавілля тренерів і функціонерів, проблема допінгу і діяльності Всесвітнього антидопінгового агентства тощо.

Наївно думати, що розширення знань у цих напрямках здатне негативно позначитися на іміджі і популярності олімпійського руху. Навпаки, односторонній, необ'єктивний і стереотипний підхід, орієнтований на ідеалізацію Олімпійських ігор та олімпійського спорту, може призвести не тільки до дискредитації освітньої складової олімпійського спорту, а й негативно вплинути на розвиток олімпійського руху.

На наш погляд, розширення матеріалу гуманітарної освіти на сферу олімпійського спорту виявиться продуктивним у зв'язку з унікальною популярністю олімпійського спорту серед широких верств населення різних країн, особливо дітей та молоді. Події Олімпійських ігор привертають увагу 60–70 % населення Земної кулі. Експерти США зазначають, що коли йдеться про виховання успішних дітей і молоді, здатних витримати конкурентну боротьбу, то перше, що спадає на думку, – це спорт. Звичайно, такі завдання можуть бути вирішені залученням дітей та молоді до мистецтва, технологій, винахідницької діяльності. Однак спорт, безсумнівно, виявляється більш ефективним.

Все вищевикладене визначило зміст цієї книги, в якій величезний масив інформації, що стосується Олімпійських ігор, органічно пов'язаний з історичними процесами і сучасним життям світової спільноти. Хотілося б, щоб досягнення олімпійського спорту знайшли належне відображення під час вирішення широкого кола освітніх і виховних завдань.

Частина I



Стародавня Греція – колиска Олімпійських ігор

Розділ 1.

Історія розвитку та особливості давньогрецької цивілізації

Розділ 2.

Стародавній Рим і Римська Греція

Розділ 3.

Витоки атлетики в Стародавній Греції. Міфи та легенди Стародавньої Греції

Розділ 4.

Фізичне виховання й атлетика в Стародавній Греції

Розділ 5.

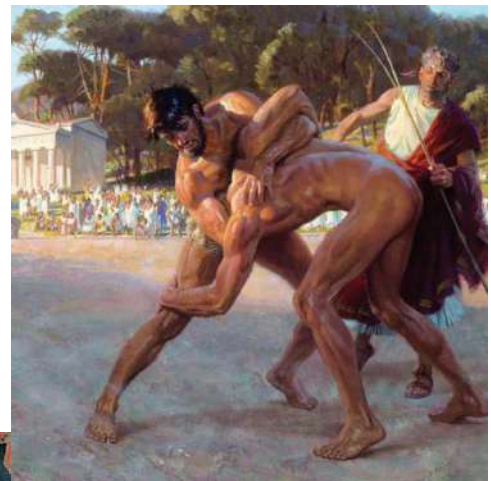
Споруди для занять атлетикою у Стародавній Греції

Розділ 6.

Зародження давньогрецьких Олімпійських ігор

Розділ 7.

Олімпія – місце проведення Олімпійських ігор



Зародившись у Стародавній Греції у VIII ст. до н.е., Олімпійські ігри регулярно проводилися понад тисячу років, будучи однією з найважливіших складових еллінської цивілізації. Давньогрецький період Олімпійських ігор закінчився у IV ст. н.е., а відродилися вони лише наприкінці XIX ст. в абсолютно нових історичних умовах.

Аналізуючи історію сучасного олімпійського руху, ми переконуємося, що ідеали, які є підвалинами Ігор Стародавньої Греції, вічні й привабливі для людства. Саме боротьба за ці ідеали не лише дозволила відродити Олімпійські ігри, а й зробила олімпійський рух настільки популярним явищем, що він охопив усі континенти і країни, став свого роду феноменом суспільного життя світового співтовариства у XX–XXI ст.

Збереглася велика кількість історичних джерел, що дозволяють відтворити атмосферу спортивних змагань у Стародавній Греції, охарактеризувати систему фізичного виховання древніх греків, визначити роль спорту в їхньому житті, виявити місце і значення Олімпійських ігор у давньогрецькій культурі. Археологічні знахідки (статуї та статуєтки з металу та каменю, спортивні снаряди та інші пристосування – гирі, гантелі, диски, посудини для масла тощо), численні літературні джерела стали тим матеріалом, на якому сформувалися знання про атлетику у Стародавній Греції і про Олімпійські ігри – захоплюючий розділ історії культури давнини.

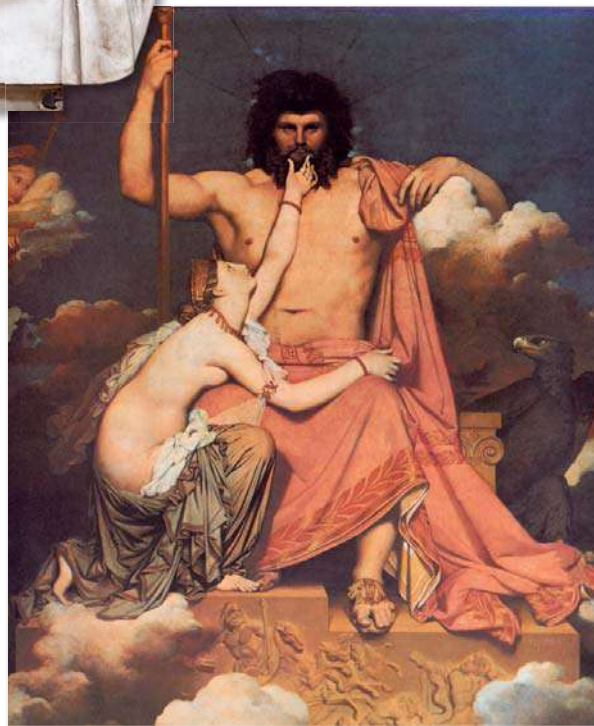
Саме виникнення і розвиток у Стародавній Греції Олімпійських ігор та інших найбільших усерецьких змагань – Немейських, Істмійських і Піфійських ігор – за багато століть до нашої ери є загадкою світової історії. Які підстави існували для того, щоб ці ігри не тільки зародилися, а й, постійно вдосконалюючись, набули величезної популярності і перетворилися на одну з найяскравіших сторінок давньогрецької цивілізації? Як могло статися, що в жодній з найбільших світових держав, у жодній з найрозвинутіших країн світу і через два з половиною тисячоліття не виникло явище, здатне зрівнятися з найбільшими давньогрецькими змаганнями? Та й як могло статися, що виникнення Олімпійських ігор сучасності та їх затвердження як однієї з найбільш популярних і яскравих подій історії та культури багато в чому зобов'язане спадщині давньогрецької цивілізації?

Відповісти на ці питання неможливо без ознайомлення з історією Стародавньої Греції, з особливостями життя древніх греків, з їх релігією, характером, ідеалами, культурою.

Однак в історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції є й інша сторона, що зазвичай випадає з поля зору людей, які вивчають історію античних Олімпійських ігор – вони розглядають їх винятково як явище давньогрецької цивілізації. При цьому мало уваги звертається на той факт, що офіційна історія Ігор, яка охоплює період у 1170 років (з 776 р. до н.е. до 394 р. н.е.), належить у майже рівних за тривалістю частинах до двох різних і багато в чому антагоністичних цивілізацій – Стародавньої Греції (776–146 рр. до н.е.) і Стародавнього Риму (146 р. до н.е. – 394 р. н.е.). Слід зазначити, що як за часів Стародавньої Греції, так і за часів Римської Греції в історії Олімпійських ігор були періоди найвищого розквіту і популярності, кризи і занепаду.

Важко сказати, який з періодів розквіту відрізнявся більшою популярністю, масовістю і багатством. Аби не применшувати ролі Олімпійських ігор Римської Греції, варто підкреслити, що участь в Іграх вважали високою честю для себе багато представників еліти, в тому числі й кілька імператорів, які не лише брали участь в Іграх, а й ставали їх переможцями, святкуючи олімпійські досягнення з небувалою пишністю.

Зевс Олімпійський. Римська копія з грецького оригіналу. V ст. до н. е.



Зевс і Фетіда. Енгр Жан Огюст Домінік. 1812 р.



Походження Чумацького шляху. Тінторетто. 1570 р.

З упевненістю можна стверджувати лише те, що Олімпійські ігри періодів розквіту Стародавньої Греції і Стародавнього Риму були різними. Вони відрізнялися не тільки програмою і складом учасників, а й філософією, що лежала в їх основі.

Вірогідним є той факт, що Стародавній Рим, поневоливши Стародавню Грецію і знищивши багато досягнень, які вирізняли її цивілізацію, не тільки зберіг, а й протягом століть активно підтримував Олімпійські ігри.

Висвітлення цього етапу історії Олімпійських ігор буде неповним, якщо залишити поза увагою деякі моменти історії Римської імперії.

Багато істориків спорту схильні висвітлювати Олімпійські ігри як цілісне явище, що охопило більш ніж тисячоліття, переважно спираючись на матеріал, який належить до короткого періоду найбільшого розквіту Стародавньої Греції (V–IV ст. до н. е.). Підсумком цього є певна ідеалізація Олімпійських ігор давнини, які насправді були значно більш складним і суперечливим явищем, органічно пов'язаним з особливостями різних історичних періодів, протягом яких вони проводилися.

Відносно однобічне висвітлення Олімпійських ігор у більшій частині історичної літератури багато в чому обумовлене підходом до їх вивчення і змістом робіт грецьких фахівців, які з цілком природних, зрозумілих і благородних у своїй основі спонукань, як і представники інших народів, були схильні до ідеалізації власної історії, до концентрації уваги

Зевс побажав зробити безсмертним свого сина Геракла, народженого від земної жінки. Він погрузив у глибокий сон свою жінку, богиню Геру, і приклав немовля до її грудей, щоб воно напалося божественного молока, яке дарує безсмертя. Коли Геракл став пити молоко, то краплі пролилися на небо і перетворилися на зірки, з яких виник Чумацький шлях

на героїчних сторінках і яскравих звершеннях. Природно, стосується це й Олімпійських ігор, в історії яких період їх найбільшого розквіту, який збігся з періодом найвищого розвитку давньогрецької цивілізації, представлений більш широко і різнобічно порівняно з іншими часовими проміжками їх тисячолітньої історії.

Безсумнівно, розгляд історії Олімпійських ігор у тісному зв'язку зі складною і суперечливою історією Стародавньої Греції та Стародавнього Риму дозволить зробити більш зрозумілим цей дивовижний феномен, який наклав досить яскравий відбиток на сучасне життя.



Немовля Геракл, що душить змій.
Фонтанна статуя, I ст.



Скульптура Геракла Фарнезького. Імператорська римська копія роботи Глікона з грецького оригіналу роботи Лісіппа. Близько 320 ст. до н. е.



Карта Стародавньої Греції

Зародження Олімпійських ігор відбулося в давньогрецькому релігійному центрі – Олімпії – як подія місцевого масштабу. У той час Греція займала відносно невелику територію на півдні Балканського півострова, західну берегову смугу Малої Азії, узбережжя Фракії та острови Егейського моря.

У VII–VI ст. до н. е. в результаті інтенсивної колонізації територія Стародавньої Греції різко розширилася. Почав інтенсивно розвиватися полісний устрій (поліс – місто-держава, що об'єднує колектив громадян, кожен з яких був власником землі і зазвичай рабів і мав низку прав лише через належність до цього колективу), а боротьба демосу (по-грецьки *demos* – народ, щодо тих часів – широкі верстви вільних громадян у давньогрецьких містах-державах, які протиставлялися, з одного боку, аристократії, а з іншого – неповноправним громадянам і рабам) проти родової аристократії і боргового рабства в низці міст-держав призвела до тиранії – одноосібної влади, що спиралася на більшу частину населення і пригнічувала економічне і політичне панування родової аристократії.

Період найвищого розквіту Стародавньої Греції (V ст. до н. е. – перша половина IV ст. до н. е.) пов'язаний з піднесенням і найбільшою могутністю Афін, демократизацією політичного устрою багатьох полісів, бурхливим розвитком економіки, торгівлі, культури, науки, освіти. Саме ці часи виявилися періодом найбільшого розквіту Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань.

Друга половина IV ст. до н. е. і початок III ст. до н. е. – період громадянських війн, кризи полісного ладу, що завершився підкоренням Греції Македонією, завоюванням греко-македонською армією під командуванням Александра Великого величезних територій та створенням монархії, яка зайняла величезний простір, що об'єднував регіони з різними історичними і культурними коренями.

Після смерті Александра Македонського знову розгорілися війни з Македонією грецьких міст, що об'єдналися. Це призвело до їх руйнування, знищення економіки, продажу громадян у рабство. Найбільш процвітаючі раніше міста – Афіни, Коринф, Мілет, Аргос, Мегара, Сікіон – опинилися в стані крайнього зuboжіння та занепаду.

Цілком природним наслідком ситуації, в якій опинилася Стародавня Греція в III–II ст. до н.е., стало її поневолення Римською імперією, що в той час бурхливо розвивалася. Припинення існування Стародавньої Греції в 146 р. до н.е. обумовило новий етап у житті грецького народу. Новий виток в її історії, який прийнято називати Римською Грецією, кардинально змінив спосіб життя греків, істотно вплинув на всі сторони їхнього суспільного життя.

У II і більшій частині I ст. до н.е. в Римі панував республіканський лад. Римське суспільство того періоду являло собою табір ворогуючих між собою класів і станів, які дуже мало цікавилися культурною спадщиною завойованих грецьких територій. Безперервні громадянські і завойовницькі війни призвели до диктатури, на зміну якій у 30 р. до н.е. прийшов монархічний лад, що започаткував імперський період в історії Стародавнього Риму.

Розквіт Римської імперії, її найбільше територіальне розширення, досягнення у всіх сферах суспільного життя припали на I ст. н.е. (починаючи з

20–30 рр.) і майже на все II ст. До цього ж часу слід віднести і римський період найвищої популярності Олімпійських ігор.

Процвітання Римської імперії, як свого часу і Стародавньої Греції, виявилось нетривалим, і вже наприкінці II ст. почалася криза, обумовлена солдатськими і селянськими заколотами, хвилюваннями і сепаратистськими рухами в провінціях, вторгненнями сусідніх племен, складними стосунками імператорів із сенатом тощо. Все це не могло не позначитися на суспільному житті, враховуючи Олімпійські ігри, щодо яких ситуація загострювалася також у зв'язку з релігійними конфліктами, посиленням впливу християнства і його прагненням викоринити язичництво.

Тому видається цілком природним виклад історії Олімпійських ігор давнини з урахуванням всієї сукупності зовнішніх і внутрішніх процесів і явищ, характерних для Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. За такого підходу стають зрозумілими численні відмінні риси, якими характеризувалися Олімпійські ігри в різні періоди їх історії, причини розквіту в одні часи, кризи і занепаду – в інші.



Стародавня карта Римської імперії

Розділ 1

Історія розвитку та особливості давньогрецької цивілізації

Чимало з того, з чим прийнято ототожнювати цивілізацію, існувало задовго до розквіту давньогрецької цивілізації – в Єгипті, Китаї, Месопотамії, Мексиці; яскраві і прогресивні прояви в різних галузях людської діяльності із захопленням сприймалися і набували розвитку в сусідніх країнах. Однак жодна з давніх цивілізацій не може зрівнятися з давньогрецькою в досягненнях, що стосуються інтелектуальної сфери.

Давньогрецька цивілізація безсумнівно є найяскравішою в світовій історії, а Стародавня Греція справедливо вважається культурним підґрунтям західної цивілізації. Свого часу грецька культура справила величезний вплив на становлення Римської імперії, яка не тільки використала її досягнення, а й донесла їх до Європи і світу. Цей процес знайшов своє продовження в епоху Відродження, потім в епоху Просвітництва, а також у пізніші часи, аж до ХХ ст., шляхом виникнення і розвитку різних неокласичних рухів, багато з яких охопили не тільки Європу, а й Америку та інші континенти.

Сучасну світову культуру і науку сьогодні неможливо уявити без поетичної і драматургічної спадщини Гомера, Софокла, Есхіла, Евріпіда, Арістофана, досягнень філософської думки Геракліта, Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля, історичних досліджень Геродота, Плутарха, наукових відкриттів Архімеда, Піфагора, Евкліда, Ератосфена, безсмертних творінь архітекторів і скульпторів Агілада, Поліклета, Мирона, Фідія, Скопаса, Праксітеля, Лісіппа тощо.

Із загальноновизнаних на сьогодні семи чудес світу, що належать до Стародавнього світу, п'ять мали давньогрецьке походження. Це – статуя Зевса в Олімпії, створена в 430 р. до н.е. скульптором Фідієм; 33-метрова статуя з каменю і бронзи бога сонця Геліоса (Колос Родоський), споруджена біля входу в гавань на острові Родос у 304 р. до н.е. на честь перемоги народу Родос над македонцями; Александрійський маяк заввишки 134 м (зведений у 280 р. до н.е., він був найвищою спорудою в світі аж до 1889 р., коли в Парижі було збудовано Ейфе-





Статуя Геліоса в Родосі (Колос Родоський) – одне з семи чудес стародавнього світу. Колос тримався на двох ногах, між якими пропливали найбільші кораблі. Родосці вірили, що бог сонця Геліос оберігає острів від нещастя. Статуя була заввишки 32 м, виготовлена з бронзи. Відомому скульпторові Харесу знадобилося 12 років для її зведення. Пам'ятник простояв 56 років і був зруйнований під час землетрусу

леву вежу); храм Артеміді в Ефесі – грандіозна споруда із 106 прикрашеними барельєфами колонами заввишки 18,4 м, що була спалена в 356 р. до н.е. Геростратом, який побажав таким чином увічнити своє ім'я; Галікарнаський мавзолей, споруджений дружиною правителя Карії Мавсола після його смерті в столиці країни Галікарнасі в IV ст. до н.е.



Галікарнаський мавзолей – одне з Семи античних чудес світу, гробниця карійського сатрапа Мавсола, споруджена в середині IV ст. до н.е. за наказом його дружини Артемисії II. Проект був розроблений грецькими архітекторами Сатіросом і Піфеєм Прієнським. Мавзолей мав висоту 45 м, чотири сторони будівлі були прикрашені скульптурними рельєфами, кожен з яких був створений одним із чотирьох грецьких скульпторів: Леохаром, Бріаксісом, Скопасом Пароським і Тімотеєм. Простояв 19 століть і був зруйнований землетрусом

Александрійський маяк – одне з чудес стародавнього світу давньогрецького походження (280 р. до н.е.) заввишки 134 м. Характеризувався архітектурною довершеністю, виконував практичну функцію – гарантував морякам безпечне повернення в Александрійську бухту. Вважався найвищою спорудою у світі до 1889 р., коли у Парижі спорудили Ейфелеву вежу



Жодна цивілізація не вплинула на світову культуру в тому ступені, як це зробила давньогрецька. Погляди Сократа, Платона, Арістотеля та інших мислителів лежать в основі сучасної філософії. У Стародавній Греції було закладено основи медицини, біології та низки інших дисциплін. Досягнення в галузі архітектури, будівництва, скульптури і сьогодні викликають захоплення. Здобутки Стародавньої Греції відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку сучасного суспільства, гуманітарній освіті населення різних регіонів світу.

Досягнення давньогрецької цивілізації особливо вражають ще й тому, що Стародавня Греція займала невелику частину суші в басейні Середземного моря, а серед безлічі дрібних держав, розташова-



Храм Артеміді в Ефесі – одне з чудес стародавнього світу. Храм із білого мармуру мав великі розміри (завширшки 51 м, завдовжки 105 м, оздоблений 127 колонами заввишки 18 м), був споруджений у 550 р. до н.е. Кожна колона храму була дарована одним із 127 грецьких правителів. Целу храму прикрашали статуї та картини кращих митців Греції (Праксителя, Скопаса та інших)

них на її території, справжній внесок у величезний масив давньогрецьких досягнень зробили лише кілька полісів, населення кожного з яких у часи їх найбільшого розквіту становило від 50–100 тис. до 200–300 тис. осіб.

Сама природа ніби призначила Грецію для тієї важливої ролі, яку ця країна відіграла в розвитку цивілізації. За своїм географічним положенням вона водночас належить Сходу і Заходу. Її узбережжя багаті на бухти і затоки. Щойно полишиш землю, як на горизонті вже видно острови, де корабель може знайти прихисток у разі небезпеки. Греки здавна були чудовими мореплавцями, любили море і пригоди, а бурі не зупиняли їх. Ледь уникнувши катастрофи, вони знову безстрашно рушали в мандрівку. Такими принаймні греки постають представляються в “Одіссеї” – поемі про довгі поневіряння і людську стійкість.

Як зазначали у своїх працях німецький історик античності і археолог Ернст Курціус (1814–1896) і деякі інші дослідники, древні греки населяли південну частину Балканського півострова, численні острови Егейського моря і західну берегову смугу Малої Азії. Протока Геллеспонт (сучасні Дарданелли), Мармурове море і протока Боспор Фракійський (сучасний Босфор) з’єднували Егейське море з Понтом Евксинським (сучасне Чорне море). Загальна площа, яку заселяли греки в початковий період історії Стародавньої Греції (III тисячоліття до н.е.), була невелика і становила не більше ніж 65 тис. км² материкової території разом з островами.

Етнічний склад населення територій Стародавньої Греції в III тисячолітті до н.е. був досить строкатим і об’єднував такі народи, як пеласги, лелеги, карійці й інші, яких згодом витіснили й асимілювали прото-грецькі племена – ахейці й іонійці.

Понад 80 % території материкової Греції вкрито горами. У західній частині країни на узбережжі майже немає зручних гаваней, а гори здіймаються прямо з моря. У східній частині Греції гірські ланцюги, що дугами вигинаються на схід, тягнуться через острови Егейського моря і закінчуються в Малій Азії. Узбережжя в цих районах дуже порізане й утворює низку великих і малих гаваней, зручних для корабельних стоянок. Найхарактернішими особливостями цієї частини території Греції є тісне сусідство моря та гір, сильно розчленована берегова лінія, поєднання глибоких долин і плоскогір’їв, розташованих на різних висотах над рівнем моря.

Сама природа (зі згаданими гірськими хребтами) полегшувала захист країни від нападів з півночі. Так, Центральна Греція з південним гірським районом Фессалією сполучається тільки одним зручним проходом – Фермопілами (чия назва, що перекладається як “теплі ворота”, походить від гарячих джерел, що

б’ють з-під землі в ущелині біля підніжжя скелястих гір, порослих густим чагарником). Фермопільський прохід, представлений вузькою береговою смугою завдовжки близько семи кілометрів, був зручний для облаштування в ньому оборони, оскільки вхід до нього і з півночі, і з півдня дуже вузький.

У той же час завдяки природним умовам і своєму розташуванню Греція мала хороші можливості для морського сполучення з іншими країнами. Море, яке проникало вглиб суші численними затоками і протоками, мало для Стародавньої Греції не тільки транспортне, а й чимале господарське значення. Зокрема, там було широко розвинене рибальство. Майже на всій прибережній смузі материкової частини Греції, а також на островах Егейського моря і біля берегів Малої Азії з давніх часів добували сіль, яка була і продуктом харчування, і єдиним в ті часи способом збереження продуктів (наприклад, солена риба), і товаром, що вивозився в інші країни.

Гористий рельєф всередині країни сприяв відокремленню давньогрецьких громад, що мали самобутню культуру і різний політичний устрій, жили своєрідно, любили незалежність і захищали її від зовнішніх зазіхань.

Жителі прибережних районів країни й островів, на відміну від мешканців внутрішніх районів, широко користувалися морським сполученням. Мореплавання не тільки збагачувало їх, а й сприяло розширенню кругозору розвитку, рухливості і підприємливості. А часом в разі виникнення небезпеки багато жителів прибережних районів Стародавньої Греції полишали місця свого проживання і переселялися в інші райони Середземномор’я.

Море – з його непередбачуваністю, труднощами і небезпекою – виховувало у греків рішучість і винахідливість. А інтенсивна торгівля (насамперед по морю), як і обмін досвідом та ідеями з народами інших країн, сприяли розвитку у древніх греків витонченого смаку і потягу до всього нового, схильності до наслідування і запозичення.

Географічне положення країни відповідало жвавому характеру греків, їх потягу до прекрасного. Майже всюди – пагорби і гори, що роблять ландшафт різноманітним, яскраве сонце поєднується з помірним кліматом, тут немає виснажливої спеки, одноманітності і тьмяних фарб. Вся атмосфера сприяє радісному світосприйняттю, бадьорості і діяльності. Греки жваво відчували красу природи, прославляли її в своїх творах.

У древніх греків, наскільки можна заглибитися в їхнє минуле, ми бачимо одні й ті самі риси: любов до свободи, підприємливість, винахідливість, усвідомлення своєї особистості, схильність до нового. Відомий дослідник історії античного світу Бертран Рассел зазначає, що більшість древніх греків “були

людьми, які охоплені пристрастями, нещасливими людьми, які боролися з собою, їх вабив інтелект йти одним шляхом, а пристрасті – іншим, вони були наділені уявою, щоб розуміти небо, і свавільним домаганням, що творить пекло. У них було правило “золотої середини”, але насправді вони були нестримані у всьому: в чистому мисленні, в поезії, в релігії, в гріху. Саме поєднання інтелекту і пристрасті робило їх великими, поки вони залишалися такими, і ніхто не змінив би так світ на всі майбутні часи, як вони. Їх прототипом у міфології є не Зевс Олімпієць, а Прометей, який приніс з неба вогонь і терпить за це вічні муки. Однак якщо і цю характеристику зарахувати до всіх греків у цілому, то це буде такий самий однобічний погляд, як і той, що приписує грекам “безтурботність”. Насправді в Греції співіснували дві тенденції: одна емоційна, релігійна, містична, потойбічна, інша – світла, емпірична, раціоналістична, зацікавлена в отриманні знання різноманітності фактів. Останню тенденцію представляють Геродот, найбільш ранні іонійські філософи, а також до певної міри Арістотель” (Рассел, 2001).

У країні, яку природа наділила безліччю ізольованих територій, у кожній маленькій області формувалися власні життєві умови, розвивалися міста, що мали своїх богів-покровителів, свої установи, побут і звичаї, які часто суттєво відрізнялися від сусідніх територій. Звідси – безліч держав зі своєю історією, постійні змагання в різних сферах діяльності, різноманіття в освіті, в різних галузях культури і мистецтва.

* * *

У XIX ст. історію культури і мистецтва Стародавньої Греції розглядали переважно з гомерівського періоду (XII–VIII ст. до н. е.), спираючись на відомості, що містяться в “Іліаді” та “Одіссеї”. Однак археологічні розкопки кінця XIX – початку XX ст. німецького археолога Генріха Шлімана відкрили культуру набагато віддаленішої епохи, про існування якої навіть не підозрювали.

Доля Шлімана воістину дивовижна. Після закінчення гімназії він кілька років працював у крамниці бакалійника, потім залишив її і вирушив до Гамбурга, де кілька разів змінював роботу, поки в 19-річному віці не завербувався юнгою на шхуну, що відправлялася в Південну Америку. Корабель потрапив у шторм і затонув, а Шліману і ще кільком людям вдалося врятуватися. Після тривалого лікування він з'явився в Амстердамі, де влаштувався на роботу в торговельній конторі. Тут він захоплюється вивченням іноземних мов і за кілька років напруженої праці опановує всі основні європейські мови, враховуючи російську. У 1846 р. 26-річний Генріх Шліман вирушає до Петербурга як торговий агент, а в 1847 р. відкриває в Петербурзі власну справу, міцно

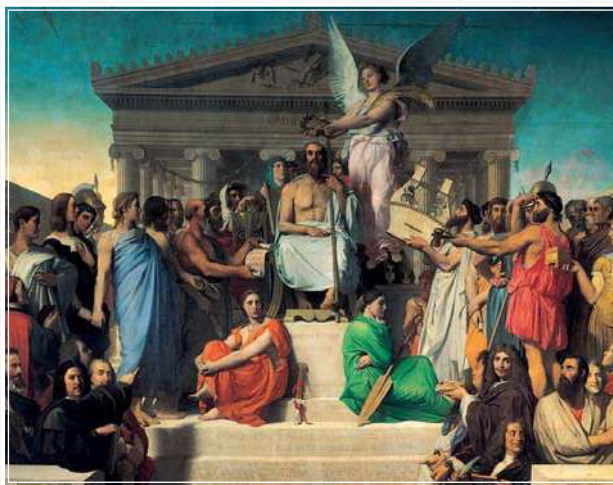


Портрет Гомера.
Школа Караваджо.
1639 р.

облаштовується в Росії і досягає дивовижних успіхів. Він стає купцем першої гільдії, отримує звання почесного громадянина, його навіть призначають на посаду директора Імператорського державного банку. Шліману вдалося розбагатіти на оптових закупівлях в Америці, Греції, Сербії й інших країнах. У 1860-х роках він захопився історією Стародавньої Греції, вивчив грецьку мову, прочитав твори Гомера і Павсанія і все життя присвятив розкопкам на території Греції, намагаючись знайти Трою і орієнтуєчись на відомості, що містяться в “Іліаді”.

У серпні 1876 р. Шліман почав розкопки в Мікенах, внаслідок яких було знайдено різноманітні будівлі, фортечні споруди тощо. Археологи віднайшли могили з останками людей і безліччю коштовностей – золотих масок, діadem, нагрудників, перснів, браслетів, різної зброї, стрічок зі сценами з побуту та мисливського життя тощо.

Ці знахідки відкрили багату культуру, яку відтоді прийнято називати “мікенською”. Вона охоплювала



Апофеоз Гомера. Енгр Жан Огюст Домінік. 1827 р.



Видатний німецький археолог Генріх Шліман, який прославився розкопками Мікен, Трої

тривалий період – більшу частину II тисячоліття до н. е. і період найбільшого розквіту в XV–XII ст. до н. е. Твори мистецтва, що належать до періоду розквіту мікенської культури, виявлено також в афінському Акрополі, на півострові Пелопоннес, у Спарті, Аттиці, Беотії, а також на островах Родос і Кіпр. Тому назви “мікенська культура” та “мікенська епоха” є чисто умовними і базуються лише на тому, що внаслідок розкопок Шлімана в Мікенах було знайдено найбільшу кількість пам’яток, які становили в ті далекі часи культуру не самих Мікен, а різних прибережних країн Егейського моря.

Мінойсько-мікенська цивілізація

Мікенська культура була блискучим явищем бронзового періоду. У знахідках того часу (рисунок, прикраси, різьблення по каменю) можна побачити зображення людей і тварин у найскладніших рухах. Древні майстри володіли при цьому досить досконалою технікою виконання, створювали вражаючі за своєю виразністю вироби.

Однак та територія Греції існувала ще більш давня культура, яка вплинула на розвиток мікенської. Англійський археолог Артур Еванс, проводячи (з 1893 р. по 1920-ті роки з перервами) розкопки на Криті, зробив низку видатних відкриттів, які переконливо свідчать, що задовго до мікенської тут існувала культура, тобто Крит був одним із найбільших культурних центрів свого часу.

Розкопки столиці – міста Кносса – спричинили до відкриття знаменитого палацу Міноса, відомого за давніми народними переказами, інших палаців і приватних будинків, прикрашених фресками з життя тварин і людини, безлічі предметів мистецтва, культури і побуту. Згідно з переказами, цар Мінос не тільки побудував місто Кносс, а й заснував міста Фест і Кедонію, забезпечив морське панування критян, розквіт критської державності, культури й освіти.

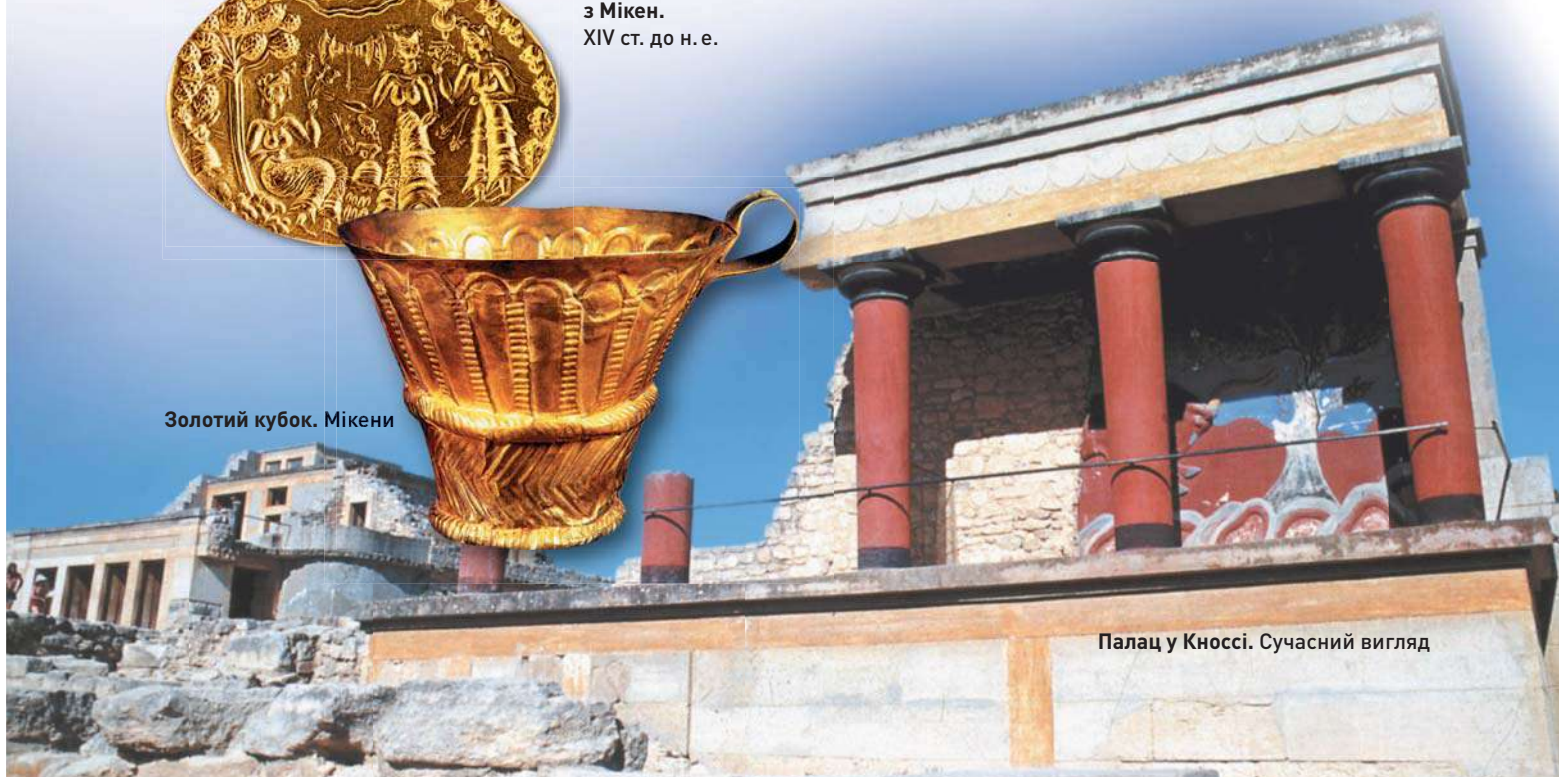


Золота печатка з Мікен.
XIV ст. до н. е.

Золотий кубок. Мікени



Палац у Кноссі. Сучасний вигляд



Початок формування мінойської культури відносять до III тисячоліття до н. е., коли на багатьох островах Егейського моря, деяких частинах узбережжя майбутньої Греції і Малої Азії поступово сформувалася область своєрідної культури, центром якої був острів Крит.

Протягом багатьох століть Крит опинявся поза зоною воєн і великих соціальних потрясінь, що позначилося не тільки на способі життя його жителів, а й на мистецтві, культурі. Археологічні розкопки свідчать про те, що в пам'ятках культури стародавнього Криту відсутні картини битв і бойових походів. Улюбленою темою античних критських художників були сцени з міфології, сповнені динаміки і драматизму. Критські майстри зображали людину в єдності з природою, в моменти радості, під час святкування, пов'язаних з культовими обрядами. Підтвердженням цьому є результати численних розкопок у Кноссі, Фесті й інших поселеннях. Наприклад, вивчення фресок Кносського палацу показало, що тільки монументальний вхід містив зображення 536 фігур учасників святкової ходи у натуральну величину (Spathari, 1992).

Загалом древні критяни видаються життєрадісним і миролюбним народом; їх міста не були оточені фортечними стінами. Звичайно, гарантією миру і безпеки було острівне положення і морська могутність Криту.

Найбільшого розквіту мінойська культура досягла у XVI ст. до н. е. До цього періоду зараховують і вплив Криту на інші грецькі території, в тому числі на Мікени й Афіни.

У середині II тисячоліття до н. е. (за даними дослідників, XVI–XV ст. до н. е.) жахливе виверження вулкану на острові Санторин в Егейському морі і руйнівний землетрус змінили історію цього регіону.

Відносна близькість до Криту визначала культуру Санторину (археологічні розкопки дозволили виявити тут велику кількість знахідок зі слідами

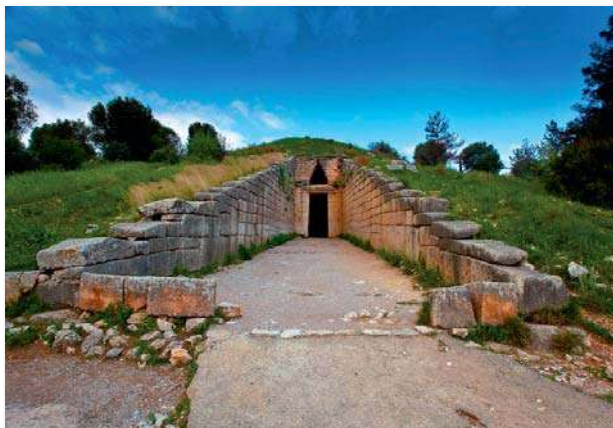


Палац Міноса на Криті. Лабіринт

мінойської цивілізації). У результаті природного катаклізму велика частина суші опустилася, спричинивши небувале цунамі. Сильний землетрус і викинутий на значні відстані вулканічний попіль довершили картину руйнувань. Всі острови в Егейському морі, розташовані в радіусі 200 км від Санторину, враховуючи Крит, сильно постраждали і були покриті шаром попелу завтовшки декілька сантиметрів. Мінойській культурі було завдано невірної шкоди. Центр цивілізації поступово перемістився на територію материкової Греції.

Почався період так званої мікенської культури, протягом якого грецькі міста Мікени, Афіни, Фіви, Пілос, Тиринф, Аргос, Троя й інші досягли найвищого розквіту.

Відомий англійський історик і мистецтвознавець Генрі Бернард Коттерілл у книзі "Стародавня Греція" (Коттерілл, 2007), вперше виданій у 1913 р. (а в подальшому декілька разів перевиданій, у тому числі у 2007 р.), у розділі "Афіни в додорійський час" пише, з посиланнями на давньогрецького історика Фукідида, що "Атика, мабуть, ніколи не зазнавала



Мікени. Вхід до гробниці Атрея

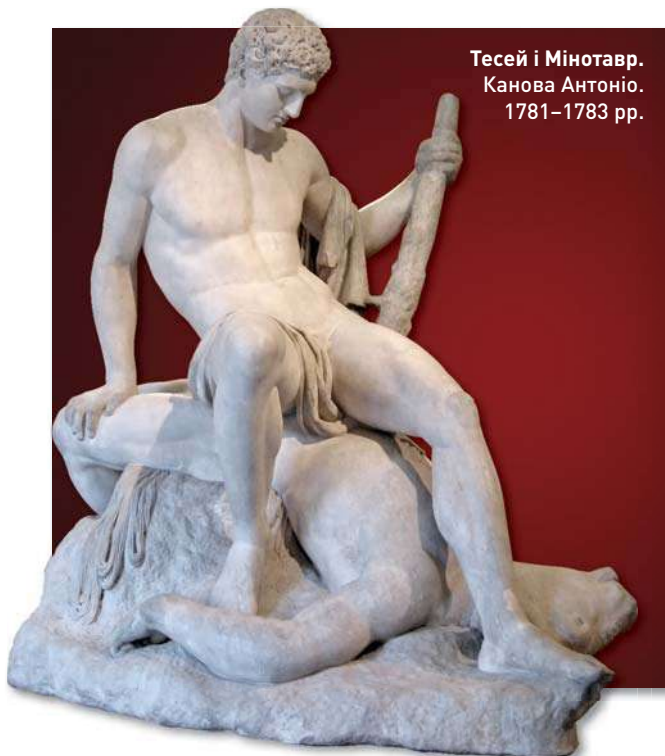
безперервних нападів і очевидно залишалася (як і Аркадія, і Пелопоннес) не завойованою ахейцями, і древній народ пеласгів був тією основою популяції, з якої пізніше виникли афіняни, хоча до них багато хто ще додався”. Далі науковець посилаючись на давньогрецького історика Геродота, згадує про древніх царів-пеласгів Кекропа й Ерехфея. Він також зазначає, що “ера древніх афінських царів-пеласгів має відповідати найбільшому розквіту мікенської цивілізації”.

Наступний розділ згаданої книги Г. Б. Коттерілла має назву “Фіви в додорійські часи”. У ньому автор пише, що від семибратних Фів “збереглося безліч легенд, але дуже мало руїн і майже ніяких реліктових слідів раннього існування міста – як це відбувається і з іншими місцями, де постійно живуть люди”. Коттерілл згадує один із міфів (про заснування Фів фінікійцем Кадмом), в основі якого, “безсумнівно, лежить переказ про реальні події. Коли одна за одною хвилі північних загарбників – яких ми для зручності можемо назвати ахейцями – котилися на південь через Верхню Грецію. Фіви, місто з сімома воротами, потужними кріпосними валами і баштами... спочатку довели свою неприступність, але потім загарбники, твердо облаштувавшись у південному Аргосі, послали армію через Істм або Коринфську затоку і взяли місто. Цю гіпотезу підтверджують традиційні дати, пов’язані з Кадмом (1313 р. до н. е.) і з “походом Семи” проти Фів (1213 р. до н. е.), і гіпотезою, згідно з якою напад на Фіви було здійснено більш старшим поколінням ахейців і аргосців”.

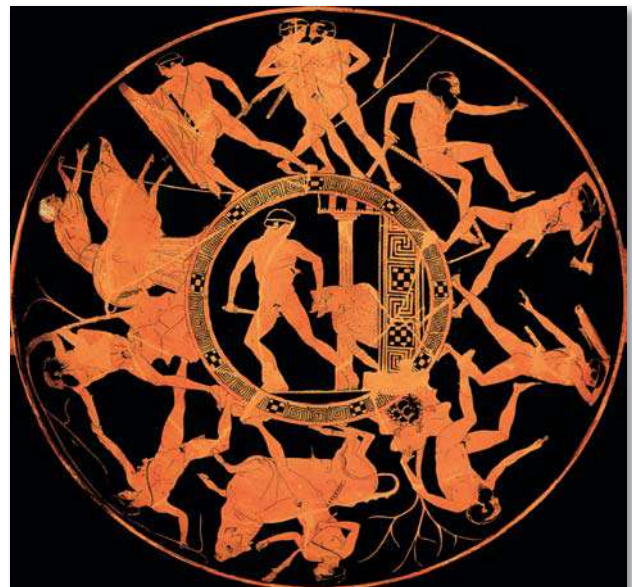
Весь період грецької історії XX–XII ст. до н. е. прийнято вважати періодом крито-мікенської, або мінойської-мікенської, цивілізації. Але багато істориків не згодні з таким об’єднанням, вважаючи мінойську цивілізацію відмінною від мікенської. Однак незалежно від того, чи розглядати мінойську і мікенську культури як різні етапи історії Стародавньої Греції або об’єднувати їх в один історичний етап, безсумнівно є той факт, що протягом більш ніж восьми століть II тисячоліття до н. е. в Стародавній Греції існувала цивілізація, яка значно вплинула на подальший розвиток не лише грецької, а й світової історії.

“Темні століття” (XI–IX ст. до н. е.)

Епоха ахейського панування – це “епоха великих навал або міграцій, які швидко змінили характер народонаселення і цивілізації в багатьох частинах Греції і ввели еллінські назви на іншому боці Егейського моря” з міфічним підґрунтям: “Еллін, цар Фессалії і син Девкаліона (“грецького Ноя”) був міфічним предком всіх еллінів. Еол і Дор були його синами, Ахей та Іон були його онуками від інших його синів. Від цих героїв, які дали своє ім’я, виникли еолійці, дорійці, ахейці та іонійці. Еолійці жили в Фессалії, дорійці – в Дориді, невеликому районі Північної Греції. Іонійці заселили землю, пізніше



Тесей і Мінотавр.
Канова Антоніо.
1781–1783 рр.



Подвиги Тесея – герой вбиває Мінотавра (у центрі).
Червонофігурна кераміка. 440–430 рр. до н. е.

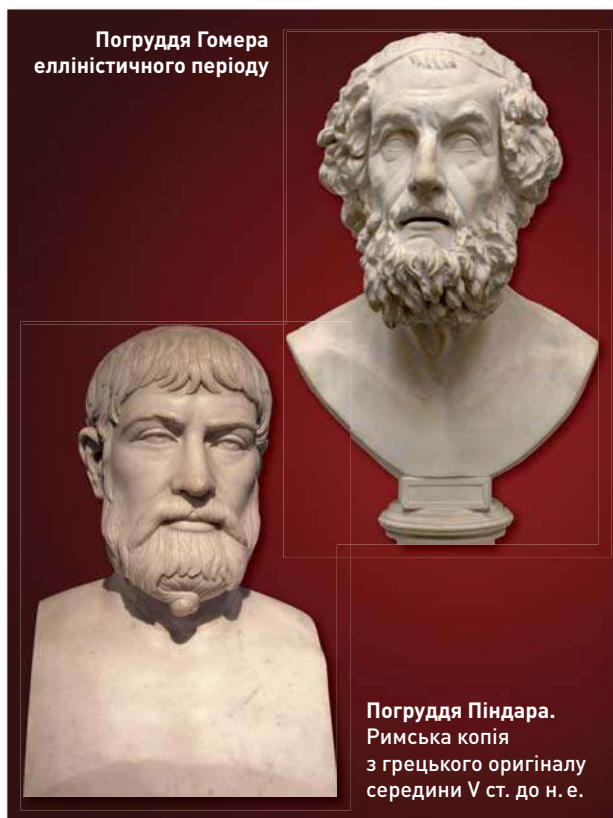
названу Ахеєю, і ахейці завоювали весь Пелопоннес, крім району іонійців і гірських фортець аркадців” (Коттерилл, 2007).

На початку XII ст. до н.е. племена дорійців вдираються з Північної і Середньої Греції в південно-західні райони Пелопоннесу (півострова на півдні Греції, з'єданого з її середньою частиною перешийком).

Це вторгнення призвело до загибелі мікенської цивілізації та державності. Дорійці мали те саме індо-іранське походження, що й ахейці, та, ймовірно, поклонялися тим самим або схожим богам. Однак у цих народів було чимало відмінностей. Так, дорійці замість того, щоб асимілювати цивілізацію переможеного ними народу, майже стерли її з лиця землі. Дорійське переселення, або еолійська міграція (так називають цю навалу дослідники, які вивчають історію Стародавньої Греції), призвело до того, що внаслідок вторгнення племен варварів-дорійців, які жили в умовах родоплемінного ладу, егейсько-ахейська цивілізація була знищена майже по всій Греції, окрім Аттики, що зберегла свою незалежність і сприяла утвердженню цивілізації в грецьких колоніях у Малій Азії (Рассел, 2001).

У результаті навали дорійців було зруйновано давньогрецькі міста та держави, винищено значну частину їх населення, спрощено соціальну структуру, забуто писемність. На території Греції, враховуючи острів Крит, знову встановилися первісно-родові відносини. Стародавня Греція вступила в новий, багато в чому трагічний етап своєї історії, іменованій “темні століття”, або “темна епоха”. Він тривав понад три століття (близько 1100–776 рр. до н.е., тобто до першого року першої Олімпіади).

Як зазначає Е. Курціус (1883), якщо було добре відомо, звідки прийшли дорійці, то щодо іншого давньогрецького племені – іонійців – таких відомостей у переказах не збереглося. Це дозволяє припускати, що початок поширення іонійців належить не до XII ст. до н.е., коли відбувалося “дорійське переселення”, а до більш давніх часів.



Погруддя Гомера
елліністичного періоду

Погруддя Піндара.
Римська копія
з грецького оригіналу
середини V ст. до н.е.

Є й інші варіації легенд (автором однієї з них є давньогрецький поет Піндар), які оповідають про те, що еолійська міграція (дорійська навала) відбувалася за двадцять років до “повернення гераклідів”, тобто в 1124 до н.е. (геракліди – сини легендарного Геракла).

Існують також припущення, пов'язані з легендарною історією іонійського племені Аттики, які стверджують, що “іонічне переселення” із заходу на схід сталося приблизно через 140 років після Троянської війни, а отже, має право на життя вер-



Корабель Одиссея і сирени.
Вотерхауз Джон Вільям. 1891 р.

сія про те, що Іонію – область на західному узбережжі малої Азії з деякими прилеглими до нього островами – греки заселили після приходу дорійців у Грецію. Іонійці, що населяли прибережні райони Аттики, переселення здійснювали здебільшого по морю. Вони зайняли, зокрема, частину острова Евбея, а також Хіос, Самос, Наксос й інші острови в Егейському морі. В XI–IX ст. до н.е. іонійські племена колонізували середню частину західного узбережжя Малої Азії. Область Іонія являла собою вузьку берегову смугу від Фокеї, що розташовувалася біля гирла річки Хермус (сучасна турецька назва – Гедіоз), до Мілета, який перебував біля гирла річки Меандр (сучасна турецька назва – Великий Мендерес), а в подальшому – і деякі частини узбережжя Мрамурового і Чорного морів (Курциус, 1883; Коттерилл, 2007).

Дорійці ж, завоювавши значні частини материкової Греції, створили морський порт Нафпактос і побудували там кораблі, на яких не тільки пропливли вздовж берегів Пелопоннесу, завоювавши всю його південно-західну частину, а й вирушили в далекі морські походи, в результаті яких захопили острови Фера і Мілос, досягли Криту, де завойовниками було знищено залишки мінойської цивілізації і встановлено дорійські закони і звичаї. Потім дорійці окупували острів Родос, де було анексовано міста Лінд, Ліаліс і Камір, та острів Кос, а на материк утворили міста Кнід і Галікарнас. Таким чином, утворився гексополіс – колонія дорійців на островах Егейського моря і його узбережжях, що включала згадані шість поселень.

Незважаючи на всі негативні наслідки дорійської навали, досягнення мікенської культури в “темні століття” не були безповоротно втрачені. Вони збереглися – багато в чому завдяки аедам (бродячим співакам), які зазвичай були авторами пісень і їх виконавцями.

Ця усна поезія, передана з покоління в покоління, з часом оформилася в дві безсмертні поеми – “Іліаду” й “Одіссею”, автором яких вважається видатний давньогрецький поет Гомер. У цих поемах зображено події, що відбувалися в мікенській період. Герої поем показані під час воєн, полювань, свят, обрядів, змагань. Наприклад, в “Іліаді” – найбільш ранній літературній розповіді про атлетичні змагання, місце атлетики в стародавній культурі – майже в 700 віршах описано змагання, проведені на честь загиблого героя Патрокла.

Гомера прийнято вважати першим видатним представником давньогрецької цивілізації. Достовірних відомостей про його життя немає. Недоведеним є і те, що саме Гомер був автором двох згаданих поем. Існує думка, згідно з якою під цим ім'ям приховується група древніх поетів, а поеми створено протягом двохсот років – від 750 до 550 р. до н.е. Втім, є й інші точки зору з цього питання.

Багато що в працях Гомера та інших античних письменників прийнято вважати суцільною вигадкою. Однак глибокі історичні дослідження, засно-

Паріс. Канова Антоніо.
1810–1816 рр.



Паріс і Єлена. Давід Жак-Луї. 1788 р.



вані на зіставленні інформації, отриманої з різних джерел, свідчать про те, що багато легенд базуються на реальних подіях, а в роботах античних авторів поряд із фантастичними містяться відомості, що не викликають сумніву. Тому сучасна наука прагне, за образною порадою Плутарха, вірогідні відомості “очистити розумом від казкового вимислу”. Саме такий підхід реалізують історики, які присвятили свої праці вивченню спадщини давньогрецької цивілізації.

В основу “Іліади” безсумнівно покладено реальні історичні події, наприклад, військові походи мікенських царів у Малу Азію – проти Трої (інша її назва – Іліон), руйнування якої на початку XII ст. до н. е. було однією з найбільших подій тієї епохи.

Слід зазначити, що хоча зміст поем “Іліада” й “Одіссея” має чимало точок дотику з мікенською епохою, однак ці твори були істотно доповнені тими рисами, які стосувалися вже наступного періоду, в тому числі у тій частині, яку пов’язують зі східним впливом, породженим тісною співпрацею греків з Єгиптом.

У IX–VI ст. до н. е. відбувається поступовий розпад родоплемінних відносин. Греки прямують на острови Егейського моря і в Малу Азію, потім на Сицилію, освоюють узбережжя Середземного і Чорного морів. Тут засновуються поселення, а потім розвиваються приморські міста, активізується морська торгівля. Інтенсивно освоюється і материкова частина Греції, яка в більшості своїй гориста і безплідна, проте є велика кількість родючих долин, що мають вихід до моря. Інтенсивне освоєння цих долин обумовлює розвиток землеробства і морської торгівлі, заснування міст. Греки з цих міст

йшли освоювати нові території, що ставали колоніями, чимало з яких процвітали. Таким чином утворювалися поселення, що поступово перетворювалися на міста. Родоплемінні відносини трансформуються в ранньокласові. Відбувається формування “передполісних” громадських структур.

У материковій Греції, а також на інших територіях, заселених греками, формуються різні суспільні системи. В одних районах нечисленний прошарок аристократії існував за рахунок рабів; в інших,

Поранений Ахілл.
Фраккаролі Інноченцо.
1842 р.



Похорон Патрокла. Давід Жак-Луї. 1780 р.

населення яких становили селяни, життєдіяльність забезпечувалася обробіткою землі. У тих регіонах, де розвивалися промисловість (якщо використувати такий сучасний термін) і морська торгівля, вільні громадяни жили за рахунок експлуатації рабів: чоловіки зазвичай працювали на копальнях, а жінки – у текстильному виробництві.

Політичний устрій розвивався досить однонамітно: від монархії до аристократії, потім до чергування тиранії і демократії (тиранія в Стародавній Греції – одноосібне правління, засноване на насильницькому захопленні влади однією особою – тираном; демократія – народовладдя, така форма держави, за якої юридично визнається воля більшості як джерело влади і декларуються свобода і рівноправність громадян). Цікаво, що монархи не мали абсолютної влади, вони правили за участі ради старійшин, не могли безкарно порушувати звичаї. Тиранія не ототожнювалася з безконтрольним і примхливим управлінням, не ґрунтувалася на принципі наслідування. Тирані одержували владу завдяки тому, що були найбагатшими людьми, які володіли золотими і срібними копальнями (Ксенофан, 1935).

У VII–VI ст. до н. е. у Стародавній Греції найбільш відомими з тираній були коринфська, сикіонська, мегарська, афінська, сиракузька і найдавніша з них – аргівська. Варто зазначити, що давньогрецькі тирані спочатку йшли назустріч потребам народу і допомагали йому зломити опір олігархічної знаті (олігархія означає правління небагатьох – режим, за якого політичне й економічне панування здійснюється невеликою групою аристократів або багатіїв). З плином часу тирані (або їхні нащадки), переслідуючи особисті цілі, правили так, що породжу-

вали суспільну ненависть до себе. Тоді ім'я тирана ставало в народі ганебним, а насильницькі дії проти тиранії сприймалися як прояв патріотизму і громадянської доблесті (Аристотель, 1983).

Політична еволюція в більшості давньогрецьких громад завершилася встановленням демократичної форми правління – як найбільш стійкої і плідної (у тому числі у культурній сфері).

Менш вдалимими були такі випадки соціальної або економічної перебудови в державі і суспільстві, які призводили до переділу земель, знищення боргових зобов'язань, а часом і до кривавих сутичок між заможними громадянами і незаможними.

Архаїчний період (VIII–VI ст. до н. е.)

VIII–VI ст. до н. е. стали періодом великої грецької колонізації і початком формування полісного ладу. Колонізація відбувалася в різних напрямках – північно-східному, південному, західному. Засновувалися торговельні факторії, потім на їх основі будувалися міста і формувалися поліси. Особливу активність у колонізації проявили ділові центри Стародавньої Греції, що мали давню історію і традиції і бурхливо розвивалися: Мілет, Коринф, Мегара, Фокея тощо. Наприклад, Мегара, розташована в 42 км на північний захід від Афін, у VIII–VII ст. до н. е. заснувала низку колоній, які швидко стали процвітаючими через вигідне територіальне розташування, – Візантій і Халкедон на Босфорі, Гераклею Понтійську – на північному узбережжі Малої Азії, Мегару Гіблейську – на Сицилії.

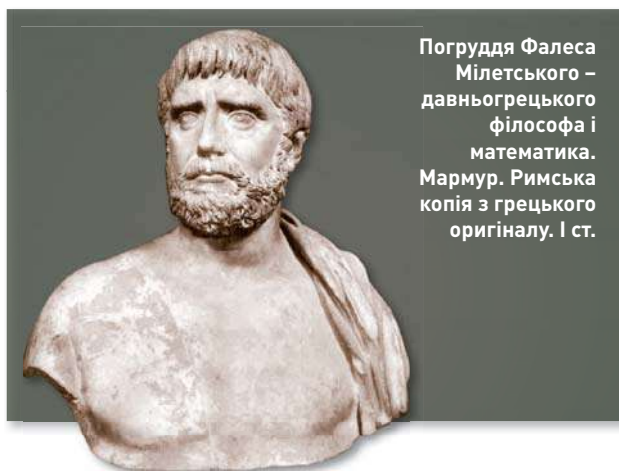
Афіняни на захоплених або союзних землях створювали військово-землеробські колонії, жителі яких залишалися громадянами Афін. Фокея – найпівнічніше іонічне місто – мала два порти і славилася своїми мореплавцями. Жителі Фокеї заснували безліч колоній і факторій у прибережних зонах нинішніх Франції, Іспанії, Італії. Зокрема, ними було засновано Нікею (нинішню Ніццу) і Массалію (нинішній Марсель).

Задовго до величч Афін, у VII–VI ст. до н. е., в Іонії Мілет – найбагатше і наймогутніше з міст на узбережжі Егейського моря в Малій Азії, що розкинулося на південь від гирла річки Меандр, – заснував понад 80 колоній. Серед них були і такі великі міста, як Синоп, Кізик, Абідоз, Томі, Ольвія, Навкратіс та інші.

Подорожі та постійне спілкування з народами інших країн збагачували греків-колоністів новими відомостями про навколишній світ, породжували



Пристань в Ольвії



Погруддя Фалеса Мілетського – давньогрецького філософа і математика. Мармур. Римська копія з грецького оригіналу. I ст.

допитливість, обумовлювали не тільки інтенсивний торговельний обмін, а й розвиток промисловості і різних видів мистецтв. Саме в Малій Азії з'явилися перші давньогрецькі філософи, історики, природознавці – сміливі мислителі і ревні цінителі істини. Так, на межі VII і VI ст. до н.е. у Мілеті творив один із найвизначніших філософів того часу Фалес (близько 624–547 рр. до н.е.) – матеріаліст, засновник мілетської філософської школи, родоначальник давньогрецької натурфілософії, активний шукач закономірностей у природі, що відкинув старовинні перекази і забобони і пояснював всі природні явища, виходячи з єдиної матеріальної першооснови, якою він вважав воду.

Справу Фалеса продовжили його послідовники, у тому числі філософи Анаксимандр (610–546 рр. до н.е.), який першоосною всього існуючого вважав “апейрон” – невизначену за якістю і безмежну матерію, що перебуває у вічному русі, й Анаксимен (близько 588–525 рр. до н.е.) – учень Анаксимандра, який визнавав першоосною всього існуючого повітря, що є всюдисущим, нескінченним і перебуває в постійному русі, а також філософ і математик Піфагор (близько 580–500 рр. до н.е.), у чий погляд (ідеалістичне вчення, яке отримало назву “піфагореїзм”) містилися діалектичні ідеї, плідні для розвитку математики, архітектури, теорії музики тощо.

Ці філософи піддавали сумніву догмати простодушної віри греків, відкидали багатобожжя і зводили все суще до однієї причини, проповідуючи вчення про єдиного бога – розумного правителя Всесвіту.

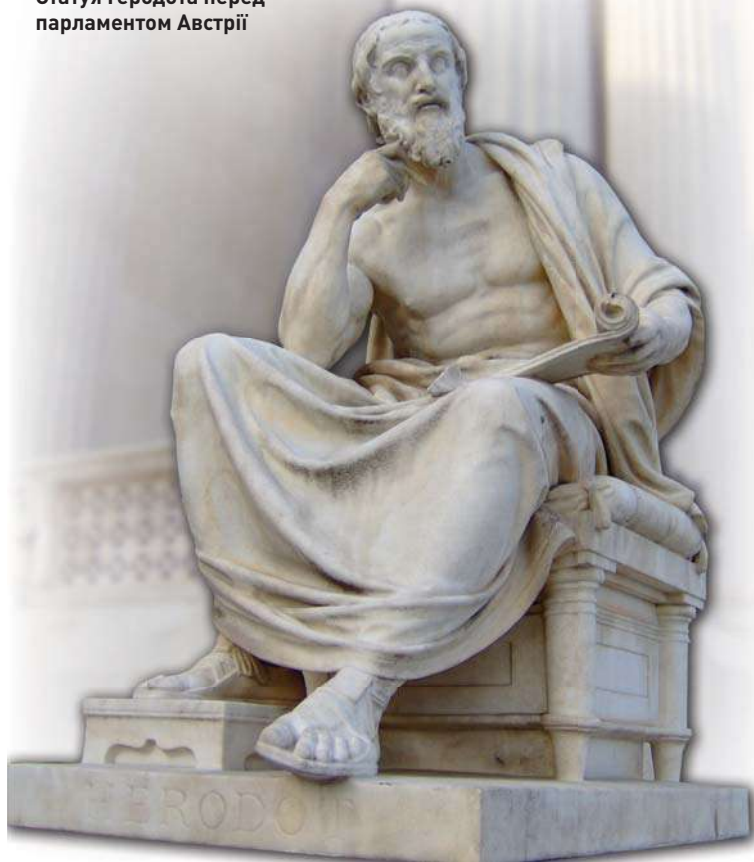
Активним проповідником такої віри виявився Ксенофан (близько 560–478 рр. до н.е.) – іонієць з Колофана, давньогрецький філософ і поет, засновник елейської філософської школи, що розвивала вчення про єдине, безперервне, нерухоме і незмінне буття. Ксенофан з насмішкою ставився до існуючих уявлень про богів і спонукав своїх спів-

вітчизників до творчого сприйняття старовинних понять і легенд. Він, зокрема, стверджував: “Люди зробили богів за своєю подобою, дали їм свої почуття, свої пристрасті, свій вигляд і голос. Якби бики і коні мали руки, якби вони могли малювати, як люди, – вони б теж зобразили богів схожими на себе: коні представили б їх у вигляді коней, бики ж – у вигляді биків. І смертні чинять не інакше: у наших старовинних піснях богам приписується все, що являє ганьбу і сором людський, – тут розповідається про несправедливі вчинки богів, про їх підступність, ганебність, брехню. Але є один тільки Бог. Не схожий Він на смертних, мислить і чує. Завжди і всюди Він, не рухаючись із місця. Єдиний Він і вічний, ні в чому не змінний” (Ксенофан, 1935).

У цей період з'являються в Іонії і перші письменники. Вони описували міста, природу, діяльність історичних особистостей, спосіб життя еллінів і варварів, при цьому пов'язуючи в єдине ціле минуле і сьогодення, істину і вигадку. Багато хто з них були мандрівниками, старанними шукачами істини, що прагнули до вірогідності описуваного. Один із них, Гекатей з Мілета, який жив на межі VI і V ст. до н.е., так починав свою працю: “Я записую те, що я вважаю істиною; багато ж оповідей еллінів, як мені здається, кумедні” (Шеффер, 1884).

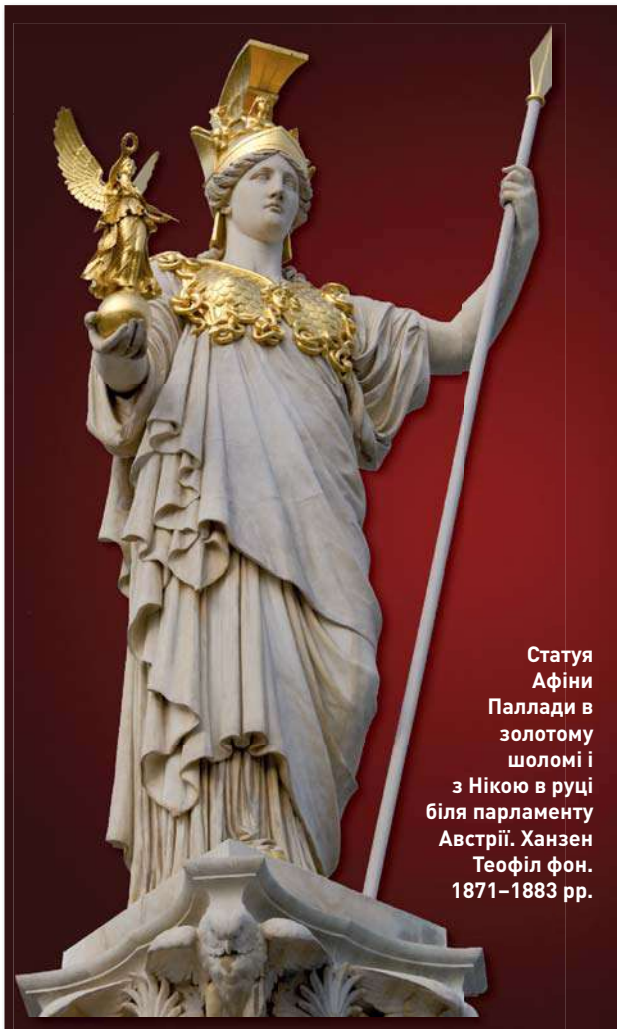
З цього ж середовища вийшов і давньогрецький історик (пізніше названий батьком історії) Геродот (між 490 і 480 рр. до н.е. – між 430 і 424 рр. до н.е.), який народився в Галікарнасі – одній з квітучих малоазійських колоній греків.

Статуя Геродота перед парламентом Австрії



Колонізація сприяла розширенню території Стародавньої Греції, розвитку економіки й торгівлі, поширенню політичного і суспільного устрою, досягнень культури за межі власне Греції. У міру свого розвитку багато колоній ставали самостійними полісами, тісно пов'язаними з метрополією економічними і культурними відносинами.

У VIII–VI ст. до н.е. Греція вступає в той період історії, який характеризується найвищими досягненнями в політиці, філософії, літературі, мистецтві, архітектурі та інших сферах і який через це традиційно вважають давньогрецьким. Початок цього періоду нерідко пов'язують з офіційною датою проведення Ігор першої Олімпіади (776 р. до н.е.), а закінчення – з роком смерті Александра Македонського (323 р. до н.е.). Саме на середину цього періоду (V–IV ст. до н.е.), який часто називають класичним, припадає розквіт давньогрецької цивілізації, політики й економіки, культури, мистецтва, освіти, фізичного виховання й атлетики (спорту).



Статуя Афіни Паллади в золотому шоломі і з Нікою в руці біля парламенту Австрії. Ханзен Теофіл фон. 1871–1883 рр.

У період давньогрецького мистецтва, що передував V ст. до н.е., виникло багато різних культурних центрів і шкіл. Сікіон славився скульптурами: якщо вірити переказам, жителі цього міста Телефан і Бутад винайшли мистецтво ліплення і живопису. Тут було створено славетну школу скульпторів, найкращим майстром якої вважався Канах. В Аргосі працював знаменитий Агелад, зі школи якого вийшли Фідій, Мирон і Поліклет. Недалеко від берегів Аттики, в Егіні, наприкінці VI ст. – на початку V ст. до н.е. також існувала одна з найбільш діяльних шкіл скульптури. Місто Онат прославилось своїми майстрами, які працювали по міді (Герцберг, 1881; Геродот, 1885).

На заході Олімпія, завдяки Олімпійським іграм, перетворилася на один із найбільш яскравих центрів еллінського життя; це священне місто по суті стало величезним музеєм, де було зібрано найяскравіші зразки всіх видів мистецтва.

Спарта, заснована воїнами і керована установами, яким наказувалося перетворити всіх громадян на міцних солдатів, здавалося б, не була зручним місцем для розвитку мистецтв. І хоча спартанці мало дбали про пишність храмів та інших споруд, проте архітектура і скульптура цього міста набули значного розвитку, про що свідчать розкопки, проведені в околицях Спарти.

Основним центром культури Стародавньої Греції в VI–V ст. до н.е. безсумнівно були Афіни. У жодному іншому місті досягнення древніх греків не проявилися з таким блиском і витонченістю.

Становлення афінської державності, яка відрізнялася ефективним і справедливим правлінням, дослідники, що вивчають історію Стародавньої Греції, пов'язують з ім'ям Солон (близько 640–635 рр. до н.е. – близько 559 р. до н.е.) – політичного діяча, соціального реформатора і поета, який поєднував широку освіченість з життєвою мудрістю, сумірною вдачею і доброзичливістю.

Солон отримав різнобічний гармонійний розвиток. Його вирізняв постійний потяг до знань, прагнення ознайомитися з життям інших країн. Через сімейні обставини Солон був змушений сам вести торговельні справи, і на власному кораблі шукав в іноземних портах ринки збуту для товарів з Аттики й ті зарубіжні товари, якими можна було б завантажити корабель на зворотному шляху.

Перші відомості про політичну діяльність Солон належать до 604 р. до н.е., коли він спонукав афінян повернути острів Саламін, захоплений Мегарою, втілюючи свій заклик в елегічному вірші “Саламін”:

*“На Саламін! Поспішаймо і будемо воювати
за острів бажаний,
Щоб з вітчизни струсити гірку і тяжку ганьбу”.*

(Переклад М. Л. Гаспарова)

Афіняни з натхненням сприйняли заклик Солон – і в результаті військової операції повернули собі Саламін. Надалі Мегара не раз прагнула повернути цей острів під своє управління. Однак Солон зумів довести третейському суду, спеціально зібраному для вирішення цього спору між Афінами і Мегарою, що острів Саламін по праву має належати афінянам (Геродот, 1972).

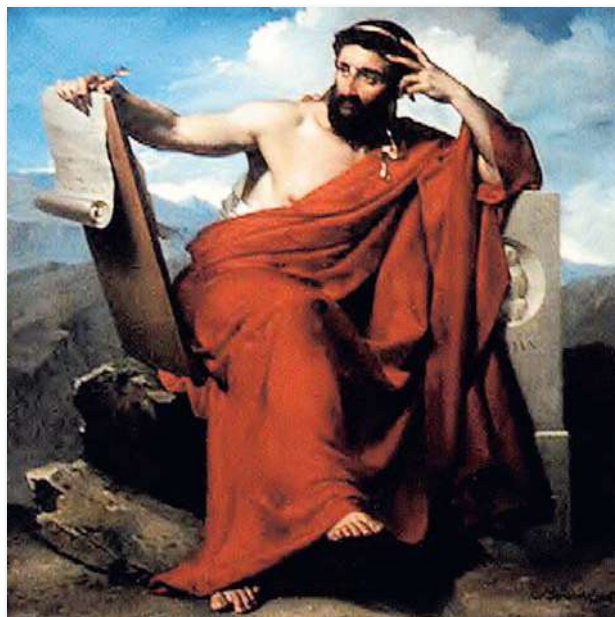
Солон багато подорожував, вивчаючи історію різних грецьких держав, і збагнув переваги від зростання ролі й добробуту середнього класу й обмеження влади привілейованої знаті. Бачив Солон і руйнівні наслідки неминучих повстань народів, поневолених пануючою знаттю, яка прагнула необмежених привілеїв і все більшого збагачення.

У ті роки населення Аттики поділялося на три стани. Перший (евпатриди – “благонароджені”) об’єднував багатих землевласників, яким належала більшість родючих рівнинних земель. Другий (геомори) – найчисленіша верства населення, що складалася з незаможних землевласників, чиї невеликі ділянки землі розташовувалися переважно в гірських районах. Третій (деміурги) – обіймав у суспільстві середнє положення між евпатридами і геоморами, включав ремісників, торговців і моряків.

В Афінах на зміну царській владі прийшло правління дев’яти архонтів – посадових осіб, які обиралися тільки з вищого стану – евпатридів. Між цими дев’ятьма архонтами розподілялися основні функції виконавчої, військової та судової влади. Колегію архонтів очолював старший (перший) архонт-епонім. Після року перебування на своїх посадах архонти передавали повноваження новообраним на ці місця, а самі ставали довічними членами ареопагу – ради, яка іменувалася так за назвою пагорба бога Ареса, де засідав цей вищий в Афінах контролюючий і судовий орган. Ареопаг, що поповнювався колишніми архонтами і мав надзвичайно важливе значення, був найвпливовішою структурою влади афінських аристократів (Гиллис, 1830).

До нас дійшло ім’я Драконта – одного з афінських архонтів. Драконт, або, як його ще називають, Дракон (Drakon), приблизно в 621 р. до н.е. уклав зведення законів, що були першою кодифікацією афінського права. Згідно з переказами, ці закони вирізнялися крайньою суворістю і жорстокістю (звідси і пішли вирази “драконівські закони” і “драконівські заходи”).

Евпатриди в Афінах прагнули повного панування знаті, олігархічного правління. Геомори зазнавали гніту з боку багатих землевласників і побоювалися захоплення ними своїх земель, тому прагнули повної демократії і були готові до повалення знаті. А представники третього стану (ремісники, моряки і торговці) не бажали ані панування знаті, ані демократії (народовладдя) і були прихильниками помір-



Солон, законодавець Афіні. Блонде Меррі-Джозеф. ХІХ ст.

них реформ. Саме на цю частину населення і вважав за краще спертися Солон у процесі створення своїх законів і втілення їх у життя.

Коли ворожнеча між станами досягла найвищого напруження, яке могло б призвести до вибуху народного обурення і руйнування Афінської держави, Солон виступив і своїм красномовством домігся того, що було створено суд із 300 шанованих громадян Афіні, рішенням якого мали підкорюватися всі афіняни.

Однак Солон був переконаний, що мир і спокій в Афінах не можуть бути довгими і міцними без докорінних змін у державному устрої. У 594 р. до н.е. після обрання першим архонтом (вищою посадовою особою міста-держави) Солон отримав необмежені повноваження для встановлення миру між знаттю і народом і запровадження необхідних для цього законів.

Зазвичай в Афінах тих часів перший (старший) архонт, вступаючи на посаду, робив заяву про те, що він буде зберігати незмінною всю приватну власність. Замість цього Солон опублікував декрет, яким скасовувалися всі зобов’язання боржників і звільнялися всі раби-боржники. Потім він скасував закони Драконта, крім тих, які визначали суворе покарання за вбивство (в законодавстві, сформульованому в свій час Драконтом, борг погрожував людині рабством, а смертю каралося навіть дрібне злочинство).

Проявивши надзвичайну мудрість, Солон зміг створити таке законодавство, яке поєднувало аристократичні і демократичні елементи і влаштувало всі верстви населення Афіні.



Алегорія правосуддя і миру. Коррадо Джаквінто. 1753–1754 рр.

Солон так охарактеризував створені ним закони: “Я надав народу стільки значення, скільки треба, Я виявив йому не багато честі і не мало. Але мені не слід було принижувати також тих, хто мав вплив і кого підносило багатство. Тому я взяв і покрив великим щитом обидві сторони, не надаючи нікому з них несправедливої перемоги”.

Всім громадянам Аттики Солон надав можливість брати участь у державному управлінні, позбавивши переваги в цьому родову знать.

Відповідно до реформи, проведеної Солоном, все вільне населення Афін було розділено – залежно від величини одержуваного доходу (майновий ценз) і незалежно від походження – на чотири розряди (так звана цензова, або тимократична, реформа). Найбільш права мали багаті громадяни, що належали до першого і другого розрядів, але вони ж мали і найбільші обов'язки: багаті не тільки становили основну частину війська, а й повинні були утримувати й озброювати армію і флот Афін, а також обкладалися найбільшими податками (Фестюжьер, 2000).

Закони, створені Солоном, обмежували інтереси землевласницької знаті і тим самим сприяли розвитку рабовласницьких відносин. А введенням майнового цензу ліквідовувалися політичні привілеї евпатридів, оскільки при заміщенні важливих і відповідальних посад основне значення надавалося вже не знатності роду, а майновому стану, внаслідок чого доступ до управління, який раніше ретельно охоронявся привілеями родового ладу, став відкритим для заможних людей, що вийшли з демосу, а евпатридам довелося ділити політичну владу в Афін з новими рабовласниками, які висувалися з середовища торговців і ремісників (Курциус, 1883).

Закони та постанови Солон також стосувалися сфер землеволодіння (введення земельного макси-

муму), діяльності торговців і ремісників, спадкового права, сімейних справ, виховання тощо. У всіх цих документах знайшов відображення дух гуманізму та справедливості, що передбачає вільний розвиток людини. Солон дбав про спонукання громадян Афін до всебічного духовного, морального і фізичного розвитку, до змагання в різних сферах життєдіяльності.

Безкорисливість Солон та його турбота про благо держави сприяли тому, що афінська знать була змушена погодитися із заходами, вжитими Солоном, і підтримувати його попри обмеження своїх прав і можливостей. Але в той же час народ вимагав ще більших прав і докорінних змін в Афінській державі. При цьому авторитет Солон в суспільстві був настільки високим, що багато хто закликав його стати самодержцем – і з цієї владою перетворювати державу. Однак Солон не сприймав тиранії і взагалі був далекий від владолюбства. До того ж, у нього було багато противників, оскільки одні вважали, що зазнають зайвих втрат, а інші – що отримуваний ними виграв є незначним.

Афіни недовго слідували законам Солон. І в той час, як його слава ширилася далеко за межами Аттики, в самих Афін Солон довелося пережити важкі випробування, оскільки справа суспільного примирення, якій він присвятив своє життя, виявилася лише тимчасовим перемир'ям. Усвідомлюючи це і прагнучи уникнути закидів, осуду і нових вимог зміни законів, Солон відійшов від громадської і політичної діяльності, присвятивши свою старість служінню музам і спокійному життю в оточенні друзів. Проте навіть через багато років законодавство Солон сприймалося в Афін і в Стародавній Греції загалом як яскравий приклад високої політичної мудрості і використовувалося як основа для вдосконалення державного управління.

Класичний період (V–IV ст. до н. е.)

До V ст. до н. е. у Стародавній Греції максимального розвитку набув полісний лад. Полісом називається місто-держава, що охоплює саме місто і прилеглу до нього територію. Такий устрій держави полягав в участі громадян в народних зборах, судах, у прийнятті рішень з найбільш важливих справ. Своєю соціально-економічною і політичною структурою поліс як суверенна держава забезпечував швидкий розвиток виробництва, формування громадянського суспільства, розвиток культури і освіти.

Поліси в Стародавній Греції були різними за площею. Найбільшим із них вважалася Спарта, розташована на території 8500 км². На острові Родос (площею 1400 км²) розмістилися три поліси, а на острові Крит (8500 км²) їх було кілька десятків.

Утворення міст-держав, а потім і їх розширення стало наслідком колонізації, обумовленої нестримним розширенням міст і прагненням їх населення до кращих умов для господарської діяльності. Наслідком колонізації стало і те, що в полісах проживали різні категорії громадян: вільні, напіввільні і раби. Так, в Афінах у V–IV ст. до н. е. кількість населення коливалася від 120–150 тис. до 250–320 тис. осіб. При цьому вільні громадяни з сім'ями становили близько половини населення, а іншу половину – раби. Ще більше вільних громадян проживало в іншому великому полісі – Беотії, де за загальної чисельності населення 110–165 тис. осіб налічувалося лише 20–30 тис. рабів, 5–10 тис. напіввільних громадян, а вільних – 85–124 тис. Інша ситуація склалася в Спарті: при загальній кількості населення від 190 тис. до 270 тис. осіб чисельність спартанців разом із сім'ями дорівнювала від 6–8 тис. до 12–15 тис. осіб, а переважну частину населення становили безправні громадяни (Гиро, 1913).

Особливістю суспільства Стародавньої Греції було те, що воно мало яскраво виражений індивідуалістичний характер, гарантувало свободу волі і розуму

кожного громадянина, прояв ним ініціативи і самостійності. Економічним підґрунтям суспільних відносин, суворо регульованих законом, була приватна власність. Свобода особистості, свобода слова, право брати участь у державних справах багато в чому забезпечувалися відсутністю обов'язкової ідеології, єдиних для всього суспільства цілей і завдань глобального характеру, відсутністю у релігії жорстких ідеологічних функцій (Гиро, 1913).

Демократичний характер давньогрецького суспільства багато в чому визначався виборністю і постійним оновленням законодавчих, виконавчих і судових органів, реальною незалежністю і поділом всіх органів влади.

Демократія в Стародавній Греції проявлялася і в тому, що в більшості міст-полісів розвиток відбувався різними шляхами: вони прагнули перейняти одне в одного краще, об'єднувалися під час небезпеки, але намагалися не втручатися у внутрішні справи. Виявлялося це і у відношеннях двох найпотужніших держав із принципово різним суспільним устроєм – Афін і Спарті. Вони прагнули протягом тривалого часу не тільки не нав'язувати один одному своїх поглядів, цінностей, основ суспільного устрою й уникати воєнних конфліктів, а й об'єднуватися під час здійснення військових дій – зокрема, у війнах проти Персії (500–449 рр. до н. е.).

Кожне з міст-держав мало свій політичний устрій, свою структуру господарства, систему освіти і виховання. Якщо Спарта була мілітаристською державою, де на першому місці стояла військова справа, то в основу політичного та економічного життя Афін було по-



Перські воїни.
Кахельний рельєф воріт Іштар.
IV ст. до н. е.



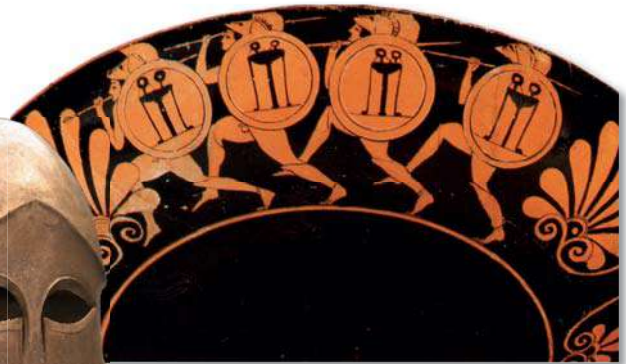
Рельєф
персидського царя
Ксеркса I на стіні
палацу в Персеполі



Давньогрецькі голпліти (важкоозброєні піші воїни) на вазі часів греко-перських воєн. Озброєння: спис, короткий меч, круглий щит, шолом коринфського типу, бронзовий панцир (кіраса). Середня маса озброєння гоп літа – 20 кг



Коринфський шолом.
500–490 рр. до н. е.



Змагання голпліти (біг у повному озброєнні) були ефективним засобом підготовки до воєнних дій. Червононофігурна кераміка. 510–500 рр. до н. е.

кладено демократичний лад, що визначив політичну, економічну і соціальну активність афінян, їх заповзятливість, різноманітність занять, широку громадську діяльність і зв'язки із зовнішнім світом.

На початок V ст. до н. е. сформувалася велика Перська держава, що об'єднала могутні царства Сходу й охопила величезну територію – від Нілу до Інду і від пустель Аравії до гір Кавказу. У складі цієї держави, небаченої за територією і могутністю, опинилися також поневолені малоазійські колонії греків, які разом з іншими народами Сходу були зму-

шені платити данину великому царю Персії Дарію, що правив у 522–486 рр. до н. е. (Геродот, 1972).

У 500 р. до н. е. в найбільшому і найбагатшому місті Іонії Мілеті – центрі грецької культури на узбережжі Малої Азії – спалахнуло повстання, підтримане іншими іонійськими містами. Ставленики Дарія були повалені повсталим народом.

Передбачаючи неминучість кари з боку Дарія, повсталі звернулися за допомогою до греків. На їх заклик відгукнулися лише Афіни й Ефбея, які надіслали 25 кораблів.



Погруддя Фемістокла
(524–459 рр. до н. е.)



Битва біля Саламіну. Каульбах Вільгельм фон. 1868 р.

Однак самостійність малоазійських грецьких територій тривала недовго. У 494 р. до н.е. перси розбили греків у морській битві, взяли штурмом Мілет, знищили більшу частину його громадян, інших продали в рабство, а місто пограбували і зруйнували. Така доля спіткала й інші грецькі міста Малої Азії. Мілет, який у часи свого розквіту мав близько 80 колоній, повністю втратив свою історичну роль, хоча спорожнілі місця завдяки благодатним природним умовам були поступово забудовані.

Справа дійшла до того, що жителі деяких поселень у прибережних районах і на островах у результаті перської навали змушені були покинути постійні місця свого проживання. Жителі грецької Фокеї, обложені військами Персії, протягом одного дня разом із сім'ями, майном і святинями сіли на кораблі і вирушили морем у пошуках нового місця для життя, яке і знайшли на Корсиці. А греки – жителі острова Теос, яким також загрожувало поневолення персами, покинули своє місто і переселилися до Фракії, де заснували нове місто Абдеру (Аландский, 1885).

Повстання іонійських міст стало для Персії стимулом до підкорення грецьких держав, розташованих на Балканському півострові. Перси розуміли, що без завоювання Середньої Греції їм важко буде управляти і малоазійськими володіннями, значна частина яких була заселена греками, які не хотіли поривати зв'язків зі своєю історичною батьківщиною. З цього моменту починається період греко-перських воєн (500–449 рр. до н.е.), які, здавалося,

були абсолютно безнадійними для Греції, проте кардинально вплинули на долю як самої Стародавньої Греції, так і Перської держави.

Еллада, маленька країна, що посміла кинути виклик могутній Перській державі, викликала гнів Дарія, який направив проти афінян військо на чолі з одним зі своїх найвидатніших воєначальників Датісом. Однак він, на подив персів, не приніс перемоги, а повернувся з ганьбою, втративши більшу частину кораблів та добірного війська.

Знаменною стала битва, що відбулася в 490 р. до н.е. на Марафонській рівнині поблизу Афін. У цій битві грецькі війська розбили перську армію.

Після цього Дарій став готуватися до грізного походу проти Греції, маючи намір повністю поневолити всі держави Еллади. Два роки (489–488 рр. до н.е.) тривала напружена підготовка – будувалися судна, виготовлялася зброя, мобілізувалися війська з усіх куточків величезної держави. Однак реалізувати свій план Дарій не зміг у зв'язку з кончиною в 486 р. до н.е. у віці 64 років, після 36 років правління, за час якого він не тільки відродив Персію, а й перетворив її на могутню державу. Як зазначає один із найбільших знавців історії Стародавньої Греції Ернст Курціус, Дарій за своїм характером не був схильний до ролі завойовника, він проти волі постійно залучався до нових, широко задуманих походів. І саме йому судилося почати війни з еллінами, в результаті яких загинула велика Перська монархія, хоча жоден володар Сходу не розумів так добре, як він, еллінську мудрість і не цінував так високо грецьку культуру. Дарій запрошував до свого двору грецьких художників, скульпто-



Статуя Фіддіпіда по дорозі в Марафон

Фіддіпід приносить жителям Афін звістку про перемогу греків над персами у Марафонській битві. Мерсон Люк-Олів'є. 1869 р.

рів і філософів, виявляв м'якість і великодушність до грецьких переселенців.

Розпочати широкомасштабний похід на Елладу судилося новому царю Персії – синові Дарія Ксерксу, що правив у 486–465 рр. до н. е. і прагнув заснувати на території Греції персько-грецьку сатрапію. Для підготовки завойовницького походу Ксерксу знадобилося чимало років. Він з усією серйозністю поставився до планованої кампанії, організував грандіозні дипломатичні і військові приготування. Були взяті небачені заходи для зовнішньої ізоляції греків і позбавлення їх можливості залучити союзників. Не менш активно велася робота із роз'єднання між полісами в самій Греції, з розпалювання між ними ворожнечі і суперечностей – тим паче, що для цього був благодатний ґрунт. Персам вдалося залучити на свій бік Фессалію, Беотію і Аргос, підтримувати напружені відносини між Афінами і Спартою. Не схвалив відсіч греків персам і Дельфійський оракул – піфія і жерці віщували, що потрібні нейтралітет і відмова від участі у війні. Це сильно вплинуло на греків. Так, посилаючись на пророцтво оракула, критяни відмовилися дати відсіч перській навалі.

Однак всі ці заходи були нікчемними порівняно з обсягом військових приготувань персів. З усіх кінців

величезної монархії до місця збору на заході країни прибували війська. До основного складу війська, що складалося з жителів самої Персії, додавалися бойові загони з десятків країн, розташованих на північному сході, сході і південному сході від неї, на островах Перської затоки і на берегах Каспійського моря. У результаті було зібрано небачене в історії військо, яке становило, за різними даними, від 800 тис. до 1,5 млн осіб – представників народів і племен, що відрізняються один від одного говірками та мовами, одягом, озброєнням, бойовим вишколом. Тут опинилися воїни з іранських висот і з аравських пустель, з гір Закавказзя і долин Месопотамії, ефіопи в левових і леопардових шкурах, озброєні луками, індуси в бавовняному одязі, лівійці в шкіряних костюмах, ассирійці в мідних шоломах зі щитами і важкими палицями і безліч інших екзотичних загонів. До цього війська додавалася кіннота в 80 тис. коней, а також безліч військових колісниць, запряжених кіньми, і велика кількість верхових верблюдів (Геродот, 1885).

Сухопутним військам Персії відповідав її флот, кращу частину якого становили фінікійці і сирійці, а за ними – єгиптяни, кипріоти, прибережні народи Малої Азії, жителі островів. Загалом перський флот складався з 4 тис. кораблів, серед них – 1200 трієр, на кожній з яких було від 100 до 150 веслувальників (Курциус, 1883).

Вся ця небачена за величиною армада, зібрана в 481 р. до н. е., була завчасно забезпечена продовольством, дорогами, мостом з Азії в Європу через протоку Геллеспонт (нині – Дарданелли), що складалася із 674 з'єднаних між собою військових кораблів, вкритих дерев'яними настилами.

Ця грізна незчисленна сила виглядала непереможною і викликала захват марнославного Ксеркса, який вважав себе найшляхетнішим серед сотень тисяч людей. Він уже вважав дрібним для себе завоювання Еллади, його думки і мрії виходили далеко за її межі.

Ніхто з персів не сумнівався в якнайшвидшому поневоленні Еллади, а питання зводилося тільки до того, чи підкоряться елліни і без бою здадуться на милість переможцю або ж нерозважливо спробують чинити опір.

Для таких думок було більше ніж достатньо підстав. З одного боку – роз'єднаність грецьких полісів, їх нездатність організувати дієві союзи, занепадницькі настрої в окремих військах, бажання скотарів і землеробів уникнути розорення власних господарств, прагнення заможних громадян зберегти свої багатства і вплив, будь-яким шляхом уникнути



Меланхолійна Афіна. Антична рельєфна скульптура в простому стилі. Приблизно 460 р. до н. е.



Афіна. Рельєфне зображення на срібному блюді. I ст.

війни. З іншого – відверта нечисленність і слабкість грецьких військ порівняно з перськими.

Лаконія могла виставити військо з 8 тис. спартанців, на кожного з яких припадало по сім ілотів (хліборобів), а фактично рабів, тобто загалом близько 60 тис. чоловік. Афіни могли виставити не більше 13 тис. добре озброєних воїнів і 16 тис. чоловік гарнізону, Аркадія – 30 тис. чоловік (Курциус, 1883).

Були у греків і сильні сторони, які мали прихований характер і через це не справляли зовнішнього враження. Справа в тому, що в грецьких містах не було великої різниці між багатством і бідністю, не було гострих зіткнень між різними верствами населення. Навіть раби перебували в тісному зв'язку з громадянами, не відчували до них ворожнечі, розуміючи відмінності в духовному відношенні. Тому випадків зради з боку рабів не було навіть тоді, коли в лавах ворога вони зустрічали своїх співвітчизників. Величезним резервом була фізична і моральна тренуваність греків внаслідок обов'язкових занять гімнастикою і участі в численних змагальних іграх. Важка праця атлетів, їх сила, майстерність у поєдинках, прагнення перемоги, неприпустимість богузтва і радість урочистостей після перемог в Олімпійських, Піфійських й інших усегрецьких змаганнях, як виявилось, мали величезне значення під час бойових дій (Рассел, 2001).

Але властиве грецьким державам прагнення самоізоляції послаблювало їхню здатність до узгоджених дій. Спарта думала про свої інтереси, захочувала чвари між сусідами, заважала піднесенню Афін. Аргос вичікував нагоди, щоб помститися Спарті за руйнівну війну. Егіна і Коринф постійно конфліктували між собою і шкодили одне одному. Фіви будь-якими способами прагнули піднятися над Феспією і Платеями.

Однак, зважаючи на загальну загрозу, вони знайшли можливість до об'єднання, чому сприяла і загальна релігія, і культурні зв'язки, і участь в Олімпійських, Дельфійських іграх та інших святах.

Велику об'єднувачу роль відігравали і знамениті, всенародно шановані поети, такі як Сімонід Кеоський або фіванець Піндар, які були в центрі уваги народу і своїм мистецтвом воскрешали в його пам'яті героїчні перекази минулого, прославляли еллінські святкування і переможців, духовно пов'язували й об'єднували громади (Вакхилид, 1980; Симонид Кеосский, 1980).

Перед загрозою загальної небезпеки в багатьох областях Греції усвідомили важливість загальноеллінських інтересів, що привело до створення в 481 р. до н. е. союзу між Спартою і Афінами, а потім – і більш потужного об'єднання, до якого увійшла більшість держав Балканського півострова. У створенні цього загальноеллінського союзу важливу організуючу роль відіграла Спарта, яка взяла на себе загальне керівниц-

тво підготовкою до оборони, призначивши командувачами сухопутними і морськими силами спартанців Леоніда і Геврїбіада. Спарта, Афіни, Коринф, Сикіон, Епідавр, Мікени, Тиринф, Аркадія і деякі інші поліси організували активну підготовку до війни. Тривала підготовка Персії до завойовницьких походів не залишилася поза увагою в грецьких державах: наприклад, Афіни за кілька років зуміли побудувати добре укріплену гавань і потужний флот, в якому серед решти кораблів було 200 добре озброєних трієр. Військова міць Афін через очевидну і близьку небезпеку дозволила їм об'єднати прилеглі держави в загальні оборонні сили (Курциус, 1883).

Перед вторгненням до Греції Ксеркс на місці, де колись знаходилася Троя, приніс у жертву Афіні Іліонській тисячу биків. Перед самою переправою через Геллеспонт Ксеркс здійснив узливання у море із золотої чаші і помолився Геліосу, щоб запобігти випадковості і нещастям, які завадили б йому підкорити Грецію. Після цього почалася переправа незліченного перського війська, на яку пішло сім днів. Одночасно стали відбуватися зіткнення на морі.



Бронзова статуя Афін. Приблизно 340–330 рр. до н. е.

Варвакіон. Римська мармурова копія з грецького оригіналу статуї "Афіна Парфенос". Фідія 408 р. до н. е.



Парфенон – головний храм у стародавніх Афінах, присвячений покровительці цього міста і всієї Аттики, богині Афіні-Парфенос (Афіні-Діві). Побудований у 447–438 рр. до н. е. архітектором Каллікратом за проектом Іктіна і прикрашений у 438–431 рр. до н. е. під керівництвом Фідія

Всі очікували швидкого розгрому грецького війська і неминучого поневолення країни. Але сталося нечуване. Здавалося б, нерозважливі і відчайдушні люди, які наважилися протиставити свою слабку силу небаченій могутності перського війська, здобули перемоги в низці найважливіших битв на суші і в морі, проявивши надзвичайну відвагу і військовий вишкіл. Спочатку в 480 р. до н. е. в морі біля острова Саламін греками було розбито перський флот. Далі були поразки персів на суші. В результаті Ксеркс був вимушений бігти зі своїм військом, виснаженим втратами, голодом, роз'єднаним і морально пригніченим. Але він ще сподівався підкорити Елладу за допомогою добірного війська полководця Мардонія, міць якого давала персам підстави розраховувати на перемогу. Влітку 479 р. до н. е. Мардонію вдалося захопити Аттику. Афіняни, які залишилися сам на сам з переважаючим військом Мардонія, змушені були тікати.

Реконструкція Афінського Акрополя. Кленце Лео фон. 1846 р.

Однак згодом Афінам знову вдалося об'єднати сили грецьких держав і виграти єдиним військом вирішальну битву біля Платеїв, розбити і розсіяти військо персів, захопити їх добре укріплений табір. У руках греків опинилася багата здобич, яка була розділена на частини, належні богам, полководцям і воїнам.

Після перемоги біля Платеїв грецьке військо розгромило Фіви – оплот перського впливу в Греції. Греко-перська війна в 480–479 рр. до н. е. завершилася повною перемогою греків. Настав час свят, підношення дарів божествам у Дельфах і Олімпії, шанування полководців і героїв битв.

Перси переконалися в перевазі військового мистецтва еллінів, у фізичній міцці, майстерності і хоробрості їхніх вояків.

Поразка персів врятувала культуру Греції і визначила її подальші досягнення. Перебіг військових дій показав, що перси не задоволилися б лише визнанням їх верховенства і збиранням податей. Те, з якою жорстокістю перси знищували центри культури і спустошували святилища, переконливо свідчило, що в разі перської перемоги була б повністю знехтувана свобода духовного життя греків. Не було б місця всім тим видатним досягненням у галузях культури, науки, освіти, державного устрою, які і сформували велику давньогрецьку цивілізацію. Звичайно ж, було б придушено і релігію, припинили б існування загальноеллінські святкування, артистичні й атлетичні змагання.

Перемога над персами стала для греків найпотужнішим стимулом для їх подальшого розвитку. У них, як ніколи раніше, пробудилася ідея спільної історії, культури, мови, релігії. Вони переконалися у величезній силі єднання, відчули свою духовну і фізичну перевагу над варварами.

Переконалися греки і в своїй військовій перевазі. Могутній грецький флот швидко підкорив всі грецькі острови, які підтримали персів, і наблизився до берегів Іонії. В її містах спалахнули повстання, в результаті



Афінський Акрополь. Сучасний вигляд

яких перси були вигнані, міста малоазійського узбережжя й острови Хіос, Лесбос і Самос знову стали грецькими. Персія перестала бути загрозою для Греції. Жодного перського воїна не залишилося в Елладі. І хоча греко-перські військові зіткнення відбувалися аж до середини V ст. до н. е., вони вже не становили небезпеки для більшості грецьких держав, які отримали всі умови для інтенсивного розвитку.

Овіяні славою і з багатою здобиччю повернулися греки в свої розорені міста після перемоги над персами і почали відбудовувати їх значно міцнішими і прекраснішими. Афіни воскресли з руїн у такому блиску і пишності, яких не бачили ані в самій Греції, ані поза нею. Нові міські стіни з'єднали місто з гаванню Пірея, зробивши Афіни приморським містом; за короткий час було зведено чудові храми і громадські будівлі, а загальна кількість будинків перевищила 10 тис. Кількість жителів міста досягла 180 тис. Афіни славилися могутнім флотом і чисельним добре озброєним сухопутним військом.

Однак основним напрямом діяльності уряду Афін було прагнення зробити місто освіченою і культурною державою – центром освіти, архітектури, скульптури, філософії, мистецтва, науки, поезії і красномовства.

Афіни розширили свій вплив на сусідні грецькі держави і створили так званий Делоський союз, союзні збори якого і сховище казни перебували на острові Делос. Кількість міст-полісів, які об'єдналися в цей союз, сягнула 200, а загальне населення – 16 млн (Коттер, 2007).

Поступово Афіни перетворили цей союз з об'єднання вільних і рівноправних держав на Афінську імперію, центр якої перемістився з Делоса в Афіни, влада яких розширилася, в тому числі на внутрішні справи членів союзу, а непокоя окремих союзників придушувалася.

Семидесятидворічний період існування Делоського союзу (476–404 рр. до н. е.) був не тільки часом найвищого розквіту його центральної держави – Афін, а й найяскравішою епохою у житті всіх союзників і всієї Греції. Військова міць і економічна стабільність дозволяли спокійно здійснювати демократичні реформи, розпочаті ще Солоном, домагатися видатних досягнень у всіх сферах суспільного життя (Дросу-Панаєту, 2009).

Афінська держава стала політичною організацією вільних громадян з демократичною формою правління, в якій вільні громадяни користувалися рівними правами. По суті вона була демократичною республікою, в якій основою всього політичного, економічного, соціального та культурного життя був колектив громадян.

Особливе місце в історії Афінської держави та й усієї Стародавньої Греції посідає період правління Перікла (490–429 рр. до н. е.). Виходець з одного з най-



Погруддя Перікла.
Мармур, римська копія
з грецького оригіналу
роботи Кресілая.
Приблизно 460–430 рр.
до н. е.

більш авторитетних афінських родів, Перікл отримав всебічну освіту. Крім обов'язкового для кожного афінянина вивчення музики і віршування, він навчався природничих наук, філософії, ораторського мистецтва. Вроджений хист і освіченість дозволили йому швидко завоювати популярність, викликаючи захоплення співгромадян. Перікл став лідером демократичної партії, здобув підтримку народних зборів.

Народ Афін довіряв йому найважливіші справи – управління державними доходами, керівництво армією і флотом, вдосконалення системи державного управління, розвиток Афін тощо. Під час правління Перікла Афіни перетворилися на багате і красиве місто. Особливу повагу народу до правителя викликав той факт, що збагачення міста не супроводжувалося збільшенням його особистого статку.

Перікл з патріотизмом і гордістю говорив про своє місто-державу в одній з промов: «Для нашого державного устрою ми не взяли за зразок жодних чужоземних законів. Навпаки, ми, швидше, самі є прикладом іншим, ніж у чомусь наслідуємо когось. І оскільки у нас містом керує не купка людей, а більшість народу, то наш державний лад називається народоправством. У приватних справах всі користуються однаковими правами за законами. Що стосується справ державних, то на почесні державні посади висувають кожного по заслузі, оскільки він чим-небудь відзначився, не через належність до певного стану, але через особисту доблесть. Бідність... не заважає... обійняти почесну посаду... У нашій державі ми живемо вільно і в повсякденному житті уникаємо взаємних підозр: ми не маємо неприязні до сусіда, якщо він у своїй поведінці дотримується особистих уподобань... У суспільному житті не порушуємо законів... і підкорюємося владі і законам,

особливо встановленим на захист скривджених, а також законам неписаним, порушення яких всі вважають ганебним... Наприклад, ми всім дозволяємо відвідувати наше місто і ніколи не перешкоджаємо знайомитися й оглядати його і не висилаємо чужинців... Ми живемо вільно... і тим не менше ведемо важку боротьбу з рівним нам супротивником... Ми розвиваємо нашу схильність до прекрасного без марнотратства і захоплюємося науками без шкоди силі духу... Визнання в бідності у нас ні для кого не є ганьбою, але більшу ганьбу ми вбачаємо в тому, що людина сама не прагне позбутися її працею. Одні і ті самі люди у нас одночасно бувають зайняті справами і приватними, і громадськими... Тільки ми визнаємо людину, яка не займається громадською діяльністю, не громадянином з добрими намірами, а надаремним обивателем. Не всі здатні бути політиками, але всі можуть оцінювати їх діяння. Ми не думаємо, що відкрите обговорення може зашкодити перебігу державних справ. Навпаки, ми вважаємо неправильним ухвалювати потрібне рішення без попередньої підготовки за допомогою виступу з промовами “за” і “проти”... Вважайте за щастя свободу, а за свободу – мужність і дивіться в обличчя військовим небезпекам... Одним словом, я стверджую, що місто наше – школа всієї Еллади, і вважаю, що кожен з нас може з легкістю і витонченістю проявити свою особистість у найрізноманітніших життєвих умовах”.

У сфері політики Перікл прагнув об'єднати грецькі держави, встановити між ними загальний мир. Він за можливості уникав військових конфліктів, стримував прагнення афінян до нових завоювань. Однак у разі необхідності Перікл ставав на чолі війська, глибоко продумуючи військові опера-

ції, не допускаючи необґрунтованого ризику. Керовані ним війська жодного разу не зазнали поразки. Успішними операціями він захистив афінських колоністів на причорноморських територіях, придушив заколоти на острові Евбея і не дав евбеївським містам вийти з Афінського союзу. Близькою морською операцією проти переважаючих сил противника Періклу вдалося підкорити Самос – місто, яке претендувало на те, щоб відібрати в Афін перевагу на морі. Перікл домігся встановлення на острові Самос демократії, відібрав у самосців військові кораблі і змусив їх виплатити Афінам величезний штраф.

За Перікла в Афінах інтенсивно розвивалися будівництво й архітектура. Будівлі, зведені під час його правління, вирізнялися дивною архітектурною довершеністю і пропорційністю, використанням якісних і дорогих матеріалів. До будівництва було залучено найвідоміших архітекторів. Великий скульптор Фідій (V ст. до н.е.) керував зведенням більшості споруджуваних і оновлюваних будівель. Храм покровительки міста богині Афін – Парфенон, в якому у концентрованій формі відображено все багатство давньогрецького мистецтва, споруджували відомі архітектори Каллікрат і Іктін), 11-метрову статую богині із золота і слонової кістки всередині храму звав Фідій. До сьогодні збереглася основна частина чудової колонади біля входу на Акрополь (узвиштя давньогрецького міста), будівництво якої тривало п'ять років. Завершувалася колонада основним входом на Акрополь – мармуровими воротами (Пропілеї) завширшки 4,3 м і заввишки 7,6 м, спорудженими в 437–432 рр. до н.е. під керівництвом архітектора Мнесікла. Склепіння воріт було прикрашено золотими зірками на темно-синьому тлі. За воротами на найвищому місці

Погляд на Грецію епоху розквіту. Альборн Август Вільгельм Юліус.
Копія втраченої роботи Шинкеля Карла Фрідріха. 1836 р.



Акрополя Фідій спорудив бронзову статую богині Афіни, яку в ясну погоду моряки могли бачити з відстані, що перевищує 60 км (Курциус, 1883). Також було побудовано кілька храмів і споруди для музичних змагань. До всіх цих робіт Періклу вдалося залучити велику кількість скульпторів, художників, різьбярів по каменю й інших фахівців, які в короткі строки виконали величезний обсяг робіт із забудови Акрополя, що став одним із найяскравіших об'єктів світової цивілізації.

Акрополь, безсумнівно, був улюбленим дітищем Перікла. Однак його творчі проекти поширювалися і на будівництво театрів, судів, гімнасіїв (навчально-виховних закладів), ринків та інших громадських закладів. Будівельні проекти Перікла не обмежувалися Афінами, а були втілені і на прилеглих територіях, що входили до складу Афінської держави.

Плутарх зазначав, що “в той час виростили творіння, незвичайні за своєю величчю, неповторні за своєю принадою і красою, бо художники намагалися один поперед одного облагородити і вдосконалити своє мистецтво, вражаючи швидкістю, з якою вони створювалися. Творіння, про які можна було думати, що на них пішло кілька людських життів, завершувалися за час правління однієї людини. Краса і велич їх визнавалися всіма після їх виникнення, а їх вплив свіжий і новий і донині. Від них віє юнацькою свіжістю, яка збереглася в них на довгий час; у них ніби жила вічна душа, не схильна до впливу часу. У той час було багато великих художників, але все ж першим серед них був Фідій” (Плутарх, 1961).

Всі будівельно-архітектурні проекти, запропоновані Періклом народу, вирізнялися дивною досконалістю, визначили розвиток архітектури на багато століть наперед, стали зразком для наслідування під час розквіту Римської імперії, а потім в епоху Відродження і в більш пізній час, значно вплинули на розвиток неокласицизму.

Афіни в часи правління Перікла стали центром наукового і культурного життя Стародавньої Греції, місцем проживання багатьох геніальних людей. З різних грецьких держав сюди стікалися філософи, поети, художники, вчені, драматурги і провідні представники інших професій, приваблені атмосферою демократії, творчості і прогресу, характерною для Афіні тих років. На театральних сценах здійснювалися постановки драматичних творів Софокла та Евріпіда, комедій Аристофана. Величезні аудиторії на центральній торговій площі збирав великий філософ Сократ (469–399 рр. до н. е.). У цей же час розквітнув філософський геній його учня – Платона (427–347 рр. до н. е.).

В Афінах відкривається Академія, яку в подальшому часто називали першим у світовій історії уні-



Погруддя Арістотеля.
Римська копія
з грецького оригіналу
скульптури Лісіппа

верситетом. В Академії Платон, його учні й інші найвідоміші представники різних галузей науки викладали астрономію, біологію, політичну теорію, філософію, логіку та інші дисципліни (Арістотель, 1983).

Одним із найбільш відомих випускників Академії був Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Він прибув на навчання до Академії 17-річним юнаком і залишився в ній на довгих 20 років, ставши одним із найбільш відомих вчених і педагогів. Арістотель набув всесвітньої популярності не тільки як найвидатніший філософ, а й завдяки працям в інших галузях, зокрема в політиці, логіці, драматургії тощо. Роздуми Арістотеля про драматургію і сьогодні залишаються актуальними для людей цієї професії. Не втратили актуальності і погляди філософа в сфері державного устрою, суспільного життя, виховання й освіти.

Атмосфера творчості була характерна і для багатьох інших держав Стародавньої Греції. Інтелектуальним центром була Александрія (місто, засноване в 332–331 рр. до н. е. Александром Македонським, розташовується на узбережжі Середземного моря – на території нинішнього Єгипту), у знаменитій бібліотеці якої було зібрано всі наукові досягнення стародавнього світу. Тут у III ст. до н. е. працював відомий математик Евклід, який створив науковий трактат “Елементи”. Викладені в ньому знання і донині становлять основи шкільної геометрії. Інший видатний вчений, який працював у цьому місті, математик і астроном Ератосфен (близько 276–194 рр. до н. е.), зумів з високою точністю за допомогою простих вимірювальних інструментів обчислити довжину дуги земного меридіана. У Сиракузах на Сицилії творив великий вчений – механік і математик Архімед (близько 287–212 рр. до н. е.), який став всесвітньо відомим завдяки дослідженням у галузі гідростатики і гідродинаміки, а також прогласився рядом винаходів у військовій техніці, будівельних механізмах тощо.



Фриз Парфенона. Хода афінян в день свята Великих Панафінеїв. Робота Фідія. V ст. до н. е.

Афіни були зразком для багатьох міст-полісів, яких на той час у Греції було близько двох тисяч. Верховним органом влади в полісах були народні збори, на яких вирішувалися основні питання життя поліса, ухвалювалися закони. Роль уряду виконували демократичним чином обрані ради, які вирішували питання зовнішньої і внутрішньої політики, управління фінансами, торгівлею, армією, флотом та ін. У структурі рад обиралися комісії з різних напрямів діяльності. Був високий судовий орган – гелієа, що складався з громадян, яких щорічно обирали за жеребом.

Демократичність діяльності державних і судових органів, відсутність зловживань забезпечувалася постійною ротацією їх керівників, відкритими виборами, жеребкуванням. Наприклад, голова кожного засідання народних зборів або ради обирався перед засіданням, склад суду визначався жеребкуванням безпосередньо в день судового засідання. Всі посадові особи, відповідальні за управління державним майном, державною скарбницею, діяльністю армії і флоту, торгівлею, вихованням і навчанням, громадським порядком, обиралися відкритим голосуванням на щорічних виборах у народних зібраннях або призначалися за жеребом. Після закінчення терміну діяльності всі посадові особи мали представляти детальні звіти.

Таким чином, у стародавніх Афінах держава не знаходилася “над громадою”, як це відбувається в більшості країн протягом всієї історії, а виростала з самої громади, гуртуючись з нею в монолітну спільноту, що становить єдине ідейне, економічне, політичне і соціально-культурне ціле.

Усередині полісів формувалося громадянське право – зведення законів, що визначали права і обов’язки громадян, давали їм соціальні гарантії.

Зокрема, громадянам гарантувалося право приватної власності на засоби виробництва і насамперед на землю, право продажу і передачі цих коштів у спадок, право вільної торгівлі виробленими товарами, право безпосередньо впливати на соціально-економічне і політичне життя міста-поліса.

Однак всі демократичні права мали лише вільні громадяни. Вони мали право на свободу і незалежність від інших людей, на володіння ділянкою землі, отримання допомоги від держави, участь у народних зборах, раді, судових органах, носіння зброї тощо. Всі інші особисто незалежні громадяни, зокрема жінки і селяни, які втратили право на володіння земельною ділянкою, а також іммігранти (метеки), громадянських прав не мали, нерухомою власністю володіти не могли.

Із розширенням території Греції в результаті завоювань кількість метеків зростала, багато хто з них були багатими або заможними. Вони були вільними людьми, але не були громадянами поліса, і через це вважалися неповноправними.

На нижчому щаблі соціальної градації знаходилися раби, переважно військовополонені. Вони були позбавлені всіх прав і в більшості полісів взагалі сприймалися не як люди, а як знаряддя виробництва, були предметом обміну і купівлі-продажу, не мали ніякої власності, не могли вступати в шлюб, а їхні діти вважалися приплодом і відразу ставали рабами. У кожному полісі були ринки рабів, на яких продавали військовополонених або захоплених у полон мирних жителів. Торгували на ринках і пірати, і викрадачі людей. Рабство в Стародавній Греції сприймалося як природне явище і відрізнялося особливою жорстокістю. Зазвичай рабів залучали до найтяжчих робіт, також вони були слугами у будинках заможних громадян.

Якщо в гомерівський період не було суворого розподілу праці між різними верствами суспільства – господарі могли займатися фізичною працею нарівні зі своїми рабами, то в подальшому в полісах вільні громадяни всіляко уникали цього. До їхніх першочергових обов’язків належали розвиток тіла і духу, а також виконання державних справ. Для цього прошарку громадян Стародавньої Греції обов’язковими стали всебічне фізичне виховання, заняття атлетикою (спортом) і участь у різних змаганнях.

Самооборона полісів і утримання в покорі підвладних верств населення зробили життєво важливим перехід до фізичної і військової підготовки в спеціальних закладах. Несистематичне військово-навчання було замінено на підготовку, що відповідала специфічним особливостям полісів, їх географічному положенню, місцевим видам озброєння і традиціям культу. Праця поступово ставала огидним заняттям, що зрештою стало однією з причин занепаду Стародавньої Греції.

Незгладимий слід в історії Стародавньої Греції залишила і така наймогутніша держава, як Спарта (Лакедемон). Це місто було центром області Лаконія і розташовувалося в південно-східній частині півострова Пелопоннес. У Спарті повноправними членами громади були спартіати, які панували над рештою населення – вільними, але політично безправними періеками та ілотами, що належали державі та перебували на положенні рабів. Спартіати проводили життя у військових вправах і війнах, а займатися ремеслом і торгівлею їм заборонялося. Починаючи з VIII ст. до н.е. Спарта за своїм державним устроєм, способом життя і військовою могутністю безсумнівно була першою державою Стародавньої Греції. У VI–V ст. до н.е. зі Спартою могли змагатися лише Афіни. Однак це суперництво завершилося важкою поразкою Афін у тривалій Пелопоннеській війні (431–404 рр. до н.е.), після якої Спарта на кілька десятиліть стала найпотужнішою країною Стародавньої Греції.

Протягом тривалого історичного періоду Спартою правили численні царі, проте досконалістю державного устрою, економічною та військовою могутністю вона завдячує одній людині – легендарному цареві і законодавцю Лікургу. У цьому легко переконатися, якщо ознайомитися зі змістом глави “Лікург” у “Порівняльних життєписях” – фундаментальній праці одного з найосвіченіших людей свого часу, видатного історика і письменника Плутарха (близько 46 – близько 126 рр. н.е.), що включає біографії кількох десятків видатних давньогрецьких і давньоримських діячів.

Час життя Лікурга точно невідомий (в енциклопедіях зазначається IX або VIII ст. до н.е.), однак безліч непрямих даних свідчать про те, що він правив Спартою приблизно за 90–100 років до часу проведення в 776 р. до н.е. перших Олімпійських ігор.

Лікург став царем Спарті на прохання і з волі її громадян, чому сприяли його освіченість і високі моральні якості. До того як стати царем, Лікург багато подорожував містами Стародавньої Греції, вивчаючи їх законодавство, сильні і слабкі сторони. Відвідуючи Крит, держави Малої Азії та Єгипту, Лікург вивчав зв'язок їхнього державного устрою зі способом життя громадян, знайомився із законами і літературними творами. Існують відомості, згідно з якими він відвідував Іспанію, подорожував Індією.

Коли Лікург став царем Спарті, то в основу своєї діяльності поклав розробку ефективного державного устрою, заснованого на високій моральності й орієнтованого на рівність і щастя громадян. У результаті йому вдалося створити дивовижну державу, яка принципово відрізнялася від інших держав Еллади своїм устроєм, життєвими принципами й прагненнями громадян, ефективними і гуманними законами.

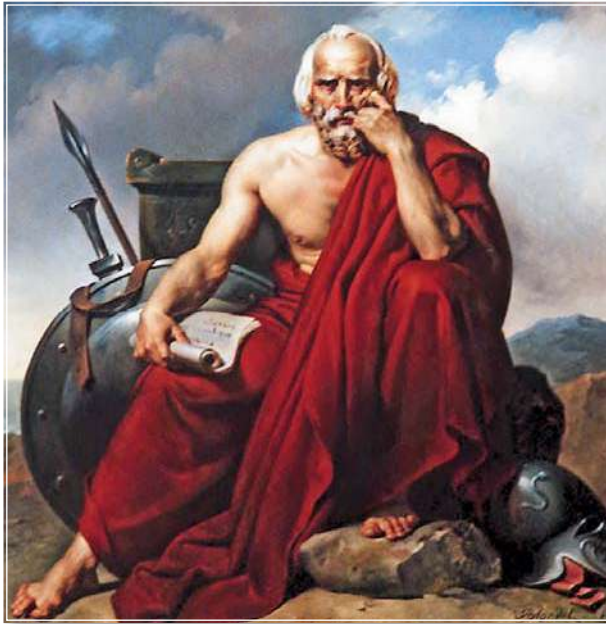


Тренування юних спартанок. Дега Едгар. 1860 р.

У Спарті були два царі, що належали до двох основних сімей. Їх влада передавалася спадково. Один із царів керував армією під час війни. У мирний же час їх влада була обмеженою, а країною керувала рада старійшин, що складалася з 30 чоловік, враховуючи двох царів. Двадцять вісім старійшин мали бути старшими 60 років, і обиралися на довічний термін загальним народними зборами, але лише з аристократичних спартанських сімей. Рада старійшин вирішувала кримінальні справи і готувала питання для розгляду на зборах. Збори склалися з усіх громадян; вони не могли проявляти в чому-небудь ініціативу, але могли голосувати “за” або “проти” з будь-якої внесеної пропозиції. Жоден закон не міг набрати сили без згоди зборів. Однак, хоча згода зборів була необхідною, її не було достатньо: старійшини і посадові особи мали проголосити своє рішення, щоб закон став чинним.

Для додаткового контролю за царською владою і стримування розвитку олігархії, яка нерідко прагнула перейти будь-які межі, було введено посади ефорів – як доповнення до царів, до старійшин і зборів. П'ять ефорів обиралися з громадян Спарті за жеребом.

До складу старійшин могли входити лише дуже авторитетні й шановані в суспільстві люди. Спочатку Лікург сам рекомендував до складу старійшин тих, хто був його прихильниками. Надалі він розпорядився, щоб у разі смерті когось зі старійшин на місце, що звільнилося, обирався найгідніший. Ці вибори проводилися у вигляді запеклого змагання, в якому переможцем опинявся не найсильніший або найшвидший, а найкращий і найрозумніший. Вважалося, що переможець отримував довічно вищу владу в державі. Вибори проводилися дуже цікаво. Коли збирався народ, суддів закривали в кімнатах, з яких вони могли все чути, але не могли нікого бачити. Кандидати на обрання відповідно до жеребу виходили по одному і йшли мовчки



Лікург – законодавець Спарти. Блонде Меррі-Джозеф. 1828 р.

повз усіх присутніх, які проводжали їх ходу криком. Судді, які сиділи в закритій кімнаті, на спеціальних дощечках позначали лише силу крику, який супроводжував кожного з кандидатів. Переможцем ставав той, кому кричали голосніше за всіх.

Ефори були наділені правами вищого цивільного суду, а над царями вони здійснювали кримінальну юрисдикцію. Це обмежувало владу царів, проте робило її незмірно більш міцною і стабільною. Ефори були тим “демократичним” елементом у державному устрої Спарти, який мав слугувати противагою царям. Щомісяця царі промовляли клятву, що будуть підтримувати державний лад Спарти, а ефори клялися підтримувати царів доти, поки ті будуть вірними своїй клятві. Коли один із царів відправлявся на війну, його супроводжували два ефори, щоб спостерігати за його поведінкою і діями (Геродот, 1885).

Розум і далекоглядність Лікурга у питаннях правління країною особливо яскраво виявлялися при порівнянні державного устрою Спарти і сусідніх країн, де панувала атмосфера постійних чвар і сварок, жертвами яких ставали багато людей, у тому числі царі. Як справедливо зазначає Плутарх, “...законодавець спартанців, який поставив кожній владі свої межі, був для них справжнім даром неба, посланим для їх щастя” (Плутарх, 1987).

Не менш важливим перетворенням, здійсненим Лікургом, стало вирівнювання станів громадян. Раніше в Спарті існувала жахлива нерівність станів: надзвичайна кількість жебраків і бідняків – і величезне багатство в руках небагатьох осіб. Лікург

зумів переконати співгромадян у тому, що багатство і бідність – найнебезпечніші хвороби держави, в результаті чого громадяни Спарти відмовилися від володіння землею на користь держави, яка потім забезпечила її розподіл між ними на рівних умовах. Найрізноманітнішими методами Лікург поступово усунув нерівність і невідповідність у володінні майном, у харчуванні, поступово виключив з життя громадян надмірності і предмети розкошів. Ці заходи поступово привели до викорінення заздрощів, корисливості, прагнення збагачення. Водночас Лікург зробив усе для того, щоб підвищити ефективність використання земельних ділянок і зробити життя громадян Спарти безбідним, з достатньою кількістю продуктів харчування, що забезпечують здорове життя.

Реформи торкнулися також шлюбу та сім’ї. Лікург вважав за необхідне змінити виховання жінок, які мали взяти на себе багато турбот під час частих військових походів чоловіків. Для зміцнення тіла дівчата повинні були бігати, боротися, метати диск і спис, щоб майбутні діти були міцні тілом, щоб їх розвиток був правильним і щоб самі матері могли народжувати вдало і легко завдяки міцності свого тіла. Він заборонив їм розпещувати себе, сидіти вдома і вести розніжений спосіб життя.

Коли народжувалася дитина, батько приносив її на огляд до старійшин свого роду. Вони визначали, чи здоровий малюк, чи зможе він бути хорошим воїном. Міцних і здорових дітей повертали батькові на виховання, а слабких кидали в прірву. Спартанці вважали, що життя новонародженого, слабкого і кволого тілом, марне як для нього самого, так і для держави.

Повноцінний фізичний розвиток, зміцнення здоров’я, фізична підготовка пронизували всі сторони виховання в Спарті і спосіб життя її жителів.

Велику увагу у зв’язку з цим спартанці приділяли харчуванню. Вони вважали, що обмежене за об’ємом і скромне харчування сприяє росту, формує худорляве, сильне і рухливе тіло, забезпечує витривалість і стійкість до труднощів і поневірянь. Навпаки, велика кількість їжі пригнічує життєві сили, а товсте і вгодоване тіло своєю вагою чинить опір росту. Харчування, на думку спартанців, почалося і на матерях, і на їх дітях. Діти, що народилися від худорлявих матерів, також були худорляві, стрункі, красиві й активні (Гиро, 1913).

Виховання людей у Спарті тривало до зрілого віку: вони мали вести суворо визначений спосіб життя, присвячувати свій час заняттям, які спрямовані на благо всього суспільства. Вони не були стурбовані ні збагаченням, ні філософськими ідеями, більшу частину часу присвячували фізичній довійськовій підготовці, перебуваючи на навчанні в гімназіях (навчально-виховних закладах) і в палестрах (школах фізичного виховання). Лікург наполягав,

щоб і під час занять, і у вільний час люди перебували разом, а їхні вчинки, судження, суперечки і жарти слугували одній меті – високій моральності співгромадян, їх солідарності і розсудливості.

У цьому відношенні і життя самого Лікурга було прикладом мудрості, великодушності, толерантності та патріотизму.

Великодушність спартанці виявляли навіть у військових походах. Вони наполегливо боролися з ворогом до того моменту, поки він не кидався навтьоки. На відміну від багатьох народів, спартанці вважали негідним для себе рубати і вбивати розбитого і відступаючого ворога. Такий звичай був не тільки благородним і великодушним, а й корисним у тактичному плані: вороги знали, що воїни Спарти вбивають тільки тих, хто чинить опір, і часто вважали для себе вигіднішим бігти, ніж продовжувати битву.

Побутує думка (Плутарх, 1961), що ідея встановлювати перемир'я під час Олімпійських ігор належала Лікургу як людині м'якій і миролюбній. Спочатку Лікург не зближувався з царем Еліди Іфітом, але, випадково прибувши в Олімпію і поглянувши на Ігри, він вирішив: несправедливо, що його співгромадяни-спартанці не беруть у них участі. Він підтримав Іфіта – і спільними силами вони надали святу більш урочистого характеру і зробили його існування більш тривалим.

У Спарті не приділялося такої уваги освіті, як в Афінах, проте з ранніх років спартанці привчали дітей до чіткості суджень і стислості виразів, до вміння у витонченій формі і небагатьох словах передати глибину думки, до швидкої реакції і дотепних відповідей. Плутарх наводить багато прикладів дотепності спартанців, які вміли витончено покласти край докучливості і невігластву. Наприклад, коли одна невихована людина дуже набридла Демарту нескінченними дурними запи-



Ерехтейон – унікальний пам'ятник давньогрецької архітектури, один із головних храмів стародавніх Афін, розташований на Акрополі. Побудований приблизно між 421–406 рр. до н. е.

таннями, хто кращий за всіх зі спартанців, то отримала відповідь: “Той, хто найменше схожий на тебе”. Коли чужинець, бажаючи довести Теопомпу свою прихильність, сказав, що співгромадяни називають його не інакше як “другом спартанців”, то отримав відповідь: “Краще було б для тебе, мій милий, коли б тебе звали другом своїх співгромадян”. Коли один афінський оратор назвав спартанців неуками, то отримав блискавичну відповідь сина Павсанія: “Цілком вірно, самі лише ми з греків не навчилися у вас нічого поганого”. Одного спартанця запросили послухати людину, яка наслідувала солов'їний спів. “Навіщо, я чув самого солов'я”, – відповів він.

Як вже зазначалося, Лікург і його послідовники домоглися рівного розподілу статків серед громадян, простоти і ясності життя, відсутності користі і бідності. Ці особливості життя населення Спарти обумовили те, що спартанці пишалися своєю кра-



Фідій, який показує друзям фриз Парфенона.
Альма-Тадема Лоуренс. 1868 р.

їною, її людьми, цінували повагу співгромадян. В одній із праць Плутарх зазначав, що одному спартанцю, учаснику Олімпійських ігор, запропонували велику суму грошей за те, щоб він поступився своєму супернику в боротьбі. Він не прийняв цієї пропозиції і у важкому поєдинку вийшов переможцем. “Яка користь тобі, спартанцю, від твоєї перемоги?” – запитали його. “У битві я піду з царем попереду війська”, – відповів він, посміхаючись (Плутарх, 1961).

Лікурґ виявився щасливою людиною в тому сенсі, що наприкінці життя йому вдалося побачити плоди своєї праці. Він був захоплений результатами втілення в життя розроблених ним законів, оскільки побачив державу рівних громадян, задоволених собою, розсудливих, які пишаються своєю країною, її досягненнями й авторитетом.

Спартанці трималися ізольовано, всіляко протидіяли створенню на території Греції конфедерації, справедливо вважаючи, що це призведе до руйнування їх державності, до розмивання чітких і успішно діючих законів і життєвих принципів. Будучи протягом достатнього часу найпотужнішою країною в регіоні, Спарта не прагнула домінувати над іншими державами, проте наполегливо й успішно відстоювала досягнення свого народу.

Відомі дивовижні приклади доблесті, самопожертви і високих моральних якостей, які виявляли спартанці під час оборони своєї держави. Славною сторінкою давньогрецької історії стала битва біля Фермопіл у 480 р. до н.е. (за твердженням Геродота в цей час проводилися Ігри Олімпіади), у якій 300 спартанців з ілотами протягом кількох днів стримували багатотисячне перське військо, кероване Ксерксом. Здолати спартанців перси змогли тільки після зради місцевого жителя Ефіальта, який мав за винагороду провести 20-тисячне перське військо гірськими стежками в тил спартанців. Вони знали, що неминуче загинуть у цій битві, однак самовіддано билися відповідно до слів свого царя: “Життя і смерть – справа природи, а слава і ганьба – наша” (Антониу, 2009). Цар Леонід загинув у бою, загинули і решта спартанців, окрім одного. У битві загинуло все перське військо, в тому числі і два брати Ксеркса.

Битва біля Фермопіл викликала хвилю патріотизму в Греції і вже в наступ-

ному, 479 р. до н.е. перське військо було повністю розгромлене в битві біля Платеїв у Беотії. Подвиг царя Леоніда увійшов у світову історію славетною сторінкою, оспіваний багатьма письменниками, драматургами, художниками, кінорежисерами.

Хоча Спарта не прагнула до панування над іншими країнами, проте багато міст-держав Стародавньої Греції самі визнавали досягнення спартанців і лідерство Спарти. Посли багатьох країн постійно зверталися до Спарти по допомогу. Однак просили вони не грошей, флоту, солдат, а лідерів і вождів. Історики наводять багато імен спартанців, які стали вождями в інших країнах, наставниками їх народів і правителів. На цих людей дивилися із захопленням, повагою і страхом. Вони ставали наставниками і вихователями, які дають розумні поради в державному управлінні, в суспільному та приватному житті. У зв'язку з цим стають зрозумілими жартівливі поради Стратоніка з державного устрою, який афінянам відводив роль організаторів театральних вистав та урочистих процесій, елідцям – суддів на Олімпійських іграх, а спартанцям радив стежити за порядком і пороти обох, якщо вони завинили.

Протягом століть Спарта своїми законами і досягненнями допомагала всій Греції. Вона була посередницею у війнах, утихомирювала повстання,

Мармуровий торс спартанського голліта.
Можливе зображення царя Леоніда. 490–480 рр. до н. е.

Леонід у Фермопілах. Давід Жак-Луї. 1814 р.



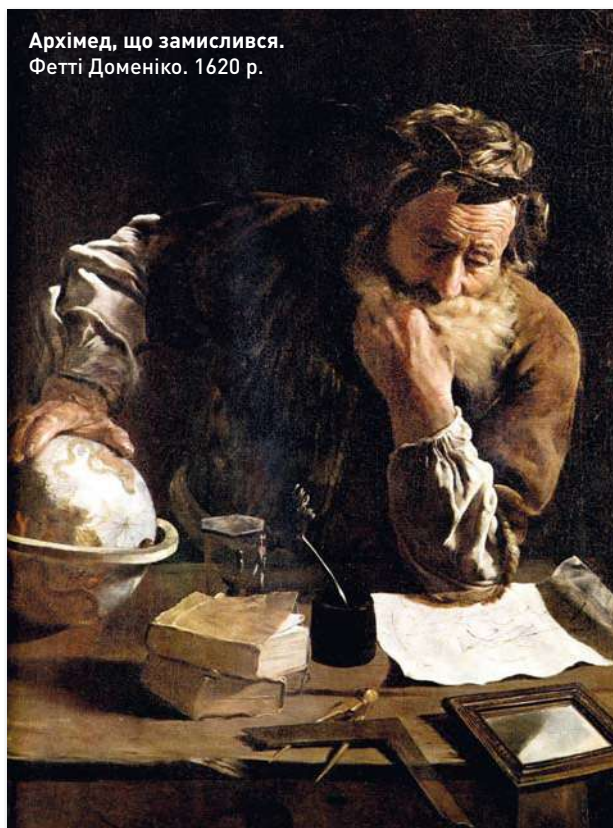
скидала неправильно поставлених владу і царів, у більшості випадків не виставляючи жодного солдата, а відправляючи лише посла, розпорядження якого зазвичай виконувалися беззаперечно.

Наприкінці свого життя Лікурґ скликав громадян на народні збори і сказав, що державний устрій Спарти в усіх відношеннях приведений до ладу і може служити щастю і процвітанням їх міста. Він закликав громадян зберігати його закони, нічого не змінюючи. Взявши клятву зі своїх співгромадян, що вони будуть твердо дотримуватися існуючого правління, поки він не повернеться, Лікурґ виїхав у Дельфи. Увійшовши в храм і принісши богу жертву, він запитав, чи хороші його закони і чи достатньою мірою служать щастю співгромадян. Оракул відповів Лікурґу, що його закони прекрасні і що держава його матиме славу, поки залишиться вірною даному їм державному устрою. Лікурґ записав ці слова оракула і послав їх у Спарту, сам же вирішив добровільно померти, щоб не звільняти своїх співгромадян від даної ними клятви. Він заморив себе голодом, переконаний у тому, що і смерть громадського діяча має бути корисна державі і що сам кінець його життя має бути не випадковим, а свого роду моральним подвигом, що він зробив найпрекраснішу справу, став охоронцем усього того високого і прекрасного, що здобув для співгромадян своїм життям. Лікурґ помер на Криті, друзі спалили труп і, за заповітом Лікурґа, кинули попіл у море – він боявся, що його останки перенесуть до Спарти, внаслідок чого спартанці вважатимуть себе вільними від клятви і зроблять зміни в даному їм державному устрої під приводом того, що він повернувся на батьківщину (Шуберта, 1940).

Лікурґ не помилюся у своїх сподіваннях. Протягом п'яти століть, поки Спарта залишалася вірною його законам, вона за своїм державним ладом і славою була першою державою в Греції. З чотирнадцяти царів, від Лікурґа до Агіда, сина Архідама, жоден з них не зробив у законах Спарти ніяких змін.

Перші ознаки розкладання в Спарті з'явилися за часів царювання Агіда, коли в країну проникли гроші. Лісандр привіз до Спарти золото і срібло, а з ними – користоловство і прагнення розкошів. З цього моменту життєві принципи спартанців стали розмиватися, а законами Лікурґа почали нехтувати.

Змінилася і зовнішня політика Спарти. Замість мирних переговорів прийшли каральні кампанії. Одним із прикладів стала жорстока розправа в 401–400 рр. до н. е. з демократичною Елідією, про що з обуренням писали Ксенофонт і Павсаній. За словами Ксенофонта, ефори і народні збори Спарти постановили “дати урок елейцям” за старі образи і зажадати від них розпуску елейського союзу. Коли елейці відмовилися, спартанці рушили на Еліду величезним військом, примусивши до участі в кампанії практично всі держави Пелопоннесу, врахо-



Архімед, що замислився.
Фетті Доменіко. 1620 р.

вучи Афіни. Два роки Спарта вела руйнівну війну проти Еліди, нещадно спустошуючи всю країну, спалюючи і знищуючи все навколо, захоплюючи худобу і рабів. Не пощадили вони священної Олімпії, знищивши гімнасії, в яких тренувалися олімпійські атлети (Курциус, 1883).

Так було до 371 р. до н. е., коли кінець військовій перевазі спартанців поклали фіванці, які завдали їм поразки в битві біля Левктрів. Після цього удару Спарта не оговталася, поступово втратила свої історичні досягнення і перетворилася на малозначущу державу. Стародавня Греція зазнала великої втрати. Учень Сократа, Есхін, у відповідь на хвастощі фіванців своєю перемогою над Спартою, з гіркотою зазначив, що вони нагадують йому нерозумних хлопчаків, які хваляться тим, що їм вдалося побити свого дядька.

Державний устрій Спарти, закони і діяння Лікурґа не зникли безслідно у темряві століть. Вони збереглися завдяки працям філософів і письменників. Платон, який прославився працями у сфері державного управління, в їх основу поклав погляди Лікурґа, виражені в його знаменитих законах. Арістотель зазначив, що досягнення Лікурґа перевищують славу всіх грецьких законодавців, які коли-небудь існували. Детальний опис досягнень Лікурґа і його високих моральних якостей доніс до нашого часу Плутарх, який справедливо зазначив, що багато видатних і



Тріумф Вікторії. Пітер Пауль Рубенс. 1614 р.

широко відомих людей, які займалися законодавством і державним устроєм, залишили по собі букви і слова, а Лікурґ явив світові справжній і неповторний державний устрій, і в той час, як інші вважають існування істинного філософа чимось ідеальним, зробив зі своїх співгромадян ціле місто філософів.

Світ класичного періоду історії Стародавньої Греції видається складним і суперечливим. З одного боку, це безліч міст-полісів зі своєю культурою, державним устроєм, рівнем суспільного життя, часто конкуруючих і ворогуючих між собою. З іншого боку, це співтовариство тих самих міст, об'єднаних спільною історією, релігією, традиціями та ідеалами, населення яких прагнуло етнічної спільності та ідентифікації. У класичний період, на відміну від інших періодів історії Стародавньої Греції, грецький світ видається досить цілісним, об'єднаним спільною історією, культурою, економічним і політичним устроєм, який протистоїть світу варварському. Так, у всякому разі, виглядає Стародавня Греція відповідно до уявлень Плутарха.

У цілому давньогрецька цивілізація в часи її розквіту зробила неоціненний внесок у розвиток світової цивілізації. З лона Стародавньої Греції органічно випливають історичні та культурні досягнення не тільки більшості європейських держав, а й різних країн, які розташовані на інших континентах.

Історична роль Стародавньої Греції особливо проявилася в різних галузях культури, освіти, виховання і спорту. У всіх цих сферах давньогрецька цивілізація характеризувалася розмаїттям напрямів і плідних ідей, яскравими досягненнями, що увійшли до скарбниці світової цивілізації як своєрідний феномен, який вплинув на весь її подальший розвиток. І сьогодні є безліч сфер діяльності, враховуючи олімпійський спорт, систему освіти, мистецтво, архітектуру, політику, державний устрій, літературу, філософію, які виглядали б незмірно біднішими без використання ними надзвичайно багатой давньогрецької спадщини.

Період найвищого розквіту Стародавньої Греції (класична Греція), який припав на V–IV ст. до н. е., змінився на період поступового занепаду, обумовленого як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. Бурхливий розвиток торгівлі спричинив збагачення незначної частини населення – переважно великих рабовласників, що не могло не призвести до класової нерівності і до суперечностей між багатими і бідними. Ці відносини нашарувалися на антагонізм між вільними громадянами і громадянами, ущемленими в правах, перш за все метеками, кількість яких різко зросла у зв'язку з розширенням території Греції. Міста-держави роздирали конфлікти між прихильниками монархічного способу правління, який був характерний для багатьох міст, у тому числі і для Аттики, і аристократією, яка прагнула встановити демократичний лад.

Слід зазначити, що в містах-полісах Стародавньої Греції одночасно існували різні види державного устрою. Арістотель у праці "Політика", спираючись на практику державного устрою у багатьох давньогрецьких полісах, зазначає: "Оскільки управління в державі – те саме, що й політична система, остання ж ототожнюється з верховною владою в державі, то звідси неминуче випливає, що ця верховна влада мусить перебувати в руках або одного, або небагатьох, або більшості. І коли одна людина, чи кілька, чи багато керуються інтересами про загальне щастя, то, звичайно, такі форми – правильні...".



Ніка Самофракійська.
Мармур. Приблизно
190 р. до н. е.

Монархічне правління, що передбачає загальну користь, називалося царською владою. Влада небагатьох, орієнтована на загальну користь, вважалася аристократичною формою правління, а влада більшості, знову ж для загальної користі – політією. Однак у чистому вигляді такі форми державного управління якщо й існували, то недовго. Монархія змінювалася тиранією, яка відображає інтереси і настрої одного правителя; аристократія – олігархією, коли влада використовувалася для збагачення невеликої групи заможних громадян; політія – демократією, орієнтованою на вигоду незаможних.

Жодна з таких форм не була ідеальною, що обумовлювало конфлікти як всередині полісів, так і між різними містами-державами, часто призводило до зміни політичного устрою і зазвичай до супутнього занепаду.

Найбільш успішним державний устрій виявлявся в тих випадках, коли поєднувалися декілька його форм, наприклад, тиранія і демократія або ж монархія, олігархія та демократія.

У періоди розквіту різних міст-держав (Афіни, Спарта, Мілет, Візантій, Мегара тощо) успішно поєднувалися різні форми державного устрою. Таке ж поєднання було характерно і для діяльності найбільш успішних правителів (наприклад, Солон або Перікла). Однак незалежно від того, яка з форм державного устрою існувала в конкретний момент історії кожного поліса, вона була предметом для ревізії з боку прихильників інших форм правління, що за величезної кількості міст-полісів з різним державним устроєм створювало в Стародавній Греції атмосферу постійного суперництва, конфліктів, закатів і військових сутичок.

Не слід думати, що класичний період історії Стародавньої Греції вирізнявся миром і стабільністю.

Смерть філософа Сократа. Давід Жак-Луї. 1787 р.



У цей час особливо загострилася схильність греків до зовнішніх конфліктів, відбувалися постійні зіткнення одних міст з іншими. Зрештою це призвело до краху найбільшого міста, центру давньогрецької цивілізації – Афін. До кінця життя у Перікла і його прихильників з'явилася потужна опозиція з боку аристократії, вожді афінської демократії прагнули зростання своєї влади. В результаті Перікл був відсторонений від посади полководця і за підозрою в незаконному використанні грошей оштрафований судом. Однак незабаром владу йому повернули.

Люди, що входили до його оточення, зазнали переслідувань. Імперська політика Афін викликала все більше невдоволення Спарти, породила напруженість у відносинах між державами і в кінцевому рахунку призвела до Пелопоннеської війни, яка почалася в 431 р. до н. е. і тривала понад чверть століття – до 404 р. до н. е.

У війні зі Спартою Афіни мали перевагу на морі, а спартанці – на суші. Війська Спарти кілька разів захоплювали і спустошували не тільки Аттику, а й Афіни. Завершення війни наблизила вирішальна перемога Спарти та її союзників над афінянами в морській битві біля Егоспотамів у 405 р. до н. е.

Спартанці встановили в Афінах олігархічне правління, яке швидко себе дискредитувало. Було відновлено демократію, однак вона мала мало спільного з демократичним устроєм Афін у часи їх розквіту. Боротьба за владу, розкрадання, пошук і переслідування внутрішніх ворогів стали відмітними особливостями діяльності нової влади. У ці похмурі часи опинився у в'язниці великий скульптор Фідій, де і помер. А в 399 р. до н. е. був засуджений і страчений один з наймудріших людей у світовій історії – Сократ.



Сократ з учнями. Грейтер Йоганн Фрідріх (за картиною Джованні Франческо Романеллі). Початок XVII ст.

Елліністичний період (IV–I ст. до н. е.)

Невдоволення грецьких громад правлінням Спарти змусило їх об'єднуватися між собою з метою організації спротиву, а також шукати підтримки у перського царя. Це призвело до створення в 374 р. до н. е. нового союзу з 75 грецьких громад (із центром в Афінах), з існуванням і міццю якого Спарта не могла не рахуватися. Становище Спарти ускладнювалося також ворожнечею з головним містом Беотії – Фівами, які зуміли в 371 р. до н. е. завдати спартанцям страшної поразки в битві біля Левктр.

Однак союз Фів з Афінами проіснував недовго. Піднесення Фів суперечило інтересам Афін, які відвернулися від учорашніх союзників і стали виступати на боці Спарти. У 362 р. до н. е. відбулася битва біля Мантиклю, в якій жителі Фів билися вже проти об'єднаного війська Спарти й Афін.

У підсумку це призвело до ослаблення всіх грецьких держав, їх роздробленості, економічного виснаження і нездатності надійно охороняти свою державність.

Не менш негативну роль у всіх сторонах життя відіграло виникнення численних грецьких міст за межами Пелопоннесу. У середині IV ст. до н. е. Стародавня Греція охоплювала величезні території, в яких Пелопоннес (територія сучасної Греції) був лише однією з частин. Греками були заселені Кіпр і Егейське узбережжя Туреччини (Іонія), Сицилія і південна Італія (Велика Греція), а також прибережні території сучасних Албанії, Болгарії, Єгипту, Лівії, Грузії, Румунії та України, південної Франції, східної

Золотий медальйон із зображенням Філіппа II. II–III ст.



Іспанії. На всіх цих територіях існували численні грецькі міста-поліси, розвивалася грецька культура, панувала грецька мова. Природно, освоєння всіх цих територій призвело до розмивання політичних, соціально-економічних, історичних і культурних підвалів, характерних для грецької цивілізації.

На тлі всіх цих подій зміцнювалася міць Македонії, яка послідовно, починаючи з 355 р. до н. е., як військовими, так і політичними заходами стала поширювати свій вплив на територію Греції. Царю Македонії Філіппу II вдалося домогтися визнання свого панування практично у всій Греції, окрім Спарти. Він прагнув створити союзну державу демократичного типу, проте смерть (у 336 р. до н. е. він був убитий своїм охоронцем) перешкодила здійсненню цього плану.

Сина Філіппа II Александра з дитячих років готували до воєн, політики і дипломатії. Александр, не зважаючи на суворе спартанське виховання в дитинстві, отримав – під керівництвом великого філософа Арістотеля – класичну грецьку освіту. Його улюбленою книгою був гомерівський героїчний епос «Іліада». Історики зазначають, що Александр вирізнявся безмірним честолюбством, дуже задрив славі батька і з дитинства мріяв про подвиги. Як писав Плутарх, Філіпп бачив, що Александр від природи упертий, а коли розсердиться, то не поступається жодному насильству, але розумним словом його легко можна схилити до прийняття правильного рішення; тому батько намагався більше переконувати, ніж наказувати.

Ще за життя свого батька Александр – у 16-річному віці – залишався в Македонії за царя, коли Філіпп II у 340 р. до н. е. оточив Візантій. І правив досить жорстко – він нещадно придушив повстання фракійського племені медів.

Голова Александра Македонського. Мармур. II–I ст. до н. е.

Арістотель і його учень Александр. Христус Гелль. Гравюра. 1876 р.





Александр Македонський. Фрагмент мозаїки в будинку Фавна (Помпеї). I—II ст. до н. е.

А два роки по тому в битві проти афінян біля Хероней (338 р. до н. е.) Александр, очолюючи під наглядом досвідчених воєначальників ліве крило македонського війська, продемонстрував мужність і полководницькі навички.

Після загибелі Філіппа II Александр, вступивши в 336 р. до н. е. на македонський престол, перш за все розправився не тільки з учасниками змови проти його батька, а й з претендентами на престол, які могли б стати його конкурентами.

Македонську знать і народ Александр привернув на свій бік скасуванням податків. Потім він, провівши всееллінський конгрес у Коринфі, змусив греків підтвердити свій союз з Македонією, укладений ще за Філіппа II. Коли ж деякі племена, підбурені смертю Філіппа II, спробували домогтися самостійності, 21-річний Александр рішуче поклав цьому край. Навесні 335 р. до н. е. він виступив з військом проти повсталих на півночі фракійських та іллірійських племен. Частина варварів, що підняли це повстання, було розгромлено, а інша вважала за краще вступити в союзні відносини з Македонією. Згодом, коли спалахнув заколот на півдні – у Фівах, Александр оточив повстале місто і штурмом заволодів ним. Після цього Фіви були розграбовані македонським військом, а всіх громадян міста поневолили.

У 334 р. до н. е. Александр на чолі 35-тисячного греко-македонського війська почав свою знамениту військову кампанію, яка розтяглася на десять років. У результаті територія його держави різко розширилася за рахунок Сирії, Єгипту, країн Малої Азії, Персії, Вавилону. На всіх завойо-

ваних територіях було засновано держави, очолювані намісниками Александра. Ними жорстко насаджувалися принципи грецької державності та еллінська культура, місцеве населення поневолювалося, його культурна та історична спадщина, релігійні почуття зневажалися. Все це не могло не призвести до величезної кількості проблем і конфліктів на завойованих землях. До того ж між самими намісниками Александра існували ворожнеча і протистояння, обумовлені територіальними претензіями.

Оскільки Александр був послідовним прихильником еллінізму, він прагнув впроваджувати досягнення грецької цивілізації на всіх завойованих ним територіях. Причому одним із найбільш ефективних і надійних способів еллінізації підкорених країн Сходу він вважав заснування в них нових міст, що мали типову структуру давньогрецьких полісів. Примітно, що тільки тих міст, яким дали назву Александрія, було засновано більше ніж тридцять. Будівництво і розвиток нових міст (загалом їх було понад сімдесят) здійснювалися паралельно з еллінізацією, причому ці процеси і після смерті Александра Великого – ще протягом багатьох століть – суттєво впливали на спосіб життя і культуру не тільки в самих містах, а й у прилеглих до них областях.

Загарбницькі плани Александра, його прагнення створити елліністичний світ на величезному просторі міцно спиралися на настрої греків у період гострої соціальної та економічної кризи, яку переживала Греція в IV ст. до н. е. Політичні і державні діячі, представники інтелектуальної еліти, в тому числі Платон, Арістотель, Ісократ, активно шукали шляхи подолання кризи. Наприклад, філософ і ідеолог афінської аристократії Платон бачив рішення проблеми в удосконаленні внутрішнього устрою грецьких полісів, усуненні в них внутрішніх суперечностей.



Вступ Александра до Вавилону. Лебрен Шарль. 1664 р.



Александр Македонський перед Діогеном. Тупилєв Іван. 1787 р.

Однак популярнішими в ті часи були інші рішення – завойовницькі походи в Азію, розграбування багатой Персії, заснування на нових територіях грецьких колоній, переселення в них збіднілих греків і поневолення місцевого населення. Суть цього підходу найкраще сформулював видатний афінський оратор і політичний діяч Ісократ (436–338 рр. до н. е.): “Перенесемо багатства Азії в Європу, а лиха Еллади – в Азію”. При цьому слід зазначити, що, згідно із загальноантичними уявленнями, завойовання територій, розграбування майна і поневолення людей вважалося тоді найтвердішим і найлегальнішим обґрунтуванням права власності (Скелтон, Деля, 2007).

Коли в 331–330 рр. до н. е. військами Александра Македонського було розгромлено Перську державу, він став володарем дуже великих територій в Азії. Після цього, як зазначають історики, у поглядах Александра відбулися суттєві зміни: він перестав дивитися на персів як на підкорений народ, навіть спробував поєднати переможців (греків і македонців) і переможених (персів) в єдину імперію. Подібна політика етнічного злиття все більше псувала відносини Александра з македонцями, яким дуже не подобалося нове розуміння єдиної монархії і включення персів і інших воїнів зі східних народів до складу македонської армії. Наслідком такого невдоволення стали змови і заклоти, з якими Александру все ж вдалося впоратися (Рассел, 2001).

В особистості Александра Македонського химерно поєднувалися різні і, здавалося б, несумісні риси: обережність – зі схильністю до ризику, розсудливість – з вірою в інтуїцію, благородство – з мстивістю і підступністю. Занурившись у світ грецької міфології і будучи переконаним у своїй божественній місії, Александр уявив, що в його жилах тече кров богів і героїв, які є його предками. Він щиро вірив у те, що по батьківській лінії походить від Геракла, а по материнській – від Ахілла і Пріама. Жерці переконали Александра, що він не тільки спадковий цар, а й втілення бога на землі, якому все дозволено і який за все відповідає. Александр не обмежувався вірою в свою божественність, а й знаходив їй підтвердження у власних можливостях і звершеннях, у тому числі у відвазі на полях битв, у блискучих успіхах у багатьох військових походах. Поступово він створює і жорстко насаджує свій культ, долаючи при цьому спротив греків, які не бажали допускати обожнювання людини і були не згодні з тим, що йому надавалися почесті, належні божествам.

Правитель був переконаний, що тільки живе втілення бога на землі може об’єднати створену ним величезну імперію, населену багатьма народами, що відрізнялися одне від одного як за національною, так і за релігійною належністю.

Діяльність Александра нашарувалася на безліч внутрішніх проблем і зрештою виявилася згубною для Стародавньої Греції, прискорила процес її занепаду та розпаду. Він не послухав поради свого вчителя – видатного філософа античності Арістотеля, порушив всі політичні і суспільні підвалини, характерні для Стародавньої Греції періоду її найвищого розквіту, зокрема, зруйнував демократичний устрій суспільства і перетворив його на тиранічний, характерний для східних цивілізацій. Греки були змушені визнати Александра сином Зевса, надавати йому божественні почесті.



Родина Дарія перед Александром. Веронезе Паоло. Приблизно 1565–1570 рр.

Сукупність внутрішніх і зовнішніх проблем і протиріч досить швидко привела до кризи, багато рис якої проявилися ще за життя Александра Великого, особливо після його невдалого походу на Індію. Ця криза набула глобального характеру після несподіваної смерті правителя в 323 р. до н. е. на 33-му році його життя. Історики висувають різні версії причин смерті: малярія, отруєння, нездоровий спосіб життя з непомірними бенкетами тощо.

Хоча дванадцять з половиною років правління Александра (336–323 рр. до н. е.) виявилися неоднозначними і суперечливими, йому вдалися справді дивовижні звершення, серед яких створення великої самодержавної монархії, взаємопроникнення еллінської та східної цивілізацій. Як ніхто інший, Александр Македонський підтвердив блискучу думку Плутарха, що іноді історія залежить від однієї великої людини (Левек, 1989).

Після смерті Александра Великого між керівниками його армії і намісниками, які правили в різних частинах величезної імперії, почалася запекла боротьба за владу і території. Цю боротьбу вели воєначальники – полководці армії Александра, які отримали назву “діадохи” (від грецького *διάδοχος* – наступники) – Птолемей, Селевк, Аттал, Антіпатр, Антігон та інші.



Битва Александра Македонського з Дарієм III біля Іссу. Брейгель (старший) Ян. 1602 р.



Александр на коні. Барельєф саркофага з Сидона

На македонський престол діадохи звали двох формальних співправителів: Аррідея (зведеного брата Александра III Великого – незаконнонародженого сина Філіппа II) і Александра IV (сина Александра III від Роксани, який народився вже після смерті батька). Однак обидва вони були вбиті: Аррідей – у 317 р. до н. е., а Александр IV – у 310 (309) р. до н. е. Після цього воєначальники-діадохи проголосили себе царями, а провінції, в яких вони правили, стали окремими незалежними державами.

Діадох Птолемей (який увійшов в історію як Птолемей I Лага, або Птолемей I Сотер), заснував у 304 р. до н. е. Єгипетську державу і став родоначальником династії Птоlemeїв-Лагідів, які правили протягом 274 років. Діадох Селевк (увійшов в історію як Селевк I Нікатор) у 311 р. до н. е. заснував Сирійське царство (що включало Месопотамію, частину Малої Азії, Іранське нагір'я і частину Середньої Азії) і став родоначальником династії Селевкідів, що правили 247 років. Діадох Лізімах у 306 р. до н. е. заснував Фракійське царство, що проіснувало понад триста років. Діадох Кассандр у 311 р. до н. е. заснував Македонське царство, що існувало протягом 143 років. Втім, як вважають багато істориків, дати приходу до влади вище згаданих чотирьох діадохів є досить відносними, оскільки після смерті Александра Великого в створеній ним імперії протягом двадцяти років велися міжусобні війни, що закінчилися битвою біля Іпси (301 р. до н. е.) і утворенням чотирьох великих держав у Македонії, Сирії, Єгипті та Фракії.

Незважаючи на те що імперія, створена Александром Великим, розпалася на чотири царства, при владі в усіх цих державах були греки, і грецька мова була державною. А оскільки на всіх цих територіях настав період гегемонії грецької влади і грецької культури, то ці часи в історії іменуються періодом еллінізму.

Історія розвитку цих грецьких держав елліністичного періоду складна і суперечлива. Наприклад, Селевку I, видатному правителю, вдалося створити



Александр Македонський у шоломі Геракла (голова лева), який розбиває персів. Саркофаг із Сидона

велику імперію, що охопила більшу частину Азії, населення якої говорило різними мовами, сповідувало різні релігії. Він заснував нову столицю імперії Антіохію і ще близько 35 міст, 16 із яких було названо Антіохіями (за ім'ям його батька), а дев'ять – Селевками. Для ефективного управління всю свою імперію Селевк розділив на 72 частини – сатрапії.

Величезна територія, історичні, культурні, мовні та релігійні відмінності народів, що населяли імперію Селевкідів, привели до того, що вся історія, з одного боку, була історією експансії досягнень грецької цивілізації на величезні простори, а з іншого – історією її розпаду. Від імперії поступово відокремлювалися спочатку найбільш віддалені від Сирії східні території, а потім, починаючи з 280 р. до н. е., незалежні держави стали утворюватися в Малій Азії, в районі Каспійського моря, в інших регіонах.

Іншим великим елліністичним царством став Єгипет. Його засновник Птолемей I правив царством у період 304–283 рр. до н. е. Він зміцнив свою державу завоюваннями земель навколо Єгипту, багато уваги приділяв співпраці греків з місцевим населенням, розвитку освіти і культури. Протягом століть царство Птолемеїв ставало більш потужним і процвітаючим, чому значною мірою сприяли мудрі й енергійні правителі. Однак у II ст. до н. е. почався період поступового занепаду, обумовлений як пороками двора, ослабленням монархічного правління, так і загрозою з боку Риму, що набирав сили і для якого Єгипет з кожним роком ставав все більш жаданішою здобиччю.

Період, який охоплював III – початок II ст. до н. е., характеризувався бурхливим розвитком елліністичної культури. Два перших Птолемеїв, що правили до 247 р. до н. е., побудували в Александрії бібліотеку і музей ("святилище муз"), які перетвоїли на найбільші дослідницькі центри. Для вчених монархами

було створено все необхідне – інструменти, колекції, зоологічний і ботанічний сади, анатомічний театр, зоопарк, обсерваторію. У бібліотеці в часи її розквіту було зібрано 500 тис. сувоїв, враховуючи придбану знамениту бібліотеку Арістотеля.

У малоазійському Пергамі, що бурхливо розвивався, також було створено дослідний центр, бібліотека якого нараховувала 400 тис. сувоїв з найрізноманітнішими науковими відомостями.

Александрія стає науковим центром, в якому було зроблено чимало відкриттів у галузі астрономії, математики, медицини. Тут творили Евклід, Апполоній з Перг, Архімед Сиракузький, які зробили численні відкриття в математиці. Основи наукової географії заклав Ератосфен з Кірени, який обчислив довжину земного меридіана, склав карти земної поверхні з довготами і широтами. Арістарх Самоський обчислив розміри Сонця і Місяця, відстань до них від Землі, відстоював теорію обертання Землі навколо Сонця. Вчені, які працювали в Александрії, зробили не менш видатні відкриття і в галузі біології та медицини. Так, Герофіл з Халкедона відкрив нервову систему, встановив загальні принципи її функціонування, показав роль спинного і головного мозку, розробив методіку діагностики за пульсом. Ерасістрат з Кеоса виявився засновником фізіології, зробивши низку відкриттів щодо кровообігу.

З александрійськими вченими співпрацювали представники різних наук з інших грецьких міст.

В архітектурі і скульптурі в нових грецьких державах практично був відсутній вплив Сходу. Численні розкішні палаци і будівлі громадського призначення будувалися в традиціях грецької архітектури, а прекрасно сплановані міста прикрашалися копіями скульптур грецького класичного періоду або роботами нових майстрів, які сповідували в своїй творчості принципи традиційної грецької школи. Мистецтво корінного населення тих країн занепадало, і в ньому проявлялася тенденція до наслідування грецьких зразків. Еллінізм панував всюди, і процес його поширення перетворився на вироблення єдиного художнього стилю, впровадженого у всіх частинах елліністичного світу (Левек, 1989).

У цих державах не зникли і релігійні архітектура і скульптура, оскільки будь-який грецький поліс не міг обходитися без свого святилища. Храми і раніше будувалися за традиційними грецькими зразками, а в скульптурі богів зображували, ніби людей.

Водночас слід зазначити, що величезні території, які опинилися під владою греків, і новоутворені великі царства на Сході применшили роль власне Греції. У ній залишається лише кілька досить великих полісів, що зберегли відносну незалежність. До них належали Афіни, Коринф і деякі острівні держави, що найменше постраждали від воєн і втрати

незалежності. Однак в Афінах змінився державний лад, були усунені основи народовладдя, а влада була монополізована знаттю, котра прагнула розширити свій вплив, примножити багатства і налагодити тісні відносини з більш могутніми і багатими державами, що утворилися на завойованих землях.

Незважаючи на втрату політичної й військової могутності, Афіни зберегли колишню велич як центр інтелектуального життя. Процвітали філософські школи, які не мали рівних у всій Греції і залучали публіку, що прагнула освіти і духовності. Нове покоління скульпторів не встигало виконувати замовлення на копії видатних творів класичного періоду, які надходили з усіх куточків країни. Свята з театральними виставами, виступами поетів і філософів відбувалися з тією ж пишністю, що і за часів колишнього розквіту Афін. Не втратили своєї ролі і Панафінейські ігри, які залучали учасників з різних областей країни, включно з представниками знаменитих царських родів Птолемеїв і Селевкідів. Під культурним впливом Афін, що зберігали і розвивали досягнення періоду правління Перікла, розвивалися нові міста в різних царствах, розташованих на величезній території, охопленій завоюваннями Александра Македонського.

У III ст. до н.е. процвітаючими островами були Родос і Делос, які завдяки своєму острівному положенню перетворилися на найбільші торговельні центри. Там будувалися порти і причали, на ці острови приходило надзвичайно багато товарів з усього світу. Багато в чому процвітання острівних держав було пов'язано з постійно розширюваною співпрацею з Римом, який бурхливо розвивався і розкіш якого спричинила зростання потреб. Інтенсивне культурне життя, розвиток науки і освіти, особливо на Родосі, залучали молодих представників численних

багатих сімей Риму, що бажали здобути освіту.

Прагнення греків до самостійності і зниження експансії Македонії привело до утворення федерацій, опинитися в яких бажали численні грецькі поліси, що не мали розвиненої економіки і військової могутності. В епоху еллінізму було створено два таких союзи – Етолійський, що сформувався в центральній Греції навколо святилища в Фезмі, й Ахейський, що виник на Пелопоннесі з центром у Коринфі, який у 281–280 рр. до н.е. практично відновив раніше існуюче аналогічне об'єднання. Ці союзи стали потужними федеративними об'єднаннями з розлогою державною структурою управління, що охопили практично всю Грецію. Однак стабільністю вони не вирізнялися як через внутрішні суперечності, так і в зв'язку з відносинами з Римом, що постійно ускладнювалися.

У період еллінізму найсильнішою північною державою Греції була Македонія. У 276 р. до н.е. царем Македонії став Антігон II Гонат (роки правління 276–239 рр. до н.е.), який заснував династію Антігонідів, що правила країною аж до римського завоювання. Антігон вів енергійну і гнучку політику, яка дозволила йому об'єднати країну, враховуючи низку полісів власне Греції, що не входили до Етолійського й Ахейського союзів, створити ефективну систему монархічної влади. За Антігона II Гоната інтенсивно розвивалося містобудування. Будучи прихильником еллінської культури і мистецтва, він оточив себе філософами і поетами, приділяв велику увагу розвитку освіти.

У III ст. до н.е. потужною державою був також гористий Епір, який пережив часи найвищого розквіту в період царювання Пірра – видатного діяча античності, який особливо прославився у військових походах. Пірр перетворив столицю Епіру Амбракію на процвітаюче місто – центр культури і мистецтва, заснував економіку і зовнішні торговельні зв'язки. Прагнучи створити велику монархію в західній частині Середземномор'я, Пірр у 280 р. до н.е. виступив проти Риму. Він розбив римлян поблизу Гераклеї, а в 279 р. до н.е. – у битві біля Аускули, в якій перемога далася Пірру ціною величезних втрат, що виснажили сили його армії (звідси і походить відомий донині вираз “Піррова перемога”). У подальшому – в битві біля Беневенто (275 р. до н.е.) війська Пірра були розгромлені і вигнані з Італії.

Відродити колишню славу в ті ж часи намагалася і Спарта.



Погруддя царя Пірра



Танець мечей. Жером Жан-Леон. 1885 р.

Однак внутрішні протиріччя і міжусобиці, нові конфлікти, в тому числі і війна ахейців зі Спартою (207 р. до н.е.) остаточно ослабили Грецію і створили передумови для того, що вона в подальшому – в 146 р. до н.е. – стала легкою здобиччю Риму.

* * *

У зв'язку з викладеним вище слід звернути увагу на те, що для процесу вивчення історії Стародавньої Греції, який активно почався понад 500 років тому (багато в чому завдяки виданню наприкінці XV ст. – на початку XVI ст. творів Гомера, Арістотеля, Піндара) і триває до сьогодні, характерним є прагнення романтичного сприйняття справді видатної спадщини давньогрецької цивілізації, звеличення її досягнень.

Автори багатьох робіт з історії Стародавньої Греції ставляться до греків з особливою шанобливістю, представляючи їх як людей видатної обдарованості, дивовижної винахідливості і творчої активності, яскравих задумів і сміливих звершень, оптимістичної віри в прогрес і можливості людини.

Однак не можна не бачити і того, що в історії Стародавньої Греції було чимало сумних і трагічних сторінок, які були наслідком підступності і віроломства греків, їх нечесності і зради, жорстокості і нестримного потягу до влади, прагнення жити за рахунок чужої праці.

Звичайно, для історії і світової цивілізації важливий не стільки аналіз причин міжусобних воєн і грабежів, поневолення і нехтування моральних засад, також характерних для Стародавньої Греції, скільки досягнення філософської та наукової думки, звершення в архітектурі, скульптурі, поезії, живопису, спадщина в галузі освіти і виховання, політики і суспільного устрою. Саме ця позиція і визначила зміст більшої частини літератури, присвяченої Стародавній Греції.

Однак для більш повного сприйняття давньогрецької цивілізації і розуміння характерних для неї процесів і явищ не можна обійти увагою і негативні сторони життя стародавніх греків, які не тільки позбавлені ореолу романтизму, а й є свідченням нищих прагнень і падіння моралі.

Безліч вчинків і діянь, здійснюваних не тільки смертними, а й богами, і героями, є свідченням великої кількості негативних рис і особливостей, властивих Стародавній Греції. Навіть вчинки богів у давньогрецькій міфології дуже далекі від релігійності. Боги у Гомера цілком людяні і відрізняються від людей тільки безсмертям і володінням надлюдськими здібностями. У моральному ж відношенні не можна надати жодної переваги богам перед людиною і важко зрозуміти, як вони могли вселяти велике благоговіння. Справжні релігійні почуття,

які можуть бути виявлені у Гомера, притаманні не стільки богам Олімпу, скільки більш туманним явищам, таким як Доля, Необхідність або Рок, яким підкорювався навіть Зевс.

Ідея Долі справила великий вплив на всю грецьку думку, і вона, можливо, була одним із тих джерел, з яких наука взяла свою віру в природний закон. Гомерівські боги – це боги аристократії завойовників, а не боги корисної родючості і тих, хто справді обробляв землю. Гілберт Мюррей пише: “Боги більшості націй претендували на роль творців світу. Олімпійці не претендували на це. Найбільше, що вони коли-небудь зробили, полягало в тому, що вони завоювали його... Що ж вони роблять після того, як завоювали свої царства? Чи дбають вони про правління? Чи сприяють вони землеробству? Чи займаються торгівлею і промисловістю? Анітрохи. Та й чому вони мають чесно трудитися? Вони вважають, що легше жити на річні доходи і вражати ударами блискавки тих, хто не платить. Вони – вожді-завойовники, королівські пірати. Вони воюють, бенкетують, грають, займаються музикою; вони напиваються вином” (Рассел, 2001).

Питання найкращого державного устрою були предметом роздумів багатьох великих умів Стародавньої Греції. Наприклад, Евріпід (близько 480–406 рр. до н.е.) у праці “Благаючи про захист” пише, розмірковуючи про свободу: “Вільний той народ, громадян якої запитують: “Хто бажає висловитися для блага республіки?” Хто хоче говорити – виходить, хто не хоче – мовчить. У чому може бути більша рівність? Там, де верховна влада належить народу, вважається за щастя, якщо в його середовищі є доблесні громадяни. Для тирана ж, навпаки, вони – предмет занепокоєння; найславетніших із них, здатних міркувати, він знищує, тому що тремтить за свою владу. Як же держава може бути сильною, коли в ній панує людина, яка, наче жнець, пожинає весняне колосся в полі, знищує юнацьку відвагу? Для чого ж збирати багатство і заробляти хліб дітям, якщо працюєш для збагачення тирана!” (Еврипід, 1980).

Не менш обґрунтовані і погляди Евріпіда на роль у стабільності і добробуті суспільства різних класів, викладені в тій самій праці: “Існує три класи суспільства: багаті, які не приносять користі і думають тільки про збільшення своїх багатств. Потім люди, які не мають нічого і потребують найнеобхіднішого; вони буйні, а особливо – заздрісні, завжди готові дорікати заможним, і зловмисні вожді легко ловлять їх на вудку своїми промовами. Порятунком же держави – в середньому класі, який підтримує встановлений порядок” (Еврипід, 1980).

Аналогічних поглядів дотримувався й Арістотель, який у своїй “Політиці” зазначав, що найкраще

державне спілкування – це спілкування, яке досягається шляхом посередництва середнього елемента; і ті держави мають найкращий лад, де середній елемент представлений у великій кількості, де він має більше значення порівняно з обома крайніми елементами або, принаймні, сильніший за кожного з них, окремо взятого. Об'єднавшись з тим або іншим з цих крайніх елементів, середній елемент набуває впливу і стає на заваді утворенню протилежних крайнощів. Ось тому найбільшим благополуччям для держави є те, щоб її громадяни мали власність середню, але достатню; а в тих випадках, коли одні володіють багато чим, інші ж нічого не мають, виникає або крайня демократія, або олігархія в чистому вигляді, або тиранія (Аристотель, 1983).

Великою помилкою було б думати, що в полісах Стародавньої Греції вільні громадяни мали особисту свободу. Основою грецького поліса була релігія, яка визначала його могутність, стабільність і безмежну владу над людьми. Еллін і гадки не мав, що у нього можуть бути будь-які права щодо релігії і держави. Релігія породила і підтримувала державу, а держава – релігію. Ці дві постійно взаємодіючі і допомагаючі одна одній сили мали необмежену владу і володіли повним правом на душу, тіло і майно кожної людини.

У Греції не існувало свободи віросповідання. Кожен еллін повинен був підтримувати свою релі-

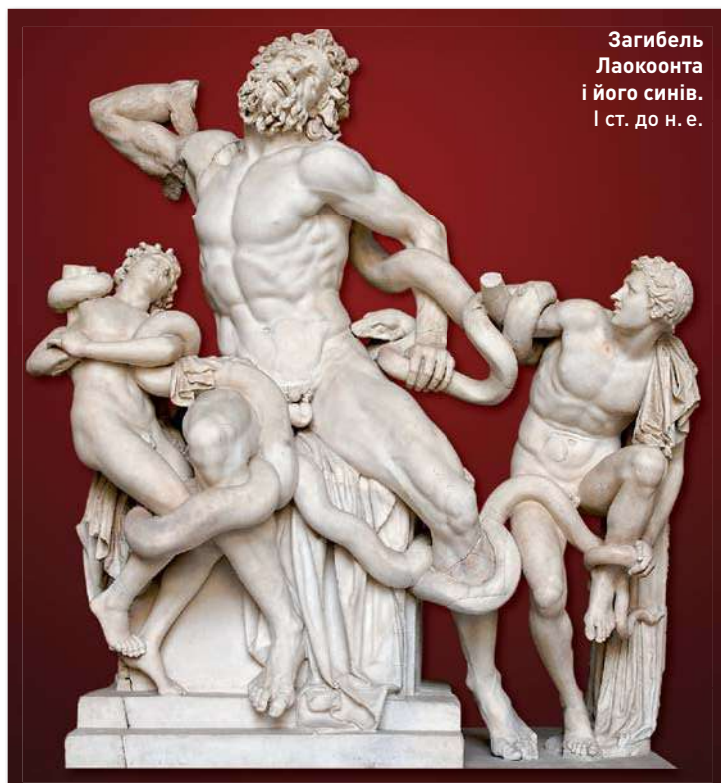
гію і вірити лише в богів своєї держави. Неприйняття і критика релігійних поглядів і догм інших держав навіть підтримувалися.

Видатний французький історик Фюстель де Куландж в одній з найбільших робіт “Грецька громада стародавнього світу”, виданій у 1860 р., дуже образно описав релігійність древніх греків і їх віру в різного роду прикмети. Зокрема, він пише, що в серці грека панувало почуття страху перед богами. Відома релігійна обережність спартанців, які ніколи не виступали в похід раніше повного місяця, які безперестанно здійснювали жертвопринесення, щоб дізнатися, чи потрібно їм вступати в битву. Спартанець відмовлявся від справ, обдуманих найкращим чином і найнеобхідніших, тому що його злякала погана прикмета. Афінянин же, на думку де Куланджа, відрізнявся від спартанця тисячею рис розуму і характеру, але він схожий на нього своїм страхом перед богами. Афіньське військо ніколи не виступало в похід раніше сьомого дня місяця, а коли флоту треба було вийти в море, то досить ретельно піклувалися про те, щоб визолотити наново статуї Паллади. Афінянин, якого представляли непостійним, мінливим і вільнодумним, мав глибоку повагу до давніх традицій, до стародавнього ритуалу. Його головною релігією є та, якій він надає найбільш ревно відданість, – релігія предків і героїв. Він шанує померлих, він їх боїться. Один з його законів вимагає, щоб він приносив їм щодня в жертву початки своїх жнив, інший забороняє вимовляти хоча б одне слово, що може викликати гнів богів. Все, що стосується давнини, є священним для афінянина; у нього є стародавні збірники, де записані його обряди, і він ніколи не відступає від них. Коли б який-небудь жрець спробував впровадити в культ найменше нововведення, він був би покараний за це смертю (Фестюжьер, 2000).

На вулицях Афін на кожному кроці зустрічалися віщуни, жерці, тлумачі снів. Афіняни вірили в дива і прикмети: чханьня або дзвін у вухах зупиняли їх у намірах. Вони вірили в магичні слова, і якщо хворіли, то одягали на шию амулети. Народні збори розходилися, якщо хто-небудь заявляв, що бачив на небі зловісне знамення. Якщо жертвопринесення було порушено повідомленням поганої звістки, то його потрібно починати знову. Афінянин починав всяку свою розмову побажанням благополуччя.

На трибуні оратори любили починати свою промову зверненням до богів і героїв, що живуть у країні. Промовці, які домагалися того, щоб їхня думка взяла гору, повторювали безперестанку: “Так велить богиня”.

У афінян, зазначав Ксенофонт, більше релігійних свят, ніж у будь-якого іншого



Загибель
Лаокоонта
і його синів.
І ст. до н. е.

народу в Греції. “Скільки жертв, принесених богам, – говорив Арістофан, – Скільки храмів! Скільки статуї! Скільки священних процесій! У кожному пору року ми бачимо релігійні свята і прикрашених вінками жертвоних тварин” (Ксенофонт, 1996). На думку Платона, “Ми приносимо богам найчисленніші жертви і влаштуємо на їх честь найчудовіші і найсвященніші процесії” (Аристотель, 1983).

Знаменитий полководець Нікій вирушав у похід на Сиракузи в оточенні жерців, віщунів, ворожбитів. Взяти Сиракузи виявилось неможливим, і після жорстоких втрат потрібно було повернутися назад в Афіни. Нікій готує флот до відплиття, море ще вільне. Але тут сталося затемнення місяця. Нікій звертається по роз’яснення до свого віщуна, і той повідомляє йому, що це поганий знак, і що потрібно почекати тричі дев’ять днів. Нікій підкорюється; весь цей час він приносить численні жертви, щоб умилостивити розгніваних богів. У цей час ворог перекидає йому вихід з гавані і знищує флот. Не залишається нічого більше, як повертатися суходолом – річ абсолютно неможлива; ні він, ні жоден з його вої-

нів не можуть піти від рук сиракузян. Що ж сказали афіняни, отримавши звістку про це нещастя? Вони знали особисту хоробрість Нікія і його дивовижну стійкість. І їм не спало на думку звинувачувати його за те, що він дотримувався релігійних вказівок. Вони знайшли, що йому можна дорікнути тільки те, що взяв із собою недосвіченого віщуна. Віщун цей помилково витлумачив місячне затемнення; він мав би знати, що для війська, яке готується до відступу, місяць, що приховує своє світло, є ознакою сприятливою (Фестюжєр, 2000).

Залежність елліна від релігії і держави поширювалася на всі без винятку сторони життя людини. Тіло кожного елліна було підпорядковане захисту держави, його майно, в разі необхідності, могло бути вилучено державою. Греки не мали права залишатися неодруженими. Їм могли заборонити працювати і змусити все життя присвятити вишколу (наприклад, у Спарті) або, навпаки, зобов’язати до активної діяльності (наприклад, в Аттиці). У держави було право не допускати існування слабких громадян, громадян з фізичними вадами або калік. Таке положення мала не лише Спарта, воно було внесене Арістотелем і Платоном в ідеальне законодавство (Гиро, 1913).

Держава забороняла людині залишатися осторонь політичних баталій і смут, не допускала її спокійного життя і не тільки карала людей, які скоїли злочини, а й могла застосувати репресивні заходи до будь-якої невинної людини – лише на тій підставі, що цього вимагали інтереси держави. Наприклад, Арістід (близько 540 – близько 467 рр. до н. е.), знаменитий державний діяч і полководець часів греко-перських воєн, був вигнаний з Афін (зазнав остракізму) тільки на тій підставі, що завдяки своїм чеснотам набув занадто великого впливу на громадян. Остракізм не вважався покаранням, але був запобіжним засобом держави проти людини, яку вона підозрювала в можливості завдавати будь-якої турботи. В Афінах і в низці інших полісів можна було переслідувати людину тільки за недостатню любов до держави (Геродот, 1885).

Жодна з форм державного устрою не давала еллінам особистої свободи, поневолення людини державою від цього не зменшувалося. Держава робила все для збереження існуючого ладу, вдаючись до крайніх заходів для його захисту. Наприклад, у 409 р. до н. е. афіняни ухвалили закон, згідно з яким “якщо якась людина скине демократію в Афінах або після повалення її обійматиме будь-яку громадську посаду, то буде вона вважатися ворогом афінського народу: її можна безкарно вбити, а її майно буде конфісковано, за винятком десятої частини для богині Афіні. Вбивця зі своїми співучасниками будуть вважатися чистими і незаплямованими”. Відповідно до цього закону всі афіняни перед святом Діоніса вимовляли



Готова до бою
Афіна, яка
підносить меч.
Римська копія
з грецького
оригіналу

відповідну клятву (Гиро, 1913).

Політичні права громадян, їх можливість брати участь у різних органах управління, голосувати, обіймати посади могли бути реалізовані лише в жорсткому руслі прийнятих релігійних поглядів і державної політики. Однак таке становище елліни вважали природним, воно відповідало їх вірі, історичним традиціям і сталому способу життя.

Суперечливими людьми були правителі Стародавньої Греції. Наприклад, у VI ст. до н.е. Полікрат, тиран багатого і процвітаючого острова Самос (уродженцем якого, до речі, був знаменитий філософ і математик Піфагор), який правив островом приблизно з 540 до 523 (522) р. до н.е. Він звів на Самосі прекрасні будівлі і споруди, розвинув мережу доріг, був покровителем мистецтв. У той же час у боротьбі за владу Полікрат вбив двох своїх братів, використовував флот для піратства, вступив у союз із фараоном Амасісом у боротьбі з Персією, а потім зрадив його і перейшов на бік персів.

У багатьох грецьких містах, особливо розташованих на Сицилії, мали місце постійні конфлікти між демократією і тиранією. Вождів правлячих партій у разі їх повалення страчували або відправляли у вигнання. Переслідувань зазнавали і їх прихильники, які часто були змушені тікати з рідних місць. Покинути Акрагонт – місто на південному березі Сицилії – був змушений знаменитий філософ, поет, лікар, оратор і політичний діяч Емпедокл (близько 490 – близько 430 рр. до н.е.). У в'язниці опинився близький до Перікла філософ Анаксагор, якому потім вдалося втекти з Афін. Зазнали гонінь через свої переконання Арістотель і Сократ. Особливо трагічною є доля великого Сократа, який був засуджений до смертної кари – формально за свої наукові погляди і їх пропаганду, а фактично за зв'язок з аристократичною партією, до якої належала більшість його учнів, деякі з них раніше перебували при владі. Цікавими видаються уривки з останньої промови Сократа, сказані ним після оголошення вироку: "Афіняни, мені хочеться передбачити майбутнє вам – тим, хто засудив мене. Адже для мене вже настав той час, коли люди бувають особливо здатні до віщуванням, – тоді, коли належить їм померти. І ось я стверджую, афіняни, що мене умертвили, то враз за моєю смертю спіткає вас кара важча, клянуся Зевсом, за ту смерть, якою ви мене покарали... Справді, якщо ви думаєте, що, вбиваючи людей, ви змусите їх не засуджувати вас за те, що ви живете неправильно, то ви помиляєтеся. Такий спосіб самозахисту і не цілком надійний, і не добрий, а ось вам спосіб і найбільш вдалий, і найлегший: не затикати рота іншим, а самим намагатися бути якомога кращими".

Складні і далеко не дружні відносини існували між різними полісами. Наприклад, два великі



Анаксагор. Частина фрески в Афіньському університеті

грецькі міста, розташовані на півдні Італії, – Сибарис і Кротон – були одними з найбільш багатих і процвітаючих. Однак це не завадило їм вступити в кровопролитну війну (510 р. до н.е.), внаслідок якої Сибарис було вщент зруйновано. Така ж доля спіткала Афіни, які зазнали поразки в Пелопонеській війні від Спарти.

У пізнійшій історії Стародавньої Греції, коли велика частина її територій була поневолена римлянами, також можна знайти багато подібних прикладів. Правитель Риму Сулла, який тривалий час тримав Афіни в облозі, довів населення міста до того, що воно було змушене, щоб вижити, відварювати сандалії і посудини для зберігання масла (лекіфи), зроблені зі шкіри. В цей же час тиран Афін Арістіон знаходився в колі своїх друзів у постійних гулянках і пиятиках, що яскраво описує Плутарх у розділі "Сулла" в "Порівняльних життєписах" (Плутарх, 1987).

Подібні випадки мали масовий характер, послаблювали націю, руйнували держави, що не могло не призвести і призвело до поневолення Стародавньої Греції і знищення найбільшої в світовій історії цивілізації, знання про яку через багато століть довелося відновлювати шляхом ретельного пошуку і вивчення незначної частини уцілілих пам'яток.

Розділ 2

Стародавній Рим і Римська Греція

Історія Стародавнього Риму цікавить нас у цій книзі лише в тій частині, яка стосується періоду поневолення римлянами Стародавньої Греції і проведення Олімпійських ігор. Тому в цьому розділі будуть порушені тільки ті історичні моменти і події з життя Стародавнього Риму, які визначали становище грецьких територій, що опинилися під римською владою, і впливали на проведення Олімпійських ігор.

Ця частина історії Стародавнього Риму висвітлена у численній літературі, серед якої виокремлюються праці видатних представників історичної науки античності – Плінія Старшого, Тацита, Плінія Молодшого, Плутарха, Светонія. Всі вони жили і творили в I–II ст. – у період найбільшого розквіту Римської імперії, були сучасниками видатних римських імператорів, свідками величезної кількості яскравих історичних подій. Якщо ознайомитися зі змістом праць цих авторів, особливо з “Історією” і “Анналами” Публія Корнелія Тацита, “Порівняль-



Капітолійська вовчиця. Приблизно 500–480 рр. до н. е.

ними життєписами” Плутарха, “Життєписом дванадцяти цезарів” Гая Светонія Транквілла, то перед нашим поглядом постає яскрава картина становлення і розвитку Римської імперії, життя її правителів, сповнене високими проявами духу, державного розуму, благородства і щедрості, що дивним чином уживаються з нищими вадами, нелюдністю і крайньою жорстокістю.

Факти і події, викладені в працях зазначених авторів, їх розгляд в органічному зв'язку і взаємодії, складне переплетення причин і наслідків не тільки розкривають історію розвитку, періоди розквіту і виродження імператорського Риму, а й роблять зрозумілим те середовище, в якому існували і розвивалися різні сторони життя суспільства і його культура, враховуючи культурну спадщину Стародавньої Греції, важливою частиною якої були Олімпійські ігри.

Коли Стародавня Греція вступила в так званий архаїчний період (VIII–VII ст. до н. е.), який вирізнявся формуванням полісної структури, активною колонізацією, економічним піднесенням і етнічною консолідацією, в середній частині Апеннінського півострова на Капітолійському пагорбі кілька селищ об'єдналися для будівництва загальної для всіх фортеці, що отримала назву Рим (за переказами, Рим був заснований Ромулом у 754 або 753 р. до н. е.). З будівництва цієї фортеці почалося становлення однієї з найбільших держав Стародавнього світу, що досягла піку своєї могутності у II ст. н. е., коли під її контролем опинився величезний простір – від Португалії на заході до Вірменії на сході, від Шотландії на півночі до Ефіопії на півдні.

Найважливішою частиною політики Стародавнього Риму стала територіальна експансія. Уже на початку своєї історії римляни підкорили низку



Ромул, Рем і вовчиця. Рубенс Пітер Пауль. 1616 р.

сусідніх поселень і переселили їх жителів до Риму, заснувавши групу неповноправних громадян (плебей).

Однією з перших жертв Риму стала Етрурія – область, розташована в північно-західній частині Апеннінського півострова, заселена етрусками – народом, що прийшов, як вважають деякі дослідники, на ці землі морем приблизно за 1000 років до н. е. з Малої Азії. До підкорення Римом, яке сталося в III ст. до н. е., етруски, що вирізнялися високими здібностями до культурного розвитку, створили цілу епоху в ранній історії Італії. У VII–VI ст. до н. е. етруски панували над середньою і південною Італією і островом Корсика. Етрурія відрізнялася розгалуженою мережею міст, об'єднаних в союзи, з панівною формою спочатку царського, а потім аристократичного правління. Культура етрусків була розвиненою і різноманітною, у ній запозичення у древніх греків та італійців поєднувалися з власними досягненнями у громадському та військовому житті, архітектурі, музиці, культурі тощо.

Рим засновував свої колонії на всіх завойованих територіях. Першою такою колонією стала Остія – місто в гирлі Тибру, що стало головною гаванню Риму. Згодом було колонізовано міста Кампанії – регіону, розташованого в південно-західній частині Апеннінського півострова, і прилеглі до нього острови в Неаполітанській затоці. У 268 р. до н. е. на північному сході держави в гирлі річки Ариміну було засновано колонію Ариміну, що стала важливим транспортним і опорним пунктом проти вторгнення галлів. Подальші римські завоювання також супроводжувалися заснуванням колоній.

У 265 р. до н. е. Рим підкорив громади південної і середньої Італії та об'єднав їх в Італійський Союз.

Наступним кроком загарбницької політики Риму стала війна з Карфагеном – провідною державою Західного Середземномор'я, рабовласницьким містом-державою у Північній Африці. Подібно Риму Карфаген проводив загарбницьку політику, претендував на чільну роль у регіоні і панував на Сицилії, Сардинії, Корсиці, в Іспанії. Цілком природно, що зіткнення між Римом і Карфагеном було неминучим і в підсумку вилилося в три Пунічні війни (пунійцями римляни називали карфагенян). Війни з перервами тривали з 264 до 146 рр. до н. е. Перша з трьох Пунічних воєн (264–241 рр. до н. е.) відбулася головним чином на морі й на Сицилії, а після перемоги римського флоту над карфагенянами біля Егатських островів (241 р. до н. е.) Рим отримав Сицилію й острови, розташовані між нею та Італією. Друга Пунічна війна (218–201 рр. до н. е.) почалася походом карфагенського полководця Ганнібала в Італію, де він здобув низку перемог над римською армією. Однак римляни оговталися від поразок, перейшли в наступ – і в 202 р. до н. е. Ганнібал був розбитий у Північній Африці (біля міста Зам) римськими військами, якими командував Публій Корнелій Сципійон.

Наслідком цього стала втрата Карфагеном своїх заморських володінь, він був позбавлений флоту і виплачував величезні контрибуції. Третя Пунічна війна (149–146 рр. до н. е.) після тривалої облоги римлянами Карфагена завершилася його руйнуванням і перетворенням території цієї держави на одну з римських провінцій (Моммзен, 2005).

У 215–205 рр. до н. е.

Рим зумів залучити на свій бік Ахейський союз, утворений декількома містами Пелопоннеса, і низку полісів балканської Греції до боротьби з Македонією, яка була змушена поступитися Риму всіма своїми

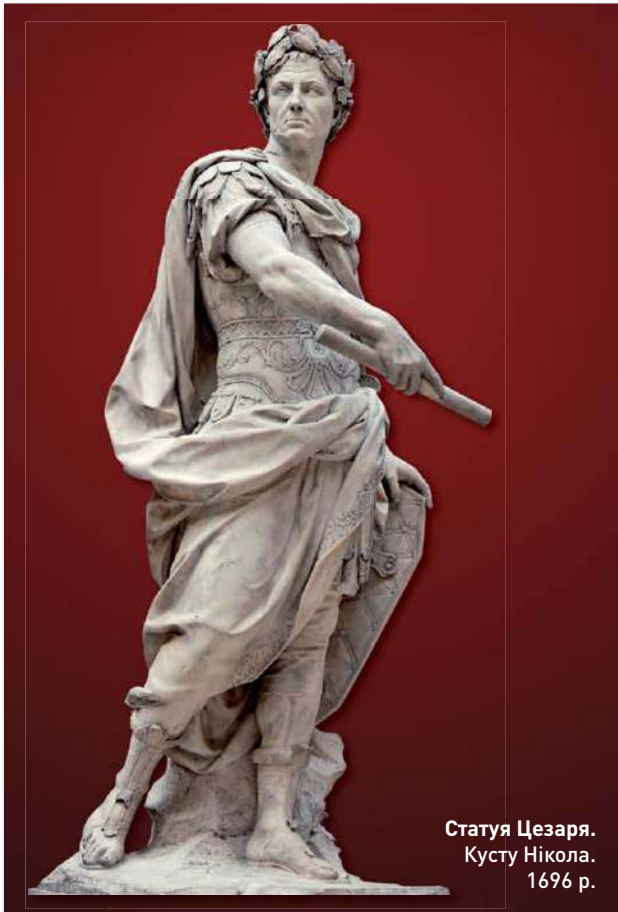
Викрадення сабіянок.
Болонья Джованні да.
1583 р.



володіння в Греції. Римляни проголосили свободу Греції, однак насправді взяли під контроль грецькі держави. Наступним етапом римської експансії – у коаліції з Родосом, Пергамом і Ахейським союзом – стало завоювання у війні з Сирією малоазійських територій. Таким чином було знищено дві найбільші і наймогутніші держави елліністичного світу – Македонію та Сирію.

Після остаточного розгрому Македонії в 168 р. до н. е. Рим настільки зміцнів і розширився територіально, що перестав потребувати грецьких союзників. Спочатку римляни відібрали у Родоса його колонії в Малій Азії, потім вступили у війну з Ахейським союзом і в 146 р. до н. е. завдали йому поразки. Союз був розпущений, а грецькі поліси виявилися поневоленими Римом.

Елліністичні держави практично перестали існувати в 67–63 рр. до н. е., коли римляни заволоділи Критом і в 64 р. до н. е. ліквідували державу Селевкідів, утворивши на території Сирії і Палестини свою провінцію.



Статуя Цезаря.
Кусту Нікола.
1696 р.



Смерть Цезаря. Камуччіні Вінченцо. 1798 р.

Останньою великою грецькою державою, захопленою Римом (у 30 р. до н. е.) і включеною до складу його імперії, був Єгипет.

Греки чинили серйозний опір загарбникам, які не приносили на завойовані території ні миру, ні добробуту. Не минуло й 60 років після поразки військ Ахейського союзу в битві під Коринфом, як значна частина Греції (Афіни, Спарта, Ахайя, Беотія) об'єдналася з понтійським царем Мітрідатом проти Риму. Однак римський полководець Луцій Корнелій Сулла в 87 р. до н. е. розгромив грецьке військо в районі Афин і Пірея. Афіни були спустошені й пограбовані римлянами, значна частина населення загинула.

Серйозно постраждали від Сулли і найбільші освітні та спортивні заклади і святилища в Олімпії і Дельфах. Під час тривалої облоги укріплених Афин Сулла бракувало грошей, і матеріалів. Він наказав вирубати священні гаї найбагатшого передмістя Афин, в якому розташовувалася Академія Платона, знаменитий замський парк біля храму Аполлона, де знаходився гімнасій, у якому викладав Арістотель. Не залишив у спокої Сулла багато святилищ Еллади і вивіз звідти прекрасні і найцінніші з приношень (Светоний, 2000).

Наступну спробу опору Риму Греція зробила в боротьбі проти Юлія Цезаря, в якій об'єдналися Афіни, Беотія, Фессалія, Спарта, Ахайя, Крит. Ця спроба також виявилася невдалою.

Спробували грецькі міста підтримати Марка Антонія в його боротьбі з Октавіаном в 31 р. до н. е. Однак війська Антонія були розбиті.

Всі ці події призвели до того, що багато областей грецьких територій було спустошено, багато міст знищено, храми і скарбниці розкрадено, населення різко скоротилося і зазнало крайнього зубожіння. Неважко уявити, що сталося в ці важкі часи з культурою Стародавньої Греції, з її традиціями, святами та всегрецькими змаганнями.

У результаті безперервних воєн, що тривали впродовж трьох століть, Рим підпорядкував собі всі країни Середземномор'я. До Римської імперії увійшли країни і народи з найрізноманітнішим рівнем культури, економіки, суспільних відносин. Форми власності й експлуатації, характерні ще для стародавнього Сходу, поєднувалися з досягненнями давньогрецької цивілізації, розвинені рабовласницькі відносини, торгівля й інтенсивне міське життя в одних областях співіснували з общинно-родовим ладом або примітивною експлуатацією родовою аристократією бідних одноплемінників – в інших.

Союзником Риму в його завоюваннях завжди була рабовласницька аристократія підкорених ним країн, яка спільно з торговцями, збирачами податей, намісниками, що ринули з Італії, безжально грабувала місцеве населення. Цим породжувалися нестабільність і повстання, які жорстоко придушувалися.

Урегулювання відносин з провінціями, надання їм певної свободи, можливості самостійного розвитку стало нагальною проблемою Риму, який прагнув зміцнити свої позиції в завойованих областях.

Складним було становище і в самому Римі, в якому два стани боролися між собою за владу, землю, розподіл незліченних багатств, вивезених із завойованих територій. Сенатори, які були представниками знатних родів, володіли величезними земельними ділянками, рабами і будинками, жили за рахунок експлуатації рабів, здачі в оренду землі та приміщень, покровительства, що надавалося звичайним громадянам, і прагнули зміцнити свій вплив і владу. Другий стан – торгово-лихварська знать, представлена великими ділками, лихварями, власниками земель, – прагнув зміцнити свої економічні і політичні позиції. Експлуатація незаможних громадян представниками цих станів обумовлювала постійні хвилювання плебсу, що вимагав демократизації існуючого ладу, надання земельних наділів. Також ущемленим було військо, представники якого, крім здобичі і жалування, претендували на обзаведення землею.

Почалися громадянські війни, які тривали близько 20 років і закінчилися падінням республіки і створенням Римської імперії на чолі з правителями, які гарантували народу і війську перерозподіл землі, викорінення сваволі намісників і збирачів податків.

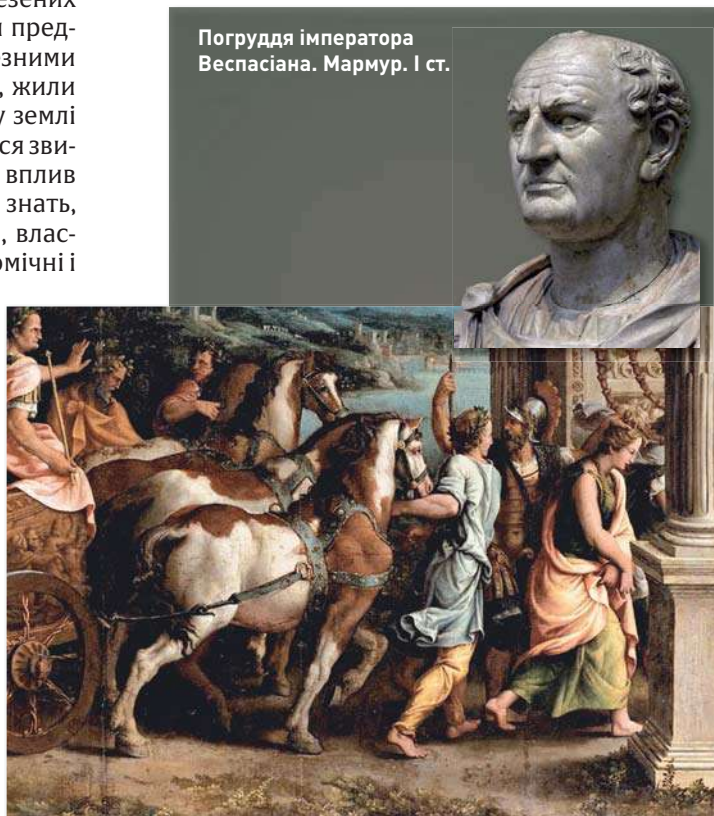
У результаті тривалих міжусобних воєн до влади прийшов Юлій Цезар, який проявив виняткову гнучкість і нерозбірливість у політиці і дивовижні здібності полководця, здобувши в 58–51 рр. до н.е. низку

яскравих і переконливих перемог над військами, що перебували під керівництвом видатних воєначальників. Після перемог у 48–45 рр. до н.е. над військами Помпея і його прихильників Юлій Цезар був проголошений довічним диктатором. На честь своїх перемог він влаштував різноманітні видовища – битви гладіаторів, гонки на колісницях, змагання атлетів, театральні вистави, морські битви, а після святкувань приступав до державних справ. Не маючи офіційного титулу імператора, Цезар, одержавши фактично необмежену владу, реалізував низку радикальних реформ, однак викликав невдоволення знаті, що послужило причиною його загибелі внаслідок змови (в 44 р. до н.е.).

Наступником Цезаря став його племінник Октавіан Август, а країна знову була втягнута в тривалу громадянську війну, що завершилася лише в 30 р. до н.е. повною перемогою Октавіана, після якої він став єдиним правителем всіх римських територій. З цього моменту почалася імперська епоха історії Стародавнього Риму.

Наступне століття давньоримської історії добре описано у фундаментальних працях видатного римського історика Тацита, давньогрецького біографа Плутарха і римського історика, письменника-енциклопедиста Светонія. Це було століття полі-

Погруддя імператора
Веспасіана. Мармур. I ст.



Триумф Тита і Веспасіана. Романо Джуліо. Приблизно 1537 р.



Останній день Помпеї. Брюллов Карл. 1830–1833 рр.

тичних і економічних експериментів, під час яких поступово визначалося політичне оформлення імператорської влади, суспільного, економічного і культурного життя Риму.

Мабуть, найяскравішою фігурою Стародавнього Риму тих часів був Октавіан Август (правив з 27 р. до н. е. до 14 р. н. е.), який після багатьох спроб поліпшення державного устрою зумів сформувати систему принципату (від латинського *princeps* – перший, головний; форма державного правління, яка по суті є диктатурою рабовласників), засновану на рівновазі і стабільності, і підтримував її протягом усього життя. Хоча Август формально зберіг республіканські установи (сенат, народні збори тощо), проте фактично влада належала принцепсу (першому у списку сенаторів). Іншими словами, він зумів створити по суті монархічний режим, сформувавши сенат виключно зі своїх прихильників і зробивши його слухняним знаряддям своєї влади.

Август уміло враховував інтереси сенатської аристократії і торгово-лихварської знаті, перетворюючи їх на послужливих чиновників і залучаючи до управління в провінціях. Він різко розширив кількість землевласників, закріпивши за ветеранами війська земельні наділи, розташовані в колоніях за межами Італії. Августу вдалося завершити військову реформу, створивши професійну армію з постійною платнею.

Особливе місце в діяльності Августа займало масштабне будівництво. Він так відбудував Рим, що наприкінці свого правління міг з гордістю сказати, що прийняв Рим цегляним, а залишає мармуровим. Август звів безліч громадських будівель, відновив старі, зруйновані часом і пожежами грецькі споруди, побудував дороги й очисні споруди, домігся того, щоб видатні громадяни активно включи-

лися в зведення і відновлення безлічі храмів, театрів та інших громадських будівель (Моммзен, 2005).

Август усіляко сприяв залученню народу до управління державою, заснувавши нові посади, пов'язані з опікуванням новими будівлями, станом водопроводу, русла річки Тибр, розподілом хліба тощо. Не скупився він і на почесні за військові подвиги. Стежив за тим, щоб римський народ залишався чистим від домішок чужоземної і рабської крові, а тому неримське громадянство жалував дуже скупко.

Вирізнявся Август і винятковою щедрістю, яку виявляв щодо всіх станів. Він видавав позики і грошові подарунки. У разі виникнення труднощів із продовольством роздавав хліб, подвоював грошові видачі.

Щодо видовищ Август перевершив усіх попередників. Він влаштовував численні змагання атлетів, театральні вистави, бої гладіаторів. Понад усе любив дивитися змагання кулачних бійців. Атлетам він робив безліч дорогих подарунків, надавав різні привілеї.

Август не допускав жінок до перегляду атлетичних змагань аналогічно до того, як це було заведено на Олімпійських іграх у Стародавній Греції.

Ці та багато інших подібних діянь і чеснот викликали в людей різних станів любов до Августа, його одногосно було названо батьком батьківщини. На новий рік люди робили Августу безліч подарунків, а він цим коштом поставив дорогі статуї богів.



Погруддя імператора Доміціана. Пантелійський мармур. 90-ті роки



Тріумф Тиберія у присутності Августа і Роми (персоніфікація Рима). Гемма Августа. Онікс. I ст.

Під час повернення Августа з провінцій його зустрічало безліч людей з добрими побажаннями і співами.

Тиберій, який прийшов до влади в Римі після смерті Августа (14 р. н.е.), а потім Калігула, Клавдій і Нерон (правили в Римській імперії відповідно в 14–37 рр., 37–41, 41–54, 54–68 рр.) проводили чимало політичних експериментів. Багато з них призводили до кривавих подій, але жодному з римських імператорів не вдалося створити систему державного управління, кращу за створену Августом.

Політика всіх цих імператорів, що належать до династії Юліїв-Клавдіїв, зводилася до постійного зміцнення особистої влади і монархічного ладу, до послаблення ролі сенату й економічної могутності аристократії і торгово-лихварської знаті. Репресії і терор проти незадоволених супроводжувалися заграванням з військом і плебсом, щедрими роздачами, гучними святкуваннями, яскравими видовищами й атлетичними змаганнями.

У зовнішній політиці правителі Риму перетворили залежні царства на римські провінції, очолювані лояльними намісниками. Повстання і заколоти придушувалися військовими кампаніями. Війни дозволяли зберігати цілісність імперії та розширювати її територію.

Незважаючи на величезну територію, багатство і військову могутність, у Римській імперії не було стабільності, що проявилось вже в тому, що всі три згадані вище імператори загинули насильницькою смертю: Калігула був убитий змовниками-преторіанцями з імператорської гвардії; Клавдій у результаті змови отруєний своєю четвертою дружиною; Нерон був повалений унаслідок заколоту і покінчив життя самогубством. З його смертю в 68 р. завершилося правління династії Юліїв-Клавдіїв.

Прийшовши до влади в 69 р., Веспасіан став засновником нової династії – Флавіїв, яка правила Римською імперією до 96 р. Він прагнув не загострювати відносин із сенаторами і в своїй діяльності спирався на дрібних і середніх провінційних землевласників, яким широко роздавав римське громадянство. Завдяки режиму суворої економії йому вдалося здійснити будівництво низки великих споруд, враховуючи Колізей. Провів Веспасіан і кілька успішних воєн, зміцнивши кордони імперії.

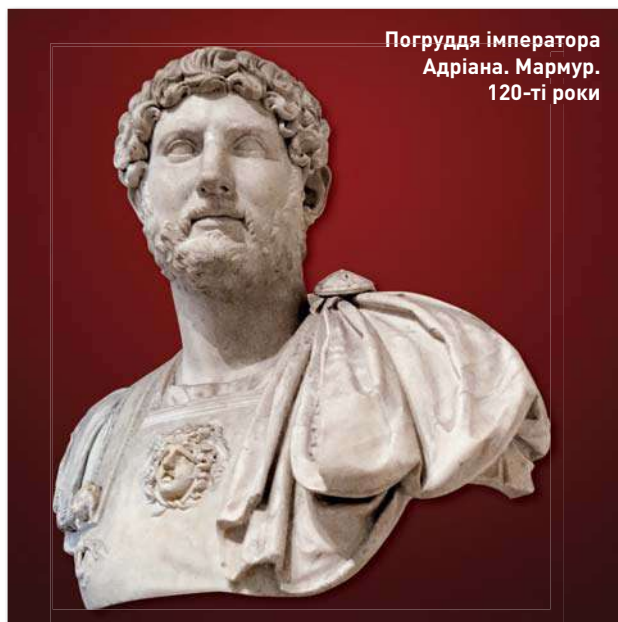
Діяльність його синів Тита (правив у Римі з 79 по 81 рр.) і Доміціана (роки правління – з 81 до 96 рр.) була менш успішною.

Тит, що вирізнявся дивовижними тілесними і душевними якостями, користувався прихильністю представників усіх станів. Однак короткочасність правління через хворобу і ранню смерть на 42-му році життя не дозволила йому розкрити свої неабиякі здібності.

Доміціан правив імперією понад 15 років. Основним завданням свого правління він вважав реалізацію амбітної економічної, культурної і військової програми, покликаної відновити пишність імперії, яка вирізняла її за часів правління Окта-



Скульптурний портрет імператора Нерона. Мармур. I ст.



Погруддя імператора Адріана. Мармур. 120-ті роки



Смерть гладіатора. Жером Жан-Леон. 1872 р.

віана Августа. На початку правління він відновив безліч будівель, які постраждали від пожеж, у тому числі Капітолій, здійснив низку нових проєктів, збільшив платню солдатам, зміцнив обороноздатність імперії, удосконалив судочинство, не раз демонстрував безкорисливість і великодушність. Велику схильність мав Доміціан до святкувань, ігор і розваг. Він постійно влаштовував розкішні і прекрасні видовища, найрізноманітніші змагання, надаючи перевагу кінним змаганням на колісницях, боям гладіаторів і морським битвам. Заснував він і Ігри на честь Юпітера Капітолійського, у програмі яких були різні види бігу і боротьби, гімнастичні, кінні та музичні змагання, виступи ораторів і поетів. Доміціан сам керував змаганнями і роздавав безліч нагород.

Однак із часом Доміціан став жадібним, жорстоким і лютим. Виснаживши країну витратами на будівництво і видовища, він знайшов вихід з фінансових труднощів у збагаченні будь-якими засобами. Надумані звинувачення призводили до масового захоплення майна заможних громадян по всій імперії. Безліч людей, у тому числі senatorів, консулів, своїх друзів і родичів, Доміціан відправив на смерть. Підступність і жорстокість його, за свідченням Светонія, були непомірними і витонченими. Змова і вбивство Доміціана в 96 р. виявилися природним результатом загальної ненависті і невдоволення. Флавії зійшли з історичної сцени.

Після вбивства Доміціана до влади прийшла династія Антонінів, яка правила Римською імперією майже століття – з

96 по 192 рр. Час її правління прийнято вважати “золотим століттям” Римської імперії.

Антоніни (династія названа так за іменем одного з імператорів – Антонія Тита, що правив у 138–161 рр.), більшість із яких були уродженцями провінцій, розширили доступ до сенату провінціалам. Посилився процес злиття панівного класу Риму і провінцій. Повстання провінцій, очолювані представниками місцевої знаті, припинилися. Імперія досягла найбільшого розширення за рахунок низки переможних воєн, утворила багато нових колоній, розширила рабовласницькі відносини, що сприяло розвитку економіки.

Втрата міським плебсом – торговцями, ремісниками, найманими працівниками – політичного впливу компенсувалася щедрими роздачами.

Наприклад, у Римі 100–150 тис. бідняків отримували від держави дармові хліб, м'ясо, масло. З нагоди свят роздавалися додаткові дари, влаштовувалися дорогі святкування, усілякого роду видовища, враховуючи різноманітні змагання. Зміцнювалися права рабів, обмежувалися права їх власників, яким було заборонено вбивати рабів, віддавати їх у гладіатори тощо. Також опорою держави стала розташована переважно в прикордонних регіонах армія, що налічувала на початку III ст. близько 500 тис. чоловік. Після закінчення служби легіонерів наділяли землею, звільняли від податків, вони отримували римське громадянство. Природно, що всі ці заходи сприяли стабільності Римської імперії.



Жертвопринесення весталки. Маркезіні Алессандро. 1710 р.



Храм Сатурна в Римі

Імперська епоха в Стародавньому Римі кардинально вплинула на стан Стародавньої Греції, принесла їй мир і значну частку самостійності. Почався період відродження, здавалося б, повністю зруйнованої країни. Поділ провінцій з часів правління Октавіана Августа на сенатські та імператорські, контроль над провінційним управлінням, обмеження свавілля чиновників і три століття майже безперервного миру створили передумови для нормального життя в Римській Греції.

Не менше значення мало й те, що багато римських імператорів з повагою і пошаною ставилися до спадщини давньогрецької цивілізації, до її досягнень в усіх сферах суспільного життя. Встановлення римського панування призвело до втрати грецької політичної незалежності, однак не зруйнувало структури елліністичного суспільства і його культури. Давньоримський поет Гораций (65–8 рр. до н. е.) зазначав, що полонена Греція перемогла свого некультурного переможця (Гораций, 1980).

Величезна Римська держава, що поглинула все Середземномор'я і весь античний світ, прийняла й асимілювала багато історичних та культурних цінностей древніх греків. Нові майстри Середземномор'я копіювали відомі роботи греків і сприяли подальшому розвитку різних видів мистецтва Стародавньої Греції. Архітектори і скульптори під час будівництва соборів, палаців, урядових будівель наслідували грецьку архітектуру, вчені в своїх роботах спиралися на праці грецьких попередників.

Римляни навіть визнали могутність грецьких богів, які так довго змогли підтримувати грецький народ і забезпечили його видатні досягнення. В результаті вони сформували власну релігію на основі грецької, обмежившись перейменуванням

богів: римський бог Юпітер успадкував всі якості грецького Зевса, римська богиня Юнона – Гери, Нептун – Посейдона, Марс – Ареса, Мінерва – Афіни, Венера – Афродіти, Меркурій – Гермеса тощо.

Політичне панування римлян не заважало їм схилитися перед досягненнями греків. Наприклад, могутній римський імператор Нерон – прихильник співу, театру і атлетичних змагань – висміював вузьколобу римську аристократію, заявляючи, що “тільки греки вміють слухати музику” і “тільки вони гідні його старань”. Нерон з юності захоплювався перегонами на колісницях і мріяв про участь в Олімпійських іграх. У 67 р. до н. е. він наказав поєднати святкування чотирьох основних грецьких ігор – Олімпійських, Істмійських, Піфійських і Немейських – з тим, щоб взяти в них участь і стати найвеличнішим із чемпіонів (Плутарх, 1987).

Правителі Римської імперії бачили, що в інтелектуальному відношенні населення Греції, її релігійні та культурні лідери істотно випереджали як варварів, які вторглися на територію Греції наприкінці III ст. до н. е., так і основну масу римського суспільства. Тому вони з повагою ставилися до грецьких філософів, вчених і релігійних діячів.

Греки сприяли становленню християнства, їхня язичницька мудрість сприяла утвердженню християнської релігії. Філософ Арістипп підніс імператору Адріану апологію християнського вчення; інший філософ – Афенагор, який вчився спочатку в Афінах, а потім прийшов до Александрії, теж виступав на захист християнства і написав міркування про воскресіння. Трохи пізніше такі знамениті пред-



Указом імператора Юстиніана I Великого, який прагнув перевершити Соломона і легендарний Єрусалимський храм, було повністю перебудовано згорілий собор Святої Софії в Константинополі, який вражає своєю красою і пишністю протягом тисячі років і є одним із найбільш грандіозних храмів християнського світу

Юстиніан I Великий.
Мозаїка церкви Сан-Вітале в Равенні



Стюарт, який малює Ерехтейон.
Стюарт Джеймс. 1751 р.

ставники християнства, як Климент Александрійський і Василь Кесарійський, вважали ближче знайомство з еллінською наукою необхідною умовою морального вдосконалення віруючих (Светоний, 2000; Моммзен, 2005).

Багато правителів і імператори Риму дбали про розвиток грецьких міст, про зміцнення їх економічного стану. Ще до утворення Римської імперії Юлій Цезар відновив зруйнований війною Коринф. Імператор Октавіан Август заснував Нікополіс і Патри. Тиберій перевів низку грецьких провінцій із сенатських в імператорські, що суттєво зміцнило їх економічне становище. Нерон, який домігся перемог на всегрецьких змаганнях, після участі в Істмійських іграх проголосив незалежність Греції, що звільнило її від данини.

Прихильно ставилися до Греції й імператори з династії Флавіїв. Вони відвідували міста і святилища Стародавньої Греції і всіляко сприяли їх процвітанню.

II ст. н.е. виявилось особливо сприятливим для Афін та інших міст Греції, їх економічного стану та культурного розвитку. Особливою щедрістю вирізнявся імператор Адріан, який за довгі роки свого правління багато зробив для розвитку Афін і перетворення їх на основний культурний і освітній центр, куди їхали вчитися з усіх усюд Римської імперії.

Діяльність афінських викладачів, філософів і вчених всіляко заохочувалася і щедро винагороджувалася. Політику Адріана підтримували згодом і Антоній Пій (правив у 138–161 рр.) і особливо Марк Аврелій (правив у 161–

180 рр.), що приділяли велику увагу розвитку науки і освіти.

Історики знаходять багато спільного в періодах розквіту Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, що підтверджується наявністю чітких історичних паралелей у діяльності видатних людей Стародавньої Греції періоду її найбільшого розквіту (V–IV ст. до н.е.) і відповідного періоду в історії Римської імперії (кінець I ст. до н.е. – I–II ст. н.е.).

Один із найосвіченіших людей свого часу Плутарх у творі “Порівняльні життєписи” навів біографії видатних правителів Греції і Риму, об’єднані ним у пари. До кожної з пар входили біографії грека і римлянина, в характерах і діяльності яких, на думку Плутарха, було багато спільного. У 46 парних біографіях, що дійшли до нас, автор чітко простежує те загальне, що поєднувало героїв, було основою їх діяльності. Особливо яскраво це проявляється



Вид на Афіни. Касса Луї Франсуа. XVIII ст.

в парах “Лікурґ і Нума Помпілій”, “Солон і Публій Валерій Поплікола”, “Перікл і Фабій”, “Лісандр і Сулла”, “Александр Македонський і Цезар”, “Демосфен і Цицерон” (Плутарх, 1987).

Плутарх не цурається ідеалізації своїх героїв. На його думку, розуму людському притаманне прагнення добра, і в цьому прагненні його слід всіляко зміцнювати, направляючи на вивчення діянь, джерелом яких є чесноти. А помилки і недоліки не слід зображати з усією охотою і подробицями. Однак цей підхід не заважає Плутарху засуджувати такі протилежні форми державного устрою, як нічим не обмежена демократія і деспотичне єдиновладдя.

Не можна не зазначити і той факт, що збереження, використання і розвиток спадщини давньогрецької цивілізації стимулювали римлян до власних досягнень у різних галузях культури. До “золотого віку” Римської імперії належать її основні досягнення в галузі мистецтва й архітектури. Ще в період становлення імперії Август залучав до себе кращих письменників і мислителів, наприклад, Вергілія, Горація, Цицерона та інших, які своїми творами зміцнювали авторитет Риму, прославляли його історичну місію, формували відповідну громадську думку. У II ст. історичні праці Тацита, промови і листи Плінія Молодшого, поеми Стація і Флакка сприяли подальшому зміцненню Римської імперії, зростанню її авторитету (Венгер, 1910).

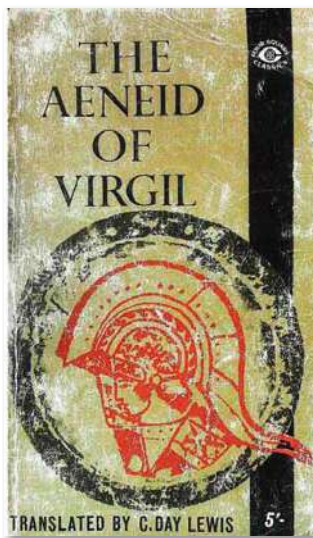
Всесвітню популярність набула “Енеїда” – історико-міфологічна поема Вергілія – кращого поета Стародавнього Риму, який творив в епоху правління Адріана. В основі поеми лежать пригоди Енея – легендарного сина дарданського царя Анхіса і богині любові і краси Афродіти. Еней мав

дивовижні якості: силу і мужність, красу і сміливість, відвагу і розсудливість. Ці якості, як і те, що його далеким предком по батьківській лінії був сам Зевс, створювали Енею передумови для історичної ролі в грецьких міфах і легендах. Еней і його батько Анхіс пов’язали свою долю з Троєю, а під час Троянської війни Еней здійснив багато подвигів і, як і син троянського царя Пріама Гектор, став героєм троянського народу. Однак це не змогло запобігти падінню і загибелі Трої.

Доля приготувала Енею, його батькові Анхісу і синові Асканію порятунок, і волею Зевса їм вдалося покинути зруйновану Трою. Після безлічі пригод і примх долі Еней ввів свої кораблі в гирло Тибра і заклав там поселення, на місці якого в подальшому виник Рим, заснований нащадками Енея Ромулом і Ремом.

Коли в дорозі помер Анхіс, Еней у пам’ять про нього провів похоронні ігри – такі як свого часу, згідно з “Іліадою”, були проведені Ахіллом після смерті Патрокла. В Іграх, проведених у пам’ять про Анхіса, було п’ять видів змагань: гонки на кораблях, біг, кулачний бій, стрільба з лука, змагання загонів збройних вершників. Ці види були особливо популярні під час правління Августа і відрізнялися від тих, що були включені в похоронні ігри в пам’ять про Патрокла.

Весь зміст поеми “Енеїда”, а не тільки її незначний фрагмент, присвячений похоронним іграм у пам’ять про Анхіса, пройнятий давньогрецькими молитвами, народними грецькими віруваннями, філософськими запереченнями і поетичними творами стародавніх греків, побудований на аналогіях з творами Гомера “Іліада” і “Одіссея”, трагедіями Софокла й Евріпіда.



Енеїда Вергілія



Вергілій читає “Енеїду” Августу й Октавіану.
Тайлассон Жан-Жозеф.
1787 р.



Скульптурний портрет римського поета Публія Вергілія Марона. Мармур. I ст.



Скульптура імператора Клавдія в образі Юпітера. Мармур. 40–50 рр.

“Енеїда” та інші твори Вергілія не тільки розкрили багату історію Стародавнього Риму, а й сприяли згуртуванню нації, розвитку національної самосвідомості.

Не втратили своєї актуальності твори Вергілія і протягом багатьох століть після розпаду Римської імперії. В епоху Середньовіччя їх широко використовували в системі освіти. В епоху Відродження їх було перекладено на багато європейських мов і вони стали джерелом натхнення для багатьох відомих письменників, поетів, художників, драматургів, громадських діячів, істориків і філософів.

У період розквіту римська культура, спираючись на грецьку, розвивала її основи, але в багатьох напрямках виявлялася цілком самостійною. Рівною мірою це стосується літератури, театру, музики, спортивних змагань (Римські, Плебейські й Аполлонові ігри, тріумфальні і похоронні гри), циркових вистав і народних свят.

У скульптурі й архітектурі також широко проглядається поєднання проявів елліністичної культури з вимогами реального життя. На відміну від давньогрецької, у давньоримській скульптурі реальний елемент переважає над вигадкою. Поширилися портретні статуї і бюсти, в яких давньогрецька й етрусська пластика природно поєднувалася з підкресленою конструктивністю і суворістю образу.

Художні принципи, характерні для архітектури давньогрецьких і етрусських скульпторів, у роботах римських зодчих вдало співіснують із конструктивними, планувальними та композиційними прийомами, органічно впливають з призначення конкретної споруди або будівлі (Греббе, Кучмар, 1990).

Як зазначає видатний німецький історик Теодор Моммзен у фундаментальній і всесвітньо визнаній праці “Історія Риму”, що побачила світ у середині XIX ст., “...у всіх галузях розумової діяльності і суспільного життя грецьким зразкам, як і раніше, надавалося не тільки рівне, а й вище значення. Зносини Італії з Грецією були надзвичайно жвавими. В Італію безперервно прибували грецькі філософи, ритори, поети, вчителі. Вони обіймали в Римі досить значне положення і ставали майже необхідними членами кожного інтелігентного гуртка. Еллінська освіта стала неминучою і найважливішою частиною вищої освіти в Італії. Еллінська цивілізація торкнулася не тільки вищих верств суспільства, вона стала в повному розумінні слова загальнопоширеною, тому що маса рабів східного походження поширювала еллінізм і в нижчих колах” (Моммзен, 2005).

Складні часи для династії Антонінів настали, коли в 180 р. до влади в Римській імперії прийшов Коммод, який спробував відродити абсолютистський курс, характерний для правління Калігули



Статуя імператора Августа. Мармур. Кінець I ст. до н. е.



Погруддя імператора Авреліана



Бронзова монета із зображенням імператора Авреліана. 270–275 рр.



Скульптурний портрет імператора Константина I Великого. IV ст.

і Доміціана. Коммод, який правив з 180 до 192 рр., позбавив римсько-італійську знать привілеїв, почав переслідування сенатської опозиції, заграючи з армією і плебсом. Для себе особисто він вимагав божественних почестей і проголошення новим Гераклом. До цього додалося виснаження скарбниці внаслідок непомірних витрат на роздачі плебсу, організацію грандіозних видовищ і свят, масові конфіскації, збільшення податків, хаос і розбої в провінціях. 1 січня 193 р. Коммод став жертвою змови своїх придворних. З його смертю припинила існування династія Антонінів.

Для Римської імперії III ст. виявилось кризовим. Хвилювання в провінціях, захоплення їх намісниками, визвольні війни послаблювали імперію. В середині III ст. – за часів правління імператора Галлієна (253–268 рр.) – від Рима відокремилися Іспанія, Галлія, Британія і Пальміра. У 260 р. римляни зазнали тяжкої поразки у війні з Персією. Відцентрові тенденції призвели до поділу в 293 р. Римської імперії на чотири частини (префектури), підпорядковані чотирьом правителям.

Надалі Римською імперією стали правити два імператори – один у західній частині, інший – у східній.

Поступовий вихід із кризи і відносно успішні спроби деяких правителів відновити Римську імперію, характерні, наприклад, для Клавдія II (правив у 268–270 рр.) або Авреліана (правив у 270–275 рр.), супроводжувалися внутрішніми конфліктами між імператорами, сенатом і аристократією, нестабільністю справ у провінціях і постійними зовнішніми загрозами, що зрештою призводило до нових витків кризи, до частой зміни імператорів – у багатьох випадках насильницьким шляхом. Становище було критичним, край нестабільним, відбувалися заклоти у великих містах і повстання в провінціях.

Ще більш погіршували ситуацію конфлікти між християнством і язичництвом. Одні імператори придушували християнство, інші – язичництво.

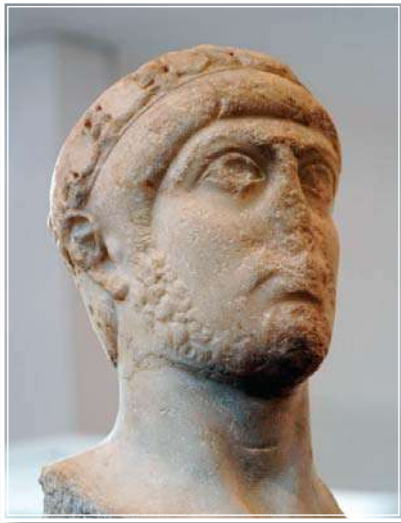
Наступний столітній період став трагічним для Римської імперії. Величезні податки й обов'язкові поставки для утримання двору й армії послаблювали міста і спустошували їх населення. Провінції конфліктували з центром, підтримували варварів у їхніх війнах проти Риму. Ситуація ускладнювалася повстаннями селян і міського плебсу. Ослаблення віддалених провінцій на півночі імперії і криза в армії призвели до залучення найманців з німецьких племен, які розселилися на землях Римської імперії. Всі ці процеси негативно позначилися на боєздатності римської армії, яка не могла стримувати вторгнення варварів і повстання місцевого населення.

Криза імперії загострювалася ще й релігійними конфліктами. На початку IV ст. державна бюрократія побачила в поширенні християнства загрозу для свого всевладдя і почала активну боротьбу з прихильниками християнського віровчення.

Пізніше імператор Константин, будучи язичником і захоплюючи відправи язичницьких культів, відмовився від антихристиянського курсу, зробив у



Монета із зображенням імператора Феодосія I



Скульптурний портрет імператора Граціана. Мармур. IV ст.



Монети із зображенням імператора Граціана

313 р. християнську церкву однією з головних, однак обмежував поширення християнства і сприяв відновленню язичницьких храмів і відродженню язичницьких культів.

Граціан (правив у 375–383 рр.), навпаки, порвав усі зв'язки з язичництвом.

Призначений правителем східних провінцій імперії полководець Феодосій I (правив у 379–395 рр.) перейшов до політики викорінення язичництва. У 394 р. він в останній раз військовим шляхом спробував відновити єдність Римської імперії. Однак у наступному році, перед смертю, він сам розділив державу між синами: Східно-Римська (Візантійська) імперія дісталася старшому – Аркадію, Західно-Римська імперія – Гонорію.

Доля Олімпійських ігор була вирішена вже за рік до цієї події: в 394 р. вони були заборонені указом Феодосія I. В основі заборони лежала боротьба християнства з язичницькими традиціями, з якими були тісно пов'язані Олімпійські ігри. Втім, і без імператорського указу вони припинили своє існування у зв'язку з історичними подіями та релігійними конфліктами.

Столицею Візантійської імперії став Візантій (надалі – Константинополь) – місто, розташоване в стратегічно вигідному місці, що дозволяло йому контролювати протоку Босфор і, таким чином, торгівлі шляхи з Європи в Азію, з Егейського моря в Чорне. З моменту заснування Візантія грецькими колоністами (в VII ст. до н.е.) і до завоювання Римом Греції (в 146 р. до н.е.) місто мало велике стратегічне значення в розвитку Стародавньої Греції. За контроль

над Візантією воювали Афіни зі Спартою. Деякий час місто було під контролем перської влади. Союз із Римом, укладений у 146 р. до н.е., забезпечив Візантію стабільність на тривалий період. Візантійська імперія, у складі якої було багато грецьких територій, існувала понад тисячу років – до того часу, як у середині XV ст. була поневолена Туреччиною.

Візантійська імперія була сформована на різномірній етнічній основі, однак домінуючим етносом був грецький. Тому Візантія успадкувала культуру і традиції елліно-римської цивілізації. Через це освіта і виховання будувалися в дусі як класичних, так і християнських традицій, моралі і світогляду. У 529 р. імператор Юстиніан закриття академію Платона в Афінах, після чого припинили існування й решта шкіл античного стилю, проте це не задушило потяг греків до класичної освіти, прагнення до духовного та фізичного розвитку. Поступово формувався і новий ідеал візантійця – людини з християнським світоглядом, освіченої і фізично розвиненої в дусі класичних пропорцій. Саме такі люди мали високий соціальний статус, користувалися повагою в суспільстві. Цьому сприяло і те, що держава і церква особливу підтримку надавали грецькому етносу (Фестюжьер, 2000).

Цілком природно, що в цих умовах не могло бути придушене прагнення греків до всебічного фізичного розвитку і змагань. У різних містах Візантії організовуються змагання, подібні до Олімпійських ігор. Однак ці змагання поступово втрача-



Батальна сцена, що ілюструє події Грецької війни за незалежність. Перлберг Георг. Середина XIX ст.



Ахалцихська битва (1828 р.). Суходольський Януарій. 1839 р.

ють релігійний характер, проводяться не на честь античних богів, а з нагоди різних свят і релігійних подій. Відійшли в минуле традиції змагатися оголеними, культу, обряди й умови, характерні для давньогрецьких ігор.

Доля Західно-Римської імперії виявилася більш трагічною. У 410 р. готи захопили і пограбували Рим. Потім під їх владу перейшли Британія, Іспанія, північ Африки, Галлія. Останній римський імператор Ромул Августул був повалений варварами у 476 р. Цей рік і прийнято вважати кінцевою датою існування Західно-Римської імперії.

Криза в Римській імперії не могла не позначитися найнегативнішим чином на Римській Греції. Майже за три століття відносно мирного життя греки, які відвідали від військової справи і були позбавлені фортець, стали легкою здобиччю варварів, які в другій половині IV ст. почали активні війни з ослаблою Римською імперією. Грецькі землі зазнали нищівного вторгнення вестготів, які пройшли Македонію, Месію, розорили Іллірію, досягли Нікополіса і вдерлися до Фессалії. Потім вони зруйнували Аргос, Спарту й інші області Пелопоннесу.

Оговтатися від цих потрясінь Греція вже не змогла, тим паче, що імператори, які приходили до влади, всіляко перешкоджали відродженню культури й освіти, а непосильними поборами зводили корінне населення Греції до положення рабів. Муніципальна самостійність грецьких міст була знищена, а кошти, на які могли розраховувати міста і які йшли на їх розвиток і благоустрій, були відібрані в імперську скарбницю. Постановою імператора Юстиніана (правив у 527–565 рр.) в Афінах було закрито школи риторики і філософії, конфісковано кошти, передбачені для утримання інших шкіл.

Однак греки намагалися зберегти потяг до вікових общинних традицій, а церква і духовенство – полегшити тяжке становище народу.

У процесі розпаду Римської імперії більша частина Греції відійшла до Туреччини і стала складовою Османської імперії, що набирала сили. Після падіння Константинополя (1453) турки захопили Афіни, Фіви, багато грецьких островів і приморських поселень (1456–1460). Протягом наступних 200 років турки вели постійну війну за грецькі території, що входили до складу Венеціанської республіки. У результаті безперервних воєн різні материкові й острівні території Греції опинилися під владою то венеціанців, то турок, поки відповідно до Пассаровицького миру, підписаного в 1718 р., майже вся територія Греції не опинилася в складі Османської імперії.

На щастя для греків, основна спрямованість діяльності турецької адміністрації полягала у збиранні численних податків, але майже не торкнулася церкви і системи самоврядування. Церква зберегла юрисдикцію над православними.

Грекам вдалося зберегти систему управління громадами, засновану на виборності. Збереглися школи, в яких викладало духовенство. Навчання сприяло освіченості греків, які, на відміну від турків, успішно просувалися на державній службі, досягли великих успіхів у морській торгівлі. Не втратили греки потягу до фізичної досконалості і змагань. Все це не дозволило загинути грецькій нації, дало їй можливість певною мірою зберегти свою культурну спадщину і створити передумови для визвольного руху (Моммзен, 2005).

Національно-визвольна революція в Греції охопила період з 1821 по 1829 р. У 1821 р. повстання спалахнуло на більшій частині континентальної Греції і на кількох островах в Егейському морі. Керівництво революцією взяла на себе інтелігенція, а її рушійною силою виявилось селянство. Репресії з боку султанського уряду Туреччини не зупинили греків, повстання набуло характеру партизанської війни.

У 1827 р. у справі Греції втрутилися Росія, Франція і Велика Британія, які зажадали від Туреччини надання Греції автономії. Туреччина проігнорувала цю вимогу. Однак коли англо-франко-російська ескадра в жовтні 1827 р. знищила турецький флот, а потім Росія здобула перемогу в російсько-турецькій війні 1828–1829 рр., Туреччина за Адріанопольським мирним договором (1829) визнала незалежність Греції. У 1830 р. було створено незалежну грецьку державу, межі якої було визначено до кінця 1832 р.

Розділ 3

Витоки атлетики в Стародавній Греції. Міфи та легенди Стародавньої Греції

Витоки атлетики в Греції сягають сивої давнини, коли племена, пізніше названі грецькими, стали заселяти Балканський півострів і острови поруч із ним.

У III тисячолітті до н.е. на багатьох островах Егейського моря, частинах узбережжя майбутньої Греції і Малої Азії поступово сформувалася область так званої мінойської культури, центром якої був острів Крит. Протягом багатьох століть Крит залишався поза зоною війн і великих соціальних потрясінь, що позначилося не лише на побуті мешканців острова, а й на культурі.

Численні знахідки археологів на острові Крит і в інших областях поширення мінойської культури свідчать про включення в програми святкувань змагань з кулачного бою, боротьби, а також акробатичних вправ.

Пам'ятки стародавнього мистецтва (фрески, статуї, посуд та ін.) несуть цікаву інформацію про статуру і фізичні можливості атлетів, про їх одяг, техніку змагальної боротьби.

Уламки гіпсових барельєфів зі сценами кулачного бою і боротьби з палацу в місті Кносс – одному з центрів егейської культури, розташованому у північній частині острова Крит – не тільки добре передають напружений характер змагань, прекрасно розвинену мускулатуру атлетів, а й свідчать про наявність певних правил, спортивної форми. У борців були шоломи, схожі на ті, що застосовувалися в боях, у кулачних бійців – рукавички.

Під час розкопок на Криті в одному з палаців було знайдено бронзовий меч із рукояткою, інкрустованою золотом. На диску діаметром 7 см біля рукоятки зображено атлета, тіло якого настільки гнучке, що він, лежачи на животі, торкається ногами голови. В палацовому приміщенні збереглася фреска, яка зафіксувала змагання двох хлопчиків. Фреска

цікава не лише як дивовижний зразок мінойського мистецтва, а й як свідчення популярності змагань у дітей.

Під час розкопок у палаці в Агна-Тріада (південне узбережжя острова Крит) було знайдено посудину для пиття у вигляді рогу, виготовлену в пізній мінойський період (1550–1500 рр. до н.е.). На посудині художник зобразив найбільш драматичні моменти кулачного бою: один атлет з потужною рельєфною мускулатурою завдає вирішального удару, а переможений суперник спочатку опускається на коліна, потім падає на землю, з останніх сил захищаючись ногами і ховаючи голову від нового удару.

Цікавими є також зображення акробатичної гри з биками. За цими зображеннями можна досить точно відтворити зміст дуже небезпечного і захопленого видовища. Акробати підходили до розлюченого бика і хапали його за роги. Різким рухом бик підкидав акробата в повітря. Після цього атлет



Скульптурний портрет атлета. Римська копія з грецького оригіналу. 340–330 рр. до н.е.

Юні кулачні бійці.
Фреска з Санторину.
XVI ст. до н. е.



мав заскочити на спину бика, а потім зістрибнути на землю. Ці вправи вимагали гарної фізичної підготовки, високої техніки виконання, спритності, знання звичок тварини. У таких іграх брали участь кілька людей, у тому числі й жінки, які допомагали головному виконавцю і страхували його від травм. Одяг атлетів був однаковим у чоловіків і жінок: високе взуття, стрічки на лобі, особливий вид рукавичок, стрічки навколо щиколоток, різні прикраси. Вважають, що такі вправи виконувалися на спеціальних майданчиках, зручних для подібних трюків, з надійним огородженням місць для глядачів (Sakellagacis, 1982).

У пізніші часи ігри з биками на Криті і, головним чином, у материковій Греції були спрощені і стали менш небезпечними: атлети задовольнялися тим, що стрибали збоку через бика, що біжить. Ігри з биками мали релігійний характер і, як вважають, були справою вищої знаті.

Ці та інші численні історичні знахідки переконливо свідчать про те, що красу людського тіла критські художники вбачали в момент напруження духовних і фізичних сил, характерних для спортивних змагань.

Мікенський період в історії розвитку Стародавньої Греції також відомий іншими досягненнями в сфері фізичного виховання. Пам'ятки гончарного мистецтва XVI–XIV ст. до н. е., написи на надгробках свідчать про інтенсивний розвиток спорту, де поряд із тими видами, які існували на Криті, виникають і розвиваються нові – біг і гонки на колісницях, запряжених кіньми. Саме цьому періоду належать багато гіпотез, що відображають наявність зма-

гального духу в древніх греків, надання цього духу атлетичним вправам, запозиченим з більш ранніх епох і в інших народів, а також видам змагань, що з'явилися вперше в мікенську епоху, – бігу і змаганням на колісницях.

У мікенський період не лише проявився зв'язок змагань з магічними обрядами, присвяченими сонцю, релігійними присвятами, похоронними обрядами, а й сформувався особливий духовний світ Стародавньої Греції, який принципово відрізнявся від того, що панував на Сході, – світ сміливих починань, незалежності і свободи, прагнення зверхень у різних сферах життя, в тому числі у сфері фізичного і духовного вдосконалення людини (Георгіадіс, 2000).

Досягнення мікенської культури збереглися завдяки мандрівним співакам (аедам), які зазвичай були і авторами, і виконавцями пісень. Ця усна поезія, що передавалася з покоління в покоління, з часом оформилася в дві безсмертні поеми – “Іліаду” й “Одіссею”, автором яких вважають видатного поета давнини Гомера. У цих творах змальовано події, що відбувалися в мікенський період. Герої поем показані під час воєн, полювань, свят, обрядів, змагань.

В архаїчний період давньогрецької історії (VIII–VI ст. до н. е.) розвиток тієї сфери, яка, висловлюючись сучасною термінологією, охоплює фізичну культуру і спорт, відбувався під впливом політичних важелів різних держав-полісів, а також поглядів, характерних для різних суспільних верств. Наприклад, в Афінах достатню кількість коштів і часу для занять спортом мала переважно аристократія. В її середовищі сформувалася потреба в цілеспрямованому тренуванні сили, витривалості, спритності, в оволодінні мистецтвом верхової їзди, орудуванні зброєю.

У цьому ж середовищі сформувалося поняття “арете”, яке спочатку ототожнювалося з такими якостями людини, як сила, сміливість, фізична під-



Перегони на конях.
Чорнофігурна
кераміка
(фрагмент розпису).
550 р. до н. е.

Одіссей. Фрагмент скульптурної групи. Кінець II ст. до н. е.



готовленість, відвага, героїзм, а в подальшому розширилося й охопило ще й такі риси, як благородство, вихованість, ввічливість.

Інший сенс у поняття “арете” вкладався у Спарті, населеній дорійцями, які зруйнували там давню культуру і цивілізацію та поневолили місцеве населення. Спарта, як уже зазначалося, була мілітаристською державою і займала відособлене місце серед грецьких полісів. Тому і уявлення спартанців про ідеал арете були пов’язані з мужністю і доблестю в бою.

На інтенсивний розвиток атлетичних змагань у Стародавній Греції значно вплинув найважливіший елемент буття і культури древніх греків – агоністика (по-грецьки – здатний до боротьби) – принцип змагальності, який реалізується в різних сферах життя (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращого результату, визнання, прославлення сфер діяльності, примноження особистого престижу і слави міст-держав. Агони – різні змагання, що були однією з форм ушанування богів, – привертати велику кількість учасників, які прагнули виділитися своїми досягненнями в тій чи іншій сфері життя.

Атмосфера гострої конкуренції, змагальності й протиборства, без урахування якої неможливо зрозуміти спосіб життя древніх греків і їх культуру, природно, впливала з міфів. Відомо, що олімпійським богам було притаманне суперництво, пристрасть до змагань. Зевс звільнив Олімпію від влади Кроноса, Аполлон – Дельфи від Піфона. Посейдон змагався з Аполлоном за Дельфи, а з Афінною – за Афіни. Чим іншим, як не конкурсом краси, був знаменитий суд Паріса, який вирішував, кому з трьох великих богинь віддати яблуко, призначене найчарівнішій? А скільки разів смертні жінки кидали виклик богиням, наважуючись змагатися з ними своєю красою або мистецтвом рукоділля, як це зробила зухвала Арахна, яка побажала перевершити в прядінні і ткацтві саму богиню Афінну. Одіссей домігся Пенелопи, перемігши всіх суперників у змаганні з бігу, а Пелопс Гіпподамії – перемогою в гонках на колісницях.

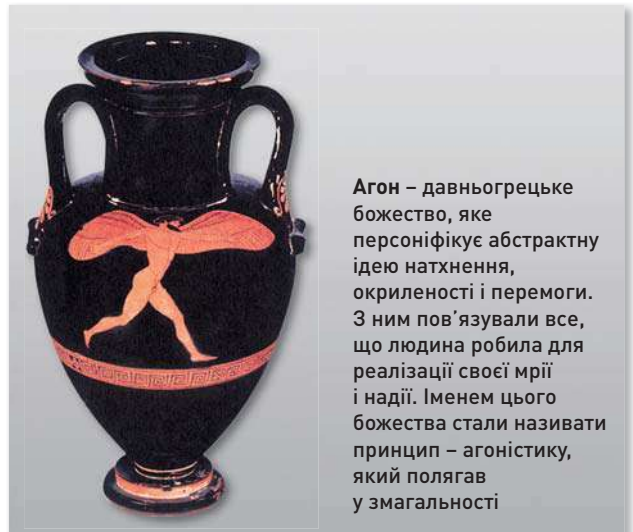


У 256 р. до н. е. до програми Олімпійських ігор увійшли змагання з верхової їзди. Червонофігурна кераміка. 450–430 рр. до н. е.

Змагальний дух греків часто проявлявся у формі різноманітних конкурсів, які були дієвим фактором прогресу, забезпечуючи появу унікальних творів. Музиканти і поети, художники і скульптори, філософи й оратори боролися за першість – головну премію, яка дозволяла їм прославитися і відчутти радість перемоги.

Існував навіть конкурс немовлят: щорічно під час свята Тесмофорій, присвяченого Деметрі як Матері прекрасних дітей, жінки представляли комісії своїх дітей, народжених протягом минулого року, і та матір, чиє дитя було визнано найкрасивішим, удостоювалася нагороди.

Перевагу тіла й духу було поставлено вище за походження і багатство. Чимало поетів, художників, філософів, скульпторів, ораторів завдяки змаганням і конкурсам добилися широкого суспільного визнання і високого становища, незважаючи



Агон – давньогрецьке божество, яке персоніфікує абстрактну ідею натхнення, окриленості і перемоги. З ним пов’язували все, що людина робила для реалізації своєї мрії і надії. Іменем цього божества стали називати принцип – агоністику, який полягав у змагальності

на родові походження. Таким чином створювалася атмосфера справедливості, в якій людина мала можливість демонструвати майстерність, досягнення і змагатися за першість.

Гостра конкуренція існувала між поетами і майстрами образотворчого мистецтва. Про це свідчить висловлювання Піндара: “Час не здатний знищити мою поетичну творчість, як це буде з творчістю скульпторів”.

Змагалися між собою й художники. Так, Парасій, художник кінця V ст. до н.е., вступив у суперництво з Зеуксом. Зеукс намалював виноград таким природним, що птахи клювали його. Парасій відповів картиною, що являла собою тонку лляну тканину. На прохання Зеукса прибрати завісу для того, щоб він міг подивитися картину, Парасій відповів, що завіса і є сама картина.

Відомий також напис на розмальованій посудині, зроблений у VI ст. до н.е. знаменитим майстром Ефтімідісом: “Так ніколи не зміг розмалювати його Ефроніс”. Ефроніс, сучасник Ефтімідіса, також був великим майстром малювання.

Природно, що в цих умовах, пронизаних ідеалами змагальності, першості, досягнення фізичної та духовної досконалості особистості, виняткове значення мали великі атлетичні змагання, що набули в Стародавній Греції надзвичайної популярності.

Виховання спортивного духу в Стародавній Греції ґрунтувалося на тому самому фундаменті, що й решта культурних цінностей. І головним серед них було звільнення людини від деспотії. Людину вчили вірити в себе, у власні сили і можливості, в найвищі цінності людського життя. Людина розглядалася як зримий образ божества, оскільки боги у греків мали людські риси.

Тілесна досконалість, фізична і духовна сила для греків були вищими еталонами, що зазвичай проявлялися і реалізовувалися на спортивних аренах.

Явно виражені у древніх греків схильність до суперництва і постійне прагнення бути кращим лягли в основу грецької філософії, що розглядає особистість людини і її досягнення як основоположну цінність. У далекі часи Гомер в “Іліаді” та “Одіссеї”, спираючись на всю попередню давньогрецьку історію, підносить до найвищої цінності ідеал грецького етносу – гармонійне поєднання у людини фізичної і ментальної досконалості, доблесті й високих моральних, духовних та інтелектуальних якостей. Основою для досягнення цього ідеалу протягом всієї давньогрецької історії були змагання, постійне прагнення звершень і подвигів.

Усю грецьку міфологію, що відображає погляди і помисли людей, які створили її, побудовано на постійному суперництві богів, героїв і простих смертних. Боги Олімпу повстали і перемогли в боротьбі з титанами, стверджуючи своє панування

і силу розуму. Вони жорстоко змагалися між собою за право бути покровителями і захисниками міст. Напівбоги і герої постійно змагалися в здійсненні подвигів і мужніх діянь. Смертні змагалися за першість у різних видах ремесел, в акторській і театральній майстерності, живописі, скульптурі та архітектурі.

Постійне суперництво поступово привело до розвитку атлетичних змагань, що набули ідеалізованої форми і стали важливою складовою культури, в якій відкрите і справедливе змагання в боротьбі за першість було чеснотою і зразком для наслідування. Саме такий підхід до змагань атлетів був характерний для архаїчного й, особливо, класичного періодів в історії Стародавньої Греції. Він повною мірою проявився під час проведення Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань і значною мірою був утрачений у період Римської Греції.



Дорифор (списоносець) – одна з найвідоміших статуй античності роботи скульптора Поліклета. 450–440 рр. до н. е.

Заняття юнаків у палестрі.
Червонофігурна кераміка.
520–500 рр. до н. е.



Атлетика Стародавньої Греції, Олімпійські та інші всегрецькі ігри, спортивні фестивалі були для філософів, письменників і поетів ареною для розроблення таких напрямів філософії, як етика й естетика. Для вивчення й оцінки таких понять, як сенс життя, справедливість, обов'язок, честь, совість, солідарність, милосердя, добро і зло, індивідуалізм і агресивність, на яких ґрунтуються моральність і мораль, мистецтво жити в злагоді з собою і суспільством, атлетика давала величезний масив подій і фактів, які потребували вивчення, оцінки та узагальнення.

Олімпійські ігри та інші змагання, культ атлетики в Стародавній Греції, її зв'язок з релігією і способом життя представляли яскравий матеріал для вивчення таких фундаментальних естетичних категорій, як краса, гармонія, грація, прекрасне. Герої і події, характерні для атлетики та змагань у Стародавній Греції, надавали яскравий і наочний матеріал філософам, скульпторам, поетам, письменникам, які відображали красу людського тіла і гармонійність його розвитку, граціозність рухів.

Існують різні теорії походження спорту. Одна з них, яка довгий час панувала у вітчизняній історії та теорії фізичної культури і спорту, свідчить: спорт з'явився як практика і підготовка до трудової і військової діяльності. Мисливцям і воїнам потрібно швидко бігати, метати спис, стрибати. Згодом ці дії продовжували існувати і як розваги та засіб змагань.

Інша теорія розглядає спорт як біологічну необхідність, засіб реалізації, згідно з Платоном і Філостратом, вродженого імпульсу руху. Не менш суттєвим у цій теорії є необхідність у спорті як засобі звільнення від властивої людині агресивності, використання гри для пом'якшення почуття тривоги.

Обидві теорії мають достатньо підстав і підтверджень в історії, щоб на них спиратися. Однак коли йдеться про спорт Стародавньої Греції, про витoki олімпізму, ми безсумнівно звертаємося до третьої теорії зародження і розвитку спорту – теорії культу.

Неможливо було знайти в імлі століть дати перших змагань з бігу, боротьби, метання диска або списа, гонок на колісницях; імена тих, хто першим відчув радість перемог і гіркоту поразок в атлетичних (спортивних) змаганнях. Зародження цих явищ, як і решти у житті древніх греків, оповите густим туманом міфів і легенд, і відокремити тут вигадки від історичної правди неможливо.

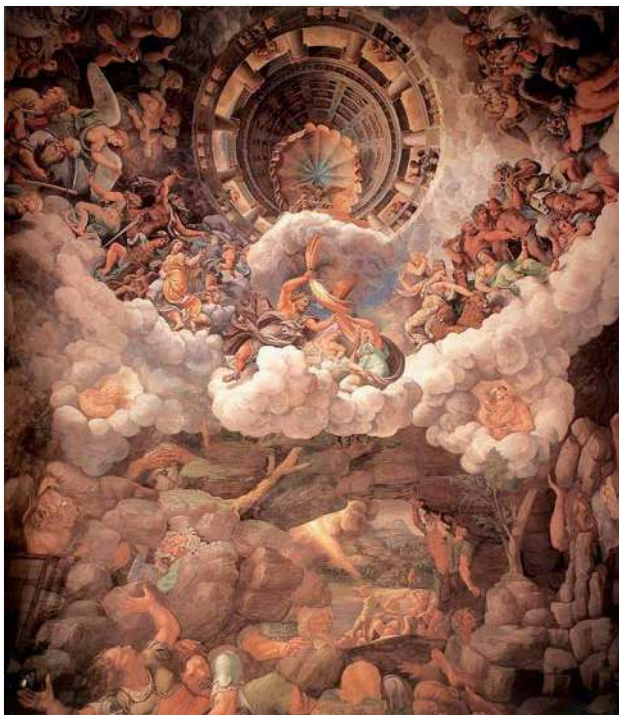
Роль міфів в історії Стародавньої Греції надзвичайно велика через те, що вони були безпосередньо пов'язані з релігією та історією країни. Міфологія збагачувалася протягом століть, у кожній місцевості виникали свої міфи або варіанти вже відомих, реальність перепліталася з вигадкою відповідно до тих чи інших історичних подій та конкретних потреб.

У наш час украй складно створити абсолютно вірогідне уявлення про давньогрецькі міфи, усвідомити роль, яку вони відігравали в житті греків. Однак твори образотворчого мистецтва, письмові джерела тих часів дозволяють охарактеризувати грецьку міфологію і показати, як міфи визначали розвиток цієї цивілізації.

Спочатку героїчні історії оспівувалися аедами в палацах мікенських царів (XIV– XII ст. до н. е.). У X– IX ст. до н. е. юнійці стали складати поеми про життя



Олімп. Рада богів на чолі із Зевсом, який сидить на троні.
Стельовий розпис. Сабателлі Луїджі. 1819–1825 рр.



Повалення гігантів з гори Олімп. Джуліо Романо (Джуліо Піппі), 1526–1534 рр.

і діяння свого народу, що обумовило створення давньогрецького епосу. Ця традиція максимально проявилась у гомерівських “Іліаді” та “Одіссеї”, що, як вважають історики, були написані в IX–VII ст. до н.е. (точні дати життя Гомера невідомі, й хронологічний період, до якого можна зарахувати життя поета, досить широкий – від XII до VII ст. до н.е.). На думку Гомера, боги утворюють на небі, або, точніше, на вершинах гір, де живуть, справжню республіку, небесну державу, на зразок еллінських держав-міст; але в цій державі всі громадяни є певною мірою царями. Боги мешкають у золочених палатах і проводять життя у веселих бенкетах. У них ті самі пристрасті й ті ж поняття, що і в людей. Боги, маючи тіло, подібне до людського, мають такі самі потреби, як і люди. Вони їдять, сплять, можуть відчувати голод і втому. Однак, на відміну від людей, тіло богів невмируще; воно завжди залишається молодим і має таку силу, якої ніколи не можуть досягти люди.

Давньогрецька філософська думка прагнула розв'язати проблеми розуму, формуючи і розглядаючи піднесену концепцію гуманізму. “Іліада” й “Одіссея” висловлюють тодішній інтелектуальний і духовний ідеал, який мав дві принципові риси – фізичну доблесть і ментальну досконалість. Цим двом якостям судилося співіснувати протягом усієї подальшої історії давньогрецької культури. Таке гармонійне поєднання моральних, фізичних та

інтелектуальних якостей стало проявом класичного духу. Глибоке розуміння греками концепції розуму і філософії життя привело до формування ідеалів у вихованні підрастаючих поколінь.

Еллінський розум ніколи не відділяв релігійної влади від державної. Народні збори або засідання ради починалися жертвопринесенням. Оратори, починаючи промову, зверталися до богів-покровителів. Цивільні закони, торговельні статuti, різні державні акти перебували під охороною богів. Гроші і таблиці мір мали священний характер.

Боги могли переслідувати кожного, хто викликав їх невдоволення. Вони не відрізнялися ні неупередженістю, ні правосуддям, вимагали від людей пошестей, гнівалися за не увагу, караючи усяким лихом. Тому люди намагалися заручитися їх прихильністю. Завдяки перевазі своєї природи боги пізнали всі людські радості в посиленому вигляді, як і прикрощі та смуту. Пристрасті богів були сильніші, ніж у людей, плани доцільніші, світогляд ширшим. Боги знали почуття ненависті і любові, гніву і заздрості, ревності і мстивості.

Релігія втручалася в усі сторони життя греків, і далеко не кожен міг піднятися вище від визначених нею догм і вірувань. Однак релігія не прагнула необмеженої влади над розумами людей, яку вона не в змозі була б надовго утримати. Релігія була рухливою, і її можна було пристосувати до всіх подій суспільного і приватного життя.

Походження світу, явища природи, причини виникнення тих чи інших подій хвилювали і цікавили древніх греків так само, як і людей інших цивілізацій. Допитливі греки мали багату уяву, прагнули пояснити різні явища і події, створити уявлення про порядок речей, який дозволив би їм перебувати в гармонії з навколишнім світом. У багатьох випадках не вдавалося знайти логічного пояснення незрозумілим явищам, і поступово люди звикли припису-

Вершина гори Олімп



Каменя з головою Зевса.
III ст.



вати їх вищим силам, які представлялися як одухотворені боги і герої, котрі володіли надлюдськими силами і можливостями.

Первісна релігія древніх греків мала швидше племінний, ніж особистий, характер. З нею були пов'язані певні ритуали, які мали сприяти, за допомогою магії, здійсненню інтересів племені, особливо щодо родючості – рослинної, тваринної і людської. Зимове сонцестояння вважалось часом, коли сонце потребувало підбадьорення, аби воно далі не зменшувало силу. Весна і збирання врожаю також вимагали відповідних обрядів, часто таких, що викликали сильне колективне збудження, в якому індивіди починали відчувати себе одним цілим з усім плем'ям. Були й обряди, для яких вбивали і поїдали священних тварин і людей. Ритуали родючості без подібних жорстокостей були властиві всій Греції і по суті були землеробськими святами (Герцберг, 1881).

Відмінності у віруваннях, характерні для багатьох держав Греції, були природними, не викликали ні релігійних війн, ні переслідувань, ні засуджень. Терпимість до вірувань, що відрізняється від їх власних, була характерна для греків. Вони спокійно сприймали сумніви в божественній вищості богів, відмінності між філософськими пошуками і релігійними догматами. Стан жерців не був непорушним, держава і релігія постійно обмінювалися чиновниками і жерцями.

Релігія древніх греків була близькою людському розумінню, вона не вдавалась до крайнощів, не вимагала від людей великих зусиль і не надто впливала на моральні підвалини життя, характери і пристрасті людей. Людина добре відчувала себе серед вірувань і чудових вигадок, вони були природні для неї, з легкістю виконувала релігійні обов'язки, потреба в яких жила в самому серці народу. Якими безглуздими не були деякі обряди, вони здавалися еллінам дуже важливими – і ні філософи, ні християнство нічого не могли з цим вдіяти.

У кожного міста були свої боги, яких називали геніями, героями. Ними зазвичай були обожнювані після смерті душі людей, у більшості випадків знаменитих предків, що обростали легендами.

За віруваннями греків, душа людей не покидала тіло. З глибини своїх могил вони дбали про місто й охороняли країну. Кожна людина, що зробила місту велику послугу, яка здобула для нього перемогу або здійснила інший подвиг, ставала його божеством.

Загальноеллінські боги, які були пов'язані з найважливішими явищами життя і природи, – Зевс, Гера, Афіна тощо, – у кожному з міст набували своїх особливих рис. У великій кількості міст богопокровителем був Зевс, в Аргосі й Самосі – Гера, в Афінах і Спарті – Афіна. Але це все були різні боги, що належали місту, вони не могли протегувати іноземцям, яких не допускали до храмів.

Відповідно до вимог грецької релігії, кожна держава мала своїх богів і свою особливу релігію, яку жителі ревно оберігали. Звідси і прагнення до абсолютної незалежності, створення власного зведення законів. Кожна грецька держава встановлювала свої суворі кордони, які були священними і за які не поширювалися ні релігія, ні вплив богів сусідніх полів.

Крайнє роздроблення територій і прагнення відособленості безлічі дрібних держав було вражаючою рисою античної Греції. Прийнято вважати, що це було наслідком природних особливостей країни, поділу її території пересіченими горами, наявності безлічі заток і островів. Але навіть у тих випадках, коли поліси не розділялися ні горами, ні водними перешкодами (наприклад, Фіви і Платей, Спарта й



Рея підносить своєму чоловіку Кроносу замість Зевса загорнутий у пелюшки камінь. Римський мармуровий рельєф з грецького оригіналу, 160 р.

Аргос, Сибарис і Кротон), не виявлялося жодного бажання до об'єднання, а прагнення ізольованості було не меншим, ніж у випадках, коли держави розділяло море або гори.

Могутніми перешкодами, що не допускають об'єднання, були релігійні погляди, боги, культури, святилища. Внаслідок цього древні греки навіть не могли уявити жодної іншої громадської організації, крім держави-міста. У кожного поліса були свої свята й обряди, а календар будувався відповідно до них. У кожному полісі існували власні грошові одиниці, ваги і міри. Греки вважали неприпустимим щось спільне в різних державах. Навіть шлюби між жителями різних полісів не допускалися і вважалися недейсними, а народжені від таких шлюбів діти визнавалися незаконнонародженими і позбавлялися громадянських прав.

У грецькій історії нерідко траплялося, що дві або кілька держав об'єднувалися в союзи задля спільної вигоди або з метою протистояння військовій небезпеці. Однак ці об'єднання не допускали ні повного злиття, ні наявності загальної релігії, ні створення єдиного уряду або загального зведення законів. Саме релігія перетворювала кожен поліс на незалежний та ізольований, який не допускає повного об'єднання. Тому і різні угоди між полісами, і союзи між ними мали ситуативний характер, не були стабільними, допускали порушення угод, вихід із союзів і об'єднання з супротивними сторонами, як це багаторазово мало місце в історії військових зіткнень між грецькими державами.

У кожному місті люди віддавали своїм богам почесні, приносили їм щедрі дари, очікуючи на

захист і турботу щодо процвітання міста. Вважалося, що під час воєн боги міста беруть участь у битві разом з її громадянами. У разі перемоги богів ушановували, тому що вважалося, що вони добре виконали свій обов'язок. Провина за невдачі і поразки також приписувалася богам, яких дорікали в невдячності і в поганому виконанні своїх обов'язків. Бували випадки, коли на помсту богам жителі скидали їх вівтарі та закидали храми камінням (Гиро, 1913).

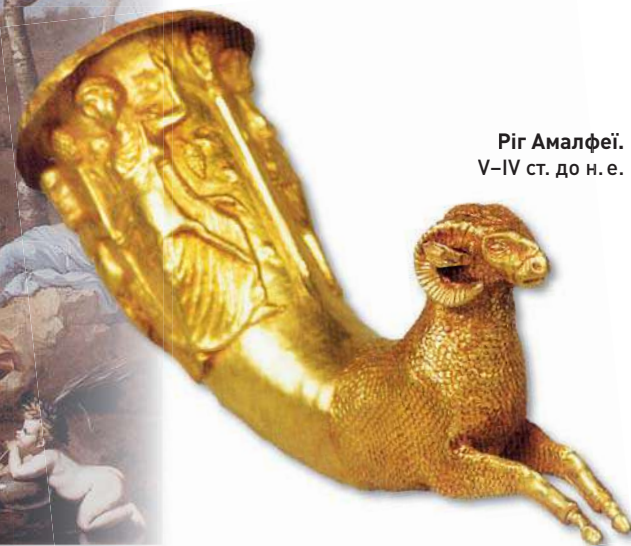
Древні греки дивилися на підношення богам як на торговельні угоди. Вони вважали, що боги, створені за їх подобою, чинять так само, як і люди, згідно зі своїми вигодами: вони дякували тим, хто допомагав їм, і, якщо отримали щедрий подарунок, мали відплатити тією ж монетою. Жертвопринесення богам мали різний характер: заступницький, спокутний, подячний.

Держави здійснювали підношення богам у вигляді частки громадських доходів. У разі розподілу землі частина призначалася богам. Так само вчиняли і з частиною здобичі, отриманої під час воєн. Люди дякували богам підношеннями у випадках, коли одержували громадську або релігійну посаду, мали успіх в атлетичних змаганнях або в полюванні, укладали вигідну торговельну угоду, одужували після хвороби, вступали в шлюб, народжували дітей.

Стихійні лиха, поразки у війнах, епідемії, невдачі сприймалися громадянами як натяк на необхідність вшанувати богів, піднести їм дари. Тому багато підношень обумовлювалися особливими обставинами і мали екстраординарний характер.



Виховання Зевса. Пуссен Нікола.
1635–1637 рр.



Ріг Амалфеї.
V–IV ст. до н. е.

Разом із розвитком суспільства, культури змінювалися погляди і життєві цінності народу, а разом зі смертними удосконалювалися й їхні боги. Волелюбні елліни не знали над собою влади священної книги, що навечно закріплює догмати віри. Не знали вони і влади священнослужителів, оскільки жерці сприймалися ними лише як посадові особи, поставлені для виконання традиційних обрядів перед богами, а не хранителями віри. Сама ж віра була для них справою всього народу, і кожен міг на свій розсуд тлумачити релігійні перекази і легенди про богів, поступово розвиваючи і збагачуючи загальну віру. Діяльність, спрямована на піднесення й очищення віри, була однаково близькою і простим смертним, і великим синам Еллади – відомим поетам, філософам, художникам.

Національні боги, що втілювали грубі стихійні сили, поступово відходили в минуле, трансформувалися і перетворювалися на божеств зі світлими і розумними початками, високими моральними ідеалами. Вище за всіх богів у грецькій вірі піднявся Зевс, який з колишнього бога-громовержця, що вихваляється у Гомера караючою правницею, поступово перетворюється на мудре і справедливе божество – батька богів і людей, який нечутно спрямовує справи людські на шлях істини.

Так сталося і з легендарним Аполлоном, що посів почесне місце поряд із Зевсом.

Аполлон в образі прекрасного юнака, який стріляє з лука. Римська мармурова копія з давньогрецької бронзової скульптури Леохара. 390–325 рр. до н. е.

Аполлон у грецькій міфології – златокудрий бог, охоронець стад, світла, мистецтва, бог-цілитель, покровитель муз, науки і мистецтв. Ніхто не міг зрівнятися з Аполлоном у грі на лірі і кіфарі, а всіх, хто сумнівався в його таланті, суворо карали. Аполлону приписувалося безліч великих справ: він припиняв чуму під час війни, засновував і будував міста, брав участь в Олімпійських іграх. Проте на його рахунок було і безліч згубних дій: у Троянській війні його стріли несли чуму в табір ахейців, завдавали раптової смерті старим, іноді без жодного приводу він незримо брав участь у багатьох вбивствах, перетворював людей на камені і бур'ян, здирав з них шкіру.

Стихійні риси його поступово забуваються, і він стає для еллінів моральним божеством, яке вказує подорожньому світлий шлях у житті – шлях совісті і справедливості.

Згідно зі стародавньою легендою, Аполлон ще немовлям вразив у Дельфах своїми стрілами змія Піфона, виплеканого Геєю, а на місці її пророкування спорудив свій оракул. Спокутувавши гріх вбивства рабською службою протягом восьми років у простого смертного, Аполлон одержав право очищувати інших. Його порад і настанов просили греки, які прибували з усіх кінців елліньського світу. Виконання волі дельфійського бога, згідно з вірою еллінів, допомагало й очищало душу, вселяло почуття впевненості за свою долю, сприяло вирішенню дрібних і великих життєвих проблем. За старовинними переказами, Славі Дельф сприяло і те, що в них знаходився омфал – пуп Землі у вигляді каменя, кинутого Зевсом у точку зустрічі двох орлів, випущених із заходу і сходу.

У часи розквіту Стародавньої Греції, коли Дельфи стали вже визнаною національною святинею, там було споруджено храм Аполлона, велич якого визначалася не розмірами, а відповідністю, закінченістю і досконалістю всіх частин. Храм оточували стрункі колони. Над ними по фронтону і фризу розташовувалися майстерно виконані скульптурні зображення богів і славних героїв – Аполлона й Артеміди, Геракла, який уражує гідру, Беллеронтона, що долає химеру, Паллади, яка торжествує над одним з гігантів.

Перед храмом стояла статуя Гомера. Тут же знаходилися і найцінніші з численних дарів, які у великій кількості приносили Дельфійському оракулу

Храм Аполлона в Дельфах





Скульптурний
портрет богині Гери.
420 р. до н. е.

царі, країни і міста. У храмі розташовувалися статуї Аполлона і Зевса.

Біля вівтаря з незгасним вогнем була конусоподібна мармурова брила, яку, за переказами, відшукав Зевс як осереддя земного кола. Біля вівтаря розташовувався і залізний триніжок для знаменитого поета Піндара, котрий оспівував дельфійську святиню і складав у храмі гімни на честь Аполлона. Для елліна творчість поета була священнодіємством, йому здавалося, що творіння поета не від його розуму, а від бога.

У храмі знаходилася таємна частина – оракул, до якого ніхто не міг входити, крім жриці-вішунки (піфії). Стан, у який впадала піфія, був спричинений вдиханням отруйних випарів, що здіймалися з розколин скелі. Слова, які виголосила піфія, тлумачилися жерцями як воля Аполлона. Відповідь жерців була умисно незрозумілою або двозначною. Ті, хто зверталися до бога, очищалися спочатку жертвами, потім молитвами й обмиванням у священній воді Касталійського джерела. Потім вони з трепетом вступали в храм і наближалися до піфії, віщування якої в страшній тиші здавалося нелюдською, таємничою промовою. Тут же розташовувалися жерці в пурпурових хітонах і багатих прикрасах. Тільки вони розуміли мову піфії, записували й оголошували пророцтва оракула, повні таємничості, загадковості, часто малозрозумілі.

До дельфійського оракула зверталися представники всіх верств населення Еллади. Прості люди просили дати поради з різних питань приватного життя – сімейних, торгових, побутових. Однак на суд Аполлона виносилися і найважливіші державні питання, які стосуються війни і миру, державного устрою, заснування нових колоній, організації союзів тощо. По поради до дельфійського оракула при-

ходили спартанський законодавець Лікурґ, афінський державний діяч Солон і багато інших видатних греків. Підтримка оракулом їх планів і дій була дуже важливою в очах народу. Широкий кругозір і високі моральні якості жерців, їх глибоке знання проблем сприяло тому, що осяйний дельфійський бог постійно нагадував їх устами про совість, обов'язок і високе призначення кожного смертного. Шанував бог і добру волю людини, яка прийшла покаятися в своїх злочиннях і гріхах.

Дельфійський оракул позитивно впливав на всю Елладу, пом'якшуючи звичаї, усуваючи жорстокість, зберігаючи міста від руйнування, навчаючи еллінів людяності. Ці прояви гуманності були дуже важливими для жорстокого світу Стародавньої Греції, в якій чужинці вважалися безправними, а насильство над ними, захоплення в рабство, пограбування і руйнування міст, перетворення на пустелю родючої і процвітаючої країни – справедливою справою.

У дельфійській святині була величезна кількість різних споруд і пам'яників. Так, до часу правління Нерона лише статуй, споруджених у священній обителі, було понад три тисячі. У цих статуях і в безлічі інших приношень була відображена історія Еллади – військові подвиги, яскраві звершення знаменитих людей. Грецькі міста й області, що постійно воювали між собою, несли в Дельфи дари, будували скарбниці, брали участь у торжествах.

Бенкети на честь Аполлона спочатку проводилися кожні вісім років, а надалі раз на чотири роки. Задовго до початку урочистостей оголошувався мир. Ніщо не мало затьмарювати свята, ускладнювати подорож еллінів, які прибувають у Дельфи з близьких і далеких полісів, з численних колоній. За священною огорожею розташовувалося безліч наметів, в яких розміщувалися тисячі учасників святкування.



Омфал –
пуп Землі,
який зберігається
в Дельфах

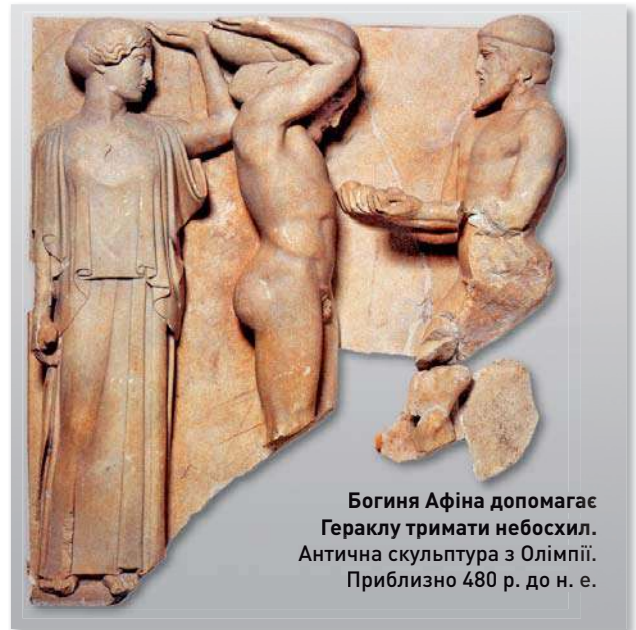
У день торжества струнка процесія супроводжувалася співом хору і музикою, хода дівчат з квітами і плодами змінювалася колонами юнаків і чоловіків зі зброєю і коштовностями. Після жертвопринесень величезної кількості добірних тварин відбувався урочистий бенкет, що супроводжувався неймовірним захватом, радістю, що для елліна було свого роду службою богу.

Основною частиною свята в Дельфах були змагання. Для древнього грека досягнення в змаганнях були даром богів і присвятою їм. Усе найкраще, що міг створити еллін за допомогою таланту і шляхом праці, поневірянь, граничного напруження сил, він присвячував божеству.

Саме звідси розвинулася в Елладі величезна кількість змагальних ігор на честь богів, сформувалася одна з найважливіших національних рис греків – прагнення до змагань і суперництва.

Міфологія Стародавньої Греції пройшла тривалий шлях розвитку. Найвищий її розквіт припадає до II тисячоліття до н.е., коли остаточно сформувався пантеон богів, що живуть на вершині Олімпу і підпорядковуються владі найсильнішого і наймудрішого з богів – Зевса (Карабатеа, 2000).

Посейдон (у римлян – Нептун) – один з головних олімпійських богів, могутній повелитель морів



Богиня Афіна допомагає Гераклу тримати небосхил.
Антична скульптура з Олімпії.
Приблизно 480 р. до н. е.

Кожен вид людської діяльності супроводжувався культом певного бога. Красиві і величні, наділені безсмертям і надлюдськими силами і можливостями боги, які жили на горі Олімп, протягом багатьох століть були предметом культу. Олімпійські боги мали всі людські чесноти та вади. Вони могли бути шляхетними і справедливими, жорстокими і мстивими, добродушними і підступними (Геродот, 1885).

Після перемоги над титанами і гігантами царем богів і людей став Зевс, син перших богів – Кроноса і Реї. Він одержав абсолютне повновладдя. Хоча Зевс і поділяв владу з іншими богами, але ніхто не міг заперечувати його рішення. Ніхто не смів засуджувати його ні за жорстокість і вбивства, ні за зради. Коли Аполлон обурився несправедливим убивством Асклепія, він був покараний за нечестивість.

Дружиною Зевса стала Гера – богиня шлюбу і сім'ї, покровителька дітей, яка була втіленням жіночого начала. Вона була дуже ревнива і бурхливо реагувала на зради Зевса, у якого було безліч дітей – четверо від Гери, решта – від зв'язків з іншими жінками. Він був батьком кількох богів (наприклад, Гермеса, Діоніса) і дуже багатьох героїв, у тому числі Геракла і Персея.

Посейдон, бог моря, як і Зевс, був сином Кроноса і Реї. Богом моря його зробив Зевс після повалення їхнього батька. Посейдон відрізнявся буйною вдачею, тому боги і смертні побоювалися його гніву. У зв'язку з географічним розташуванням Греції і її залежністю від моря прихильність Посейдона була дуже важлива для мореплавців: одним рухом тризуба він міг підняти бурю на морі і погубити мандрівників.

Богиня мудрості, війни і ремесел Афіна – дочка Зевса – успадкувала від батька силу і доблесть, була норовливою і незалежною.

Не менш складною і суперечливою була діяльність і більшості інших богів: Артеміди – богині полювання і покровительки молодих жінок; Діоніса – бога вина, веселощів і театру; Деметри – богині землеробства і родючості; Ареса – бога війни; Афродіти – богині любові, що викликала в серцях смертних і богів пристрасть, спонукаючи їх як до шлюбу, так і до позашлюбних зв'язків; Гермеса – довіреного вісника богів, бога торгівлі і подорожей, що протегував, у тому числі, злодіям і брехунам, потішався над смертними і безсмертними; Гефеста – бога вогню, ковальського ремесла, чудового майстра, винахідника плавки металів.

Дванадцять богів Олімпу мали особливе місце в релігії Стародавньої Греції. Вони були всемогутніми, бо їхня влада поширювалася на всі без винятку сфери життя, а сила одного з них закінчувалася там, де починалася влада іншого. Вони не тільки жили на Олімпі – найвищій горі Греції, а й часто перебували серед людей, щоб допомогти їм або покарати їх, врегулювати суперечки. Боги вступали в численні любовні зв'язки зі смертними, а діти від цих союзів наділялися винятковими здібностями і вважалися напівбогами.

Крім дванадцяти богів, що жили на Олімпі, існували й інші боги, культ і шанування яких часто були не менш великими. Ці боги не жили на вершині Олімпу, вони були тісніше пов'язані з життям. Більш того, навіть в окремих творах грецьких авторів одні і ті самі боги належать до основних дванадцяти або до менш значущих богів. Наприклад, М. Карабатеа (Карабатеа, 2000) до основних богів зараховує Діо-



Кузня Вулкана. Веласкес Дієго. 1630 р.

ніса – бога вина, веселощів і театру, а С. Сулі (1995) замість Діоніса серед дванадцяти богів відводить місце Гестії – богині домашнього вогнища, уособленню домашнього спокою.

Серед менш значущих богів – бог медицини Асклепій, герой і майстерний лікар; бог світла – Геліос; Аїд – бог підземного світу; Пан – бог лісів і пастухів; Пріап – бог родючості; Феміда – богиня правосуддя тощо.

Коли людям загрожувала небезпека і вони зверталися по допомогу, боги направляли до них героїв, більшість з яких були напівбогами. Герої, що охороняються богами, відрізнялися красою, силою, мужністю і сміливістю, винахідливістю і великодушністю. Вони боролися зі злом, виконували небезпечні завдання, брали участь у війнах.

Серед безлічі героїв виділяються Геракл і Тесеї.

Ім'я Геракла стало символом героїзму, сили, величчя і надприродних здібностей. Він здійснив чимало подвигів, найбільш яскраві з них об'єднані під добре відомою назвою "Дванадцять подвигів Геракла".

Тесеї був на одне покоління молодшим за Геракла, володів небаченою силою і хоробрістю. У 16 років він попрямував до Афін, по дорозі розправившись з небезпечним розбійником Сінідом. Головним подвигом Тесея стала перемога над Мінотавром – страшним чудовиськом, що пожирає людей. Надалі Тесеї успішно правив Афінами, які в його час стали столицею держави. Періодично він залишав місто для здійснення нових подвигів.

У давньогрецьких міфах славилися справи і подвиги багатьох інших героїв, а також смертних, які здійснили подвиги, досягли видатних результатів у різній діяльності. Це, наприклад, подвиги і діяння синів Зевса – Персея і Беллерофонта, великого зодчого і скульптора Дедала, обдарованого музиканта і поета Орфея, трагічного героя Едіпа і багатьох інших.



Медейя пропонує отруєний кубок Тесею, який сидить поряд зі своїм батьком, царем Егеєм. Флінт Рассел. 1910 р.

Грецька міфологія багата не тільки на героїчні і видатні звершення, вона має й приклади жорстокості і підступності, зради та підлості, жадібності і мстивості. У грецьких міфах – незліченна кількість повчальних історій і подій, які відображають еволюцію людського мислення, формування у людини життєвих цінностей та ідеалів, моралі.

Існують різні варіанти одних і тих самих міфів, у них відсутня хронологічна послідовність, а герої, які беруть участь у подіях однієї епохи, згідно з іншими міфами, належали до іншої.

Наявні також безліч відмінностей у письмових джерелах, що залишилися від тих далеких часів, у численних предметах і творах мистецтва.

Однак абсолютно очевидним є те, що вся діяльність богів і героїв у грецькій міфології має героїчний характер, пов'язана з яскравими звершеннями, з напруженою боротьбою, подвигами і змаганнями.

Атмосфера героїзму і змагальності, характерна для більшості давньогрецьких міфів, природно, породжувала і відповідну систему цінностей у суспільстві, впливала на освіту і виховання, відповідно визначала погляди древніх греків, які вважали, що цивілізована людина відрізняється від дикуна головним чином розсудливістю і передбачливістю. Разом із тим вони цінували і силу пристрастей, і чуттєві радості буття, вони не знали дуалізму тіла і духу, який роздирав середньовічну християнську Європу. Більшість із греків були людьми, яких розривають пристрасті; які боролися з собою; яких розум вабив рухатися одним шляхом, а пристрасті – іншим; які були наділені уявою, щоб розуміти небо, і свавільними зазіханнями, що коять зло. Вони мали правило золотої середини, але насправді були нестримані в усьому: в чистому мисленні, поезії, релігії, гріху. Саме поєднання інтелекту і пристрасті робило їх великими, поки вони залишалися такими, ніхто не перетворив би так світ на майбутні часи, як вони (Рассел, 2001).

Олімпійська міфологія характеризується яскраво вираженим антропоморфізмом, коли богів наділяли фізичним тілом, що має звичайні людські якості. Замість колишніх легенд про чудовиськ з'являються міфи про героїв (Геракла, Тесея і ін.), які борються з цими чудовиськами і перемагають їх. Потім Зевс у давньогрецьких поетів Гесіода і Піндара перетворюється на образ, що втілює принцип світової справедливості.

Змагальний дух, надлюдські зусилля для досягнення будь-якої мети або подвигу з найбільшою віддачею фізичних і розумових сил – це той елемент, який панує в грецькій міфології. Міфотворча грецька думка, піднімаючи змагання до божества, дає їм еталон ідеалу.

Змагання в Стародавній Греції здавна становили частину культу. Згідно з переказами, всі великі грецькі змагання проводилися на честь якого-не-

будь загиблого героя або на честь того чи іншого бога. Існував зв'язок спортивних змагань з похоронними обрядами і з релігійними святами, такими як свято достатку землі, або з надгробними культами (Кун, 1982).

У міфах ми бачимо також прояви хитрощів і шахрайства в боротьбі за перемогу в змаганнях. Відома історія з Атлантою з Беотії, дівчиною з надлюдськими фізичними здібностями, яка не знала рівних собі в бігу. Вона поставила умову, що тільки той стане її чоловіком, хто перевершить її в змаганнях з бігу. Це зумів зробити лише герой Міланіон, який скористався порадою богині кохання Афродіти і на бігу кидав перед Атлантою золоті яблука. Дівчина не встояла перед спокусою, стала на бігу підбирати дорогоцінні плоди і відстала (Кун, 1982).

Докладні відомості про спортивні змагання древніх греків ми знаходимо в творах Гомера, написаних задовго до початку Олімпійських ігор давнини. Однак програми змагань, описаних Гомером, дуже близькі до тих, які через багато років з'являться в Олімпійських іграх та інших найбільших усегрецьких або регіональних змаганнях.

В "Іліаді" йдеться про поминальні ігри, влаштовані Ахіллом на честь полеглого Патрокла. У програмі цих ігор – гонки на колісницях, кулачні бої, боротьба, біг, метання диска, стрільба з лука, метання списа, фехтування у важкому спорядженні.

Ось як виглядали, наприклад, змагання в кулачному бою:

*"Підперезавшись, бійці на середину
вийшли обидва
І, замахнувшись руками потужними,
враз один з одним
Люто зчепились, лиш руки важкі
замелькали в повітрі,
Щелепі скрегіт страшений лунав,
з їх тіл ручаями
Піт опливав..."*

Не менш жорстокою виглядає сутичка борців, в якій зійшлися Аякс Теламонід і Одиссей, цар Итаки:

*"Підперезавшись, вони на середину
вийшли обидва
І, один одного міцно руками схопивши,
сплелися...
В дужих обіймах напружених рук
безнастанно тріщали
Спини могутні в обох, і піт
заливав їх струмками".*

(Гомер, 2006).

Змагання з бігу відбувалися за правилами, які в подальшому застосовувалися і на Олімпійських іграх:

*“Стали всі поряд. Мету показав їм Ахілл богорівний.
Кинулись бігти вони. Попереду всіх опинився
Зразу ж Аякс, а за ним Одіссей поспішав богосвітлий...”*

(Гомер, 2006).

Гомер детально описує кожен вид змагання, перебіг змагань і атмосферу, що панувала серед глядачів. Нагороди – красивих рабинь, коней, биків, мулів, великі котли, чаші, шматки золота і заліза – вручав сам Ахіллес (Ахілл).

Звичай вшановувати пам'ять полеглих героїв атлетичними змаганнями зберігався протягом тривалого періоду.

У 490 р. до н.е. афіняни відстоювали на Маратонській рівнині свою свободу в битві з персами, які перевершували їх за чисельністю. І греки перемогли. Звістку про перемогу в Афіни приніс прудконогий Фіддідіпід – краший бігун грецького війська. Вбігши на міську площу, він вимовив: “Радійте, афіняни, ми перемогли!” – і впав замертво. А пробіг він понад 40 км. Ця перемога греків супроводжувалася великими ритуальними змаганнями.

Такими самими змаганнями було відзначено і перемогу в битві біля Платеїв у Беотії в 479 р. до н.е.

Александр Македонський, наслідуючи подібні звичаї, після кожної великої перемоги шанував героїв, полеглих у битві, проведенням змагань. За прикладом Ахіллеса, який організував великі змагання у пам'ять про загиблого Патрокла, Александр Македонський провів на честь свого полеглого друга Іфестіона величнн змагання у Вавилоні, в яких брало участь понад три тисячі атлетів. Зв'язок спортивних змагань з похоронними звичаями пояснювався діалектичним зв'язком життя і смерті: змагаючись на честь мертвих героїв, молоді люди ніби брали на себе їх славу, відвагу і мужність.

Якщо ігри, описані в “Іліаді”, були обрядові, то змагання, про які йдеться в “Одіссей”, мали престижний і розважальний характер. Цар Алкіної на честь свого дорогого гостя Одиссея закликає фракійців:

*“Вийдімо звідси тепер, щоб участь узяти
в змаганнях
Різних, – нехай, до своєї рідні
повернувшись, розкаже
Гість наш удома, наскільки отут
переважимо інших
Ми у бою навкулачки, в стрибанні,
борні й перегонях”*

(Гомер, 2006).

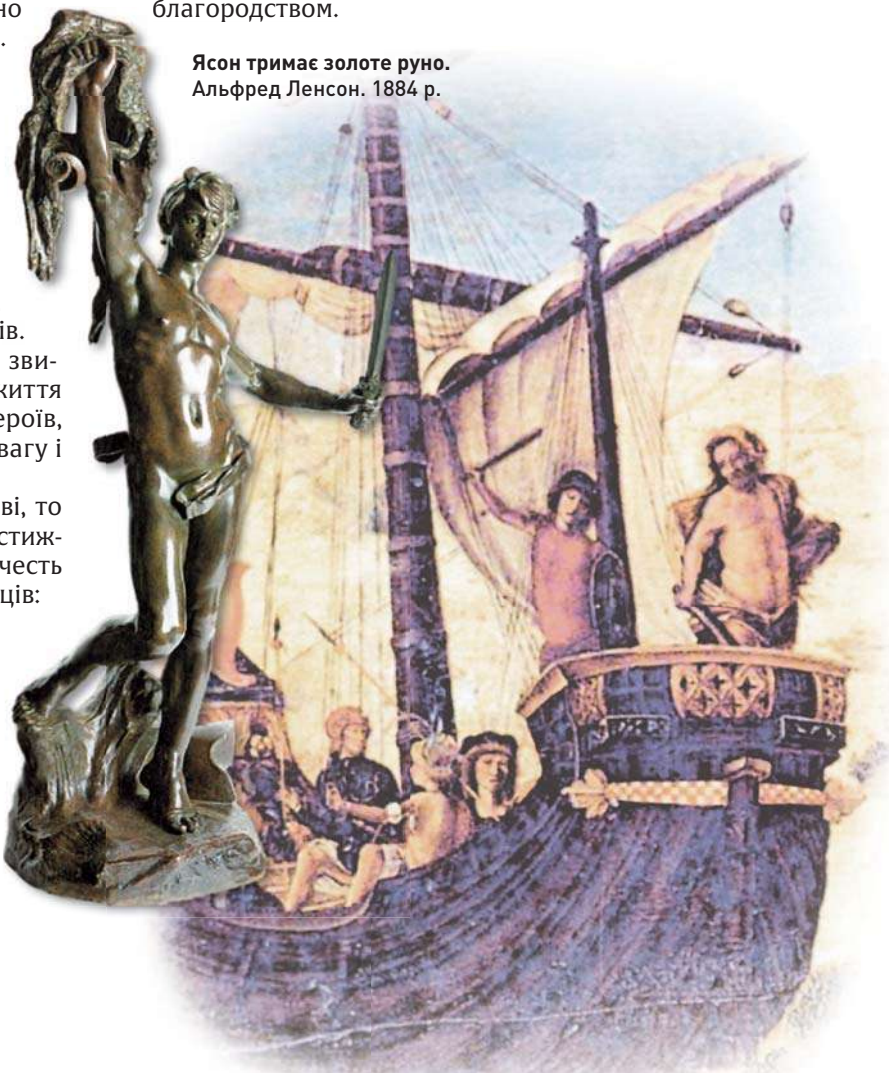
Всі ці змагання давнини, за переказами Гомера, мали обрядовий характер або ставали частиною урочистостей, які не були систематичними, а були наслідком примхи або ініціативи однієї людини (Ахілл і цар Алкіної самі визначали види змагань, їх учасників, призначали нагороди переможцям).

Змагання, описані Гомером, давали можливість героям-атлетам висловлювати свою індивідуальність, проявляти високі бійцівські і моральні якості, демонструвати майстерність і доводити перевагу над суперниками.

У разі якщо змагання у фехтуванні могли призвести до трагічної розв'язки, глядачі зупиняли поєдинок. Переможець у кулачному бою Епіос, завдавши тяжкого удару супернику, одразу підняв його і намагався надати допомогу. Антілох, який переміг Менелая в кінному поєдинку, вдавшись до занадто ризикованих дій, визнав свою помилку і відмовився від нагороди. Однак Менелай, віддаючи належне шляхетності і відвазі свого молодого суперника, відхилив цю пропозицію.

Весь зміст гомерівських творів свідчить про те, що притаманні атлетичним змаганням доблесть і мужність, фізична сила, відвага і жага перемоги супроводжувалися великодушністю, гідністю і благородством.

Ясон тримає золоте руно.
Альфред Ленсон. 1884 р.





Три грації. Рафаель Санти.
Приблизно 1504 р.

Твори Гомера, який зумів яскраво і барвисто передати атмосферу змагань, красу і динамічність боротьби, мужність, силу волі і благородство атлетів, є унікальним історичним документом про розвиток спорту в Греції три тисячоліття тому. Саме традиції, закладені в ті далекі часи, послужили основою для розквіту атлетики в Древній Греції в наступні століття.

Однак далеко не всі гомерівські герої прославилися благородством і чесними вчинками. Наприклад, Пелопс переміг у знаменитому змаганні на колісницях царя Піси Еномая за допомогою візника останнього, Міртіла, якому пообіцяв винагороду. Потім, щоб приховати злочин, він убив свого союзника, скинувши його в море.

Зв'язок атлетики з повсякденним життям людей відображений у творах Гесіода (VIII–VII ст. до н. е.), в яких мирне місто представлено не лише сценами праці (жнивна, збирання винограду тощо), боротьби з силами природи, радіщами мирного життя, а й епізодами зі спортивного життя – змаганнями в кулачному бою, боротьбі, гонках на колісницях.

Змагальний дух, який проявляли древні греки в атлетиці, мав глибоке коріння, про що свідчить уся грецька міфологія. Бійцівський дух володів серцями і помислами людей тієї епохи, що виявлялося в життєписах богів і героїв. Непримиренна боротьба богів з гігантами стала для греків привабливим символом у боях, особливо у війнах з варварами (Булатова, 2009).

Міфологія містить найрізноманітніші прояви змагального духу. Літієрсіс – син царя Мідаса, пропонував усім, хто проходив через його царство, взяти участь у змаганнях. Ікаріос видав заміж свою дочку Пенелопу за Одиссея тільки після того, як той переміг усіх суперників у бігу. Скіфіс, син Геракла і Єхидни, зійшов на престол, виконавши умову батька – переміг двох своїх братів у стрільбі з лука (Кун, 1982).

У ті далекі часи вірили, що кожен вид змагань мав свого засновника – бога або міфічного героя, який передав ці змагання людям. Наприклад, вважалося, що зачинателем п'ятиборства був Ясон (у давньогрецькій міфології – ватажок аргонавтів, що відправилися в Колхиду по золоте руно), а кулачного бою – Аполлон. Це підносило змагання людей до божественного рівня, даючи їм той ідеал, заради якого докладалися надлюдські зусилля. Сформований таким чином змагальний дух, панівний у грецькій міфології, потім був перенесений у давньогрецьку атлетику більш пізнього періоду.

За літературними пам'ятками, що дійшли до нас, важко точно оцінити, в якій хронологічній послідовності було представлено види змагань, тобто які з них належали до мікенської епохи або до більш ранніх періодів, а які виникли в гомерівську епоху. Відомо тільки, що боротьба і кулачний бій, змагання на колісницях і в бігу були значно поширені в мікенську епоху. Мабуть, тоді ж виникло фехтування у важкому спорядженні. Інші види змагань – стрибки, метання списа, стрільба з лука, про які пише Гомер, ймовірно, виникли вже після занепаду мікенської культури. Пізніше інших стали проводити змагання в стрибках, оскільки вони згадуються в “Одіссеї”, але відсутні в “Іліаді”, яка описує події більш раннього періоду.



Три грації. Канова Антоніо. 1813–1816 рр.

Розділ 4

Фізичне виховання й атлетика в Стародавній Греції

Сучасна спортивна термінологія рясніє словами грецького походження – “атлет”, “стадіон”, “гантелі”, “диск”, “іподром”, “гімнастика” тощо.

У мові древніх греків ніколи не зустрічалось слово “спорт”, яке походить від старофранцузького “desport” і англійського “sport”, що позначають гру, розвагу, а в Стародавній Греції вживалося слово “атлетика”.

Сьогодні важко з абсолютною достовірністю визначити витoki атлетики і фізичного виховання в Стародавній Греції, показати, як зароджувалися і розвивалися різні види рухової активності, коли вперше почали проводитися змагання та як формувалися їхні правила, коли і ким створювався інвентар для спорту, як атлети готувалися до змагань.

Історикам довелося по крихтах збирати інформацію з безлічі різних джерел і довідкових відомостей. Підручників гімнастики, якими користувалися древні греки, не збереглося. Уривчасті рукописи датуються тільки II ст. до н. е.

Літературні джерела, скульптури, фрески, монети, гли-

няні посудини, вази дають різноманітну уривчасту інформацію, що належить до різних епох – починаючи з того часу, коли греки були кочовими племенами, і закінчуючи періодом Римської Греції, а також до різних територій – від Піренеїв до Кавказу, від північного узбережжя Чорного моря до Нілу.

Відомості, які можна отримати з цих численних пам'яток старовини, дозволяють говорити про тривалість і поширеність давньогрецької культури, однак за ними дуже важко скласти цілісне уявлення про етапи розвитку атлетики, про популярність тих чи інших її видів у різні періоди історії, про особливості підготовки атлетів.

В атлетиці Стародавньої Греції, як і в сучасному спорті, основна увага приділялася змаганням, яскравим змагальним подіям, відомим атлетам. Що ж стосується повсякденного життя, то воно протікало менш помітно – на майданчиках і в палестрах – і залишило після себе лише уривчасті, здебільшого опосередковані дані.

Однак це не зупинило численних дослідників історії атлетики Стародавньої Греції та системи фізичного виховання, що існувала в ній. Копітки збирання й аналіз різноманітних матеріалів, вивчення творів істориків, філософів і поетів, археологічні розкопки місць проведення змагань і занять дозволили до

Діадумен – атлет, який увінчує себе пов'язкою переможця. Копія давньогрецької статуї Поліклета, створеної в 430 р. до н. е. 100 р. до н. е.





Калокагатія – морально-естетичний ідеал давньогрецької культури, в якому об'єднано гармонію тілесної і душевної досконалості. Древні греки під красою людини розуміли не тільки зовнішні форми, а й такі якості, як сміливість і сила, благородство і доброту, спритність і витримка, поєднання фізичної досконалості з моральними переконаннями і здатністю до творчої діяльності. Людина як носій калокагатії була ідеальним громадянином поліса, вона бачила своє призначення у втіленні колективних прагнень громадянського суспільства

теперішнього часу скласти досить повну картину того, якими були фізичне виховання й атлетика в Стародавній Греції.

Спортивні змагання та фізична активність у Стародавній Греції залежали від історичного періоду, політики різних полісів, поглядів видатних мислителів. Однак була і низка спільних рис, характерних для давньогрецької античної культури. Це культ людської краси і сили, фізичної досконалості, прагнення досягнень, тісний зв'язок із релігійними традиціями, формуванням громадської ідентичності, самосвідомості і самоствердження, мистецтвом бойових дій у військових конфліктах.

Гуманізм, як уже зазначалося, зводив у найвищу цінність досягнення особистості людини, гармонійне поєднання фізичних, моральних та інтелектуальних якостей, постійне прагнення суперництва, бажання бути кращим. Ці положення філософії і визначили ту роль, яку відігравали фізичне виховання й атлетика в культурі древніх греків і ставлення до цієї сфери діяльності.

По-перше, молодь у Стародавній Греції навчали навичок читання і письма, по-друге – вокальних умінь (співу) і гри на музичних інструментах. Про велике значення, яке древні греки надавали музиці, свідчить те, що музичні інструменти і пісні використовувалися для супроводу танців, що, за словами Платона, єднає людину з богами і відрізняє її від тварин.

Дуже важливе місце в освіті давньогрецької молоді (зокрема, в Афінах) обіймала гімнастична й атлетична підготовка.

Краса форм і пропорційність частин тіла були для древніх греків природними, впливали зі способу життя і виховання й ототожнювалися з благородством і доблестю. В духовному відношенні греки відрізнялися вразливістю, чутливістю й активністю, схильністю до витонченості в зверненні, розмові та рухах, були схильні до діяльності, що вимагає гнучкості розуму, рухливості й спритності, що визначало їх схильність до ігор, танців, гімнастики, суперечок і бесід. Древнім грекам, з одного боку, були притаманні такі риси, як логічність мислення, здібність до аналізу, чіткість, витонченість і гармонія у всіх витворах розуму, рук і уяви, а з іншого – мінливість, відсутність послідовності в правилах і переконаннях, легковірність і брехливість, схильність до інтриг і досягнення цілей будь-якими манівцями.

Відмінною особливістю еллінів було різноманіття їх здібностей – наслідок поєднання жвавості розуму з енергійністю; їх уява завжди поєднувалася з розсудливістю, почуття – з розумом, пристрасть – із роздумами. Не менш важливою рисою була невичерпна допитливість, потяг до всього нового, загадкового і непізаного. Тому древні греки першими розв'язали багато наукових задач і зробили великі відкриття в різних галузях – історії, географії, філософії, математиці, освіті, архітектурі, будівництві. Давньогрецький історик Геродот справедливо зазначав, що «еллінський народ із давніх-давен часів відрізнявся від варварів тим, що був розсудливим і не мав їхньої дурної безпосередності» (Геродот, 1885).

Жодні життєві труднощі не могли відбити у греків любові до життя, прагнення насолоджуватися своїми думками, почуттями й прагненнями. Греків значно рідше, ніж представників інших народів, охоплювали песимізм і невдоволення, обумовлені невідповідністю між бажаннями і можливостями їх задоволення. Їм не властивий песимістичний світогляд, оскільки життєва активність, уява, потяг до краси, стійкість до труднощів і оптимістичність полегшували перенесення життєвих негараздів, сприяли їх подоланню.

Яскраву характеристику афінянам дав давньогрецький історик Фулідід (близько 460 – близько 395 рр. до н. е.): «Афіняни люблять новизну і відрізняються швидкістю в задумах і здійсненні прийнятих рішень... Вони наважуються на те, що перевищує їх сили, ризикують до нерозсудливості, надія не полишає їх навіть у небезпеках. Вони рішучі, й тіло своє віддають за батьківщину так, як ніби воно зовсім не належить їм, навпаки, дух бережуть як невід'ємну власність держави, для служіння їй. Якщо будь-які задуми їм не вдаються, вони дивляться на це як на



Сцена з життя давньогрецької школи. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 580 р. до н. е.

втрату свого надбання; якщо ж план здійснився і вони одержали щось, досягнута ними удача видається їм незначною порівняно з тим, що має бути в майбутньому. Якщо якась справа не вдалася, вони плакають нові надії і тим поповнюють собі те, чого не мають. Невпинно все життя вони працюють серед поневірянь і небезпек. Наявними благами насолоджуються дуже мало, будучи постійно зайняті надбанням благ, і немає для них іншого свята, як виконання того, що вимагають обставини. Марний спокій вважають таким самим лихом, як і стомлення без відпочинку. Тому, якби хтось у небагатьох словах сказав, що афіняни народжені для того, щоб не мати спокою самим і не давати його іншим, він мав би рацію” (Геродот, 1972).

Про роль, яку відігравали фізичне виховання й атлетика в Стародавній Греції, свідчать і твори багатьох видатних представників давньогрецької цивілізації, які посіли особливе місце у світовій культурі та науці.



Більшу частину часу молодь проводила в гімнасії, тренуючись у стрибках, метанні диска і списа. Флейтист, який супроводжував заняття, забезпечував ритмічність і гармонійність уроків. Філософ Платон підкреслював, що існує два основні методи виховання людини: атлетика – для тіла, музика – для душевного вдосконалення

Сократ – видатний давньогрецький філософ, який особливу увагу в своїх працях приділив вивченню людини, – був великим прихильником здорового способу життя, загартовування і фізичних вправ. Фізичні можливості Сократа дивували всіх. Його стійкість до спеки, холоду, голоду і спраги вражала сучасників. Платон зазначав, що зимовий холод Сократ “переносив дивно непохитно, й одного разу, коли стояла страшна холоднеча та інші або взагалі не виходили назовні, або виходили, напнувши на себе казна-скільки одягу і взуття, обмотавши ноги повстю й овчинами, він виходив у таку погоду в звичайному своєму плащі і босоніж ходив по льоду легше, ніж інші взувшись. І воїни

косо дивилися на нього, думаючи, що він знущається над ними” (Кессиди, 2006).

Сократ, який до похилого віку відрізнявся чудовою фізичною підготовкою, силою і витривалістю, прагнув зробити свій досвід надбанням інших людей. Він розробив для людей похилого віку спеціальні вправи і методику їх застосування. Ці вправи шляхом тренування тіла зміцнювали здоров'я, підвищували працездатність, покращували травлення і сон.

Про погляди Сократа на тілесне виховання наочно свідчить зміст глави “Розмова з Епігеном про міць і слабкості тіла” із відомого твору Ксенофонта “Сократичні твори”. Зміст цієї глави заслуговує на те, щоб навести її майже повністю:

“Сократ одного разу звернув увагу на слабку статуру одного зі своїх друзів, Епігена, молодій ще людини.

– Який же ти слабак, Епігене! – сказав він.

– Та мені й не потрібно бути силачем, Сократе, – відповідав Епіген.



Сократ, який захищається в суді. Канова Антоніо. Кінець XVIII ст.

– Ні, потрібно, – заперечив Сократ, – нітрохи не менше, ніж тому, хто збирається виступати на змаганнях в Олімпії. Або, по-твоєму, настільки незначною є боротьба з ворогами на життя і смерть, яку за першої слушної нагоди влаштують афіняни? А чимало людей через слабкість тіла гине в боях з ворогами або з ганьбою рятує собі життя; багато з цієї ж причини хоч і залишаються серед живих, але потрапляють у полон і тоді або залишаються на все життя в найтяжчому рабстві, якщо така доля їх спіткає, або, потрапивши в таку сумну неволю і заплативши викуп, що іноді перевищує їх статки, все життя проводять у скрутні і стражданнях; багато, зрештою, наживають лихої слави через тілесну слабкість, тому що їх вважають боягузами. Невже ти жодним чином не зважаєш на всі ці неприємності, які є наслідком тілесної слабкості, і думаєш, що міг би легко переносити їх? А, на мій погляд, набагато легшим і приємнішим за це є те зусилля, яке бере на себе людина, яка турбується про міць тіла. Або, по-твоєму, слабкість корисніша для здоров'я і взагалі для всього придатніша за витривалість? Або ти не оцінив переваги від міцності тіла? А між тим, життя людей, міцних тілом, абсолютно протилежне життю слабких. Люди, міцні тілом, і здорові, і сильні; завдяки цьому багато з них із честю виходять неушкодженими з битв з ворогами й уникають всіх важких наслідків війни; багато допомагають друзям, приносять користь батьківщині і за це удостоюються подяки, одержують велику славу, досягають найвищих почестей і решту життя проводять у більших radoщах і славі, а дітям своїм залишають чималий кошт на життя. ...Будь упевнений, що в жодному змаганні й узагалі в жодному занятті ти не зазнаєш збитків від того, що краще розвинеш своє тіло. У всіх людських

заняттях тіло потрібне; а у всіх випадках, де застосовується тілесна сила, дуже важливий якомога кращий розвиток організму. Навіть там, де, мабуть, тіло найменш потрібне, в царині мислення, навіть і в цій царині, – хто цього не знає? – багато хто робить великі помилки тому, що не має фізичного здоров'я. Крім того, забудькуватість, смуток, поганий настрій, божевілля у багатьох часто вторгаються в здатність мислити внаслідок тілесної слабкості такою мірою, що вибивають навіть знання. Навпаки, у кого статура міцна, той цілком безпечений від таких негараздів, і йому не загрожує небезпека

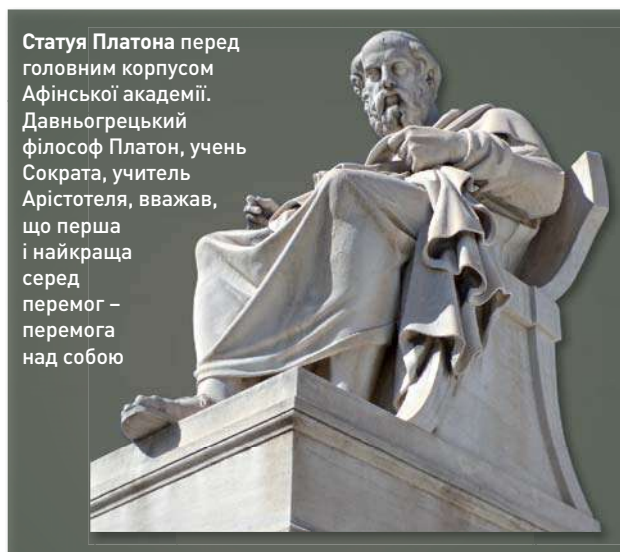
ззнати подібне через тілесну слабкість. Нарешті, яка ганьба постаріти через своє зневажливе ставлення до всього, не побачивши, яким красенем і силачем можеш стати! А цього не побачиш при зневажливому ставленні: само собою це не приходить!”

(Ксенофан, 1935).

Платон, найвідоміший учень Сократа і вчитель Арістотеля, стверджував, що до 10-річного віку основною частиною виховання дітей повинно бути фізичне виховання, а з 11 років діти мають навчатися читання та письма; заняття гімнастикою “з численними зусиллями і стараннями” мають тривати до 15-річного віку, без чого не може бути успішно завершений процес росту і фізичного розвитку. Платон вимагав не тільки від юнаків, а й від дівчат занять різними видами атлетики – бігом, боротьбою, стрільбою з лука, верховою їздою. Він також вважав, що гімнастика є важливою частиною військової підготовки і рівноваги, пропорційності і гармонії протягом усього життя. Особливе місце у фізичному вихованні Платон виділяв танцям і боротьбі. Він звертав увагу на необхідність регулярної гімнастики для вагітних, з тим щоб вони забезпечували пасивну гімнастику ще ненародженій дитині.



Смерть Сократа. Канова Антоніо. Кінець XVIII ст.



Статуя Платона перед головним корпусом Афіньської академії. Давньогрецький філософ Платон, учень Сократа, учитель Арістотеля, вважав, що перша і найкраща серед перемог – перемога над собою

Основою фізичного виховання і спорту, на думку Платона, мав бути біг. Філософ вимагав, щоб у спорті і фізичному вихованні тренуванню і змаганням з бігу було приділено перше місце.

Уявлення Платона про техніку бігу, методіку тренування бігунів, різноманітні вправи не надто відрізняються від уявлень, що були наприкінці XIX ст., тобто на двадцять п'ять століть пізніше.

Подібне ставлення до бігу в Стародавній Греції спричинило до того, що існувала велика кількість підвидних і спеціальних вправ, у тому числі виконуваних із застосуванням спеціальних пристроїв і обтяжень. У тренуванні використовували біг на довгі дистанції, а також багаторазове подолання коротких дистанцій із заданими навантаженнями.

Тренування мало специфічний характер для бігунів на короткі, середні і довгі дистанції. На численних малюнках, що дійшли до нас, видно різні варіанти техніки бігу, особливості постави атлетів. Існували уявлення про те, що бігуни на різні дистанції повинні мати різну статуру. Застосовувалися також величезні фізичні навантаження, за яких на тренування щодня витрачалося до 8–10 годин (Арістотель, 1983).

Існували й прикладні тренувальні програми, орієнтовані на підготовку до військових дій. Ці програми передбачали біг на різні дистанції в повному або частковому бойовому спорядженні.

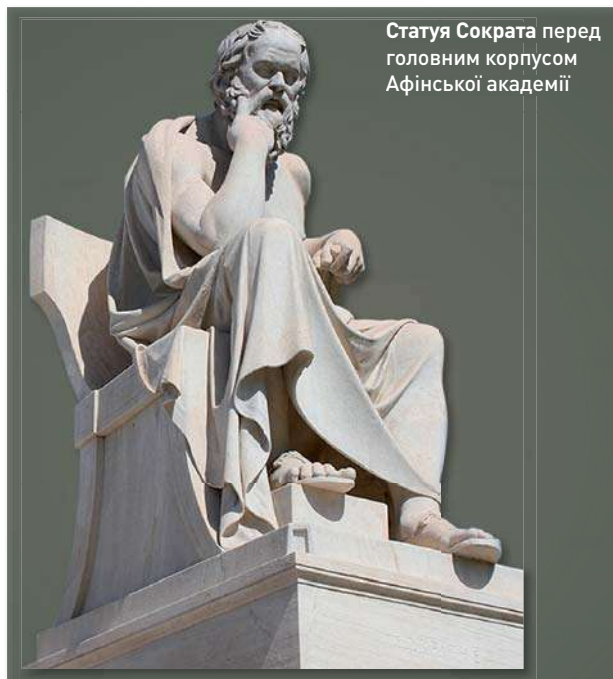
Відрізнялася своєю специфікою і підготовка бігунів-смолоскипників.

До нас дійшли факти, що свідчать про найвищі досягнення в бігу древніх греків. Наприклад, Агеос з Аргуса після перемоги на Іграх 113-ї Олімпіади в той самий день пробіг ще 100 км на батьківщину, щоб повідомити про свою перемогу. Так само вчинив і Дрімос, пробігши після перемоги 140 км. Визначною

подією було досягнення афінського війська, яке за три дні і три ночі пододало відстань у 270 км перед боєм з Дарієм (Арістотель, 1983).

Велику увагу фізичному вихованню й атлетиці приділяв у своїх працях Арістотель. Він, як і Платон, вважав, що в процесі виховання первинним є розвиток тіла, а потім – душі. Арістотель писав: “Зрозуміло й те, що у справі виховання розвиток навичок має передувати розвиткові розуму і фізичне виховання має йти попереду інтелектуального. Звідси випливає, що хлопчиків слід насамперед віддавати в руки вчителів гімнастики й педотрибів: перші приведуть у належний стан їхній організм, а другі скерують відповідним чином їхню гімнастичну вправність... Можна визнати, що (молодь) слід навчати гімнастики; зрозуміло також і те, яким чином має проводитися це навчання. Звичайно до настання статевої зрілості гімнастичні вправи повинні бути нескладними, щоб тіло не спотворювалося у своєму розвитку; а ще треба зовсім уникати посиленого й примусового харчування і не доручати виснажливих робіт... Ні в якому разі не можна одночасно напружуватися у роботі розумово й фізично, оскільки таке поєднання взаємно шкодить одне одному – напруження фізичних сил перешкоджає розвиткові інтелекту, перевтома ж останнього – розвиткові тіла” (Арістотель, 2005).

Арістотель зробив безліч цікавих спостережень і сформулював правила, що стосуються атлетики; їхнє значення є актуальним і сьогодні. Він попереджав, що однобічна підготовка, спрямована тільки на виступ в одному виді змагань, підточує організм атлета вже в розквіті сил, негативно познача-



Статуя Сократа перед головним корпусом Афіньської академії

ється на його здоров'ї, формує статуру, не придатну для виконання громадянського обов'язку. Він виділяв тілесну підготовку, здійснювану за допомогою гімнастики, і підготовку, спрямовану на вдосконалення мистецтва боротьби, без якого неможливо досягти високого результату.

Філософ чітко розділяв фізичне виховання й атлетику, обґрунтовував необхідність різнобічної підготовки для атлетики, особливо для п'ятиборства. Він довів необхідність індивідуального підходу, зазначаючи, що для кожного тіла необхідна своя гімнастика, своя кількість вправ.

Особливу увагу Арістотель звертав на те, що участь юнаків у великих змаганнях і передчасні великі фізичні навантаження виснажують їх організм. Цей висновок він зробив на підставі вивчення списку олімпійських переможців, у якому знайшов лише кілька юнаків, які в подальшому змогли розвинути свій успіх і стати переможцями в змаганнях дорослих: "Там рідко зустрінеш двох-трьох одних і тих самих осіб, котрі б перемогли спочатку в юнацькому віці, а потім уже дорослими чоловіками. Це пояснюється тим, що юнаки виконували дуже складні вправи і втрачали свою силу". Він рекомендував застосовувати вправи, що вимагають великих зусиль, тільки після періоду статевого дозрівання, щоб не перешкоджати розвитку і росту молодих людей (Арістотель, 2005).

Захоплювався Арістотель й історією Олімпійських ігор, склав список їх переможців.

Будучи вчителем Александра Македонського, Арістотель прищепив йому любов до атлетики та атлетичних змагань. Великий полководець будував і відкривав гімнасії, організовував змагання і брав участь у них. У походах він часто займався боротьбою і плаванням, його супроводжували інструктори, масажисти і партнери для сутичок. Занять атлетикою Александр вимагав і від своїх воїнів, обладнавши для цього спеціальні місця, де вони могли тренуватися (Арістотель, 2005).

В основу давньогрецької системи освіти і виховання було покладено синтез розумового і фізичного вдосконалення. Освіта містила три однаково важливі частини – інтелектуальну, музичну і фізичну. В результаті освіти і виховання молодь мала знайти рівновагу тіла і духу, досягти ідеалу – єдності краси і добра.

Давньогрецькі освіта і виховання стали вираженням громадянських і етичних цінностей античного суспільства, що втілювалися в гармонійно розвиненій особистості. Цій вершині педагогічної думки Стародавній світ був зобов'язаний насамперед афінянам, які прагнули до повного і всебічного розкриття здібностей людини.



Бенкет Платона. Фейєрбах Ансельм. 1873 р.

Найвищого успіху давньогрецька система освіти і виховання досягла в IV ст. до н.е. завдяки софістам, які стали першими вчителями-професіоналами. Для того, щоб забезпечити повноцінне викладання, вражати знаннями і красномовством, уміти аргументувати свою думку і досягати перемоги у суперечках, софісти глибоко вивчали літературу та історію, здійснювали дослідження в міфології, складали списки і ретельно описували найважливіші історичні події. Добре знали софісти й історію атлетичних змагань, найцікавіші події Олімпійських ігор, імена переможців.

Значних успіхів давньогрецька школа досягла в риториці і філософії завдяки знаменитій школі риторики, заснованій у 392 р. до н.е. афінським оратором Ісократом, і не менш відомій Академії Платона, заснованій ним близько 387 р. до н.е.



Дитинство Арістотеля. Дежорж. 1875 р.

Хлопчики в Стародавній Греції повинні були мати трьох вчителів – граматика, кіфариста і педотриба. Перший навчав читання та письма, прищеплював навички лічби, пізніше допомагав дітям вивчати основні твори поетів і письменників, передусім – Гомера й Езопа, знайомив їх із творами законодавців. Другий учитель навчав гри на кіфарі та лірі, пісень і гімнів. Під керівництвом педотриба – вчителя гімнастики – діти займалися фізичними вправами, тренувалися, змагалися в бігу, стрибках, метаннях та інших видах атлетики, сподіваючись досягти високих показників і перемогти у великих спортивних іграх.

На жаль, до нас не дійшли елементи музичної спадщини давньогрецької цивілізації, що значно применшує наші уявлення про роль музики і танцю в освітній системі древніх греків (Дройзен, 1890; Дросу-Панаету, 2009).

Музика і танець, поряд із фізичними вправами, розвивали ритмічність і гармонію рухів, рухливість і гармонійні пропорції тіла, а також сприяли рівновазі і збалансованості спонукань, вчинків і дій людини (Арістотель, 2005).

Про зв'язок музичного і танцювального мистецтва з фізичними вправами свідчать твори Платона й Арістотеля, численні зображення на вазах, де тренування і змагання в боротьбі, кулачному бою, метанні списа і диска, в бігу та стрибках супроводжуються грою на флейті. Саме ця частина освіти і виховання визначила виняткову гармонійність фігур дискоболів, металників списа і диска, стрибунів і борців у численних скульптурних творах, які є спадщиною давньогрецької цивілізації і предметом гордості найбільших сучасних музеїв.

Спочатку вправи і змагання юнаків проводилися на відкритих майданчиках. Назва таких майданчиків “дромос” (по-грецьки *dromos* – місце для бігу) характеризує основну спрямованість фізичного виховання.

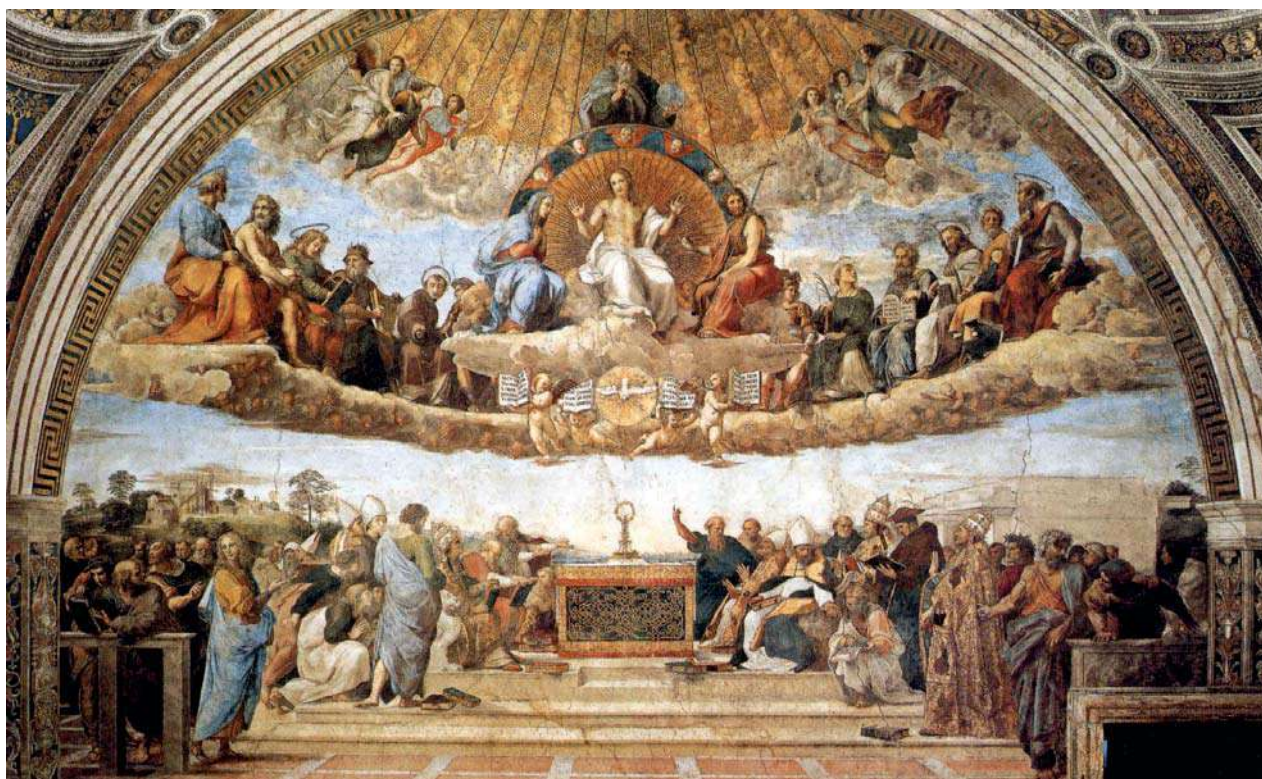
Пізніше фізичне виховання було переведено на міські майданчики – в палестри – дворічні або трирічні школи для 13–15-річних хлопчиків, у яких навчали боротьби, бігу, стрибків, метання диска і списа, плавання, а також вели бесіди на політичні і моральні теми.

Одночасно з палестрами відкриваються гімнасії – навчально-виховні заклади, в яких займалися гімнастикою, а також навчалися політики, філософії, літератури. Свою назву гімнасії отримали від слова “гімнос”. У Гомера воно означало “без зброї”, а пізніше стало вживатися в значенні “без верхнього одягу”, “оголений”.

Поступово відбувається змішання двох напрямів фізичного виховання, характерних для палестр і гімнасій. Гімнасії стають основними центрами фізичного виховання, у яких розташовуються приміщення для боротьби (палестри), бігові доріжки, зали для кулачного бою, басейни, лазні, приміщення для масажу та ін.

Гімнасії привертали до себе художників і слугували для них своєрідними студіями. Завдяки цьому було створено безліч творів мистецтва, що оспівують красу людського тіла. Розписи ваз, зображення на монетах, скульптури знайомлять нас із технікою атлетів, що займаються різними видами спорту, з особливостями їх підготовки.

Диспута. Рафаель Санті. 1509 р.



У системі античної гімнастики виділялося три частини:

- 1) ігри, що застосовувалися в підготовці дітей (рухливі ігри, ігри з м'ячем, вправи з предметами – обручем, диском, списом тощо);
- 2) палестра – система фізичних вправ із програми п'ятиборства – пентатлону (біг, стрибки в довжину, метання списа, метання диска, боротьба), доповнена плаванням, веслуванням, кулачним боєм, стрільбою з лука, верховою їздою, бігом зі зброєю тощо;
- 3) орхестрика – вправи, в основу яких покладено ігри з м'ячем, акробатику, ритуальні, обрядові та бойові танці.

Кожна з цих частин мала своє призначення: ігри застосовувалися в процесі фізичного виховання дітей; палестра визначала основний зміст фізичного виховання молоді; орхестрика була доповненням до палестри і вирішувала завдання вдосконалення спритності, підготовки до тренувальних занять і змагань.

Особливою популярністю у греків користувалися різні ігри з м'ячем. М'ячі зазвичай виготовляли із сечових міхурів тварин і обтягували шкірою. Існували ігри, близькі за своїм змістом до сучасних регбі та гандболу, різні ігри з м'ячем у кидках на точність тощо. Відомостей про те, що практикувалися ігри ногами, в історії грецького спорту не виявлено (Кубертен, 1997). Однак були ігри на кшталт сучасного хокею на траві, про що говорить малюнок, на якому зображено двох молодих людей, які стоять один навпроти одного з дугоподібними ключками.

У деяких давньогрецьких містах-державих гімнастична підготовка була обов'язковою для всіх жителів. Греки могли послуговуватися достатньою кількістю майданчиків, спеціально обладнаних для гімнастики, і бігових доріжок. Більшість споруд знаходилися на відкритому повітрі. Проте були й криті приміщення, а також бігові доріжки під навісом, що вкриває від сонця і дощу. Спортивні споруди зазвичай розташовувалися недалеко від водойм, що дозволяло вмиватися, купатися і плавати.

Заняття проводилися під наглядом учителів, які нерідко користувалися під час занять палицею для тілесного покарання учнів. Тілесні покарання використовувалися не лише для підтримання дисципліни, а й для розвитку морально-вольових якостей, оскільки вважалося, що фізичний біль для цього є дієвим засобом. Право карати учнів мали не тільки вчителі фізичного виховання – педотриби, а також їхні помічники – педагоги.

Фізичне виховання починалося з 7–8-річного віку. Рухливі дитячі ігри, вправи в танцях і бігу, що виконувалися під музику, різні ігри з м'ячем, стрибки постійно доповнювалися основними видами п'ятиборства.

Після досягнення 15-річного віку фізичне виховання в гімназіях набувало атлетичної (спортивної) спрямованості. Юнаки поряд із п'ятиборством займалися боротьбою, кулачним боєм і плаванням.

У 18 років афіняни виходили з юнацького віку і ставали повноправними громадянами. Потім протягом двох років вони перебували в ефебії – державній установі, основним завданням якої була військова підготовка. Ефеби вчилися марширування, військових пересувань, володіння різними видами зброї, поведення з військовими машинами, мистецтва розбивати військові табори тощо. Одним із завдань, яке вирішували ефеби, був контроль над дорогами і безпекою сіл.

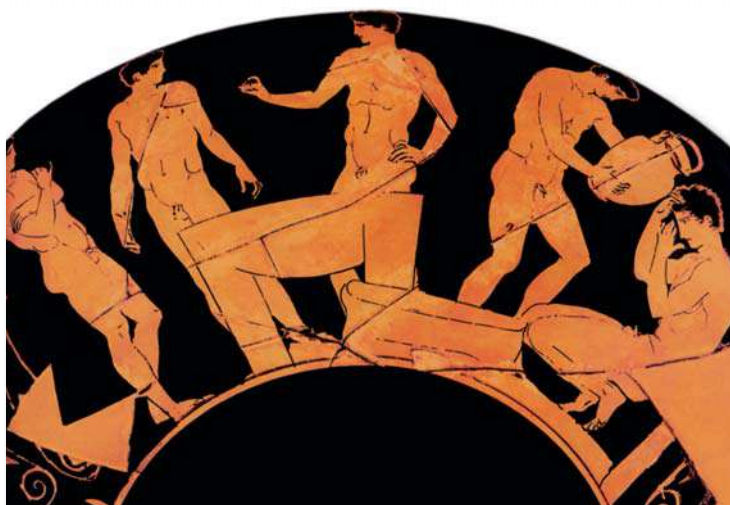
Юнаки з багатих сімей навчалися в гімназіях і в 18–20-річному віці, де вони продовжували удосконалюватися в різних видах атлетики. Заняття атлетикою доповнювалися уроками з військової справи, управління державою, філософії, ораторського мистецтва.

Крім гімнастики, в Стародавній Греції головними вправами, яких навчали хлопчиків і юнаків, були боротьба, біг, стрибки, метання диска (вгору і в довжину) і метання дротика (в ціль). Крім того, як зазначає французький дослідник Давньої Греції П. Гіро (1913), практикували вправи з обручем, кулачні бої, верхову їзду, панкратіон.

Ставлення до гімнастики і фізичних вправ, характерне для багатьох мудреців Стародавньої Греції, підтримували і видатні представники медицини, які вважали гімнастику абсолютно необхідною для збереження і зміцнення здоров'я. Для підтвердження цього досить послатися на погляди Гіппократа (близько 460–377 рр. до н. е.) – великого давньогрецького лікаря і реформатора медицини,



Гравці з м'ячем (можливо, епіскірос). Рельєф, IV ст.



У гімнасіях існувало спеціальне приміщення – лютрон, де атлети могли очистити свої тіла й освіжитися після фізичних вправ. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 420 р. до н. е.

натураліста й одного з основоположників античної медицини. Великою заслугою його було те, що він відкинув з медицини все, що не належало до досвіду і спостереження, не отримувало підтвердження на практиці. У зв'язку з цим особливу цінність набувають його висловлювання щодо гімнастики: “Гімнастика, фізичні вправи, ходьба повинні міцно ввійти у повсякденний побут кожного, хто хоче зберегти працездатність, здоров'я, повноцінне і радісне життя”. “Як сукнороби чистять сукна, вибиваючи їх від пилу, так гімнастика очищає організм” (Гиппократ, 1936).

Про значення фізичної культури в Стародавній Греції свідчить і те, що людину, яка не вміє писати і плавати, греки вважали “тілесною і розумовою калікою”, а Сократ стверджував, що “було б неподобством через власне незнання постаріти так, щоб навіть не бачити по самому собі, яким здатне бути

людське тіло в повноті своєї краси і сили” (Ксенофан, 1935).

Відомо, що дослідники мистецтва Стародавньої Греції швидко вловили зв'язок творинь скульпторів тих часів з розвитком спорту. Наприклад, відомий німецький історик античності Ернст Курціус, який керував розкопками в Олімпії, в праці “Історія Греції” (1876) зазначав, що досягнення художніх шкіл Аргоса, Егіни, Коринфа, Сікіона та інших давньогрецьких центрів мистецтва VI–IV ст. до н. е. були тісно пов'язані з гімнастикою. Зокрема, Курціус писав, що це процвітання істотно залежало від розвитку гімнастики. Оскільки гімнастика досягла свого розвитку в доричних державах, то і скульптура, якщо вона була пов'язана з добросовісною вірністю природі, зображувала оголене тіло бігуна або борця, могла б бути названа доричною пластикою на противагу іонічній, що любила м'якші форми і вбирати свої статуї у шати, запозичені з народного костюма. Однак, як підкреслював далі історик, досягнення доричної художньої школи набули значного поширення не тільки на Пелопоннесі, а й на островах і у віддалених колоніях, які прагнули засвідчити свою духовну єдність і художні досягнення присвятами в загальногрецькі святилища – Олімпію і Дельфи (Курціус, 1883).

Система виховання, в якій рухова активність і атлетика (спорт), турбота про здоров'я і стан тіла були так само значною частиною виховання, як і розумовий розвиток, була зрозумілою і абсолютно природною для греків. Побічно про це свідчить красномовний факт із праці Арістотеля “Політика”, в якій для кращого розуміння теоретичних основ державного устрою він проводить аналогії з основами гімнастики: “У всіх мистецтвах і науках, що повністю обіймають собою якусь одну галузь, а не обмежуються лише частиною її, є такий відділ, до змісту



Сцена в гімнасії. Два юнаки вправляються зі списом під керівництвом наставника (справа), який тримає в руках кілочок, щоб відмітити дальність їх кидків. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 500 р. до н. е.

якого входить розгляд усього того, що найкращим чином відповідає всій цій галузі як такий. Так, наприклад, мистецтво гімнастики має на увазі розгляд того, який рід гімнастичних вправ для кого корисний, які вправи повинні бути визнані найкращими (бо зрозуміло, що для людей, які прекрасні тілом від природи й отримують найкращий догляд, будуть придатними найкращі вправи), які вправи краще за все підходять для більшості людей (і з цим питанням мистецтво гімнастики має рахуватися); зрештою, якщо хто-небудь взагалі не прагне досягти належної досвідченості і знань у тому, що стосується мистецтва змагання, педотриб і керівник гімнастичних вправ мають все-таки сприяти розвитку в ньому цього вміння хоча б у слабкому ступені. Те саме слід сказати про медицину, кораблебудування і будь-яке інше мистецтво. Зрозуміло, що предметом подібного роду науки є і дослідження найкращого виду державного устрою: що це за вид, які мають бути його властивості, щоб за відсутності будь-яких зовнішніх перешкод він виявився найбільш бажаним; далі, кому який вид найбільш пасує” (Арістотель, 2005).

Слід зазначити, що отримання освіти в Стародавній Греції було винятковим привілеєм вільнонароджених громадян. Рабам заборонялося займатися вправами, що розвивають фізичну силу і витривалість, тренуватися в палестрі і брати участь у змаганнях. Навіть у державах-містах, де раби мали більш-менш широкі права, їм заборонялося відвідування гімнасіїв.

Якщо система виховання в Афінах мала різнобічний характер і поєднувала в собі розумове, духовне та фізичне начала, то в іншому давньогрецькому полісі – Спарті – виховання мало явно виражений військовий характер, оскільки спартанцям потрібні були дисципліновані, рішучі, сильні, витривалі, сміливі воїни, здатні переносити будь-які труднощі. Це стосувалося як фізичного, так і інтелектуального й естетичного виховання. Наприклад, інтелектуальна підготовка обмежувалася навчанням читати і писати, основними відомостями про історію й традиції держави. Особлива увага приділялася фізичній та військовій підготовці, що здійснювалася з неймовірною цілеспрямованістю і була пов'язана з великими стражданнями і випробуваннями, через які проходило молоде покоління. При цьому виховання дівчаток у Спарті мало чим відрізнялося від виховання хлопчиків.

Таке ставлення до виховання обумовлювалося багато в чому структурою населення Спарти, що істотно відрізнялася від тієї, яка була в Афінах. Якщо в Афінах близько половини населення становили вільнонароджені громадяни, то в Спарті основна частина населення складалася з рабів. Природно, що утримати владу в таких умовах можна було лише військовим режимом.



Атлет під час підготовки до змагань у палестрі.
Червонофігурна кераміка. Приблизно 510–500 рр. до н. е.

У Спарті, як і в Афінах, систематичне фізичне виховання починалося з семирічного віку. Керували фізичним вихованням спеціальні вчителі, обов'язково з вільнонароджених людей. Виховання мало переважно військовий характер. Фізична підготовка будувалася перш за все на основі п'ятиборства, кулачного бою, боротьби, бігу, метання списа. Вже для дітей раннього віку заняття включали жорстокі ігри, удари, бійки, що заохочувалося вихователями. Разом із юнаками навчалися і дівчата, які забезпечували порядок у полісі під час військових походів чоловіків.

Крім повсякденних вправ, для того, щоб привчити хлопчиків і юнаків переносити біль, застосовувалося досить жорстоке щорічне випробування: їх сікли батогами перед вітварем Артеміди. Незважаючи на те що таке бичування (до крові) було нестерпно болючим, учні, боючись ганьби, не мали права ні плакати, ні просити про помилування, хоча і бували випадки, коли юнаки помирали від таких побоїв (Гиро, 1913).

У 18-річному віці спартанці виходили з розряду юнаків і ставали кандидатами, які несли службу, подібну до ефебії в Афінах. У віці 25 років спартанці вступали в регулярну армію. І тільки в 35-річному віці вони потрапляли в розряд дорослих і отримували право вести власне господарство.

Систематична фізична і військова підготовка здійснювалася в Спарті до тридцятирічного віку, проте й надалі вільні громадяни зобов'язані були підтримувати свої фізичні якості.

Мілітаристський характер фізичного виховання в Спарті, заснований на цілеспрямованій підготовці до військових дій, не міг не вплинути на сутність фізичного виховання у всій Греції. У багатьох давньогрецьких полісах впроваджувалися методи і засоби фізичного виховання, характерні для Спарті.

У східних областях Стародавньої Греції, розташованих на найбільших островах Егейського моря і на узбережжі Малої Азії, освіта також мала однобічний характер. Основна увага тут приділялася музиці і співу. Що стосується гімнастики, то немає відомостей про те, що вона там відігравала важливу роль у вихованні.

У той же час у містах на острові Крит громадяни дбали про таке виховання дітей, яке дозволяло б всебічне інтелектуальне і фізичне виховання органічно поєднувати з військовою підготовкою.

Таким чином, греки уважно стежили за тим, щоб вся система виховання, в тому числі фізичного, органічно пов'язувалася з суспільно-політичною структурою кожного міста-держави, на що вказував і Арістотель: "Виховуйтеся по містах".

Різні спортивні змагання і насамперед Олімпійські ігри помітно вплинули на характер фізичного виховання, яке втратило виражений військовий характер. У ньому з'явилися елементи естетики, видовищності, виразності рухів і їх ефектності, які забезпечували успішний виступ в атлетичних змаганнях.

Результати фізичного виховання й атлетичного тренування греки могли продемонструвати не тільки на Олімпійських іграх та інших найбільших усерецьких змаганнях, а й на змаганнях місцевого масштабу, які часто проводилися з великим розмахом.

Наприклад, в Афінах з давніх часів проводився Панафінський фестиваль – міське свято на честь покровительки міста богині Афіни.

Юнак, який розмахує мечем.
Червонофігурна кераміка.
Приблизно 470 р. до н. е.



Сцена силового тренування.
Юнак піднімає два необроблені камені, по одному в кожній руці.
Червонофігурна кераміка
(фрагмент розпису).
500 р. до н. е.

У програмі цього фестивалю були різноманітні атлетичні змагання, а також змагання в різних видах мистецтв. Спочатку свята проводилися щорічно, а з 556 р. до н. е. – раз на чотири роки, за рік до проведення Ігор Олімпіад. Найбільший розквіт фестивалю, який на той час отримав назву Велика Панафінея, припав на період правління Перікла, який зміцнив позиції музичних змагань, побудувавши для їх проведення знаменитий Одеон. Фестиваль був грандіозною подією, в якому атлетичні змагання з шести видів для юнаків і дев'яти видів для чоловіків супроводжувалися конкурсами з декламації епічної поезії, виконанням вокальних творів, змаганнями у воєнізованих танцях у повних обладунках, бігом зі смолоскипами. Призами для переможців були амфори із зображенням богині Афіни і моментів змагань, а в урочистих ходах і ритуалах брали участь усі представники міської влади і знатні люди міста.

Одним із безперечних досягнень древніх греків є організований спорт. Адже в основу організації сучасних Олімпійських ігор з їх символами, ритуалами і періодичністю закладено принципи, характерні для античних ігор.

Протягом багатьох століть на величезній території давньогрецького світу проводилося чимало античних змагань, наймасштабнішими з яких були Олімпійські ігри. Культ фізичної досконалості, прагнення змагатися, прагнення атлетичних звершень були найважливішою частиною світогляду стародавніх греків. Тому є цілком природним

Юнак, який вправляється у стрибках під керівництвом наставника.
Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 480 р. до н. е.



відображення досягнень атлетів, краси і досконалості їх тіла, відваги і сміливості у літературних творах, скульптурі, різних видах прикладного мистецтва.

Однак у деяких народів, які перебували на більш низькому культурному рівні, ставлення древніх греків до спорту викликало подив. Ці відмінності в поглядах на атлетику, нерозуміння грецьких звичаїв, мабуть, найбільш яскраво підтверджені змістом діалогу скіфа Анахарсіса з греком Солонем з книги “Анахарсіс, або Про вправу тіла” давньогрецького письменника-сатирика Лукіана (близько 120 – після 180 р.):

“Анахарсіс: Скажи мені, Солоне, для чого у вас юнаки виконують все це? Одні з них, звившись руками, підставляють один одному ніжку, інші тиснуть і крутять своїх товаришів, валяються разом у багнюці, борсаючись у ній, як свині. А тим часом спочатку... вони жирно намастилися олією і зовсім мирно, по черзі, натирали один одного. Потім невідомо що сталося, вони стали штовхатися і, нахилившись, почали стукатися між собою головами, як барани. І ось один із них, схопивши іншого за ноги, кидає його на землю, потім, насадаючи на нього, не дозволяє підняти голову, штовхаючи його назад у багно. Нарешті, обвивши ногами живіт і підклавши лікоть під горло, душить нещасного, а той б'є його в плече, благаючи, як мені здається, щоб перший не задушив його до смерті. Хоча б через олію уникали вони бруднитися, – ні, вони вимастилися так, що олії від бруду зовсім не стало видно, всі вкрилися потом і являють собою сміховинне видовище, вислизаючи один у одного з рук, подібно вугру. Інші ж роблять те саме у дворі на чистому повітрі, тільки вже не в багнюці, але, накидавши в яму багато піску, самі охоче посипають себе ним... Треті, теж обсипані піском, стоячи на ногах, б'ють один одного і, падаючи, брикаються ногами. Ось цей нещасний, здається, зараз виплюне свої зуби – так його рот сповнений кров'ю і піском: його, як бачиш, вдарили кулаком у підборіддя. Наглядач і не думає розняти юнаків і припинити боротьбу... Навпаки, він підохочує їх і хвалить того, хто вдарив. Інші ж стараються он там і стрибають, немов біжучи, залишаючись при цьому на тому ж місці, і, підскакуючи, вдаряють ногами в повітрі. І ось, мені б хотілося знати, навіщо вони так роблять: по-моєму, все це схоже на божевілля, і нелегко буде переконати мене, що люди, які коять таке, не божевільні.

Солон: Це місце, Анахарсісе, ми називаємо гімнасія... Що ж стосується вправ, то ця метушня в багнюці називається боротьбою; борються також і в піску. Коли ж юнаки б'ють один одного, стоячи на ногах, ми називаємо це усеборством – панкратієм. Є у нас й інші гімнасії – для

кулачного бою і метання диска і для стрибання, і в них усіх ми влаштуємо змагання; а переможець визнається нами кращим серед однолітків і отримує нагороду.

Анахарсіс: Які ж у вас нагороди?

Солон: На Олімпійських іграх – вінок з дикої маслини, на Істмійських – із соснових гілок, у Немеї – вінок із селери, у Дельфах – яблука з дерев, присвячених богу. У нас же на Панафінейських іграх ми даємо переможцю олію від священного оливкового дерева. Чому ти засміявся, Анахарсісе? Або тобі це здається незначним?

Анахарсіс: Ні, Солоне, ти перелічив почесні нагороди гідні того, щоб той, хто роздав їх, пишався своєю щедрістю і щоб учасники змагань докладали багато зусиль для отримання їх, поклавши стільки праці заради яблук або селери і наражаючись на небезпеку бути задушеним або покаліченим своїм супротивником. Начебто бажаючи не могли б і так роздобути собі яблука або увінчати себе селерою, або звити вінок із соснових гілок, не забруднивши собі обличчя глиною і не отримуючи від суперника ударів у живіт”.

Скіфу Анахарсісу, що збирався об'їхати всю Елладу й ознайомитися зі способом життя греків, було дуже важко зрозуміти роль атлетики у вихованні молоді, у підготовці її до військових походів.

Різні аргументи використовує Солон для пояснення ролі атлетики у житті греків:

“Ти розумієш, наскільки гарні зі зброєю будуть ті, хто й оголений вселив би жах супротивнику, не маючи ні в'ялої білизни й огрядності, ні блідості і худорлявості, як жіночі тіла, в'янучі в тіні і тому тремливі, що обливаються потом і задихаються... Наші ж юнаки рум'яні і смагляві від гарячого сонця, сильні і пашіють жаром і мужністю завдяки тому, що насолоджуються відмінним здоров'ям, вони не худорляві до сухості і не ситі до повноти, але складені цілком пропорційно. Непотрібне і зайве виходить з їх тіла разом із потом... Не смійся над спартанцями і не думай, що вони трудяться задаремно, коли кидаються один на одного через м'яч і запекло б'ються або, пішовши в місце, обгороджене ровом з водою, поділяються на загони й, оголені, нападають один на одного, поки, нарешті, один загін не прожене інший... і не зіштовхне його у воду. А після цього настає мир, і ніхто не б'ється”.

(Лукіан, 1935).

Гімнасії зазнали значних змін у IV ст. до н.е., особливо в еллінському світі. Хоча, як і раніше гімнасій був місцем, де молодь займалася гімнастичними вправами і змагалася, з часом він набув ще й елементів, пов'язаних з освітою, – бібліотек і читальних залів.

Розділ 5

Споруди для занять атлетикою у Стародавній Греції

У Стародавній Греції для атлетичних занять зводили різні споруди – гімнасії, палестри, стадіони, гіподроми (іподроми) тощо.

У VII ст. до н.е. сформувалася нова тактика ведення бойових дій – фалангами тяжко екіпірованих воїнів, які виступали щільними рядами (фаланга зазвичай складалася з восьми рядів). Шолом, броня, захисні щитки важили до 30–40 кг, заважали воїнам рухатися, бачити і чути. Щільність фаланг під час битви була найважливішим фактором, оскільки будь-який безлад міг призвести до поразки. Тому потрібне було спеціальне тренування воїнів, здатних швидко сформуватися в монолітну фалангу. В цей час і з'явилися гімнасії – як місце для тренування воїнів (Musshe, 1992).

У будівництві гімнасіїв та інших споруд для проведення змагань, мабуть, використовували недовговічні матеріали (глиняну цеглу, дерево тощо), тому наші уявлення про стадіони, палестри і гімнасії базуються на археологічних знахідках і літературних джерелах більш пізнього часу, починаючи з середини IV ст. до н.е. У цей період почалося відновлення і реконструкція побудованих раніше споруд, розробка і реалізація нових проектів. Все, що нам відомо про стадіони в Афінах, Дельфах, Олімпії, Мессіні й інших містах, про палестри і гімнасії в Олімпії, Дельфах, Пергамі, належить до грецької і римської епох, починаючи з середини IV ст. до н.е.

У IV ст. до н.е. стратегія і тактика боїв дещо змінилися. Екіпірування воїна стало набагато легшим, що позитивно впливало на маневреність. Великого значення набула кіннота. Відпала необхідність у відпрацюванні тактики побудови військ фалангами. Тому гімнасії наприкінці V – у IV ст. до н.е. стали використовувати здебільшого для фізичного вдосконалення та атлетичної підготовки молодих людей. Саме в цей період в Афінах було побудовано три найбільш відомі гімнасії – Сіносарг, Ліцей і Академію.



Діомед.
430 р. до н. е.

Сіносарг був розташований на південному сході Афін, в околицях його знаходився маленький храм, присвячений Гераклу. Під час розкопок, здійснених у 1986–1987 рр., було виявлено лише залишки споруд класичного стилю, які, ймовірно, були стінами колишньої палестри, побудованої в V ст. до н.е. (Musshe, 1992).

Ліцей знаходився на сході Афін. Найімовірніший час його побудови – IV ст. до н.е. Іподром був завдовжки два стадії (1 стадій – по-грецьки *stadion* – це міра відстані, яка відповідала, в середньому, 600 ступням людини; оскільки у різних людей, що вимірюють таким чином відстань, довжина ступні була різною, один стадій у Стародавній Греції становив – у разі перерахунку в сучасні метри – від 160 до 192,27 м). Цей іподром використовувався як для бігу, так і для проведення перегонів.

Академія – третій гімнасій Афін, який, за даними археологічних розкопок, займав ділянку 450 x 300 м у західній частині міста. Там знаходився великий комплекс будівель із прямокутною палестрою і приміщенням для ванн.

Перші будівельні роботи почалися наприкінці VI ст. до н.е., основні споруди датуються кінцем еллінського періоду і початком римської епохи.

Гімнасій у Дельфах є найдавнішим (IV ст. до н.е.). Велика частина його споруд було зведена на штучних терасах у 150 м на північний захід від храму

Афіни і зовсім поруч із джерелом Касталія, яке постачало гімнасій водою. Відгороджене місце мало довжину 200 м і ширину 65 м. На більш високому насипу знаходився закритий портик палестри.

Перед ансамблем будівель палестри був розміщений парадром – відкрита доріжка для бігу з лінією старту і лінією фінішу; поруч – закрыта доріжка, яку використовували для тренування в погану погоду (під час дощу або у надмірну спеку). Поверхню доріжок чистили, злегка розпушували й утрамбовували. Обидві доріжки використовували для тренування в бігу, а також для метання списа і диска.

Фасад представляв лінію колон, вкритих штукатуркою, які в римську епоху були замінені на колонаду з мармуру. Закрите місце для занять мало мітки старту і фінішу, відстань між якими відповідала 172,996 м.

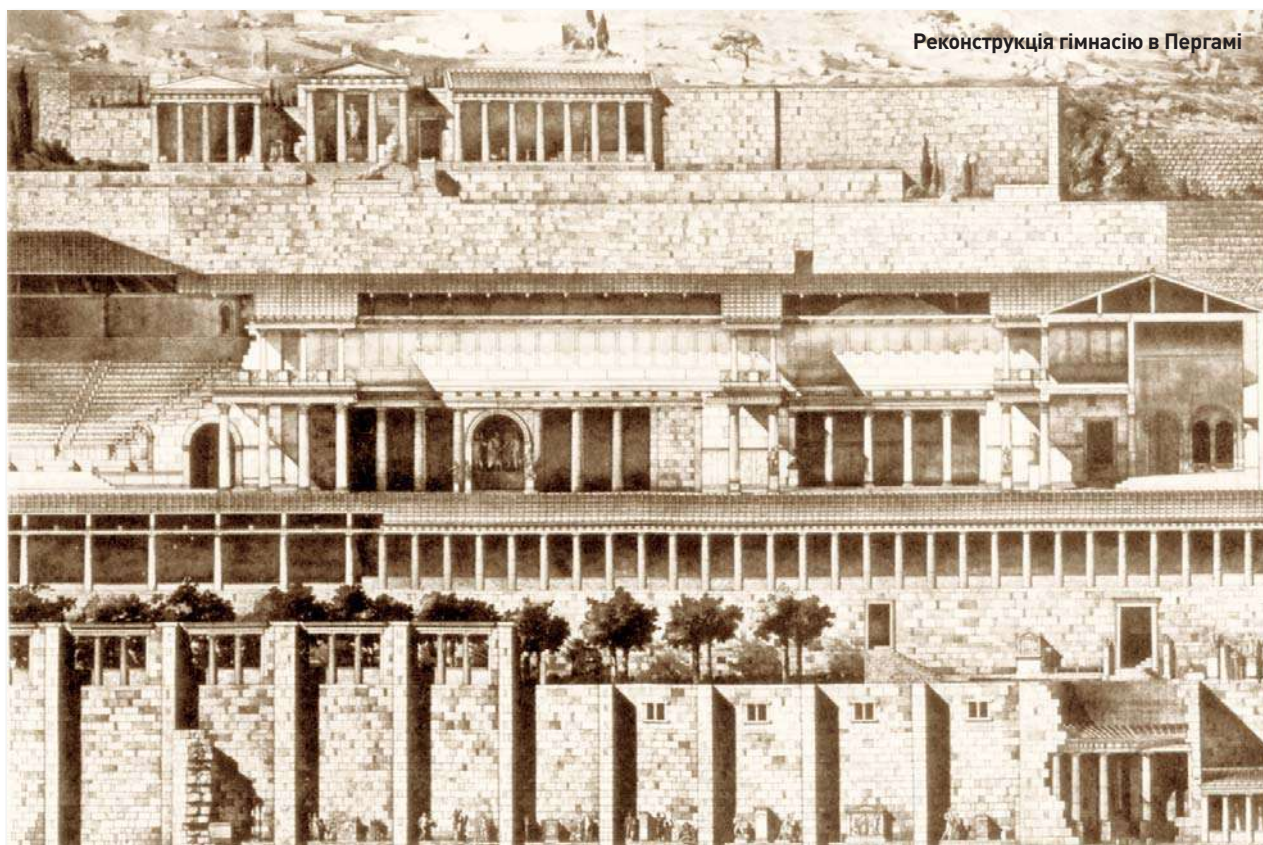
Існувала також нижня тераса, на якій розташовувалася палестра розміром 35 x 35 м, кілька залів і туалетні кімнати. У спеціальних приміщеннях знаходилися ванни і масажні зали. Ці приміщення опалювалися печами.

У внутрішньому дворі атлети займалися бойовими видами спорту – боротьбою, панкратіоном і кулачним боєм – під невсипущими поглядами образу Гермеса (покровителя юнацтва й атлетів) або статуї Геракла.

Вправи зі стрибків у довжину атлети також виконували у внутрішньому дворі. Яму (рів) наповню-



Гімнасій у Дельфах. Сучасний вигляд



Реконструкція гімнасію в Пергамі

вали сухим піском. Тут тренувалися і борці, і кулачні бійці, і стрибуні. Під час свят пісок зволожували, щоб він не був надмірно жорстким.

Аподитерій – спеціальне приміщення з колонами або пілястрами, напіввідкрите на центральний двір, з лавками, притуленими до стіни. Тут атлети знімали білизну і залишали її у сховищі. Їх змащували оліями, робили масаж. Після тренування аподитерій слугував місцем для відпочинку.

Прикладом монументального будівництва всередині еллінського міста є гімнасій в Пергамі. Його будівництво здійснювалося одночасно з будівництвом Акрополя і було свідченням видатної майстерності архітекторів Пергама.

Гімнасій у Пергамі, побудований у період між 197 і 139 рр. до н.е., розташовувався на трьох величезних терасах південно-східного схилу Акрополя. Палестра знаходилася на третій, найбільшій (230 x 160 м) і найвищій терасі і являла собою видожену будівлю (72 x 36 м) загальною площею 2592 м² (для порівняння: площа палестри, наприклад, в Олімпії – 1681 м²). Із заходу, півночі і сходу її оточував портик з 55 колонами. Згодом римляни повністю реконструювали північну частину споруди: побудували імператорський зал і зал на тисячу глядачів, а також дві тераси – в східній і західній частинах.

Гімнасій в Олімпії відрізнявся від інших гімнасіїв тим, що призначався винятково для підготовки атлетів протягом місяця, що передувало Олімпійським іграм.

Палестра, типово еллінська будівля, розміром 66,35 x 66,75 м, була споруджена наприкінці III ст. до н.е. До її північної частині на початку II ст. до н.е. було добудовано гімнасій (завдовжки 220 м), до південної – широкий портик (близько 70 м), наприкінці II ст. до н.е. до східної частини прибудували монументальний головний вхід і закритий портик, де тренувалися атлети.

Особливу роль у Стародавній Греції відігравали спортивні споруди Еліди – міста, розташованого на відстані близько 300 стадій від Олімпії. Основною визначною пам'яткою Еліди був гімнасій, в якому атлети проходили попередню підготовку перед тим, як отримати дозвіл для участі в Олімпійських іграх. Згідно з Філостратом, тривалість такої обов'язкової підготовки становила 30 днів. Однак ця вимога, найімовірніше, стосувалася лише атлетів, що вперше брали участь в іграх.

Гімнасій являв собою огорожений колонами критий майданчик з біговими доріжками, що дозволяло проводити заняття і в погану погоду. Окремий майданчик у гімнасії було відведено для борців, де



Стародавній стадіон. Немея, Греція

елланодики (судді атлетичних змагань) переглядали майбутніх суперників, поділяли їх за віком і майстерністю. Тут же розміщували жертівники богам і героям – Деметрі, Гераклові Ідейському (захиснику), Ероту й Антероту (антиподу Ерота, який відвертав від кохання).

Був в Еліді й інший гімнасій, меншого розміру і чотирикутної форми, обнесений огорожею, в якому підготовкою займалися кулачні бійці і борці. У ньому знаходилося кілька статуй, у тому числі статуя Зевса, споруджена на його честь зі штрафних грошей, отриманих від елейця Поліктора і від Сосандра зі Смирни.

Третій гімнасій Еліді мав назву Мальфо і призначався для юнаків. Він був обнесений огорожею і відрізнявся м'яким ґрунтом, що страхувало від травм. По обидва боки від входу було розташовано статуї юнака – кулачного бійця Сарапіона родом з Александрії. Він прославився не тільки тим, що виграв

Ігри 217-ї Олімпіади (89 р. н. е.), а й тим, що забезпечив хлібом Еліду, яка того року страждала від браку продовольства.

Центральна площа Еліді одночасно була й іподроном, на якому місцеві жителі об'їжджали коней. Тут же знаходилися ринок і галерея, побудована в доричному стилі, – місце зустрічей елланодиків. У кінці галереї був розташований елланодікеум – будинок, у якому протягом десяти місяців, що передували Олімпійським іграм, проживали і проходили навчання правил і законів особи, обрані елланодиками (Павсаний, 1887–1889).

Після закінчення підготовки атлети, елланодики, організатори, вчителі гімнастики, родичі атлетів, глядачі та інші особи, причетні до Олімпійських ігор, прямували в Олімпію шляхом, який, як зазначав Павсаний, отримав назву “священна дорога”.

Численні археологічні знахідки та літературні джерела переконливо свідчать про те, що в період еллінізму (III і II ст. до н. е.) гімнасії діяли в багатьох містах Греції (загалом їх було 26). У I ст. до н. е. і в наступні роки було споруджено лише дев'ять гімнасій (Musshe, 1992).

Поступово гімнасії перетворювалися на справжню школу освіти і виховання, де, крім атлетичних занять, вивчали філософію, риторику і граматику. Тут розташовувалися і бібліотеки. Знамениті філософи й оратори часто читали лекції у гімнасіях, вважаючи їх найкращим місцем для зустрічі з молоддю. Найбільші мислителі давнини створювали в гімнасіях свої школи: Платон – в Академії (385 р. до н. е.), Арістотель – у Ліцеї (335 р. до н. е.). І хоча викладання в гімнасіях мало неофіційний характер, воно користувалося великою популярністю у юнаків, які займалися атлетикою (Vanhove, 1992).



Стадіон в Олімпії, побудований в V ст. до н. е.

Архітектурні та літературні пам'ятки свідчать про культ грецьких богів у гімнасіях. Спочатку він був досить простим: образ поклоніння (боги Гермес, Аполлон, герой Геракл) і маленький вівтар, де проводився ритуал. Для цього виділялася частина палестри.

Наприкінці періоду еллінізму на території гімнасіїв стали будувати храми Аполлону, Гермесу, Гераклу.

Під час археологічних розкопок у всіх найбільших атлетичних центрах Стародавньої Греції було виявлено стадіони.

Найбільшим і найкраще дослідженим є стадіон в Олімпії. Завдяки праці німецьких археологів, зі стадіону було видалено 75 тис. м³ ґрунту і відтворено його історію. Від першого стадіону, побудованого в VI ст. до н. е., залишилися нечисленні сліди. У наступні століття його постійно перебудовували: бігову доріжку завдовжки 192,24 м розширили, було зведено стіни, обладнано спеціальні місця для старту і фінішу, трибуну для суддів тощо (Соколов, 1980).

Істмійський стадіон у Коринфі був розташований поруч із храмом Посейдона. Ширина бігового поля становила 21,5 м, довжина, через відсутність південно-східної частини, не була визначена. Глядачі розташовувалися на природній земляній трибуні. Поки ще не розкопано другий стадіон, хоча глибинна розвідка показала, що це, мабуть, була одна з кращих споруд такого типу. Цей стадіон розташований перпендикулярно першому. За результатами дослідження розкопаної стіни можна зробити висновок, що доріжка мала довжину 181,20 м, а її ширина дозволяла одночасно бігти 16 атлетам.

Розкопки стадіону в Дельфах почалися в 1896 р. і поновлювалися багаторазово. Стадіон, який можна побачити сьогодні, датується II ст. н. е. Дослідження, проведені в 1971–1973 рр., дозволили встановити, що



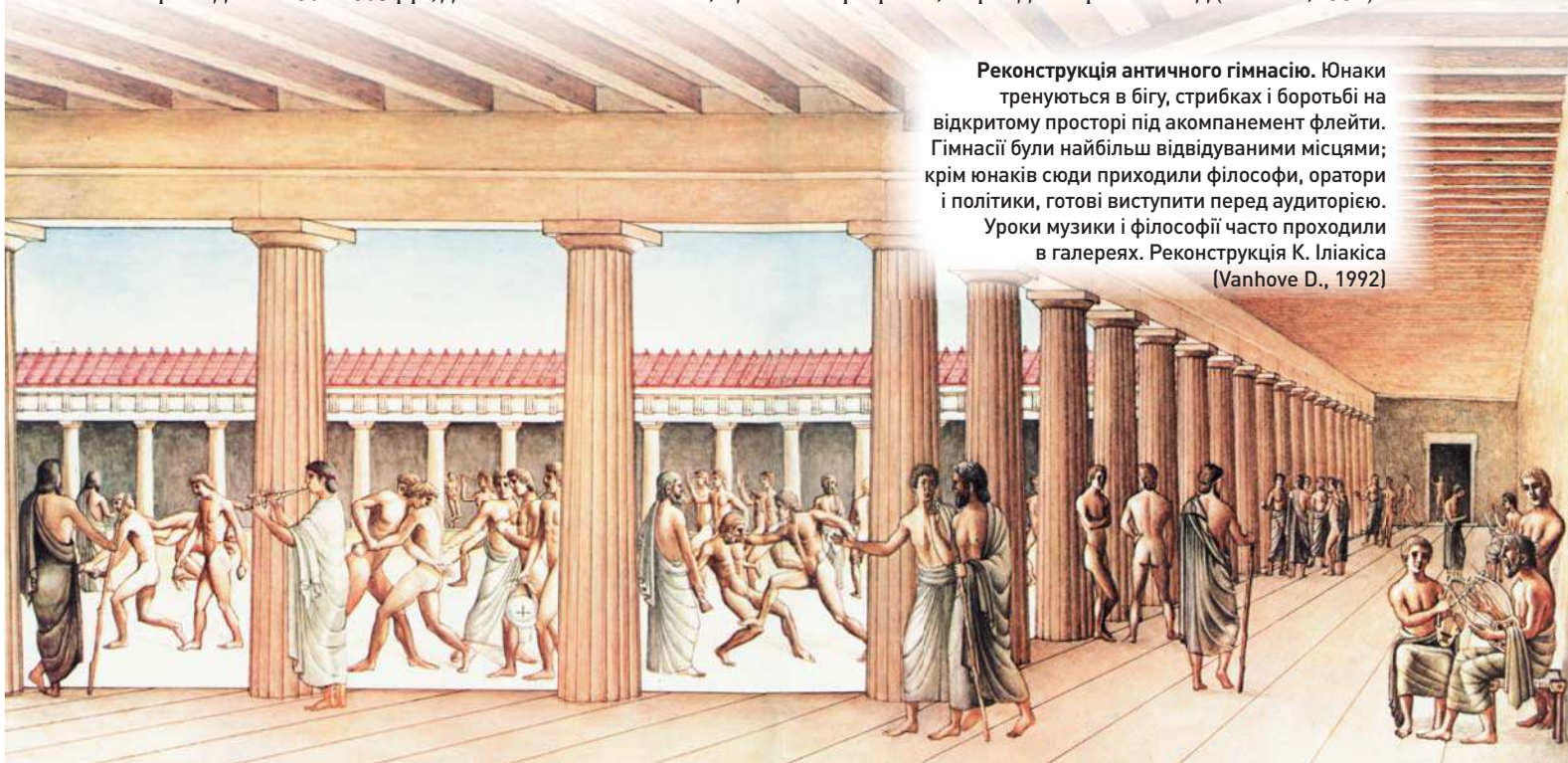
Стародавній стадіон у Дельфах. Стадіон було побудовано в V ст. до н. е., сидіння споруджені в II ст. до н. е.

існував і давніший стадіон, побудований у період з 279 по 270 рр. до н. е., на якому було 17 доріжок завдовжки 178,6 м. Реконструкція, проведена в середині II ст. н. е., дещо змінила його форму. Довжина доріжок стала 177,4 м при ширині від 25,3 до 29,3 м. Трибуни для глядачів були розташовані на під'юмі, вистеленому кам'яними плитами. Стадіон вмщував близько 6500 глядачів, у центрі його північної частини була трибуна для почесних гостей (Соколов, 1972).

Стадіон у Немеї, згідно з результатами розкопок, проведених у 1971–1991 рр., було побудовано наприкінці IV ст. до н. е. Розміри доріжок були приблизно такими самими, як і на інших стадіонах, – 178 м завдовжки, 24 м завширшки.

Стадіон в Афінах було споруджено в 330–329 рр. до н. е. для проведення Панафінейських фестивалів, які до цього проводилися в іншому районі Афін – спочатку щорічно, а з 566 р. до н. е. – раз на чотири роки, за рік до Ігор Олімпіад (Musshe, 1992).

Реконструкція античного гімнасію. Юнаки тренуються в бігу, стрибках і боротьбі на відкритому просторі під акомпанемент флейти. Гімнасії були найбільш відвідуваними місцями; крім юнаків сюди приходили філософи, оратори і політики, готові виступити перед аудиторією. Уроки музики і філософії часто проходили в галереях. Реконструкція К. Іліакіса (Vanhove D., 1992)



Розділ 6

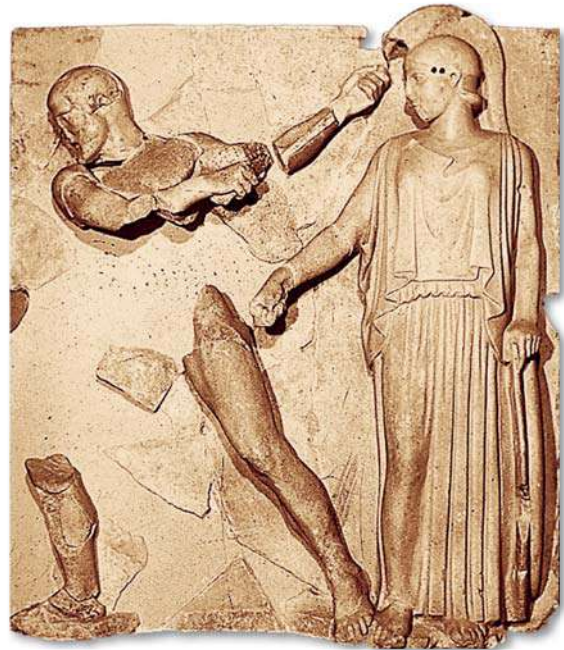
Зародження давньогрецьких Олімпійських ігор

Зародження Олімпійських ігор у Стародавній Греції пов'язують з іменами грецького народного героя Геракла, легендарного царя Пелопса, спартанського царя і законодавця Лікурга, царя Еліди Іфіта.

В одній з од давньогрецького поета Піндара (близько 522 – близько 442 рр. до н.е.) сказано, що зародження Олімпійських ігор пов'язане з ім'ям Геракла. Цар Еліди Авгій, який володів величезними стадами, дав доручення Гераклу очистити його величезний скотний двір за один день. Геракл погодився зробити це, але поставив умову, щоб Авгій віддав йому десяту частину своїх стад. Цар пообіцяв, оскільки був упевнений, що виконати таку роботу за один день неможливо. Геракл зруйнував з двох протилежних боків стіни, що оточували двір, і відвів у нього воду двох річок – Алфея і Пінея. Вода в один день прибрала зі скотного двору весь гній, а Геракл відновив стіни. Він прийшов до Авгія вимагати нагороди, але цар не дав йому обіцяної десятої частини стад, і довелося ні з чим повернутися Гераклові до Тиринфа.

Страшно помстився Геракл царю Еліди. За кілька років він напав із великим військом на Еліду, переміг у кровопролитній битві Авгія і вбив його смертоносною стрілою. Після перемоги зібрав військо, всю багату здобич приніс у жертву олімпійським богам і заснував Олімпійські ігри, які проводилися відтоді кожні чотири роки на священній рівнині, обсаженій самим Гераклом олівами, присвяченими богині Афіні-Палладі. Геракл прибув зі своїми чотирма братами в Олімпію з Криту, визначив довжину стадіону, організував змагання з бігу і нагороджував переможця оливковим вінком. Згідно з Піндаром (1980), Геракл організував також змагання з перегонів на колісницях, встановив культ Пелопса, визначив межі священного Алтіса.

У давньогрецького історика і письменника-мандрівника Павсанія ця легенда звучить дещо по-іншому (Павсаній, 1887–1889). В Авгія була величезна кількість биків і кіз, і велика частина його земель залишалася необробленою через купу гною. Тоді він запропонував Гераклові очистити від гною країну за частину елейської землі або яку-небудь іншу нагороду. Геракл здійснив цей подвиг, направивши на гній течію річки Піней. Однак Авгій – під приводом, що завдання Геракл розв'язав не працюю, а за допомогою хитрощів, – відмовився роз-



Геракл очищує від гною скотний двір Авгія. За ним спостерігає Афіна, вказуючи на місце, де потрібно пробити стіну. Метопи храму Зевса в Олімпії. 475 р. до н.е.

рахуватися з ним і навіть старшого зі своїх синів, Філея, прогнав від себе за те, що той говорив, що батько несправедливо чинить з людиною, яка зробила йому таку послугу. Після цього випадку Авгій побоювався, що Геракл може піти війною на Еліду. Тому він уклав союз з видатними і хоробрими громадянами Еліди – синами Актора і з Амарінкеєм, які були хоробрими воїнами.

Війна проти Авгії закінчилася для Геракла безславно. Сміливі воїни Авгії змусили військо Геракла тікати. І так було доти, поки підступність і віроломство Геракла не призвели до смерті синів Актора. Сталося так, що, покладаючись на проголошене перемир'я з приводу Істмійських ігор, сини Актора вирушили на ці ігри як феори (священне посольство). Геракл влаштував засідку в Клеонах і вбив їх. Коли Моліна, дружина Актора, дізналася правду, вона зажадала помсти за вбивство, оскільки тоді Геракл жив у Тиринфі. Жителі Аргоса відмовилися. Елейці звернулися до коринфян з проханням відлучити аргосців від участі в Істмійських іграх. Коли вони отримали відмову і в цьому, Моліна напророкувала громадянам Еліди, що вона накладе прокляття на них, коли вони братимуть участь в Істмійських іграх. Елейці свято шанували це

передрікання і в Істмійських іграх участі не брали. Наприклад, у елейця Тімона були переконливі перемоги в пентатлоні на всіх еллінських іграх, крім Істмійських. В Олімпії йому було вставлено статую, напис на якій пояснював, чому Тімон не здобув перемогу в Істмії: "Але відвідати йому Сізіфову землю завадили чвари через загибель і смерть славних Моліни синів".

Надалі Геракл, зібравши військо з аргосців, фівян і аркідян, спустошив Еліду, але він не вбивав Авгії, який дожив до похилого віку. Однак Павсаній нічого не пише про те, що Геракл організував Ігри в Олімпії з приводу своєї перемоги (Павсаний, 1887–1889).

Згідно з іншою легендою, засновником Ігор є Пелопс.

У царя Еллади Еномая була гарна дочка Гіпподамія. Царю напророкували, що він загине від руки зятя. Кожному, хто сватався до дочки, Еномай пропонував змагатися в гонках на колісницях, обіцяючи в разі перемоги нареченого віддати йому в дружини дочку. Якщо наречений програвав, на нього чекала смерть від руки Еномая. Претендентом на серце Гіпподамії був і Пелопс, син малоазійського царя Тантала. Він прийняв умови Еномая,



Геракл і Ериманфський вепр.
Дельво Лоран. 1768 р.



Карта Гіпербореї. Згідно легенди Геракл привіз оливу в Олімпію з міфічної країни Гіпербореї і посадив гай, який згодом став священним

Стародавнє дерево оливи



Скульптурний портрет Ареса. Римська скульптура початку II ст. з грецького оригіналу скульптора Алкамена. 420 р. до н. е.

який дав йому можливість першим почати змагання на колісницях. Пелопс увесь час був попереду. Але відстань невблаганно скорочувалася, тому що в Еномай були найпрудкіші коні в Греції – подарунок бога війни Ареса. Еномай майже наздогнав Пелопса, який, обернувшись, побачив занесений для удару спис, але в цей час колісниця царя розвалилася. Еномай загинув.

За іншою версією, перемога Пелопсу дісталася завдяки підтримці Посейдона, який, будучи покровителем коней, дав йому непереможних тварин.

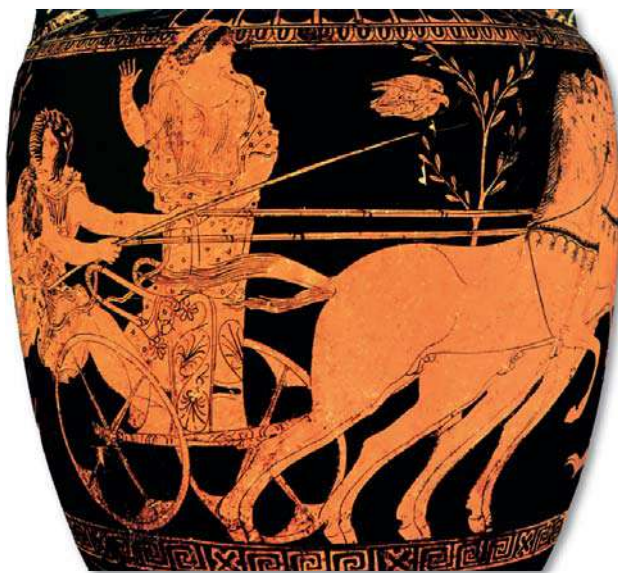
Пелопс після весілля в пам'ять про свою перемогу вирішив влаштувати кожні чотири роки Олімпійське свято і проводити змагання. До програми Ігор було включено скачки коней, які проводилися на знак подяки богам за те, що вони допомогли Пелопсу здобути перемогу. У зв'язку з цією подією Гіпподамія також організувала Ігри, в яких брали участь жінки. Після смерті Пелопса і Гіпподамії Ігри проводилися в Алтісі, навколо споруджених на їх честь монументів.

Є ще одна (далеко не остання) легенда про зародження Олімпійських ігор. Давньогрецькі міста



постійно ворогували і воювали між собою. Цар Еліди Іфіт після епідемії чуми звернувся до дельфійського оракула по вичування щодо подальших дій. Оракул відповів, що Іфіт має утриматися від воєн, зміцнити зв'язки з еллінськими містами і кожен рік додавати до урочистостей "Рік радості". Так нібито виникла ідея створення панеллінських урочистостей і проведення Олімпійських ігор. Оскільки Еліда ворогувала головним чином зі Спартою, яка знаходилася приблизно за 350 км від неї, Іфіт запропонував спартанському законодавцю Лікургу також слідувати цій пораді. Погодився з такою ідеєю і цар Піси Клейстен. Основною умовою договору було перемир'я під час Ігор і гарантія вільного доступу атлетів і глядачів до місця змагань.

Дещо інакше описує історію виникнення і становлення Олімпійських ігор Павсаний. Коли на небі царював Кронос, в Олімпії йому було споруджено храм. Коли народився Зевс, Рея доручила охорону дитини ідейським дактілам, яких також називали куретами; вони прийшли з критської Іди, а звали їх Геракл, Пеоней, Епімед, Іасій та Ідас. Геракл, як старший за віком, викликав братів на змагання в бігу, а переможця увінчував гілкою дикої маслини. Отже, Гераклові першому належить честь встановлення ігор, яким він дав назву Олімпійських. Через багато років з острова Крит прийшов Клімен з Кардії, родом від ідейського Геракла. Він влаштував змагання в Олімпії, спорудив жертвник куретам і своєму предку Гераклові. Ендіміон, який позбавив Клімена влади, влаштував в Олімпії змагання з бігу і як нагороду своїм синам надав їм царську владу. Приблизно через одне покоління після Ендіміона Пелопс влаштував на честь Зевса олімпійські змагання більш блискучі, ніж будь-коли до нього. Пізніше Олімпійські ігри проводили Аміфаон, племінник Ендімі-



Пелопс і Гіпподамія. Легенди приписують походження перегонів на колісницях іграм, організованим Пелопсом після його перемоги над Еномаєм. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 415 р. до н. е.



Пелопс.
Ілюстрація збірки біографій.
1553 р.



Гіпподамія.
Ілюстрація збірки біографій.
1553 р.

она, потім Аефлій, Пеліас і Нелей. Надалі ігри влаштовували і Авгій, і Геракл, син Амфітріона, після того як завоював Елідю. На Іграх, влаштованих Гераклом, у змаганнях колісниць переміг Іолай, який був візником у Геракла і виступав на його конях. Сам Геракл здобув перемогу в боротьбі й у панкратіоні.

Як зазначають історики, культ Геракла найяскравіше проявився в Олімпії і Олімпійських іграх. Багато античних поетів і письменників (Піндар, Павсаній, Діодор, Полібій та ін.) вважали Геракла засновником Олімпійських ігор і першим олімпіоніком. З ім'ям Геракла пов'язують встановлення священного перемир'я (екехерії), введення нагородного олімпійського вінка з гілок дикої маслини, яку посадив сам Геракл. Гімн, що виконувався на честь переможців Олімпійських ігор, був написаний поетом Архілохом у VII ст. до н. е. на честь Геракла і його друга Іолая.

Багато віттарів в Олімпії було присвячено Гераклові. Всі дванадцять подвигів Геракла було використано на метопах храму Зевса. Позиції Геракла в деяких метопах були характерні для статуй олімпіоніків. Подвиги Геракла знайшли відображення і на троні статуї Зевса роботи видатного давньогрецького скульптора Фідія.

Образ Геракла в давньогрецькій міфології мав явно виражений агональний і універсальний характер. Він брав участь і перемагав у всіляких поєдинках, у всіх видах атлетичних змагань, включених до програми Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань.

Найширше в літературі та різних видах мистецтва відображений зв'язок Геракла з єдинобор-



ствами і бойовими мистецтвами – боротьбою, панкратіоном, кулачним боєм. Тому Геракл був прикладом для наслідування для багатьох великих олімпіоніків, що сприймали свої досягнення як результат заступництва Зевса і втілення досягнень великого героя Геракла. Для атлетів, які перемогли на одній Олімпіаді в боротьбі і панкратіоні, ввели особливий титул – “Другий після Геракла” (Гвоздева, 2016).

Деякі дослідники стверджують, що Олімпійські ігри проводилися на честь свята врожаю, тому переможців нагороджували гілкою маслини і вінком. Час проведення ігор (серпень-вересень) ніби підтверджує цю версію.

Існує чимало інших переказів і легенд, всі вони тісно пов'язані з героями давньогрецької міфології і релігійними святами.



Подвиги Геракла. Римський барельєф. Мармур. III ст.

Розділ 7

Олімпія – місце проведення Олімпійських ігор

Олімпія була одним із найпопулярніших і шанованих святилищ Стародавньої Греції. Навіть після підкорення Греції Македонією, а пізніше Римом історична роль Олімпії як культурного і релігійного центру зберігалася, а її слава, як зазначають багато істориків, не згасала аж до краху античної цивілізації. Виокремлюючись пишнотою будівель і помпезністю святкувань, Олімпія мала загальноеллінське значення в періоди розквіту Стародавньої Греції та інтернаціональне (в повному сенсі цього слова) – в періоди еллінізму і римського панування (Павсаний, 1887–1889).

Олімпія являла собою давньогрецьке поселення, розташоване в північно-західній частині Пелопоннесу – на півдні області Еліди. З півдня її омивала річка Алфей, із заходу – річка Кладей, а на півночі від неї знаходилася гора Кронос. І тільки зі східного боку простягалася низина, яку під час повені заливали води Алфея.

Дорога пов'язувала Олімпію з морською гаванню Фейя, яка розташовувалася за 15 км на захід від святини – біля мису Іхтіс. До Олімпії вело кілька доріг від різних міст Пелопоннесу.

Неподалік від Олімпії знаходилися стародавня Піса (місце її розташування точно не встановлено), а також місто Еліда й інші давньогрецькі поселення.

Еліда спочатку була невеликою державою. Але в VI ст. до н. е. її територія збільшилася за рахунок приєднання Пісатида (області Піси), а потім – Трифілії й Аркадії. Головним містом держави була Еліда, менш значущими – Бупрасій, Піса, Елейський Пілос.

Особливе місце в цій області, як уже зазначалося, посідала Олімпія з її святилищем, що довго забезпечувало Еліді досить мирне існування, оберігаючи від воєн і будучи джерелом її політичного й економічного процвітання.



Зевс Олімпійський. Римська копія скульптури Фідія. V ст. до н. е.

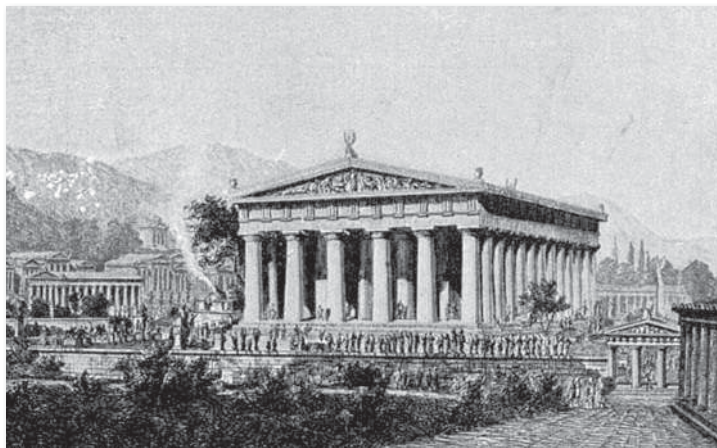
Як зазначає П. Гіро (1913), "...була в Елладі блаженна країна, де мир ніколи не порушувався. Біля меж її бойовий шум, який вирував навкруги і близько затихав. Військові полчища, які проходили через країну, мали віддавати свою зброю на кордоні і могли отримати її назад лише виходячи за межі її. Такою благословенною землею була маленька Еліда, розташована в північно-західному куті Пелопоннесу. Вона приховувала в собі давнє національне святилище Зевса, і заради тієї святині, за настановою дельфійського оракула, була проголошена країною вічного миру".

Далі у того ж автора викладено емоційний опис цього району Стародавньої Греції: "Місцевість Олімпії, де було святилище Зевса, являла собою повну протилежність суворій природі гірських Дельф. Її оточували не голі навислі стіни скель, а зелені пагорби, порослі ялицею і дикої маслиною. І ласкаво виглядала серед них квітуча долина, що живиться тихоплинним Алфеєм, найбагатоводнішою річкою Пелопоннесу. Далеко навкруги не було значних людських поселень; лише тут і там розкидані маленькі, незатишні здалеку села орачів і виноградарів. І серед цієї сільської простоти удвічі більше зачаровував очі олімпійський "божий град", незрівнянний пам'ятник своєрідного еллінського благочестя і високого еллінського мистецтва. Одне тут тісно перепліталось з іншим, тому що мистецтво служило грецькому народу іншою мовою – і його благочестиве почуття знаходило собі результат не тільки в "співзвуччі слів живих", а й у художніх пам'ятниках архітектури і скульптури. У камені та бронзі закарбував він своє моління, як і свою вдячність богам, у камені та бронзі підносить він їм мовчазні, але могутні хвалебні гімни".

Хоча про існування Олімпії як надзвичайно важливого давньогрецького святилища було відомо і в часи Середньовіччя і в епоху Відродження, однак тоді ще не було встановлено її місцезнаходження.

Ідею вивчення Стародавньої Олімпії висунув, як вважають, французький вчений-історик Бернар де Монфокон у книзі "Палеографія Греції" (1707). У 1723 р. у листі до архієпископа острова Корфу він писав про те, що якщо почати роботи в Олімпії, там можуть бути відкриті великі цінності.

Про можливі цікаві для науки знахідки на території святилища Олімпії в 1764 р. висловився німецький просвітителю та історик мистецтва Стародавньої Греції Йоганн Вінкельман у книзі "Історія мистецтва давнини".



Фрагмент реконструкції храму Зевса. Нефф Пауль Верлаг. XIX ст.



Вітар Зевса в Олімпії. Споруда конічної форми, що має два рівні – постамент і власне вітар

Подорожуючи Грецією в 1766 р., англієць Річард Чандлер у районі Пелопоннесу неподалік гори Кронос виявив залишки великого храму – частини його стін і уламки капітелей колон.

Відвідавши Олімпію в 1787 р., французький мандрівник і вчений Фавель описав руїни храму Зевса, які на той час були глибоко занурені в більш пізні шари ґрунту. У 1788 р. Бартелемі в "Описі античної Греції" вперше навів план Олімпії.

На початку XIX ст. про храм Зевса в Олімпії повідомляли англійські мандрівники Едвард Додвелл і Джелл (1807). У 1811 р. Олімпію оглядав відомий дослідник античних часів Чарльз Коккерел. А в 1813 р. з'явився докладний план, який відображав тодішній стан Олімпії, що передував її розкопкам (Соколов, 1980).

Перші серйозні розкопки Олімпії почав у 1824 р. англійський археолог лорд Станкоф. У результаті його розкопок було складено план, що показував,



Гера-наречена піднімає фату під час весілля з Зевсом.
Антична скульптура. Метоп святилища в Силенах (Сицилія). 460 р. до н. е.

якою була Олімпія в античні часи. План неодноразово уточнювався під час подальших археологічних розкопок. Це дозволило з більшою вірогідністю відтворити розташування різних об'єктів і вигляд стародавньої Олімпії.

У 1829 р. в Олімпії під керівництвом французького археолога Дюбуа проводилися розкопки, під час яких із західного боку храму Зевса було виявлено уламки мармурових прикрас будівлі. Свої знахідки французькі археологи відправили річкою Алфей до морського порту, звідки вивезли до Франції, де вони потрапили в паризький Лувр.

У 1875–1881 рр. розкопки в Олімпії вели німецькі археологи на чолі з Ернстом Курціусом. Але тепер (на відміну від того періоду, коли дослідження в тих місцях вели французи) всі пам'ятники, які знаходилися в Олімпії, мали залишатися в Греції. Спочатку археологічні знахідки відправлялися в Афіни, а в 1887 р. було побудовано музей в самій Олімпії.

Перші Олімпійські ігри сучасності, що відбулися в Афінах в 1896 р., крім усього іншого, сприяли підвищенню інтересу до Олімпії й активізації археологічних розкопок. Зокрема, в 1906–1909 рр., у 1921–1923 рр. і в 1927–1929 рр. німецькі археологи під керівництвом В. Дерпфельда вели розкопки в центральній частині Олімпії – в її священному гаю Алтіс. Результати цих досліджень знайшли відображення в книзі В. Дерпфельда “Стародавня Олімпія”, яка вийшла в світ у 1935 р.

Археологічні дослідження в Олімпії у другій половині 1930-х років продовжували німецькі вчені А. Геркан (1936), Р. Хампе й У. Янцен (1937), Е. Кунце і Х. Шлейф (1938).

Друга світова війна перервала археологічні пошуки в Олімпії. Їх було відновлено в 1952 р. (Е. Кунце) і продовжено в подальшому (А. Мальвітц та інші археологи).

Олімпія в архаїчний період історії Стародавньої Греції (VIII–VI ст. до н. е.)

Олімпія на початковому етапі проведення Олімпійських ігор (VIII ст. до н. е.) була історичним, культурним і релігійним центром Стародавньої Греції. Вже тоді тут була велика кількість різних пам'ятників, причому будівництво багатьох із них дослідники відносять до першої половини II тисячоліття до н. е.

Свідчення низки давніх авторів, зокрема Павсанія і Піндара, а також давньогрецькі легенди і міфи дозволяють припускати, що самі древні греки виникнення святилища на місці Олімпії відносили не до середньоелладської епохи, а до мікенського часу.

Археологи виявили поблизу Олімпії багато поселень того періоду: сусіднє з нею село Друва, розташовані за течією Кладея Магіра, Стравокефало, Тріпес, а також Флока, Платанос, Стрефі та інші, які знаходилися західніше від неї (Соколов, 1980). Багато поселень, що розташовувалися за течією Алфея, підпорядкувала собі процвітаюча тоді Піса, жителі якої створили на місці Олімпії святилище.

Знахідки, що належать до мікенської епохи, археологи виявили і в районі давнього стадіону в Олімпії. Припускають, що вони були переміщені туди під час розширення стадіону з тих ділянок території святилища, які було переплановано в класичний період історії Стародавньої Греції.

Після того, як дорійські племена захопили Пелопоннес (у “гомерівський” період) і закріпилися в тих місцях, зміни відбулися і в Еліді: там посилювався культ бога Зевса, а його святилищем стала Олімпія. Але в Олімпії тих часів не було ані значних архітектурних споруд, ані храмів, присвячених навіть найшанованішим богам, а поклоніння їм і жертвоприношення здійснювалися на вівтарях, розташованих під відкритим небом. Особливо шанованим був вівтар Зевса, що займав центр святилища.

Крім того, велике значення в Олімпії після дорійського завоювання Пелопоннесу стали надавати Гераклові – фіванському герою, чий нащадки (Геракліди) вторглися туди разом із дорійцями. Зокрема, Павсаній у своїх працях писав про два місця в Алтісі, де були вівтарі, присвячені Гераклові.

Вельми помітною подією в історії не тільки Олімпії, а й усієї Стародавньої Греції в її архаїчний період стали перші Олімпійські ігри, що відбулися в 776 р. до н. е.

Як свідчать стародавні джерела, якщо в мікенську епоху переважали кінні змагання на колісницях (про це побічно свідчать збережені з тих часів виявлені археологами численні статуетки візників),



Храм Гери (Герейон) в Олімпії – велична споруда на честь великої богині

то на перших давньогрецьких Олімпійських іграх (і багатьох наступних) змагання проводились у бігу на коротку дистанцію (один стадій). Надалі (в останній чверті VIII ст. до н. е., в VII і VI ст. до н. е.) програма ігор, що проводилися в Олімпії, час від часу розширювалася, поповнюючись новими видами змагань.

У ті роки Олімпія була великим торговим центром, чому значною мірою сприяло те, що Алфей був судноплавним, і ним, а далі морем ходили кораблі, забезпечуючи зв'язок із Критом та іншими культурними та торговими центрами.

Однак престиж Олімпії, розташованої в центрі країни, був обумовлений насамперед тим, що вона була загальноеллінською святинею. Її основною частиною була священна ділянка Зевса зі зведеними храмами і безліччю прилеглих до них будівель, культурних і релігійних пам'яток.

Поступово Олімпія розширювалася, переважно в напрямку на південь від гори Кронос, займаючи все більші території на берегах Алфея і Кладея;



Реконструкція храму Гери – Герейону



Переможцям ігор Гери дозволяли прикріплювати до колон храму свої портрети, про що свідчить велика кількість характерних отворів

прикрашалася новими будівлями, що змінювали її вигляд. Від основних святинь у ній було відокремлено офіційні адміністративні споруди – булеутеріон, в якому засідала Рада (буле), і пританей, де притани (чиновники) займалися поточними справами святилища, а також спортивно-видовищний комплекс, до складу якого входили стадіон та іподром, що, як вважають, визначалося їх тодішньої другорядною роллю порівняно з культовими будівлями (Соколов, 1980).

Як зазначає Павсаній, Пританей в Олімпії був розташований навпроти гімнасію. У пританей були не тільки приміщення для повсякденної роботи пританів, а й палата урочистостей, де вшановували переможців Олімпійських ігор. А булеутеріон, як свідчать Ксенофонт і Павсаній, знаходився на південь від святилища Олімпії.

Стадіон в Олімпії в архаїчний період також був розміщений на південь від святилища. Причому глядачі, які прагнули подивитися змагання, потрапляли на стадіон, не проходячи крізь святилище.

У центрі священного Алтіса височіла одна з найдавніших святинь Олімпії – гробниця Пелопса, поруч з якою був жертovníк. В архаїчні часи цю гробницю було перебудовано і доповнено пропілеями. Згодом Пелопіон також неодноразово зазнавав перероблення і реконструкції.

Найбільш величною культовою спорудою Олімпії в архаїчний період був храм дружини Зевса богині Гери, зведений скілунтцями, жителями Трифалії (одного з міст, розташованих неподалік Еліді). Храм було збудовано у доричному стилі й оточено колонами. Довжина храму – близько 50 м, ширина – 19 м, висота – 15 м. У храмі знаходилася статуя Гери, що сидить на

Бронзовий диск
переможця
в пентатлоні
Публісія
Аскліпіада.
214 р.



троні, поруч – статуя Зевса з шоломом на голові. Були тут і численні статуї інших богів і героїв, виконані з дерева, слонової кістки й золота, а деякі – з мармуру та бронзи. Архітектор храму Гери в Олімпії і автори більшості тамтешніх скульптур невідомі (Andronicos, 1992).

Серед предметів, присвячених богині, були диск Іфіта і стіл, на якому лежали вінки для переможців Олімпійських ігор. На диску Іфіта – по його окружності – було написано текст перемир'я, яке елейці проголошували на час Олімпійських ігор, а на столі, який був унікальним творінням зі слонової кістки й золота, було зображено Зевса, Геру, Аполлона, Артеміду, Плутона і Діоніса. Крім того, на цьому столі, як зазначає Павсаній, було зображено весь порядок олімпійських змагань.

Архаїчний період в Олімпії характеризувався не тільки активним будівництвом культових та інших споруд, а й поширенням там скульптур і творів мистецтва прикладного характеру. Зокрема, в VII–VI ст. до н.е. було створено бронзові, кам'яні і теракотові статуї, зведено монументальні скульптурні пам'ятники, а предмети озброєння прикрашено декоративними візерунками і покрито рельєфними бляшками. Археологи знайшли в Олімпії в районі стадіону в товщі земляних валів, в яких вирізалися лави для глядачів, багато щитів, шоломів, панцирів з написами, присвяченими богу Зевсу, і з іменами переможців Олімпійських ігор.

В архаїчний період багатим оздобленням відрізнявся в Олімпії культовий посуд.

В Олімпію привозили не тільки продукцію, виготовлену в грецьких містах, розташованих на Балканському півострові й у грецьких колоніях, які намагались зберегти зв'язки з метрополією, а й вироби, створені варварами.

Розвиток архітектури та скульптури в завершальній частині архаїчного періоду (роки пізньої архаїки – VI ст. до н.е.) наперед визначив розквіт цього святилища в класичний період Стародавньої Греції.

Олімпія в класичний період (V–IV ст. до н.е.)

Якщо на початку V ст. до н.е. архітектурний ансамбль Олімпії відповідав основним принципам і традиціям архаїчного періоду (домінантне розташування храму Гери, рівномірне розміщення будівель, що стоять уздовж священного шляху, і фронтальне положення скарбниць, фасадами обернених до дороги, що веде на стадіон), то знайдені скульптури, датовані початком V ст. до н.е., вже відрізнялися новими рисами: людська фігура, яка в VI ст. до н.е. була застиглою, тепер відображалася ніби в русі. А оскільки в ті часи твори мистецтва (в тому числі скульптури) потрапляли в Олімпію з різних областей Стародавньої Греції, стає зрозумілим, що динамічність скульптурних образів була явищем, яке охопило майже всі регіони Еллади (Соболев, 1960).

Уже в другій чверті V ст. до н.е. в архітектурному плані Олімпії стали відчуватися класичні віяння. Внаслідок цього змінився не тільки зовнішній вигляд ансамблю святилища, а й скульптури, що прикрашали його.

У той же час відбуваються велике перепланування і будівництво нових споруд в Алтісі, що було пов'язано з Олімпійськими іграми 476 р. до н.е., проведеними вперше після греко-перських воєн. У цей період до Пелопонсу, що розташовувався в Олімпії, було добудовано нові пропілеї. Реконструйовано будівлі пританею і булевтріону. В Олімпії з'явилося багато бронзових, мармурових і теракотових статуй. Хоча пізніше, в період завоювання Греції Римом, чимало з них було викрадено (причому бронзові переплавлено, а мармурові пішли на приготування вапна), проте написи, що дійшли до нас, переконають у тому, що в Олімпії виставляли свої скульптури найталановитіші майстри тих часів – Мирон, Каламіс, Фідій тощо. Збереглися, наприклад, бази таких статуй, як скульптури Кініски (створена Поліклетом) і Євтіма (створена Піфагором Самоським).

У 472 р. до н.е. було вирішено звести в Олімпії храм Зевса. Храм був побудований у період між 471 і 457 рр. до н.е. архітектором з Еліди Лібоном на ділянці, де, починаючи з X–IX ст. до н.е., розташовувався Священний ліс з вітарем Зевса і пагорбом Пелопса.

Це була велична споруда завдовжки 64 м, завширшки 27 м і заввишки 22 м, що стала центром архітектурного ансамблю стародавньої Олімпії, символом Олімпійських ігор і давньогрецьких олімпійських ідей класичного періоду.

Храм був зразком грецького доричного ордера класичної архітектури, вищим досягненням доричного периптера – давньогрецького храму замість

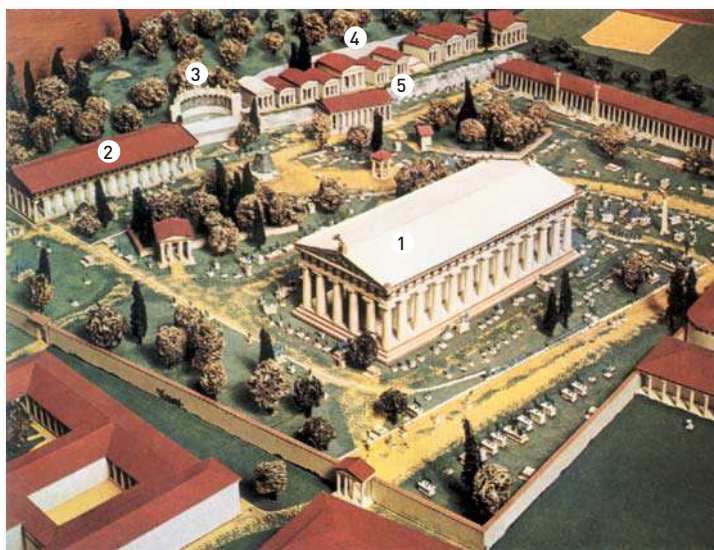
архаїки і класики – прямокутної споруди, обрамленої з чотирьох боків колонадою (по 6 у ширину і 13 у довжину). Будівля являла собою типовий гіпетральний храм – храм без даху над середньою частиною, де стояла статуя Зевса.

По обидва боки даху, вкритого мармуром, обробленим у вигляді черепиці, стояли позолочені чаші, а в центрі фронтона знаходилася позолочена статуя Ніки. Під статуєю розташовувався золотий щит з рельєфним зображенням Горгони Медузи із написом: “У цьому храмі щит золотий спартанці після Танагри разом із союзним своїм військом його принесли в дар, перемігши аргівян, афінян, а також іонян. Узяті здобичі ворогів – це десята частина” (Павсаний, 1887–1889).

Східний фронтон храму, що був повернутий до місця проведення змагань і ритуалів, прикрашала скульптурна група майстра Пеонія з Мейди, яка відображає приготування до змагання на колісницях перед Зевсом Пелопса й Еномая. Сцена битви лапифів з кентаврами була зображена на західному фронтоні майстром з Афін Алкоменом. На метопах верхнього фризу було зображено сюжети дванадцяти подвигів Геракла.

Після того як храм було зведено, знаменитий скульптор, ливарник і живописець Фідій прибув до Олімпії і взявся за виготовлення статуї Зевса – прекрасного творіння, яке стало одним із семи чудес світу і єдиним, яке опинилося на європейському континенті.

Статую Зевса, створену близько 430 р. до н.е., і внутрішнє оздоблення храму детально описав Павсаний. Наведемо цей опис в скороченому вигляді: “Бог сидить на троні; його 17-метрова фігура зроблена з дерева, золота і слонової кістки; на його



Сучасний макет Стародавньої Олімпії: 1 – храм Зевса, 2 – храм Гери, 3 – Німфеон, 4 – скарбниці, 5 – Метроон

голові вінок нібито з гілки маслини. У правій руці він тримає Ніку, теж зроблену із золота і слонової кістки; на ній пов'язка і вінок на голові. У лівій руці бога скіпетр, витончено оздоблений різними металами, а птах, що сидить на скіпетрі, – це орел. Із золота ж у бога його взуття і його плащ; на цьому плащі зображені тварини, а з квітів – польові лілеї. Трон прикрашений золотом і дорогоцінним камінням, чорним деревом і слоновою кісткою. На ньому зроблено зображення тварин і у вигляді малюнка, й у вигляді рельєфних зображень. Біля кожної ніжки трону зображено чотири Ніки у вигляді танцюючих фігур і дві інші внизу біля кожної з ніжок. Біля кожної з передніх ніжок лежать фіванські діти, викрадені сфінксами, а під сфінксами Аполлон і Артеміда вражають стрілами дітей Ніоби. Між ніжками трону



Історична реконструкція храму Зевса. Нефф Пауль Верлаг. XIX ст.

проходять чотири бруски, кожен із них переходить з однієї ніжки в іншу. На тій перекладині, яка звернена прямо до входу, зображення стародавніх змагань. На інших перекладах зображено загін Геракла, який бореться з амазонками. Кількість людей і з того, і з іншого боку доходить до 29. Підійти під трон, подібно до того, як ми входимо в Аміклах у внутрішню частину цього трону, в Олімпії не можна; тут народ не може наблизитися через бар'єри, зроблені у вигляді стінок. З цих бар'єрів той, що знаходиться навпроти дверей, забарвлений тільки темно-блакитною фарбою, на інших же знаходяться картини Панена. На них зображено Атланта, який підтримує землю і небо; поруч із ним стоїть Геракл, бажаючи прийняти на себе цей тягар Атланта; потім Тесеї і Періфой, Еллада і Саламін, які тримають у руках прикраси корабельних носів; з подвигів Геракла – його боротьба з немейським левом, а також беззаконний вчинок Аякса щодо Кассандри; Гіпподамія, дочка Еномая, з матір'ю і Прометей, ще закутий у ланцюги. До нього піднімається Геракл; один із переказів про Геракла розповідає, що він убив орла, який на Кавказі терзав Прометея, а самого Прометея врятував від ланцюгів. Нарешті, остання картина зображує Пентесілею, що вмирає, й Ахіллеса, який тримає її на своїх руках; тут же дві Геспери, що несуть на руках яблука, оберігати які, кажуть, вони були приставлені. Лава, або, як її називають жителі Аттики, франіон, під ногами Зевса стоїть на золотих левах і має рельєфне зображення битви Тесея з амазонками – перший подвиг афінян проти чужинців. На п'єдесталі постаменту, на якому стоїть трон і який підтримує інші прикраси статуї Зевса, на цьому п'єдесталі такі золоті зображення: Геліос, який сідає на свою колісницю, Зевс і Гера, Гефест і біля нього Харіта; поруч із нею Гермес, а за ним Гестія; за Гестією Ерос приймає Афродіту, яка виходить із моря, а Пейто (богиня переконання) вінчає її вінком. Викарбувані тут і Аполлон з Артемідою, Афіна і Геракл, і на самому краю п'єдесталу – Амфітріта,

Посейдон і Селена, богиня Місяця, що їде, як мені здається, верхи.

Свідком великого мистецтва Фідія, кажуть, був сам бог; коли статуя була закінчена, то Фідій звернувся до нього з молитвою – дати знамення, чи сподобалося йому це творіння, і негайно ж, кажуть, бог кинув свою блискавку в те саме місце підлоги, де і до мого часу стояла на землі мідна чаша” (Павсаний, 1887–1889).



Статуя Зевса Олімпійського – одне з семи чудес стародавнього світу. Для оздоблення статуї заввишки 17 м скульптор Фідій використав 200 кг золота. Слонова кістка покривала тіло бога, а його оливковий вінок, плащ, волосся, борода, скіпетр, богиня Ніка в правій руці прикрашені золотими пластинами. Трон оздоблено малюнками і скульптурними композиціями із золота, ебоніту і дорогоцінного каміння. Статуя простояла в храмі Зевса 800 років. У період правління римського імператора Феодосія I статую вивезли з Олімпії в Константинополь, де її не стало в 475 р. внаслідок пожежі





Статуя Зевса, прикрашена безліччю сцен з міфології, скульптурних, барельєфних і мальовничих образів, мала, за задумом Фідія, нагадувати глядачеві про покарання і милості, що їх посилає володар богів і людей. Наочне відтворення цих міфів, втілених у яскраві і дивовижні форми пластичної майстерності, вже саме по собі було ніби жертвопринесенням божеству, звеличенням його могутності й мудрості. Неперевершене творіння Фідія заслужило величезну славу вже в давнину і не мало суперників у жодному з видів мистецтва і в жодному з творів інших художників.

У святилищі Зевса в Олімпії незримо був присутній оракул – віщий дух, за допомогою якого здійснювався зв'язок божества і жерця. За переказами, саме тут Аполлон наділив жерців здатністю спілкуватися як зі світом богів і осягати їх одкровення, так і вмінням будувати діалог з людьми і в доступній для розуміння формі сповіщати їм волю богів. Спочатку олімпійський оракул належав Геї, а потім перейшов до Зевса. Еліні свято вірили в передбачення олімпійського оракула. Однак до початку нашої ери сила цього віщого духа згасла, і місце пророцтва втратило своє значення (Приходько, 2013).

У цей час в Олімпії продовжував функціонувати і храм Гери, споруджений ще в архаїчний період.

За традицією раз на чотири роки 16 жінок ткали Гері вбрання. Ці жінки також були суддями під час проведення ігор для дівчат, які називалися Герейми. У програмі Герей були лише змагання в бігу. Дівчата змагалися на Олімпійському стадіоні, дистанція для бігу, порівняно зі змаганнями серед чоловіків, зменшувалася на одну шосту. Спочатку змагалися наймолодші, потім – більш старші. Бігли вони з розпущеним волоссям, а одягнені були в хітони, які трохи не діставали до колін. Переможниць нагороджували вінками з гілок оливкового дерева і частиною туші корови, принесеної в жертву Гері.

Змагання дівчат проводилися з давніх часів, за переказами їх заснувала Гіпподамія на знак вдячності Гері за свій шлюб з Пелопсом.

Існує й інша історія виникнення ігор на честь Гери за участю жінок. Павсаній розповідає, що за часів, коли тираном Піси був Дамофонт, стосунки між елейцями і пісейцями були ворожими – через недружню політику Дамофонта, який завдав багато неприємностей елейцям. Після смерті тирана жителі Піси не захотіли взяти на себе відповідальність за його дії, та й елейці не були схильні до військового конфлікту і хотіли мирним шляхом усунути розбіжності. Для вирішення суперечливих питань елейці вибрали із 16 міст, які тоді належали Еліді, по одній жінці, старшій за віком, яка вирізнялася мудрістю, добрим ім'ям і гідністю. Ці 16 жінок владнали розбіжності між елейцями і пісейцями. Згодом їм було доручено ткати вбрання для Гери і проводити в Олімпії змагання серед дівчат – Герей, а також створити два хори, один з яких отримав назву хору Фіскої, з якою побрався Діоніс (від нього вона народила сина Наркея, який досяг у подальшому величезної влади), а другий – хору Гіпподамії (Павсаній, 1887–1889).

Надалі багато міст Еліді було зруйновано, країну розділено на вісім філ. Однак жителі зберегли кількість жінок, відповідальних за дотримання традицій. Зокрема, суддівство змагань під час Герей проводили жінки, яких обирали по дві від кожної з восьми філ.

Усередині Алтіса, праворуч від храму Зевса, було відведено священну ділянку на честь Пелопса, на якому знаходився Пелопіон. Ділянка була оточена кам'яною огорожею, всередині якої росли дерева і стояли статуї. Слід зазначити, що героя Пелопса елейці шанували більше за інших героїв, як і Зевса – більше за інших богів. Як зазначає Павсаній, цю ділянку Пелопсу відвів ще Геракл, який був нащадком Пелопса в четвертому поколінні.

Між храмами Гери і Зевса височів основний жертовник – Зевса Олімпійського, зроблений з попелу тих жертовних тварин, яких приносили богу. Перша його сходинок називалася переджертвою і мала в окружності приблизно 40 м. Окружність другої схо-



Стародавній гімнасій в Олімпії

динки над переджертвою була близько 7 м. Убитих тварин мали приносити на переджертву, потім їх піднімали на самий верх і там спалювали, попел змішували з водою Алфея і виливали на вітвар.

Жертви Зевсу приносили не тільки у свята або у зв'язку з великими подіями, а й щодня приватні особи.

Під час жертвопринесення елейці використовували дрова тільки білої тополі – традиція, яка веде свою історію відтоді, коли Геракл приносив жертву Зевсу Олімпійському, спалюючи жертвних тварин на дровах з білої тополі.

Як в Алтісі, так і поза ним було ще кілька вітварів, на яких приносили жертви Зевсу-Воїну, Зевсу-Очищувачу, Зевсу-Покровителю ринків, Зевсу-Вершителю долі.

В Олімпії було багато вітварів інших богів, на які елейці вважали своїм обов'язком приносити жертви, – Гері, Гестії, Артеміді, Афіні, Аполлону, Гермесу, Геї, Діонісу, Пану, а також численні жертвники героям, музам, німфам.

За старовинним звичаєм елейці приносили в жертву не лише тварин. Вони палили ладан разом із пшеницею, змішаною з медом. На них клали гілки маслини, а для узливань вживали вино. Узливання вином не можна було робити на вітварі, загальному для всіх богів, а також німфам і володаркам.

Турбота про жертвопринесення, що, як зазначає Павсаній, супроводжувалися промовами, виконанням гімнів, співами, покладалася на жерців, тлумачів, віщунів, флейтистів і дроворубів.

В Алтісі, недалеко від входу в гімнасій, було збудовано Пританей. У ньому знаходився жертвник Пану, де постійно горів вогонь, попел з якого несли на великий олімпійський жертвник. Навпроти в Пританей розташовувалася палата бенкетів, у якій відбувалися частування переможців Олімпійських ігор.

В Олімпії було зібрано величезну кількість пожертвувань і приношень, переважно у вигляді статуй.

Велика кількість статуй в Олімпії не була пов'язана з Олімпійськими іграми, їх встановлювали силами міст і приватних осіб (Соколов, 1980). Громадяни Аполлонії в Іонії жертвували композицію зі статуй, розташованих на п'єдесталі у вигляді півкола. В середині була статуя Зевса, а далі, з кожного боку, – статуї непримиренних противників – варвара проти елліна: Одисей навпроти Гелена, Менелай – Александра, Діомед – Енея, Аякс – Дейфоба.

Флісайці встановили в Олімпії статую Немеї, за нею Зевса, що обіймає Егіну, далі статуї Гарпіни, дружини Ареса і матері Еномая. За статуєю Еномая стояли статуї Коркіри, з якою, за переказами, побрався Посейдон, а також Фіви й Асопа.

Гіппагор, Фрінон та Енесідей – жителі Леонтін – встановили статую Зевса з орлом на руці.

Подібну статую встановили і мегапонтінци: Зевс із вінком із лілій на голові в одній руці тримав орла, в іншій – блискавку. Статуя була споруджена Арістононом з Егіни.

Флісайці встановили статуї Зевса, Асопа і дочок Асопа, які не раз з'являлися як персонажі сюжетів художніх творів.

Багато статуй, що знаходилися в Олімпії, було споруджено на честь богів і в подяку за отримані перемоги. Софідійці встановили 12-футову (1 англійський фут – 30,48 см) статую Зевса в подяку за успіх у війні, про що свідчив віршований напис. Найбільшу 27-футову мідну статую Зевса встановили в Алтісі елейці після війни з аркадянами. Жителі Кніда з Херсонеса витратили на встановлення статуї Зевсу частину військової здобичі.

Серед численних статуй Зевса слід згадати і про розташовану в будівлі ради. Ця статуя, що отримала назву "Хранитель клятв", мала вселяти страх у порушників закону. Біля цієї статуї Зевса, який в обох руках тримав блискавку, атлети, їх брати і батьки, вчителі гімнастики клялися не порушувати звичаїв і правил олімпійських змагань. Також атлети клялися сумлінно готуватися до змагань протягом десяти місяців, організатори змагань і судді – чесно здійснювати відбір учасників змагань, жеребкування тощо. У ногах у Зевса – Хранителя клятв, як зазначає Павсаній, була мідна дошка з написом в елегійних віршах, який мав навіювати страх тим, хто приносить неправдиву клятву.

Багато статуй в Олімпії було споруджено не лише на честь божеств, але й з поваги до людей. Мессенці, наприклад, встановили мідні зображення 35 учасників хору хлопчиків, їх вчителя та флейтиста, які потонули внаслідок аварії корабля.

Було в Олімпії і приношення ахейців у вигляді восьми статуй ахейських героїв, озброєних списами і щитами, які після виклику Гектором кого-небудь з еллінів на бій сміливо кинули жереб, який мав вказати бійця для цього змагання. Дев'яту статую, що зображувала Одиссея, Нерон відвіз у Рим.

Недалеко від приношення ахейців була статуя Геракла, який воює з амазонкою, зведена Арістоклом – одним із найдавніших скульпторів.

В Олімпії було ще кілька зображень Геракла. На одному, присвяченому Гіппотіону з Тарента, він зображений стріляючим у немейського лева. Інше зображення було присвятою фінікійців і являло собою статую з міді. Ця скульптура була створена знаменитим Онатом і представляла Геракла, який тримає в правій руці палицю, а в лівій – лук.

Однією з найбільш виразних статуй, споруджених у другій половині V ст. до н.е. в Олімпії, була скульптура богині перемоги Ніки, створена Пеонієм з іонійського міста Менде і встановлена в Алтісі перед східним фасадом храму Зевса. Ця мармурова статуя являла собою летючу жіночу фігуру з великими крилами, яка спиралася на постамент, що мав вигляд тригранної дев'ятиметрової призми, яка звужується догори. Він складався з 12 блоків і був виготовлений з мармуру. У верхній його частині знаходилися орнаментальні прикраси з бронзи і напис: "Мессенці і навпактці присвятили цю статую Олімпійському Зевсу від десятої частини здобичі, відібраної у ворогів. Пеоній з Менде зробив статую, той самий, який був переможцем на конкурсі акротерів для храму Зевса". Дослідники зазначають (Соколов, 1980), що в наведеному вище напису не названо переможеного ворога – спартанців.

Знаходився в Олімпії і дар жителів Епідамна і Візантія – скульптурна композиція, що зображує небесне склепіння, підтримуване Атлантом, Геракла і сад Гесперид, дракона, що обкрутився навколо дерева. Композиція була зроблена з дерева кедр Феоклом і його сином, про що свідчив напис. Поруч знаходилися скарбниці візантійців, лівійців з Кірени і жителів

Скульптура Немезиди стояла біля входу на стадіон в Олімпії на повчання атлетам. Крилата богиня розплати Немезіда карала за порушення суспільних і моральних норм, а також роздавала людям відповідно до їхніх вчинків щастя або нещастя. Богиню зображували з атрибутами контролю (ваги, вуздечка), покарання (батіг) і швидкості (крилата колісниця, запряжена грифонами). Її ім'я є синонімом невідворотності покарання

Метапонта. Візантійці присвятили статую Тритона з кедрового дерева зі срібною чашею і різним посудом із золота і срібла. У скарбниці лівійців, присвяченій Зевсу, була статуя Діоніса, у якого обличчя, руки і ноги було зроблено зі слонової кістки. Метапонтці, за вказівкою Полемона, помістили в скарбницю близько двохсот срібних чаш, багато з яких були позолоченими.

Велику кількість підношень в Олімпії було здійснено Мікіфом – скарбником Анаксіла – тирана еллінського міста Регіута. Це статуї Посейдона і Гестії роботи Главка з Аргоса; Афродіти й Артеміді; Асклепія і Гігієї. Поряд знаходилися статуї Гомера і Гесіода, Агона з гирями для стрибків у руках, Орфея тощо. Більшість із них були творіннями Діонісія з Аргоса.

Були в Олімпії й інші підношення Мікіфа, які пізніше були викрадені Нероном. Всі дари Мікіф зробив, виконуючи обітницю за одужання сина, який хворів на сухоти.

Багато підношень зробив Формід з Менала, який накопичив величезні багатства в результаті військових перемог. Серед його присвят була композиція, що складається з двох коней і двох візників з написом на боці одного з коней: "Формід аркадянин присвятив. Батьківщиною був Менал, нині ж він – із Сиракуз". Серед присвят є статуя і самого Форміда, який воює з ворогами, – підношення сиракузянина Лікорта, зроблене ним на знак поваги і любові до Форміда.

В Олімпії була велика кількість інших пожертвувань, зроблених жителями Еллади і численних колоній. Наприклад, зображення подвигів Геракла доставили в Олімпію гераклеоти – жителі розташованої біля Чорного моря Гераклеї, колонії Мегари (Павсаний, 1887–1889).



Скульптурний портрет атлета з Олімпії, який здобув перемогу в боксі. Сіланіон. IV ст. до н. е.



Каменя із зображенням Александра Великого. Приблизно 325 р. до н. е.

Олімпія в елліністичний період (IV–I ст. до н. е.)

У IV ст. до н. е., який дослідники історії Стародавньої Греції вважають перехідним від пізньокласичного до елліністичного періоду, архітектурний вигляд Олімпії змінювався набагато суттєвіше, ніж у попередні часи.

У IV ст. до н. е. було споруджено багато нових будівель з більш складними і динамічними формами, ніж у попередні століття. При цьому на зміну суворості і стриманості класичних форм, властивих V ст. до н. е., у IV ст. до н. е. приходять захоплення пишністю і розкішшю.

У IV ст. до н. е. Олімпійські ігри проводилися з великим розмахом, що обумовило проведення будівельних робіт, спрямованих на реконструкцію стадіону та іподрому. На стадіоні розширили (до 10 м) доріжку для змагань з бігу, що була 192 м завдовжки. Тоді ж набув остаточного вигляду іподром.

Стараннями переважно німецьких археологів вдалося майже повністю відтворити первісний вигляд стадіону в Олімпії. Від першого стадіону залишилися нечисленні сліди. Другий стадіон перебував приблизно в тому ж місці, що і перший. У середині IV ст. до н. е. стадіон перемістили на 75 м на схід. Побудований Леонідом стадіон мав арену (213 x 29 м) і місця для глядачів (близько 50 тис.) на схилах гори Кронос.

Від іподрому, що розташовувався між стадіоном і рікою Алфей і був призначений для кінних змагань, практично нічого не збереглося, у зв'язку з чим всі відомості про місце знаходження цієї споруди, її розміри і характеристики досить відносні та базуються на непрямих даних. Спочатку іподром був вільним простором з лініями старту і фінішу, що дозволяло проводити змагання тільки в одному напрямку (без

поворотів). Надалі він перетворився на більш складний об'єкт, де можна було проводити змагання вже в двох напрямках, обходячи на поворотах дорожні стовпи і дотримуючись межових знаків. На думку істориків, розміри іподрому в Олімпії становили 730–770 x 60–70 м. Дистанція, на якій відбувалися змагання, була відділена бар'єром від місць для глядачів задля їхньої безпеки (Берлін, 1914).

У IV ст. до н. е. було реконструйовано та перебудовано Пелопіон і булеверіон.

На початку IV ст. до н. е. біля тераси зі скарбницями було зведено невеликий за розмірами (20,67 x 10,62 м) храм Матері всіх богів – Реї, споруджений у доричному стилі.

У другій половині IV ст. до н. е. в північно-західній частині Алтіса було споруджено Філіппейон, який почав будувати македонський цар Філіпп II на честь перемоги своїх військ над греками в 338 р. до н. е. в битві біля Херонеї, а завершив і освятив, зійшовши на престол, його син – Александр Македонський. Ця споруда, зведена для звеличення македонської династії, мала круглу форму (діаметр 15 м) та була обрамлена вісімнадцятьма іонічними колонами, що стояли на трьох сходинках. Внутрішнє приміщення прикрашали дев'ять колон Коринфа.

Усередині Філіппейона на високому постаменті стояли створені скульптором Леохаром статуї Філіппа II і його дружини Олімпіади, Амінти – батька Філіппа II – й Еврідіки – його матері, які оточували статую Александра Македонського.

У проміжку між 330 і 320 рр. до н. е. поблизу південно-західного краю Алтіса власним коштом архітектор Леонід (з острова Наксос) побудував дуже великий (80 x 70 м) Леонідайон, який став другою за величиною будівлею в Олімпії, за своїми розмірами він поступався лише елліністичному гімнасію. Леонідайон мав слугувати готелем для знатних відвідувачів: двір оточували приміщення, в яких під час олімпійських свят жили почесні послы та інші особливо важливі гості, які прибували в Олімпію.



Сучасний вигляд і реконструкція Філіппейона в Олімпії

У південно-східній частині Алтіса в першій половині IV ст. до н. е. було збудовано елланодикейон – будівлю, призначену для елланодиків, які здійснювали суддівські функції на Олімпійських іграх. Між елланодикейоном і портиком Ехо розташовувався вхід на іподром.

Хоча автори більшості скульптур, які знаходилися в храмі Гери, нам невідомі, однак слід зазначити, що в IV ст. до н. е. там з'явилося і кілька творінь знаменитих майстрів. Одне з них – статуя Гермеса з немовлям Діонісом на руках – творіння відомого давньогрецького скульптора Праксітеля. Ця статуя, знайдена під час археологічних розкопок 1877 р., досить добре збереглася.

Відчутний вплив як на діяльність святилища в Олімпії, так і на його вигляд, мали події, що відбувалися в еллінських містах наприкінці IV ст. до н. е., зокрема, реконструкція стадіону і зведення Філіппейона і Леонідайона за часів царювання Александра Великого.

Після битви біля Іспи в 301 р. до н. е. (бій, яким завершилися міжусобні війни, що протягом двох десятиліть велися між діадохами, тобто полководцями Александра Великого, після його смерті та розпаду імперії на кілька царств) в Олімпії спостерігався досить тривалий період застою, протягом якого здійснювалися лише невеликі ремонтні роботи (оновлення стін будівель тощо).

Наприкінці III ст. до н. е. будівництво знову поживалося, що було пов'язано з новим розквітом давньогрецьких Олімпійських ігор і реконструкцією спортивних комплексів, на яких проводилися олімпійські змагання.

Однак нові споруди зводилися переважно за межами території самого Алтіса, зазвичай із західного боку. Поза священним гаєм біля північно-західного кута наприкінці III ст. до н. е. було споруджено



джену палестру (66,75 x 66,35 м), призначену для тренувальних занять атлетів, які прибули в Олімпію. Двір цієї палестри (41 x 41 м) оточували криті приміщення, в тому числі кімнати для атлетів, зали для їх тренування, душові та басейни. У внутрішньому дворі атлети займалися боротьбою, кулачним боєм



Реконструкція скульптури богині Нікі роботи Пеонія. 420 р. до н. е.

і панкратіоном, а також стрибками в довжину. Коли погода не дозволяла тренуватися на відкритому дворі, то це робили в спеціальних залах. У палестрі було різноманітне обладнання та спорядження для занять атлетів, у тому числі шкіряні мішки, наповнені піском, борошном або пшеницею, для тренування кулачних бійців, рукавички для кулачного бою; диски для метання; обтяження для стрибків у довжину; кошики з піском найвищої якості, яким посипали спортивні арени; посудини для олії і для суміші олії та гязі, яку використовували борці. В Олімпії чітко дотримувалися технології підготовки покриттів на спортивних майданчиках і в залах для занять боротьбою, кулачним боєм і панкратіоном. Там використовували пісок і землю тільки найвищої якості. Поверхню ретельно очищували, розпушували, а потім утрамбовували та поливали водою. Цю роботу, що вимагала часу й чималих зусиль, зазвичай виконували самі атлети.

У II ст. до н.е. на північ від палестри було побудовано гімнасій, який за своїми розмірами перевершив всі інші споруди Олімпії. У ньому, крім приміщень для занять атлетів і їх проживання під час змагань, зберігалися списки переможців Олімпійських ігор і перелік Олімпіад, за якими велось літочислення в Стародавній Греції, а також було багато статуй найвидатніших атлетів.

Центральною частиною цього гімнасію був портик (219,5 x 11,3 м). За переказами, там сам Геракл відміряв доріжку, довжина якої дорівнювала класичній олімпійській дистанції – одному стадію (192,27 м у перерахунку на сучасну міру довжини).

До споруд спортивного призначення належав також побудований у північно-західній частині Олімпії банний комплекс, суттєво розширений і реконструйований в елліністичний період. Було вдосконалено водопостачання цього комплексу, яке здійснювалося з річки Кладей, і систему опалення, збільшено кількість ванн.

У добу еллінізму в Олімпії було розширено пританей, а також частково реконструйовано і збільшено будинок жерців – теоколейон.

Вигляд Олімпії в елліністичний період став відображенням тієї еволюції, яка відбувалася в галузі архітектури і пластичного мистецтва (скульптури) в Стародавній Греції. В характері архітектурних особливостей гімнасію, палестри та інших будівель широким розмахом споруджуваних комплексів поєднувався з наростаючої стриманістю зовнішнього вигляду будівель і холодністю їх деталей (Соколов, 1980).

У добу еллінізму в Олімпії зводилося чимало кінних монументів, присвячених прославленню царів, правителів-тиранів, полководців-діадохів і членів їхніх сімей. Наприклад, на південний захід від храму Зевса в 279 р. до н.е. було споруджено кінний монумент царя Дропіона. А в II ст. до н.е. в Олімпії непо-

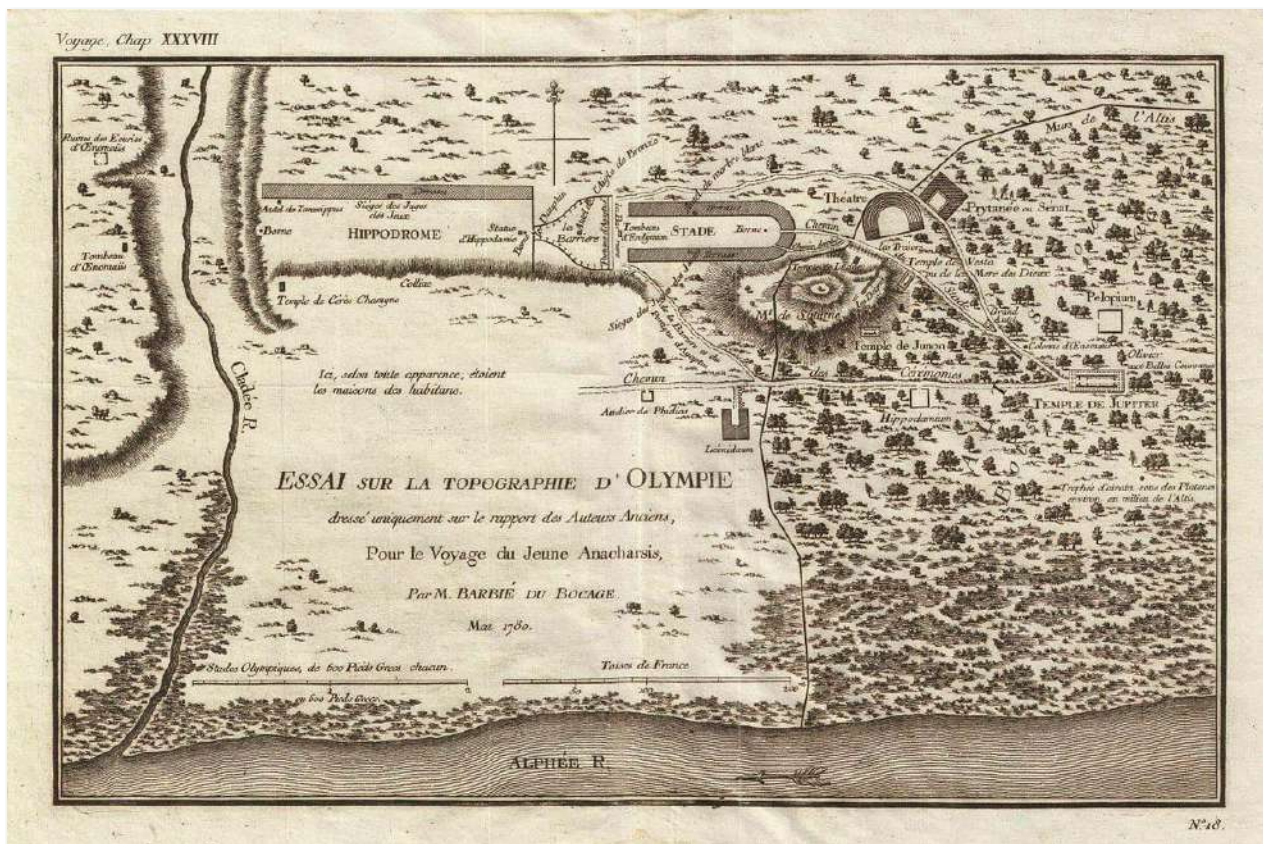
далік Філіппейона звели кілька кінних монументів, у тому числі три композиції зі статуєю тирана Каллікрата в центрі групи, статуї Філіпа II і Александра Великого, а також подаровані елейцями статуї Селевка I Нікатора й Антігона I Монофталома. Біля портика Ехо було встановлено величний пам'ятник Птолемею II Філадельфу.

У II ст. до н.е. Олімпія, як і Греція в цілому, відчували посилення впливу Риму. З подій того часу можна згадати, зокрема, відвідування Олімпії римським полководцем Павлом Емілієм.

Наприкінці періоду еллінізму Греція потрапила під владу Риму. У 146 р. до н.е. римський полководець Муммій зруйнував Коринф. А ще через рік Греція стала однією з римських провінцій. Як зазначають історики (Плутарх, Павсаній тощо), римські завойовники часом надсилали в Олімпію дари, а деякі з римських правителів присвячували богам свої статуї. Так, у південній частині Алтіса було споруджено величезний монумент, що включав статую полководця Муммія і статуї десяти його легатів, які правили в Греції. Також з'явилися статуї чиновників адміністрації, яка керувала провінцією Ахайя (на її території знаходилась Олімпія).



Гермес з немовлям
Діонісом.
Мармур.
Пракситель.
330 р. до н.е.



Топографічна карта Олімпії 1710 р. Рисунок М. Барбіє де Боаж з книги "Подорож молодого Анахарсіса в Греції в середині IV ст. до християнської ери". 1787 р.

Частина II



Олімпійські ігри Стародавньої Греції

Розділ 8.

Античні Олімпійські ігри та інші всегрецькі атлетичні змагання

Розділ 9.

Види атлетичних змагань у програмах давньогрецьких Олімпійських ігор

Розділ 10.

Підготовка атлетів до Олімпійських ігор

Розділ 11.

Організація давньогрецьких Олімпійських ігор і особливості їх проведення

Розділ 12.

Переможці Олімпійських ігор і їх вшанування

Розділ 13.

Видатні атлети, які прославилися на Олімпійських іграх

Розділ 14.

Відображення Олімпійських ігор у творах античного мистецтва

Розділ 15.

Негативні явища в давньогрецькій атлетиці

Розділ 16.

Олімпійські ігри в Стародавній Греції в період її перебування під владою Стародавнього Риму



Розділ 8

Античні Олімпійські ігри та інші всегрецькі атлетичні змагання

Олімпійські ігри в архаїчний період

Офіційною датою проведення перших Олімпійських ігор у Стародавній Греції вважається 776 р. до н. е. Однак, як зазначають чимало істориків, цій даті передували тривалі (понад сто років) період, протягом якого вже проводилися Олімпійські ігри.

Початок цього періоду деякі дослідники відносять до 884 р. до н. е. (Блаватская, 2003; Коттерил, 2007) і пов'язують не тільки з ім'ям Іфіта – напівлегендарного царя Еліди, а й з іменами спартанського законодавця Лікурга, а також Клейстена – царя Піси. Саме угода цих трьох історичних персонажів започаткувала регулярне проведення Олімпійських ігор.

Спочатку Ігри в Олімпії являли собою скромні місцеві змагання, до яких приєднувалися грецькі паломники. Атлетичні змагання проводилися в рамках культу Зевса і супроводжувалися поклоніннями і святами. Еволюція Ігор відбувалася повільно протягом століть, що виявлялося у збільшенні кількості учасників, підвищенні популярності, розширенні програми, поки Олімпійські ігри не перетворилися на найбільшу релігійну і змагальну подію в історії Стародавньої Греції.

Ім'я переможця перших Олімпійських ігор у Стародавній Греції – Коройба з Еліди – було офіційно зареєстроване в 776 р. до н. е.

Відтоді фіксація імен переможців стала невід'ємним елементом олімпійських змагань, а самі Олімпійські ігри з місцевої події поступово перетворилися на подію загальногрецького масштабу. Строки проведення Олімпійських ігор у Стародавній Греції зазвичай не порушувалися навіть тоді, коли країна була втягнута у великі зовнішні війни.

В архаїчний період (і трохи пізніше – в ранні роки класичного періоду) древні греки перемогу в олімпійських змаганнях вважали знаком божествен-



Зображення бігуна (фрагмент античної вазописи). Змагання в бігу були невід'ємною частиною всіх Олімпійських ігор Стародавньої Греції

ної прихильності й уваги Зевса до того чи іншого атлета, а отже, і того міста, звідки він родом. Цим пояснювалися пишні почесті переможцям Олімпійських ігор і прославлення їх в одах та інших літературних творах. Ось як вшановує переможців Олімпійських ігор давньогрецький поет Піндар:

*“Як чашу, що кипить виноградною росою,
Сильними руками бере батько
І, пригубивши,
Молодому зятю передає з хати в хату
Щире золото кращого свого добра
На славу бенкету і на славу сватання
На заздрий друзям, що ревнують
про ложе згоди, –*

Так і я

Тягучий мій нектар, дарування Муз,
Солодкий плід серця мого
Шлю до узливань
Чоловікам-переможцям,
Вінчаним в Олімпії, вінчаним біля Піфона”.

(Пиндар, 1980).

Ранній період Олімпійських ігор та інших загальногрецьких змагань був тісно пов'язаний передусім із культом богів. А досягнення атлетів приписувалися прихильності богів і мали характер жертвоприношень. Про це свідчать, зокрема, скульптури і різні статуї, встановлені на честь перемог на Олімпійських іграх. Скульптури того часу не мали індивідуальних рис і найчастіше зображували того бога, завдяки якому було здобуто перемогу в змаганнях.

Однак пізніше, починаючи з кінця VI ст. до н.е., елементи культу на Олімпійських іграх стали проявлятися менше, ніж раніше, перемога в змаганнях дедалі більше пов'язувалася з ім'ям атлета, який пішався своїми досягненнями.

Відомо, що у древніх греків не було календаря. Проте вони неодмінно мали встановити яку-небудь відправну точку відліку. У III ст. до н.е. афінський історик, математик і філософ Тімей запропонував систему відліку років за олімпіадами, тобто ввів у історіографію олімпійську еру. Дата будь-якої події визначалася за її місцем у чотирирічному олімпійському циклі. Вихідною точкою літочислення став рік проведення перших Олімпійських ігор.

У період від Ігор першої Олімпіади (776 р. до н.е.) до Ігор 13-ї Олімпіади (728 р. до н.е.) програма олімпійських змагань включала лише один вид змагань – біг на один стадій. Слід зазначити, що на стадіонах Стародавньої Греції в різних містах довжина

дистанції в один стадій була різною: в Дельфах – 177,5 м, в Епідуарії – 181,3 м, тобто величина одного стадія перебувала в діапазоні 160–182 м.

Надалі в програмі Олімпійських ігор з'явилися нові дисципліни: на Іграх 14-ї Олімпіади (724 р. до н.е.) – біг на два стадії (діаулос), на Іграх 15-ї Олімпіади (720 р. до н.е.) – біг на довші дистанції – доліхос (довжина спочатку становила вісім стадіїв, потім – 10, 12, 24 стадії).

На Олімпійських іграх, що проходили в 708 р. до н.е., в програмі змагань з'явився пентатлон (п'ятиборство, яке включало біг, стрибки, боротьбу, метання диска і стрільбу з лука).

Починаючи з Олімпійських ігор 688 р. до н.е., до програми було включено змагання з кулачного бою.

Під час Ігор 25-ї Олімпіади (680 р. до н.е.) вперше було проведено кінні змагання четвірок коней, запряжених у колісниці.

Із середини VII ст. до н.е. на Олімпійських іграх стали проводити змагання з панкратіону (поєднував боротьбу і кулачний бій).

У 632 р. до н.е. до участі в Олімпійських іграх допустили юних атлетів, організувавши їм змагання з бігу і боротьби. Надалі програма змагань юних атлетів поповнилася п'ятиборством (628 р. до н.е.) і панкратіоном (200 р. до н.е.). На інших панеллінських іграх учасників ділили на три вікові групи: чоловіки, юнаки і хлопчики (Гвоздева, 2013).

Навколо Олімпійських ігор точилося чимало конфліктів, спричинених прагненням різних міст-держав взяти на себе контроль за організацією та проведенням ігор. Наприклад, Піса організувала Олімпійські ігри в 688 р. до н.е. Елейці, як і спартанці, були відсторонені від організації свят, присвячених Олімпійським іграм.

Спартанцям вдалося прийти на допомогу елейцям, що прагнули повернути собі свої права, – і наступні Олімпійські ігри знову проводилися під керівництвом посадовців Еліди. Проте Піса продовжувала зазіхати на Олімпію (Курциус, 1883) і, скориставшись труднощами Спарти, збрала військо і, знову відсторонивши елейців, керувала святкуванням Олімпійських ігор у 644 р. до н.е. Згодом Спарта знову прийшла на допомогу Еліді. Проте Піса залишилася незалежною і протягом низки Олімпіад брала участь у керівництві урочистостями Ігор (до 572 р. до н.е.). Пізніше знову відбувалися війни, в яких, з одного боку, виступали Спарта й Еліда, а з іншого – Піса, Трифілія і сусідні села Аркадії. Піса в 570 р. до н.е. була захоплена і зруйнована, а контроль над організацією та проведенням Олімпійських ігор було передано Еліді.

Примітно, що всі Олімпійські ігри, проведені пісейцями й аркадянами, елейці не включили до складеного в Еліді переліку Олімпійських ігор, вважаючи їх недійсними.



Зображення видів п'ятиборства на античній вазі: стрибки, метання диска, біг, метання списа і боротьба

Олімпійські ігри в класичний період

У V ст. до н.е. заможні греки з усіх видів змагань, що входили до програми Олімпійських ігор, надавали перевагу кінним змаганням. Наприклад, давньогрецький оратор Ісократ, говорячи про участь в Олімпійських іграх Алквіада, афінського політичного діяча і полководця, зазначав, що "Алквіад поставився з презирством до гімнастичних змагань, оскільки знав, що дехто з атлетів – люди низького походження, які живуть у маленьких містах і не отримали хорошого виховання. Але він вирішив виступати з кіннями на змаганнях, що доступно лише для багатих і чого не може зробити жоден простолюдин". Давньогрецький письменник та історик Плутарх у "Порівняльних життєписах" зазначав: "Кінні заводи Алквіада прославилися також великою кількістю колісниць, тому що сім колісниць в Олімпію не послаб ніхто, крім нього, – ні приватна особа, ні цар. Перемігши, він отримав, крім першої і другої, і четверту нагороду, як каже Фукідід; за словами ж Евріпіда, і третю, що перевершує пишністю і славою всі честолюбні мрії в цій сфері" (Плутарх, 1987).

Як вважають історики, на іподромі в Олімпії збиралося безліч глядачів не тільки з різних областей самої Еллади, а й з інших країн античного світу. Під час святкування Олімпійських ігор з усіх міст Греції люди стікалися в долину Алфея, а широке гирло



Олімпійські ігри (Радість Каліпатери). Дмитрієв-Оренбургський Микола. 1860 р.



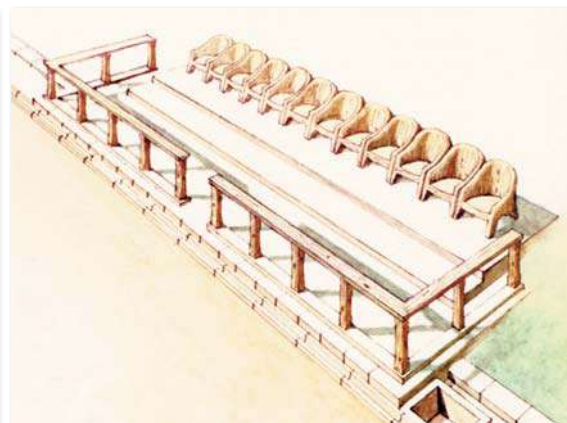
Божество Агон, що персоніфікує абстрактну ідею натхнення, окриленості і перемоги. Антична кераміка. 480 р. до н.е.

рчки заповнювали кораблі, які прибули з різних грецьких колоній, розташованих в Італії, Галлії, на Сицилії, в Азії та Африці. З цих кораблів сходили на берег і прямували в Олімпію посольства різних міст на чолі з відомими всієї Еллади діячами. Раби вивантажували з корабельних трюмів численні підношення і тварин, призначених у жертву, а також розкішні колісниці і коней, які мали брати участь у кінних змаганнях (Шебель, 1967).

Святкування Олімпійських ігор збирали величезну кількість народу: тільки на стадіоні розміщувалися близько 40 тис. глядачів, які стежили за перебігом олімпійських змагань і вітали переможців.

Проведення Олімпійських ігор зазвичай супроводжував величезний ярмарок, на якому торговці в дерев'яних бараках, розташованих уздовж доріг і на відкритих просторах, пропонували всім бажаним безліч товарів. Під час ігор не бракувало й розваг. Глядачі брали участь у церемоніях вшанування переможців, а також спостерігали за жертвоприношеннями, відвідували храми, захоплюючись їх оздобленням, і розглядали численні пам'ятники і статуї, встановлені в Алтісі.

Навіть у важкі часи греки намагалися не порушувати традицію регулярного (раз на чотири роки) проведення Олімпійських ігор. Коли в 480 р. до н.е. в Грецію вторглися війська Персії, ігри було проведено так само, як і завжди. Під Фермопілами – вузьким гірським проходом, що з'єднує Північну Грецію з Середньою Грецією, – де грецькі війська тримали оборону проти перської армії, до царя персів прийшли кілька перебіжчиків. Коли їх запитали про те, що роблять елліни, перебіжчики, за словами давньогрецького історика Геродота, відповіли, що вони справляють



Сучасний вигляд (зліва) і реконструкція суддівської ложі стадіону в Олімпії. Реконструкція К. Іліакіса

олімпійське свято – дивляться гімнастичні та іпічні змагання. Уже це здалося персам дивним. А ще більший подив відчули вони, коли дізналися, що греки в Олімпії змагаються заради вінків з оливкових гілок. Як зазначає Геродот, почувши, що елліни вважають нагородою простий вінок, а не гроші, один зі знатних персів сказав своєму головнокомандувачу: “Проти кого ти ведеш нас у бій? Адже ці люди змагаються не заради грошей, а заради доблесті!”

Найвищий розквіт давньогрецьких Олімпійських ігор і апогей їх слави припав на V ст. до н.е., коли Еліда процвітала і вирізнялася демократичними формами державного устрою.

На Олімпійських іграх давньогрецькі поети оспівували ці свята, атлетичні змагання та їх переможців у віршах і гімнах, а оратори – в промовах. Починаючи з Ігор 84-ї Олімпіади, що відбулися в 444 р. до н.е., в Олімпії проводилися і конкурси мистецтв. Там звучали твори Архілоха, Піндара, Софокла, Сімоніда, мудрі виступи оратора Демосфена, філософів Геракліта, Платона, Діогена тощо. Артисти, оратори, філософи прагнули взяти участь в олімпійських “змаганнях розумів”, а перемогу розглядали як вершину своєї творчості (Соболев, Калинин, 1955).

Олімпійські ігри часів свого розквіту були найбільшими давньогрецькими форумами, значення яких часто виходило за суто спортивні рамки. Кількість учасників античних Олімпійських ігор у часи їх найвищого розквіту (V–IV ст. до н.е.) сягала 300 чоловік, які змагалися в 14 видах змагань (Дэвис, 2013), а глядацька аудиторія в окремих випадках перевищувала 40 тис. осіб. Інтерес численних глядачів до олімпійських змагань визначався виключно високим статусом, який отримували переможці. Вони ставали героями, обранцями богів, а сам успіх – релігійною подією, підношенням богам. Не менш важливим було і те, що Олімпійські ігри були ареною суперництва між містами-полісами. Перемоги

атлетів були предметом гордості, відображенням досягнень міста, засобом гуртування його населення і розвитку почуття єдності.

Нерідко Ігри використовувалися як арена для різних політичних акцій, укладання важливих договорів тощо. Наприклад, на одних з Олімпійських ігор у V ст. до н.е. було укладено “тридцятирічний мир” між Афінами і Спартою.

Під час проведення Олімпійських ігор у 408 р. до н.е. філософ-софіст Георгій Сицилійський засудив угодовську політику Спарти щодо персів.

Багато видних політичних і військових діячів Стародавньої Греції участь у торжествах, присвячених Олімпійським іграм, використовували для зростання свого престижу. Тут же відбувалися і великі торгові угоди між представниками різних країн. А найбагатші люди вважали за честь робити пожертвування на олімпійських змаганнях, тим самим підвищуючи свою популярність.

Серед вражаючих досягнень давньогрецької цивілізації, пов’язаних з Олімпійськими іграми, слід назвати екехірію – традицію, яка забороняла всім



Скульптурний портрет переможця змагань. Бронза. Копія з грецького оригіналу V ст. до н. е. Робота періоду правління Августа

містам-державам воювати в період проведення Ігор, коли кращі спортсмени Стародавньої Греції мирно змагалися в Олімпії. Період загального перемир'я в Елладі, за припущеннями дослідників, тривав близько трьох місяців – час, необхідний для підготовки атлетів до Ігор і участі в змаганнях, подорожі в Олімпію і назад. Цієї традиції намагалися дотримуватися, і під час Ігор вчорашні вороги мирно змагалися за право стати найшвидшим, найсильнішим або найспритнішим серед еллінів (Шебель, 1967).

Не слід переоцінювати значення тимчасового перемир'я, що укладалося на період проведення Олімпійських ігор. По-перше, нерідкими були випадки їх порушення. По-друге, після закінчення Олімпійських ігор війни поновлювалися. Ідею “священного перемир'я”, якій чимало уваги приділяється протягом історії сучасного олімпійського руху, не варто ідеалізувати, а слід розглядати насамперед як приклад чистого гуманізму і фактор виховного характеру.

Варто також зазначити, що ставлення до Олімпійських ігор і змагань атлетів з боку інтелектуальної еліти Стародавньої Греції було далеко не однозначним. Були і противники Ігор. Зокрема, лікарі застерігали молодих людей, кажучи, що надмірні фізичні зусилля під час атлетичної підготовки та участі у спортивних змаганнях можуть призвести до раннього ослаблення і виснаження організму, перш за все юного. А деякі філософи критикували обмеженість виховання атлетів, що завдає шкоди всебічному (особливого інтелектуальному) розвитку людської особистості.

Давньогрецький філософ і поет Ксенофан з Колофона зневажливо ставився до прославлення атлетів, засуджував звичай надавати переможцям Ігор непомірні почесті, хоча заслуги атлетів набагато менш значні, ніж думка філософа, і від досягнень бігунів і списометальників в Олімпії не наповнюються житниці, не багатіють міста. Він говорив: “...той, хто на Олімпійських іграх виходить переможцем у перегонах, скачках і кулачному бою, природно, буде обожнюватися публікою і перетвориться на шанованого громадянина рідного міста. Але все одно він не буде таким гідним, як я. Бо важливішою за силу людей і коней є наша мудрість. Єдине і найсправедливіше, що можна протиставити силі, – наше знання” (Коттерил, 2007).

Евріпід в одному зі своїх творів з обуренням зазначав: “У Греції є погані люди, але жоден з них не може бути гіршим за атлета, бо хоч який би був хороший борець, бігун, метальник диска, кулачний боєць, чим би він міг би бути корисним місту, навіть завоювавши вінок? Чи зможемо ми перемогти ворога з диском у руках? Тільки люди розумні і великі можуть бути удостоєні вінка, а також честі управляти містом” (Еврипід, 1980).

З презирством відгукувалися про атлетів філософ Сократ і один із найвидатніших полководців Стародавньої Греції Епамінонд, який зазначав, що сила потрібна атлетам, а воїнам – спритність.

Однак древні греки звертали мало уваги на подібні висловлювання, які не впливали на популярність атлетики та Олімпійських ігор.

IV ст. до н.е. було відзначено новим розмахом у проведенні Олімпійських ігор, які обумовили, в свою чергу, великі будівельні і реконструктивні роботи на стадіоні та іподромі в Олімпії.

На стадіоні змагання в бігу на один стадій проходилися по біговій доріжці в напрямку зі сходу на захід. А в змаганнях з бігу на два стадії атлети стартували із західного боку бігової доріжки.

Біля бігових доріжок і уздовж глядацьких місць було обладнано кам'яні жолоби: ними надходила вода, якою користувалися атлети і глядачі.

У південній стороні комплексу біля майданчика, призначеного для змагань у боротьбі, було обладнано спеціальні трибуни, що призначалися для елланодиків (суддів змагань).

Серед збережених фрагментів статуй, які колись прикрашали Олімпію, досить характерною для стилю IV ст. до н.е.

є мармурова голова молодого атлета (частина скульптури, створеної невідомим нам скульптором). Скульптор “зобразив юнака, сповненого пристрасним внутрішнім горінням, зобразив на його обличчі патетику боротьби” (Соколов, 1980).

Одним із найдавніших видів спорту в програмах античних Олімпійських ігор був кулачний бій, який вимагав від атлетів не лише неабиякої фізичної сили, а й витримки. Кисті атлетів обертали ремнями, які



Статуя атлета.
Римська копія
з грецького оригіналу
роботи Поліклета
420 р. до н.е.

скріплювали шкіряними кільцями. Оскільки в кулачному бою удари завдавалися по голові суперника, то дуже високою була ймовірність отримання серйозних травм.

З IV ст. до н.е., коли культове, суспільне і громадянське значення змагань Олімпійських ігор поступово почало здавати позиції спортивним інтересам атлетів, кулачні бійці, прагнучи збільшити масу свого тіла (а отже, і силу ударів, що було важливо з огляду на відсутність поділу на вагові категорії), перестали обмежувати себе в їжі. Не випадково Евріпід тоді говорив: "Атлет – раб свого рота і свого шлунка" (Еврипід, 1980).

Грубість і жорстокість кулачних боїв у IV ст. до н.е. наростала, внаслідок чого атлети нерідко отримували в поєдинках серйозні каліцтва, а часом сутички закінчувалися для одного із суперників смертельними наслідками (проте, відповідно до олімпійських правил, у таких випадках переможцем визнавали загиблого атлета).

Олімпійські ігри в елліністичний період

Елліністичний період був складною епохою, в яку у Стародавній Греції відбувалися як війни між державами, так і домовленості між ними (які однак часто не відрізнялися стабільністю).

Поряд із цим елліністичний період багато в чому є епохою взаємозв'язків і взаємообмінів між власне Грецією і Близьким Сходом, а в подальшому – між елліністичним світом і Римом.

Елліни створювали по всьому близькосхідному регіону нові міста, які, вбираючи давньогрецькі традиції і звичаї, в тому числі ті з них, що стосувалися проведення Олімпійських ігор та інших всегрецьких атлетичних змагань, прагнули брати участь у них, а також засновувати власні ігри, в тій чи іншій формі субсидуючи їх учасників у прагненні підвищити статус правителя.

Континентальна Греція в ті часи вже не була єдиним центром грецького світу. Наслідком контактів еллінів з іншими народами стало культурне взаємопроникнення. А те, що на нових завойованих греками територіях засновувалися грецькі, в тому числі й атлетичні, традиції, було для елліністичних царств одним із дієвих засобів культурної експансії.

Проелліністичні зміни, що відбулися в Стародавній Греції в IV ст. до н.е., привели до політичного й економічного переходу від незалежних міст-полісів до великих грецьких царств, що охоплювали всі великі



Борці під час поєдинку.
Чорнофігурна кераміка.
V ст. до н. е.

землі і поширилися на Схід, де тамтешні правителі здійснили подібний перехід набагато раніше. Тому грецькі царі, завойовуючи нові території та настановлюючи там свою владу і вплив, у той самий час запроваджували і ті з близькосхідних традицій, які – для звеличення правителів і їх самоствердження у країні і в навколишньому світі – вимагали, серед решти заходів, і організації пишних видовищ.

У міру розширення території Стародавньої Греції і створення численних полісів у Південній Франції, Північній Африці, чорноморському регіоні зростає соціальна роль атлетики. Вона стала сполучною ланкою колоній з батьківщиною, засобом забезпечення національної ідентичності, культурної та історичної цілісності. Це стимулювало правлячі еліти міст-держав до популяризації атлетики, будівництва гімнасіїв, проведення атлетичних фестивалів, підготовки до участі атлетів в Олімпійських іграх та інших всегрецьких змаганнях.

Олімпійські ігри в елліністичний період стали більш пишною, видовищною подією, використовуваною елліністичними царями як ретельно зрежисована вистава, що має на меті далекосяжні політичні цілі тощо. Атлети також ставали дедалі професійнішими.

Першим серед македонців олімпійським чемпіоном, відомим в історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції, став у IV ст. до н.е. цар Македонії Філіпп II (у змаганнях на колісницях, запряжених четвірками коней).

Давньогрецький історик Геродот вважав підозрілою історію, яка сталася дещо раніше – в V ст. до н.е. – з Александром I (він був царем Македонії з 489 по 454 рр. до н.е.). Справа в тому, що коли Александр I (син царя Македонії Амінти I) захотів змагатися в Олімпії, грецькі опоненти постаралися не

Срібна і золота монети, які знаменують перемогу Філіппа II у кінних змаганнях на Олімпійських іграх в 356 р. до н. е.



допустити цього, стверджуючи, що він не має права на участь в олімпійських змаганнях з причини свого негрецького походження. І тільки коли царю вдалося довести, що він походить від Аргоса, а тому може змагатися в Олімпії, він (імовірно) взяв участь в олімпійських змаганнях з бігу. Цю ситуацію деякі історики вважають одним із відображень етнічної упередженості еллінів проти македонців. У той же час дослідники давньогрецької історії зазначають, що македонський цар Александр I таким чином прагнув зміцнити порядок престолонаслідування вимогою грецького статусу.

Історики також вважають, що македонський цар Аркелаус (Архелай), який правив з 412 по 399 рр. до н. е. і був переможцем у гонках на колісницях (як власник) на Олімпійських та Піфійських іграх, сприяв розвитку еллінської культури в Македонії, для чого запрошував до себе в країну грецьких художників, поетів і драматургів (серед них Евріпіда). Аркелаус заснував театралізований олімпійський фестиваль на честь Зевса і муз, який проводився в Діонеї біля півніжжя гори Олімп і тривав дев'ять днів, і, можливо, включав змагання атлетів.

Всі ці факти свідчать про те, що Філіпп II був уже не першим македонським царем, який використав змагання атлетів і святилища в Олімпії для того, щоб легітимізувати поширення своєї влади на всю Грецію.

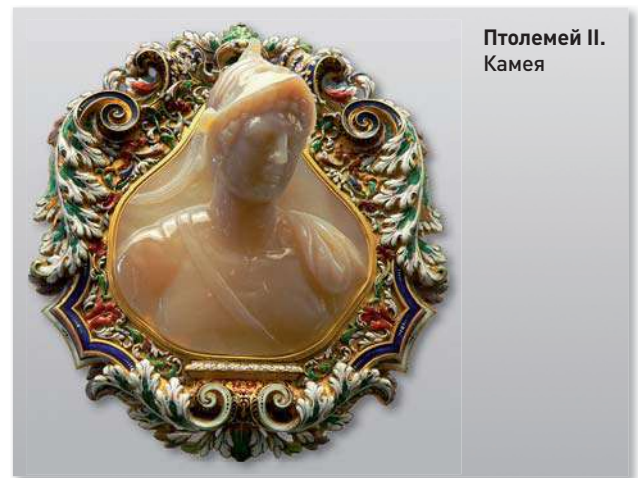
На честь перемоги на Олімпійських іграх Філіпп II наказав випустити золоті і срібні монети, на яких було зображено цю подію (хоча сам македонський цар не керував кіннями на Іграх і невідомо, чи був присутній на тих змаганнях в Олімпії, де виборола першість колісниця, що належала йому).

Варто також зазначити, що коли в 348 р. до н. е. під час священного олімпійського перемир'я маке-

донські війська на шляху до Олімпії захопили і пограбували грецький Фрінон в Афінах, Філіпп II досить швидко відшкодував грекам майнові втрати (додавши до цієї компенсації ще й власні кошти) і вибачився за своїх воїнів (пославшись на їх необізнаність щодо оголошення священного перемир'я), тим самим висловивши повагу до священної Олімпії.

Як уже зазначалося, удругій половині IV ст. до н. е. в Алтісі за велінням Філіппа II було розпочато спорудження Філіппейону. Будівництво цього комплексу було завершено вже за часів правління наступного македонського царя, Александра III. Історики вважають, що Александр Македонський, який був зразком фізичної сили і витривалості, безстрашним воїном і відмінним вершником, міг би стати і великим атлетом. Однак для цього у нього просто не було часу, а головне – не було бажання. Дослідники припускають, що, оскільки вчитель Александра відомий давньогрецький мислитель Арістотель критикував надмірну атлетичну підготовку, то, можливо, і сам Александр зневажав атлетику (втім, далеко не всі згодні з такою точкою зору).

Вважають, що першоджерелом версії про антипатію Александра Македонського до атлетики є деякі з праць давньогрецького письменника Плутарха, який стверджував, ніби юний Александр презирливо ставився до того, що його батько Філіпп II пишався своєю олімпійською перемогою. Коли супутники Александра якось запитали його, чи взяв би він участь у змаганнях з бігу в Олімпії, то почули у відповідь: "Якби царі були моїми суперниками". Александр далі пояснив, що його перемога була б лише перемогою над простими людьми, а програш був би поразкою царя. Як стверджує Плутарх, Александр Македонський брав участь у різних поетичних, драматичних і музичних змаганнях, а також змагався в боях на палицях і в полюванні, проте не був схильний роздавати призи за участь у кулачних боях або в змаганнях з панкратіону.



Птолемей II.
Камея



Колісниця. Картъє Проспер. 1904 р.

У той же час, за твердженнями Плутарха, Александр, який добре знав, коли треба бути глядачем, а коли лідером, тренував себе для того, щоб досягати переваги в битвах.

Коли в Мілеті (грецькому місті на узбережжі Малої Азії) Александр Македонський побачив статуї переможців Олімпійських та Піфійських ігор, він запитав про те, де ж ці атлети були, коли в 494 р. до н.е. Мілет захопили перси.

Хоча, відповідно до праць Плутарха і тих дослідників, які підтримують цю версію, Александр III не любив атлетику, проте він висловлював повагу до атлетів і до атлетичних традицій. Наприклад, коли в 335 р. до н.е. він придушив повстання у Фівах і звелів зрівняти із землею місто, єдиною спорудою, яку пощадив Александр, був будинок олімпіоніка Піндара. У 333 р. до н.е. після битви біля Ісси він помулював колишню довірену особу перського царя Дарія III фіванця Діонісіодоруса, який був олімпійським чемпіоном з пентатлону і в гонках на колісницях. А борця Чаерона, який був чотириразовим переможцем Олімпійських ігор (і двічі чемпіоном Істмійських ігор), Александр зробив тираном Пеллен.

Александр Великий під час завойовницьких походів на Схід дозволяв своїм супутникам і в похідних умовах займатися гімнастичними вправами і проводити атлетичні змагання. Наприклад, Пердікка і Кратерас везли з собою обози, навантажені дрібним піском (яким посипали майданчики в палестрах) і козячими шкурами (для покриття імпровізованої бігової доріжки під час привалів).

Серед тих, хто супроводжував Александра, був Арістонікос із Каристуса – відмінний гравець у м'яч,

якому Афіни дарували громадянство. Як пише Плутарх, Александр роздягався і для розваги грав із Арістонікосом у м'яч.

У 328 р. до н.е. македонський атлет Клітон виграв в Олімпії змагання в спринтерському бігу, що стало першою олімпійською перемогою македонця низького походження. Надалі й інші македонці перемогли на Олімпійських іграх.

Серед скульптур, встановлених в Олімпії, була статуя прудкононого кур'єра Александра – критянина Філонідеса, що пробіг за добу 250-кілометрову відстань із Сикіона в Елліс.

Всі ці та інші приклади свідчать про те, що Александр Македонський продовжував розпочату його батьком політизацію панеллінських ігор та святилищ. Після завершення будівництва Філіппейону Александр видав декрет про вшанування себе божественними почестями.

Хоча Александр Великий ніколи не брав участі в офіційних атлетичних і кінних змаганнях, проте під час військових походів нерідко влаштовував різні ігри, що супроводжувалися музичними конкурсами, забігами зі смолоскипами тощо, часто запрошуючи на ці свята і вищих місцевих сановників.

У 333 р. до н.е. в Солі (Кілікія) Александр організував жертвопринесення на честь Асклепія з парадом військ, забігом факелоносців, атлетичними і музичними іграми. У 332 і 331 рр. до н.е. у Тирі цар провів ігри на честь Геракла-Мелкарта з військово-морським парадом, атлетичними змаганнями і бігом зі смолоскипами. Він також влаштовував у Мемфісі в Єгипті в 332 і 331 рр. до н.е. грецькі атлетичні і музичні ігри на честь Апіса; в 331 р. до н.е. – ігри в Сузах, які включали атлетичні змагання та забіги зі смолоскипами; в 330 р. до н.е. – ігри в Гірканії, а в 329 р. до н.е. – ігри біля річки Танаїс.

Навіть підйом своїх військ на скелю в Согдіані Александр перетворив на змагання: він виділив великий грошовий приз для вручення тим дванадцяти воїнам, які першими зможуть досягти вершини (до речі, з 300 учасників 30 осіб загинули під час підйому).

Під час походу в Індію Александр тричі влаштовував ігри, які включали атлетичні та кінні змагання. Там у 325 р. до н.е. він влаштував великий бенкет. Один із македонських воїнів – Корагос, сп'янівши, викликав на поєдинок афінського атлета Діоксіппоса – чемпіона Олімпійських ігор 336 р. до н.е. в змаганнях з панкратіону. Александр встановив день поєдинку між ними, подивитися який зібралися тисячі людей. Македонець Корагос вийшов на бій у захисних обладунках і зі зброєю, а грек Діоксіппос – оголений, умащений оліями й озброєний однією лише палицею. Як оповідає про цей поєдинок Діодор, атлет Діоксіппос, уникнувши удару зброєю суперника, повалив того на землю і

притиснув шию ногою. Александр був, зрозуміло, засмучений тим, що його македонський воїн програв греку, внаслідок чого Діоксіппос опинився в немилості у царського двору. Пізніше македонці висунули проти Діоксіппоса сфабриковане звинувачення в крадіжці, і він, не витримавши незаслуженої ганьби, наклав на себе руки.

У 324 р. до н.е. у Вавилонії, коли Александр на фестивалі в Екбатані, який включав музичні та атлетичні змагання, спостерігав за забігами хлопчиків, йому повідомили, що його друг Гефестіон помер. Александр вшанував померлого пишними похоронними іграми, в атлетичних і музичних змаганнях яких брали участь три тисячі осіб. Повернувшись з Екбатана у Вавилон, Александр провів там на річці маневри флоту з гонками і врученням призів переможцям.

Коли в 323 р. до н.е. помер сам Александр Великий, і в Екбатані, і в Александрії у пам'ять про нього було проведено грандіозні поминальні ігри.

Надалі в різних містах, заснованих Александром Македонським, його наступники – діадохи – заснували і стали регулярно проводити фестивалі, що включали атлетичні та кінні змагання, а дехто з цих правителів брав участь в Іграх в Олімпії. Серед переможців Олімпійських ігор у кінних змаганнях на колісницях (як їх власник) був засновник династії Птолемеїв – цар Птолемей I, який правив у Єгипті з 304 по 283 рр. до н.е., і цариця Береніка I.

Їхній син і наступний цар, Птолемей II (правив з 283 по 247 рр. до н.е.), заснувавши культ своїх батьків, проводив на їх честь фестиваль, подібний Олімпійським іграм, який проходив раз на чотири роки і включав атлетичні і кінні змагання та музичні конкурси.

Птолемей II разом із дружиною і сестрою були переможцями на Іграх в Олімпії в гонках на колісницях (про що свідчать статуї, встановлені там на честь цих перемог приблизно в 270 р. до н.е.).

Перемоги в олімпійських змаганнях на колісницях (у 268 і 264 рр. до н.е.) здобувала і куртизанка Птолемея I Белістіше.

Один із полководців Ахейського союзу Аратус із Сикіона в середині III ст. до н.е. став переможцем Олімпійських ігор у змаганнях з пентатлону і в гонках на колісницях.

Проте далеко не всі грецькі правителі і полководці елліністичного періоду захоплювалися участю (прямою або опосередкованою) в олімпійських змаганнях. Наприклад, як пише Плутарх, один із полководців Ахейського союзу Філопомен (253–182 рр. до н.е.), хоча і вирізнявся чудовою статурою і мав талант борця, однак ніколи не брав участі в атлетичних змаганнях, оскільки вважав, що це перекреслить його військову кар'єру. Тому він висміював заняття спортом у своїй армії, вважаючи його шкід-



Кубок Птолемея.
Дворучна чаша
з цільного
шматка онікса
з різьбленням
за типом камеї

ливим, таким, що не приносить користі для фізичної підготовки воїнів.

Програма Олімпійських ігор в елліністичний період розширилася, щоб догодити вподобанням правлячих осіб, які надавали перевагу кінним гонкам на колісницях.

Згодом на Олімпійських іграх було пом'якшено критерії допуску до участі в них: це право надавалося вже не тільки грекам за походженням, а й будькому, хто володів грецькою мовою. Це спричинило до змін у демографічному представництві учасників Ігор. Як ілюстрацію до тодішніх тенденцій у цій сфері, що породжують неоднозначні ситуації, наведемо поєдинок, що відбувся в 216 р. до н.е. в Олімпії, між відомим грецьким кулачним бійцем Клейтомахосом з Тебесу і його суперником з Єгипту Арістонікосом. Переміг у цьому поєдинку Арістонікос. І коли натовп захоплено вітав переможця, Клейтомахос дорікнув глядачам у тому, що вони підтримували не його, котрий воював на славу Греції, а Арістонікоса, підготовленого в Єгипті й надісланого звідти царем Птолемеєм IV.

У 200 р. до н.е. до програми Олімпійських ігор було включено змагання з панкратіону серед хлопчиків. Першим переможцем у них став Фадімос з Єгипту.

Ці приклади показують, що хоча в елліністичний період більшість атлетів, які змагаються на Іграх в Олімпії, були греками, проте коло учасників поступово розширювалося й урізноманітнювалося за етнічним походженням. У змаганнях почали брати участь атлети з Малої Азії, Африки (Єгипет) і низки інших регіонів.

Піфійські, Немейські, Істмійські та інші ігри в Стародавній Греції

Крім Олімпійських ігор, у Стародавній Греції проводилися й інші спортивні свята з атлетичними змаганнями. Хоча вони і поступалися за своїми масштабами Іграм в Олімпії, проте також були величними і значущими подіями в житті Еллади.

Серед тих Ігор, відомості про які дійшли до наших днів, найбільш популярними були Піфійські (в Дельфах), Немейські та Істмійські, що мали всегрецький характер. У них брали участь представники багатьох полісів. Ці ігри вписувалися в чотирирічний цикл, кульмінацією якого були Олімпійські ігри. Всі ігри відрізнялися складною програмою, яка включала атлетичні змагання, змагання музик і співаків, виступи філософів, молитви, ходи, жертвопринесення і бенкети. Ігри проводилися в релігійних святилищах на честь богів.

Атлетичні змагання в місцях проведення Піфійських, Немейських і Істмійських ігор проводилися задовго до того, як почався офіційний відлік їх історії. Спочатку вони мали характер місцевих поховальних обрядів, що проводилися для вшанування героїв і видатних особистостей, чиї могили ставали центром, навколо якого розвивалося святилище. Саме з культом померлих було пов'язано

проведення місцевих ігор. Згодом, після навали дорійців, поховальний аспект таких ігор поступово зник, і вони еволюціонували, відображаючи ідеали древніх греків, які прагнули гармонійного поєднання в людині фізичної і моральної досконалості (Andronicos, 1992).

Історики вважають, що популярність цих Ігор обумовлювалася як географічним положенням святилищ у Дельфах, Немеї та Істмії, так і політичним і економічним становищем місць, обраних для проведення Ігор, а також тих полісів, які їх підтримували.

Священні місця, в яких проводилися всегрецькі ігри, мали три найважливіших споруди: храм на честь бога – для молитов; стадіон – для атлетичних змагань; театр – для музичних, поетичних і драматичних змагань. Спочатку храм, театр і стадіон знаходилися в безпосередній близькості один від одного. Надалі із зростанням популярності Ігор і набуттям ними загальногрецького характеру місця проведення змагань і супутні об'єкти (стадіони, палестри, роздягальні, лазні тощо) стали відокремлюватися від священних місць (Andronicos, 1992).



Дельфійська жриця (Піфія). Кольєр Джон Малер. 1891 р.



Аполлон у гостях у німф. Жирардон Франсуа. 1666–1673 рр.

* * *

Піфійські ігри. У Стародавній Греції ці ігри були другими за значущістю (після Олімпійських) загальноеллінськими іграми. Проводилися вони в Дельфах – давньогрецькому місті в південно-східній Фокіді, що розташовувалася на відстані близько 9,5 км від північного узбережжя Коринфської затоки на південно-західному схилі гори Парнас.

У VII–VI ст. до н. е. Дельфи стали відігравати роль загальногрецького святилища з храмом і оракулом Аполлона. Дельфійський оракул, який мав найвищий авторитет у грецькому світі, пророкував і в релігійній, і в політичній сферах. Від імені бога відповіді на звернення до дельфійського оракула давала жриця Аполлона піфія у віршованій або прозовій формі (Курциус, 1883).

Дельфи в свідомості греків сприймалися як духовна столиця еллінського світу, свого роду “спільне вогнище Еллади”.

Піфійські ігри, які виражали почуття належності греків до однієї нації, стали проводити в Дельфах з початку VI ст. до н. е. Існує міф, згідно з яким Піфійські ігри заснував Аполлон на тому місці, де він убив грізного дракона Піфона. Про особливий зв'язок Піфійських ігор з культом Аполлона свідчить і те, що спочатку до їх програми входили мусичеські (від грецького *musika*), тобто музичні, змагання – виступи музикантів і співаків, оскільки Аполлон вважався покровителем муз. Спершу проводилися лише змагання зі співу під акомпанемент кіфари (давньогрецького струнного щипкового музичного інструменту на кшталт ліри). Пізніше до програми було включено інші художні та атлетичні змагання, а також кінні змагання на колісницях і верхову їзду.

Спочатку Піфійські ігри проводилися кожні вісім років, а з 586 р. до н. е. вони стали проходити раз на чотири роки. Історики встановили, що в пам'ять про полеглих в одній з воєн між грецькими містами вперше в 586 р. до н. е. поблизу Дельф відбулися змагання на колісницях. Саме з 586 р. до н. е. почався відлік чотириріч-піфіад. З 582 р. до н. е. ці місцеві торжества в Дельфах перетворилися на загальногрецькі.

Музичні змагання Піфійських ігор проводилися у відкритому театрі міста Дельфи. Кінні змагання проходили на рівнині поблизу сусіднього міста Крісса. А для атлетичних змагань був призначений стадіон у Дельфах, розташований на схилі гори. Цей стадіон, який досить добре зберігся до нашого часу, був зведений з місцевого вапняку в V ст. до н. е., мав розміри 178 x 25–28 м. З північного боку стадіон по всій довжині облямовують дванадцять рядів кам'яних лав метрової ширини, призначених для глядачів, а в центрі розташовувалися крісла для почесних гостей. Лави для глядачів було встановлено і вздовж південної частини стадіону.

До наших днів дійшли вази із зображеннями змагань у Дельфах. На одній з них давньогрецький художник Софілос зобразив кінні змагання та глядачів, що бурхливо реагують на перебіг змагань між учасниками Піфійських ігор. Учасники під впливом спартанських звичаїв виступали в змаганнях голими.

Під час проведення Піфійських ігор оголошувалося священне перемир'я. У місто Дельфи стікалися численні дари. Нагородою переможцям Піфійських ігор спочатку були яблука, а згодом – вінки з гілок лаврового дерева.

Однак із часом вплив Дельф став слабшати. У 80-ті роки I ст. до н. е. місто і храм пограбували фракійські племена, але до кінця I ст. до н. е. святилище у Дельфах було відновлене.

Піфійські ігри проводилися і в часи Римської Греції. Однак у той період вони, як і Олімпійські ігри, зазнали істотних змін.

Останні Піфійські ігри було проведено в 394 р. н. е. Надалі через заборону культу Аполлона і закриття храму в Дельфах вони були заборонені відповідно до указу римського імператора Феодосія I.

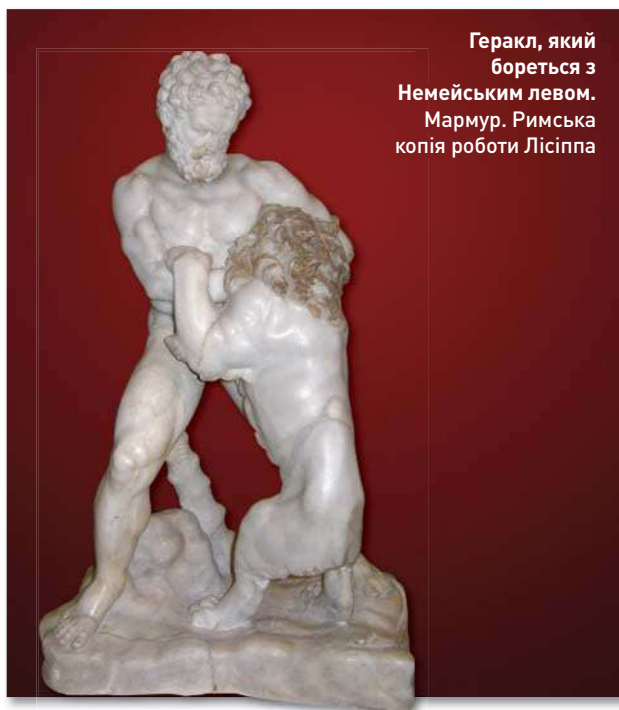
* * *

Немейські ігри. Ці ігри, як і Олімпійські, проводилися на честь бога Зевса в Немеї – місті, розташованому в північно-східній частині півострова Пелопоннес, за 25 км на північний захід від Коринфа.

Згідно з легендою, Немейські ігри стали проводити на честь одного з подвигів Геракла – перемоги над немейським левом, що наводив жах на місцевих жителів. Відповідно до іншої версії, їх проводили в пам'ять про Офельта – молодого сина царя, убитого



Змагання співаків під акомпанемент флейти під час Піфійських ігор. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). VI ст. до н. е.



Геракл, який бореться з Немейським левом. Мармур. Римська копія роботи Лісіппа

змією. Проте історики вважають, що в основі запровадження Немейських ігор лежало святкування падіння тиранії Орфагоридів у Сикіоні.

Перші Немейські ігри відбулися в 573 р. до н. е. У подальшому їх проводили кожні два роки: через рік після Олімпійських ігор (у другий рік олімпійського чотириріччя) і за рік до наступних Олімпійських ігор (у четвертий рік олімпійського чотириріччя).

Спочатку управління Немейськими іграми здійснювало місто Клеон. А після того, як у 450 р. до н. е. воно був завойоване іншим грецьким містом – Аргосом, останнє стало керувати проведенням Немейських ігор.

Під час археологічних розкопок у Немеї було виявлено залишки спортивних споруд, у тому числі стадіону (з трибунами для великої кількості глядачів), а також фундаменти лазень, плавального басейну, численних заїжджих дворів і трактирів.

До програми Немейських ігор входили біг на один стадій, метання диска, метання списа, боротьба, кулачний бій, стрільба з лука, пентатлон, панкратіон, кінні перегони на колісницях. Переможцем Немейських ігор у змаганнях на колісницях був навіть афінський полководець Алквіад.

Переможців нагороджували вінками, звитими з листя селери з Аргоса.

Організатори Немейських ігор неодноразово намагалися домогтися дотримання миру в Елладі під час їх проведення. Однак, хоча такий порядок і був прийнятий, мир неодноразово порушувався – особливо спартанцями.

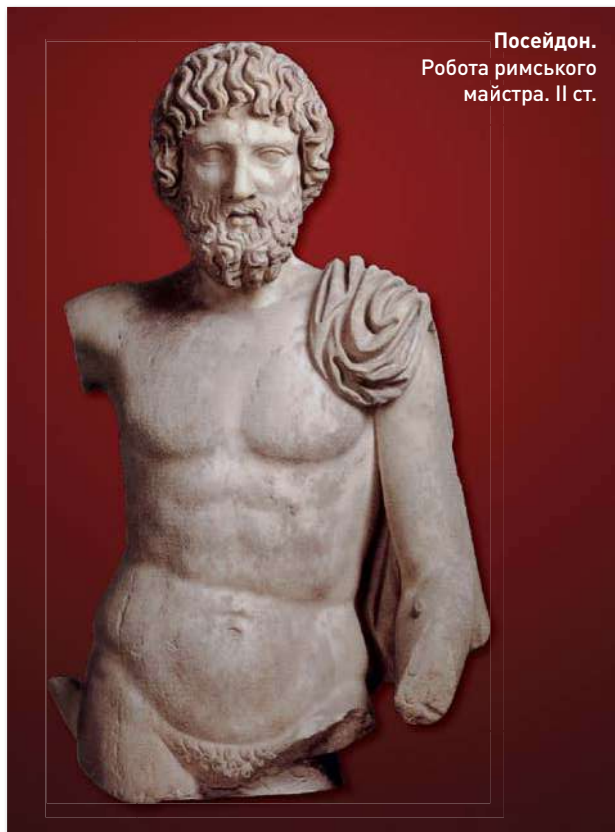
Істмійські ігри. Ці ігри були організовані на честь бога Посейдона – володаря морів. У переказі, що оповідає про зародження Ігор ще у доісторичні часи, стверджується, що Ігри в Істмі (так у Стародавній Греції іменувався Коринфський перешийок, що з'єднує півострів Пелопоннес з іншою частиною країни) бог Посейдон уперше провів у пам'ять про Мелікерта, що потонув у морі. Іншим переказом заснування Істмійських ігор приписується Тесею.

Однак, як вважають історики, насправді Істмійські ігри виникли (або, принаймні, набули загальногрецького значення) після того, як у Коринфі було повалено (582 р. до н. е.) тиранію Кіпселідів. Починаючи з 572 р. до н. е., ігри проводилися раз на два роки навесні в сосновому гаю (в перший і третій роки кожної Олімпіади).

Коринф, поблизу якого відбувалися Істмійські ігри, був у ті часи багатим і впливовим містом. Тому Ігри завжди проводилися пишно і приваблювали безліч народу.

Керували проведенням Ігор коринфяни, проте афіняни мали там почесне головування. Елейцям на ці Ігри доступ було закрито.

На час проведення Істмійських ігор проголошувалося священне перемир'я.



Посейдон. Робота римського майстра. II ст.



Посейдон, покровитель міста, з тризубом (срібна монета Посейдонії, грецького міста на півночі Італії). VI ст. до н. е.

До програми входили різні атлетичні змагання – біг, боротьба, кулачний бій, пентатлон, панкратіон, кінні скачки і гонки на колісницях. До цього пізніше (вже в імператорські часи) додалися музичні змагання (виступи флейтистів і кіфаретів). До програми Ігор входили також конкурси з живопису та письма.

Переможців Істмійських ігор нагороджували вінками із соснових гілок. Як і олімпіоніків (переможців Олімпійських ігор), тих, хто перемагав на Істмійських іграх, оспівували давньогрецькі поети, насамперед Піндар і Вакліхід (V ст. до н. е.).

З 228 р. до н. е. в Істмійських іграх стали брати участь не лише греки, а й римляни. Іноді траплялося, що під час урочистостей привселюдно оголошували важливі рішення. Наприклад, у 196 р. до н. е., після другої Македонської війни, римський полководець Тит Квінкцій Фламіній сповістив через глашатая про надання грецьким містам автономії, а в 67 р. н. е. за наказом римського імператора Нерона під час Істмійських ігор було проголошено право жителів Греції надалі не платити жодних державних податей.

Із зростанням популярності таких усегрецьких святкувань, як Олімпійські, Піфійські, Немейські та Істмійські ігри, удосконалювалися і заходи безпеки на шляхах, що ведуть до місць їх проведення, облаштовувалися дороги – з тим, щоб вони були доступними не тільки для паломників та інших окремих пішоходів, а й для делегацій, які прямують на колісницях, наповнених багатими дарами і священним начинням. Наявність хороших доріг набула суттєвого значення тоді, коли на Іграх стали проводити змагання колісниць (що було особливо важливо для розташованих у гірській місцевості Дельф, де проводилися Піфійські ігри). Поступово виникли священні шляхи, які вели на всегрецькі святкування; дороги для пішоходів поєднувалися зі спеціально прокладеними коліями для колісниць. Кожна держава в межах своїх територій мала будувати дороги і мости і підтримувати їх у належному стані, забезпечувати якнайшвидше просування подорожніх і їх безпеку. Пограбування на дорогах вважалися найтяжчими злочинами.

Основні всегрецькі ігри проходили з чіткою циклічністю. Причому їх строки були узгоджені, що можна проілюструвати таким прикладом:

Ігри Олімпіади (літо) – 460 р. до н. е.;
Немейські ігри (літо) – 459 р. до н. е.;
Істмійські ігри (весна) – 458 р. до н. е.;
Піфійські ігри (літо) – 458 р. до н. е.;
Немейські ігри (літо) – 457 р. до н. е.;
Істмійські ігри (весна) – 456 р. до н. е.;
Ігри Олімпіади (літо) – 456 р. до н. е.

Кожен еллін був на всегрецьких урочистостях бажаним гостем, він міг взяти участь в атлетичних змаганнях, якщо тільки не заплямував себе провинною – вбивством, святотатством, ухиленням від захисту свого народу тощо. Слід зазначити, що далеко не всі з древніх греків витримували перевірку, що влаштовувалася суворими і невідкупними жерцями. Наприклад, одного разу вони не допустили до участі в олімпійських урочистостях правителя Сиракуз Гірона, що заплямував свою честь тим, що відмовився від участі в спільній боротьбі греків проти персів.

Траплялися на всегрецьких Іграх і негожі спроби окремих осіб привернути до себе увагу й здобути популярність, використовуючи для цього скандали, шахрайські вчинки і цинічні витівки. Наприклад, в історію олімпійських свят увійшов вчинок Мінекрата (лікаря з Сиракуз), який, перш ніж приступити до лікування своїх пацієнтів, брав з них зобов'язання – постійно супроводжувати його в Олімпії. І ось в один із днів здивовані греки стали свідками небаченого видовища – ходи божественного кортежу олімпійців, перед яким йшов Зевс у пурпуровій мантиї, із золотим вінком на голові і зі скипетром у руці, а за ним – численні боги і герої, в тому числі Аполлон, Гермес, Асклепій, Геракл тощо (з властивими їм атрибутами). Як виявилось, цими рядженими були Мінекрат зі своїми пацієнтами (Гиро, 1913).

Крім вже згадуваних чотирьох усегрецьких змагань (Олімпійських, Піфійських, Немейських та Істмійських ігор), у Стародавній Греції проводилися й інші ігри – на честь загальноеллінських або місцевих богів. Зміст од давньогрецького поета Піндара дозволяє дійти висновку, що подібні ігри проходили не лише в таких великих містах, як Афіни, Спарта, а й навіть у маленьких грецьких полісах, де організовувалися власні змагання.

Різноманітні еллінські фестивали відрізнялися розмаїтістю своїх програм і широкими категоріями призів. Найбільшою з таких подій були Панафінейські ігри, що проводилися в Афінах на честь покрови

вительки міста-держави Афіни-Паллади. З 566 р. до н. е. ці ігри проводилися на третій рік кожної Олімпіади і включали атлетичні і музичні змагання. Особливістю цих ігор, як і решти всегрецьких, був відкритий характер – у змаганнях мали право брати участь всі елліни. У програмі Панафінейських ігор, крім атлетичних, кінних і музичних агонів, були нічна хода, урочиста процесія на Акрополь, змагання кораблів, жертвопринесення. Панафінейські ігри являли собою безліч атлетичних, драматичних, музичних змагань, що ілюстрували дух і спосіб життя древніх греків.

Почесною нагородою Панафінейських ігор був священний вінок. Основними нагородами для переможців атлетичних і кінних агонів були амфори, наповнені оливковою олією зі священних маслин Афіни. Згідно з переказами, Афіна під час суперечки з Посейдоном подарувала місту оливку, яка з часом розрослася в священний оливковий гай. Налита в спеціальні амфори олія давала переможцям заступництво самої богині (Гвоздева, 2018). Переможці музичних змагань та інших агонів отримували золоті вінки, грошові призи, тварин, зброю, вази.

На відміну від Олімпійських ігор, нагороди отримували й учасники, які посіли друге місце, а в музичних конкурсах нагороджували всіх учасників групи, що перемогла.

Панафінейські ігри набули популярності, яка дозволила їм претендувати на загальногрецьке значення. Це призвело до зменшення зв'язку Афін з Олімпійськими іграми, зменшення ролі олімпіоніків у суспільному житті. Під час правління Перікла Великі Панафінеї стали головним державним святом Афінського морського союзу і символом єдності Афін і їх численних союзників, набули рис загальногрецьких. Однак явно виражений військовий аспект, характерний для цих Ігор, що відрізняв їх від Олімпійських ігор як подій мирного співіснування, дозволив їм набути статусу Панеллінських Ігор (Гвоздева, 2013).

У численних еллінських фестивалях, що включали спортивні події, місцеві звичаї і традиції природно поєднувалися з правилами та особливостями організації і проведення Олімпійських та інших панеллінських Ігор, що знаходило відображення в програмах змагань, заохоченні і вшануванні переможців. Так, у 278 р. до н. е. Етолійською лігою було засновано Сотерійський фестиваль, музичні змагання якого декларувалися як подібні до Піфійських ігор, а гімнастичні і кінні змагання – як подібні до Немейських. Переможці отримували нагороди, подібні до тих, які вручалися переможцям панеллінських Ігор – лаврові вінки, почесні у вигляді встановлення статуй і виконання гімнів, які прославляли їх заслуги, матеріальні цінності. Наприклад,

на Іграх на честь Аполлона в Північному Причорномор'ї як призи вручали розписні вази; в Херсонесі, Олівії, Борисфені в гімнасіях, де проводилися Ігри, встановлювали статуї переможців (Буличова, 2013). Ці відомості, отримані з численних епіграфічних та археологічних даних, є свідченням прагнення громадян окремих еллінських міст до збереження традицій далекої метрополії, подолання політичного й етнічного опору поширенню цих традицій в сферах фізичної та військової підготовки, використання атлетики в способі життя (Новиков, 2013).

Олімпійські ігри, як і решта найбільших всегрецьких спортивних свят (Немейські, Дельфійські, Піфійські ігри) принципово відрізнялися від безлічі інших популярних змагань, які проводилися в різних полісах. Велика частина атлетичних змагань була прискорена в місцевих громадах, їх програма будувалася з урахуванням місцевих звичаїв і традицій, а спортсмени рідко переміщалися на великі відстані в пошуках конкурентів.

В Іграх, що проводилися в численних полісах, широко використовували досягнення загальноеллінських Ігор. Таким чином, місцеві Ігри були засобом розвитку національного самоусвідомлення та цивілізаційної єдності греків та, одночасно, збереження традицій і культурних особливостей різних міст-держав, своєрідною демонстрацією досягнень давньогрецької цивілізації, переваги греків над сусідніми варварськими народами.



Фіала з зображенням юнака, який приносить жертву вином. Червонофігурна кераміка. Приблизно 480 р. до н. е.

Розділ 9

Види атлетичних змагань у програмах давньогрецьких Олімпійських ігор

На Іграх перших тринадцяти Олімпіад (776–728 рр. до н. е.) греки змагалися тільки в бігу на коротку дистанцію, яка становила один стадій. На Іграх 14-ї Олімпіади (724 р. до н. е.) в програму було додано біг на два стадії, який отримав найменування діаулос. Починаючи з 15-х Ігор введено біг на довгі дистанції, протяжність яких становила 8, а потім 10, 12 і 24 стадії (доліхос).

У 708 р. до н. е. програма Олімпійських ігор поповнилася пентатлоном, який складався зі стрибків, бігу, метання диска, метання списа або дротика і боротьби. Стрибали греки в довжину з гирями з олова. З 688 р. до н. е. до програми змагань було включено кулачний бій, що вимагав особливих навичок. І лише вісім років по тому з'явилися такі добре знайомі героям Гомера змагання на колісницях, запряжених четвіркою коней. У середині VII ст. до н. е. програма змагань поповнилася панкратіоном – боротьбою, в якій дозволялися будь-які прийоми.

У 632 р. до н. е. на Ігри допустили молодь, організувавши для неї змагання з бігу і боротьби, а згодом і кулачні бої. В середині VI ст. до н. е. стали практикувати гонки воїнів у повному озброєнні, яке пізніше обмежили лише щитом.

У міру розвитку Олімпійських ігор у Стародавній Греції їх програма постійно змінювалася, переважно в бік розширення. Однак деякі види змагань з тих чи інших причин усувалися.

Ось як описує розвиток програми Ігор Олімпіад з моменту їх офіційного відліку Павсаній у книзі "Еліда 2":

"З того часу, як пішов безперервний рахунок і почався запис по олімпіадах, було призначено нагороди за біг, і першу перемогу здобув елєєць Коройб. Але зображення Коройба в Олімпії немає, і могила його – за межами Еліди. Пізніше, в 14-ту олімпіаду,

додався подвійний біг туди і назад; Гіпен із Піси отримав за подвійний біг вінок з дикої маслини. У наступну олімпіаду додався довгий біг (24 стадії), і перемогу здобув лакедемонянин Аканф. Під час 18-ї олімпіади згадали про пентатл і боротьбу; і в першому змаганні здобув перемогу Лампіс, а перемога в боротьбі дісталася Еврібату; вони обидва були теж лакедемоняни. У 23-тю олімпіаду додали змагання в кулачному бою; перемогу здобув Омонаст зі Смирни, яка була тоді включена в Іонію. У 25-ту олімпіаду додали біг на повній запряжці коней (четвіркою), і переможцем на такій колісниці було проголошено фіванця Пагонду. Через вісім олімпіад після цього вони взяли ще змагання в панкратії і скачки верхи на конях, першим прийшов кінь Кравсіда з Краннона у Фессалії, а з виступаючих у панкратії переміг Лігдаміс із Сиракуз. Йому було поставлено надгробний пам'ятник у Сиракузах, біля каменоломень. Чи мав Лігдаміс зріст і силу, подібні



Діадумен.

Римська копія з грецького оригіналу роботи Поліклета 440–430 рр. до н. е.

до фіванського Геракла, – я особисто цього не знаю, але так стверджують сиракузяни. Що стосується змагання хлопчиків, то про це немає згадки в давніших звичаях, але його ввели самі елейці, бо воно їм сподобалося. У 37-му олімпіаду було введено для хлопчиків змагання в бігу і боротьбі, і лакедемонянин Гіппосфен здобув перемогу в боротьбі, а в бігу переміг елеєць Полінік. У 41-шу олімпіаду викликали хлопчиків на кулачний бій, і тих, хто виступав, здолав Філет із Сибариса. Біг гоплітів¹ з важкою зброєю був визнаний у 65-ту олімпіаду, як мені здається, заради заохочення у військових вправах; серед бігунів зі щитами першим переможцем був герець Дамарет. Скачка, так званий синорид, на колісниці, запряженій двома дорослими кіньми, була введена в 93-тю олімпіаду, і переможцем був елеєць Евагор. У 99-ту олімпіаду вирішено було ввести змагання на колісницях, запряжених молодими кіньми; переможний вінок у цьому змаганні здобув лакедемонянин Сибаріад. Згодом додали до синорида з запряжкою лошат і скачки на лошатах; у синориді була, кажуть, проголошена переможницею Белістіха з приморської Македонії, а в стрибку на лошатах – лікієць Тлеподем; останній у 131-шу олімпіаду, а перемога в синориді Белістіхи² була трьома олімпіадами раніше. У 145-ту олімпіаду було введено панкратій для хлопчиків; переміг еолянин Федім з міста Тродаді.

Але, з іншого боку, деякі змагання в Олімпії було скасовано, бо елейці вирішили їх більше не влаштовувати. Так, пентатл для хлопчиків був введений в 38-му олімпіаду, а потім, коли вінок з дикої маслини отримав спартанець Евтелід, елейці не захотіли, щоб у подальшому влаштовувалися пентатли для хлопчиків. Що стосується бігу апени³ і кальпи⁴, то перший був введений в 70-ту олімпіаду, а кальпа – в наступну. У 84-ту олімпіаду було оголошено щодо обох постанову, що в подальшому не буде ні кальпи, ні бігу апени. Коли вони були вперше запроваджені, то в апені здобув перемогу фессалієць Ферсій, а ахеєць Патек з Діми – в кальпі. Ця остання полягає в стрибку на кобилах; наприкінці змагання вершники, зіскочивши з них, біжать поряд із кіньми, тримаючись за вуздечку, як у мій час, роблять так звані анабати⁵; в анабатів і учасників бігу кальпи різниця в тому, що вони носять різні значки і їздять на конях замість кобил. Що стосується апени, то в ній немає

¹ Важкоозброєні піші воїни

² В кінних змаганнях переможцями визнавалися не наїзники, а власники (або власниці) коней

³ Колісниця, запряжена мулами

⁴ Скачка, поєднана з бігом наїзника

⁵ Вершники, озброєні великим щитом та списом. Сидять на конях, опустивши ноги в один бік, щоб у будь-який момент можна було зіскочити на землю



Кінні змагання. Оголені вершники шалено скачуть на своїх конях. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). V ст. до н. е.

нічого давнього, ні будь-якої особливої краси, і, крім того, з давніх-давен у елейців накладено прокляття на мулів і рішуче заборонено, щоб в їхній країні водилася ця тварина; апена – це та сама синорида, тільки запряжена мулами замість коней”.

Вивчення програм Олімпійських ігор Стародавньої Греції неминуче приводить нас до праць античних письменників, які творили в II і III ст. – Флавія Філострата II (Філострата Старшого) і його онука Флавія Філострата IV (Філострата Молодшого). У двох творах цих письменників, які прийнято називати “Картини” Філострата Старшого і “Картини” Філострата Молодшого, міститься безліч відомостей про грецьку атлетику, Олімпію і Олімпійські ігри, види спорту в програмах Олімпійських ігор тощо.

Перш за все слід зазначити, що в “Картинах” Філостратів Олімпія названа найкращим місцем в Елладі, а Олімпійські ігри – найкращим, що є в Олімпії. Письменники докладно зупиняються на різних



Гонка на колісниці, запряженій мулами. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). VI ст. до н. е.



Юний вершник.
II ст. до н. е.

видах атлетики – кінних змаганнях, різних видах єдиноборств – боротьбі, кулачному бою, панкратіоні. Описують інші види змагань, елементи організації Олімпійських ігор, суддівства змагань, особливості місць змагань.

У цих творах відображено багато особливостей змагань. Наприклад, учасникам змагань у панкратіоні заборонялося кусатися і дряпатися, проте високо цінувалося вміння так стиснути суперника, щоб він здався.

Оповідують Філострати й про суддівство. Згідно з традицією, на Олімпійських іграх до 580 р. до н. е. суддя був тільки один, у 580–480 рр. до н. е. суддів було двоє, в 480–472 рр. до н. е. – дев'ять, а потім – десять, і вони стали називатися “гелландиками” (“судді еллінів”). До 580 р. до н. е. посади суддів були спадковими, а потім їх обирали за жеребом серед громадян елейської громади, судді одягалися в пурпурні шати і носили вінок на голові.

У своїх “Картинах” письменники згадують про всі види змагань програми Олімпійських ігор. Особливо детально описують найпрестижніші кінні змагання – перегони колісниць, запряжених четвіркою або двійкою коней, змагання колісниць, запряжених мулами, скачки на молодих і дорослих конях тощо. Велику увагу в картинах “Атлант”, “Антей”, “Геракл серед пігмеїв” Філострата Старшого і картинах “Геракл і Ахелой”, “Гіацинт” Філострата Молодшого приділено змаганням борців. Поряд зі згадками про такі змагання наводяться докладні описи поєдинків їх учасників. В “Арріхіоні” і “Еротах” Філострат Старший зазначає, що панкратіон є найяскравішим і найвидовищнішим видом змагань, детально описує технічні прийоми, показує всі небезпеки цього виду. В деталях описує драматичний поєдинок двічі олім-

піоніка Арріхіона зі своїм противником. У фіналі сутички противник Арріхіона зумів його задушити, але в цей момент Арріхіон зламав йому палець. Від нестерпного болю противник здався, а Арріхіон помер. Судді посмертно присудили Арріхіону перемогу, прикрасивши вінком його тіло (Гвоздева, 2016).

У “Картинах” Філостратів приділено увагу спортивним спорудам і поведінці глядачів. Наприклад, опис іпподрома наводиться в “Пелопсі”, “Островах”, “Болотах”; майданчиків для боротьби – в “Арріхіоні”; перекатів для дискоболів – у “Гіацинті” тощо. Активна поведінка глядачів, їх реакції на успішні виступи, порушення правил описуються в картинах “Арріхіон”, “Ерот”, “Геракл і Ахелой”.

Олімпійські ігри, інші всегрецькі змагання, Панафінейські ігри знайшли відображення і в давньогрецькій драматургії. У трагедіях Софокла, Евріпіда, Есхіла, комедіях Арістофана змальовано події цих ігор, що належать як до сакральної, так і до спортивної частини свят. Наприклад, у комедії Арістофана “Хмари” основною інтригою стали кінні змагання – гонки на колісницях, змагання військових колісниць, стрибки на військових конях, метання списа під час скачок тощо (Гвоздева, 2018).

Грецька атлетика, програми Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань були тісно пов'язані з військовою підготовкою громадян. На зв'язок змісту підготовки і виступів атлетів з важливими для військових дій навичками звертали увагу Платон, Ксенофонт та інші видатні діячі давньогрецького світу. Цей зв'язок багаторазово підтверджувався на практиці, коли атлети виявляли свою майстерність у бойовій практиці.

Змагання з плавання до програм Олімпійських ігор не входили. Однак серед древніх греків були відомі чудові плавці. Фізична підготовка атлетів включала в себе і плавання, як про це свідчить Лукіан. Герой його діалогу “Лексіфан, або Краснобай”, хизуючись на кожному кроці новоутвореними словами, розповідає про відвідини гімнасії:

“Цей зайнявся руколамом, той – горлохвотом штурхобочним, третій, жирно намастившись, зловчився, четвертий важкою калиткою махав, а п'ятий, нажменивши свинцевих голишків, гремками рукокидав їх. Потім, потершись і захребтивши один одного, попустувавши в гімнасії, ми з Філіппом у гарячій ванні мокли і вийшли геть, а інші шкереберть задельфініли в холодну купіль і плавали навколо з пронозливістю чудовою!” (Лукиан, 1935).

Коротко охарактеризуємо основні види змагань, які входили до програми Олімпійських ігор.

Біг

Змагання проводилися на спеціальному майданчику певної довжини, вимірюваної в стадіях, щоб бігуни могли розвинути швидкість, і достатньої ширини – для участі багатьох атлетів.

Згодом стадією стали іменувати сам майданчик. Стадії (майданчики) зазвичай розташовувалися на схилах гір (для кращого перегляду змагань глядачами) в Олімпії і Дельфах або між двох пагорбів.

Лінії старту і фінішу позначали борознами або чим-небудь іншим. Тільки пізніше (не раніше IV ст. до н. е.) ці лінії почали позначати мармуровими плитами і вони стали постійними. Стартові місця розділяли стовпчиками, до яких прикріплювали палиці, які піднімали і опускали. До їх кінців прив'язували мотузки, що йшли до стартера. За сигналом стартер різко опускав мотузки, палиці одночасно падали – і атлети починали бігти (Palaeologos, 1982). По прямій вони пробігали один стадій, після розвороту бігли в зворотному напрямку – і так всю змагальну дистанцію.

Існували різні види забігів: на один стадій, на два стадії, на 8–24 стадіїв, біг озброєних атлетів на 2–4 стадії.

Уже в стародавній Олімпії існувала система жеребкування спортсменів. Спочатку вони брали участь у відбіркових турах, переможці яких виступали у фінальних забігах.

Використовувалася також норма, згідно з якою відомі атлети звільнялися від участі в першому турі.

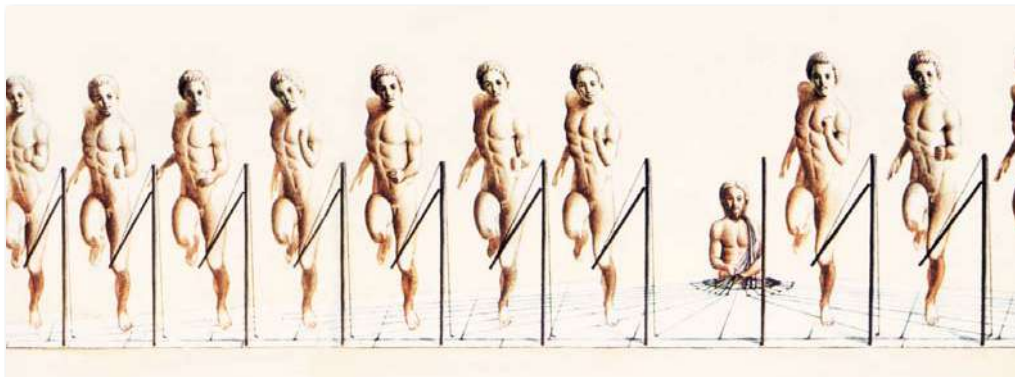
Перед змаганнями бігуни розташовувалися на арені, і глашатай представляв публіці кожного з них. Відомих спортсменів, особливо переможців попередніх Олімпійських ігор або інших усерецьких змагань, глядачі бурхливо вітали. Потім виносили вазу Зевса – великий кубок зі срібла, в якому лежали дерев'яні картки з різними літерами алфавіту. Спортсмени діставали картки і по команді глашатая займали місце на старті відповідно до букви.



Гіпій – біг на середні дистанції. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 480–470 р. до н. е.

Ефективність старту забезпечувалася мармуровими плитами з заглибленнями, розташованими вздовж лінії старту. У ці заглиблення спортсмен ставив ступні босих ніг і займав передстартове положення, багато в чому схоже на те, яке займають сучасні бігуни на довгі дистанції. Лінії бігу для кожного атлета визначалися розмежувальними стовпами, розташованими на лініях старту і фінішу, що допомагало вибрати правильний напрямок бігу (Durantez, 1975).

Порушників правил змагань суворо карали. Це відбувалося в тих випадках, коли спортсмени починали біг до сигналу судді, а також у разі порушень на дистанції, які не були рідкістю. На це звертав увагу філософ і письменник-сатирик Лукіан, розрізняючи змагальний біг хорошого і поганого спортсмена: «Дивіться на те, як він біжить по стадіону між спортсменами, які змагаються за перемогу в бігу. Він може бігти після того, як бар'єр впав перед ним, не думає більше ні про що, як кинутися на бігову доріжку; нічого більше не привертає його уваги, і він тільки чекає перемоги від своєї великої швидкості, не намагаючись завдати шкоди своїм суперникам, здійснюючи якийсь маневр проти них. Але поганий спортсмен, нездатний здобути перемогу



Система старту, яку застосовували в змаганнях з бігу. Реконструкція К. Іліакіса (Vanhove D., 1992)



Змагання в бігу на один стадій. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). IV ст. до н. е.

і втративши надію обігнати, він застосовує в змаганні невірні методи. Він думає тільки про те, щоб зупинити суперника, перешкодити йому, штовхнути і змусити впасти суперника, переконаний, якщо він не буде діяти так, перемога ніколи не буде належати йому”.

Для занять бігом насамперед відбирали юнаків, які захоплювалися полюванням або були пастухами, оскільки їх спосіб життя розвивав якості, необхідні для бігунів. Однак розроблена система підготовки бігунів давала можливість займатися цим видом спорту й іншим юнакам.

Зображення бігунів на античних амфорах і вазах переконливо свідчать про те, що бігуни суттєво різнилися особливостями статури і технікою бігу. Це свідчить про наявність спеціалізації атлетів, які виступали на різних дистанціях.

Метання диска

Метання диска як класичний вид змагань було дуже популярне в Стародавній Греції вже задовго до включення його в програму Олімпійських ігор. Гомер згадує про змагання з метання диска, які організував ще Ахілл на честь загиблого Патрокла.

Незважаючи на те що метання диска було видом змагань, які не мають прямого зв'язку з військовою або трудовою практикою, воно не тільки користувалося великою популярністю у глядачів, а й привертало увагу багатьох відомих скульпторів і художників, що присвятили дискоболам чимало своїх творів, з яких особливо слід виділити знамениту роботу давньогрецького скульптора Мирона (V ст. до н. е.).



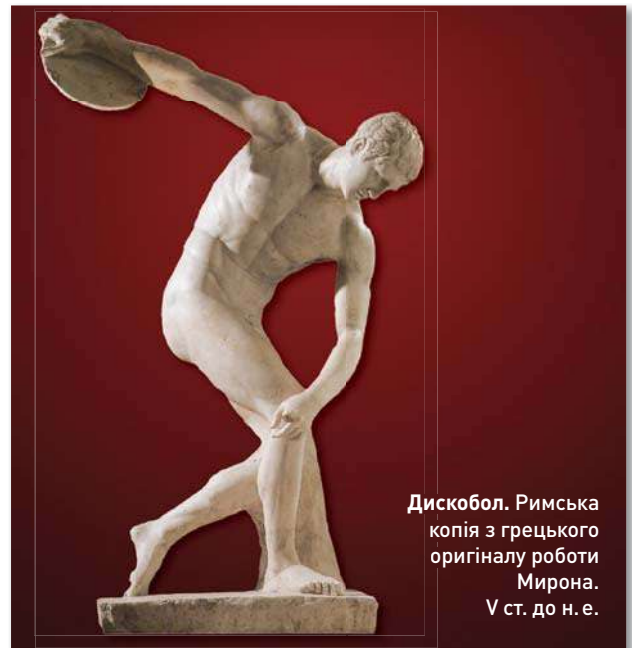
Метальник диска. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 450 р. до н. е.



Метальник диска. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису), 490 р. до н. е.

Метання диска було як окремим видом змагань, так і входило в п'ятиборство. Кращі дискоболи вирізнялися високим рівнем сили і гнучкості, досконалою технічною майстерністю.

Згідно з історичними даними, круглий двоопуклий диск спочатку виготовлявся з каменю, а в подальшому – зі свинцю або різних сплавів. Диски суттєво різнилися як за діаметром, так і за вагою – від 16,5 до 34 см і від 1,3 до 5,7 кг. Зразок, знайдений у середині XX ст. німецькими археологами, був діаметром 32 см і вагою 6,63 кг.



Дискобол. Римська копія з грецького оригіналу роботи Мирона. V ст. до н. е.

Як вважають дослідники, різні розміри і вага дисків були обумовлені їх використанням різними категоріями спортсменів: юні і менш кваліфіковані спортсмени використовували легші диски. Дуже важкі диски застосовувалися як засіб спеціальної силової підготовки, а в змаганнях найімовірніше використовувалися диски, маса яких не перевищувала 4 кг (Durantez, 1975).

Особливістю техніки метання диска античних атлетів, на відміну від техніки сучасних дискоболів, була відсутність обертальних рухів тіла, що сприяють розвитку великої відцентрової сили. Кидок здійснювався після кількох пробних махових рухів, під час стабільного положення ніг, про що свідчать роботи художників і скульпторів.

Стрибки у довжину

Інформація, що дійшла до нас, свідчить про те, що з усіх видів спортивних стрибків у давньогрецьких Іграх Олімпіад використовувався лише один вид, а саме стрибки в довжину з розбігу.

Майданчик для розгону мав довжину близько 50 футів і завершувався поперечною балкою для відштовхування, за якою розташовувалася яма для приземлення, наповнена матеріалом, який використовувався для набивання матраців і страхував атлетів від травм.

Особливістю стрибків у давнину, що відрізняє їх від сучасних, було використання альтерів – своєрідних снарядів, що нагадують гантелі, які спортсмен тримав у руках під час розбігу, відштовхування, польоту і приземлення. Деякі зображення свідчать про те, що під час польоту атлети кидали ці обтяження. Греки, мабуть, вважали, що використання цих снарядів, маса яких коливалася від 1,6 до 4,6 кг,



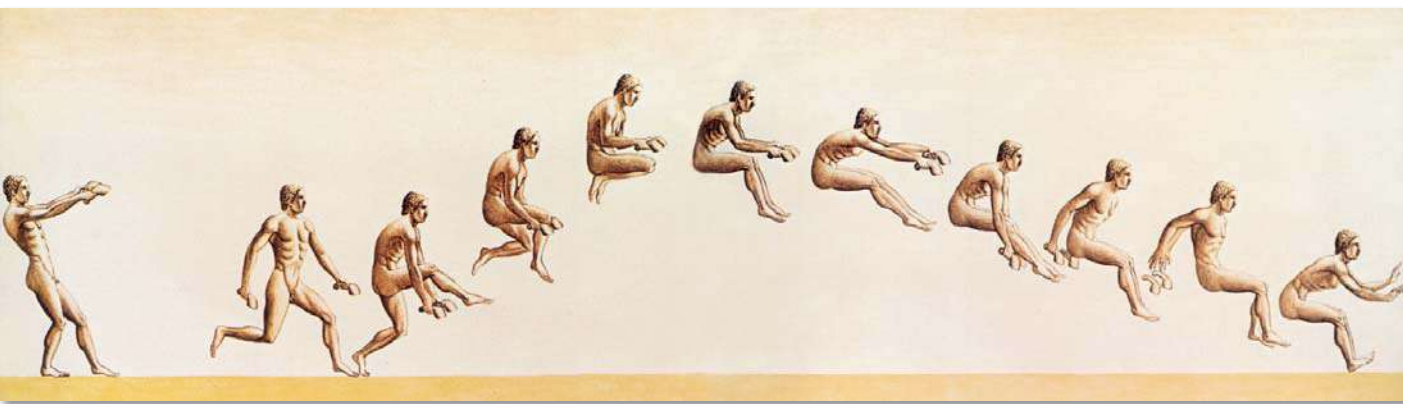
Кам'яна гиря спартанця Акматіда масою 4,63 кг, яку використовували для стрибків у довжину. 550 р. до н. е.

підвищує ефективність тренування і сприяє дальності стрибка. Стародавні обтяження виготовляли з каменю, а більш пізні відливали з бронзи. Вони мали різну форму – круглі з рукояткою, у вигляді підкови тощо.

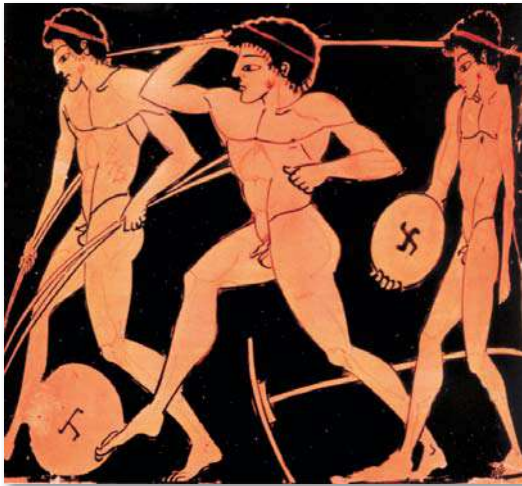
Сучасні дослідники витратили чимало зусиль, щоб експериментально визначити ефективність стрибків з цими обтяженнями.

Було вивчено різні конструкції таких гантелеподібних гир, залежність їх маси від маси тіла стрибкуна, можливість використання обтяжень як засобу силової підготовки. Особлива увага приділялася вивченню впливу обтяжень на траєкторію стрибка і швидкість польоту тіла, на дальність стрибка і здатність спортсмена до збереження рівноваги. Однак ці дослідження не дали вірогідних результатів, які могли б підтвердити або спростувати думку таких мислителів, як Арістотель і Філострат, які вважали, що ці гантелі дозволяли атлету зберігати рівновагу під час польоту і приземлення, давали можливість використовувати більш ефективну техніку для збільшення довжини стрибка (Арістотель, 1983).

До нашого часу залишаються загадками відомості давньогрецьких хронікерів, згідно з якими на Іграх 29-ї Олімпіади Хіоніс з Лаконії здійснив рекордний стрибок, який, у перерахунку на сучасні



Техніка стрибка в довжину з гирями. Реконструкція К. Іліакіса (Vanhove D., 1992)



Метальник списа. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 500 р. до н. е.



Метальник списа в фінальній стадії кидка. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 420 р. до н. е.

міри довжини, становив 52 фути – 16,66 м. Ще більше вражає результат, показаний на одних зі змагань в Олімпії іншим давньогрецьким атлетом – Файллосом, чий стрибок у довжину досяг 55 футів, що відповідало 16,31 м. Як зазначає С. Durantez (1975), видима невідповідність між цими двома записами пояснюється тим, що розмір олімпійського фути (32,045 см), яким вимірювали стрибок Хіоніса, був більшим, ніж солоніко-аттійський фут (29 см), яким вимірювали стрибок Файллоса.

Хоч як би там було, проте обидва згадані вище результати видаються неймовірними для стрибків у довжину. Мимоволі виникає питання: невже античні атлети-стрибуни були настільки сильнішими за сучасних легкоатлетів, що спеціалізуються на стрибках у довжину? Адже легендарний стрибок американця Роберта Бімона, який переміг у 1968 р. на Іграх XIX Олімпіади в Мехіко, дорівнював 8 м 90 см, а нинішній світовий рекорд у цьому виді легкоатлетичних змагань, що належить американському спортсменові Майклу Пауеллу, – 8 м 95 см.

Історики спорту витратили багато сил і часу в спробах пояснити цей феномен. Одні з них намагалися пояснити це фантастичними фізичними можливостями древніх греків, але це бачиться абсолютно неправдоподібним; інші – допущеними під час здійсненої вже в далекі роки обробки старовинних рукописів помилками, визначити наявність яких нині вже неможливо через втрату оригіналів; треті – умисною вигадкою.

Однак найбільш переконливою видається четверта версія, згідно з якою цей стрибок був потрійним, що може бути цілком реальним. Це пояснення є найбільш вірогідним у зв'язку з тим, що обидва атлети, згадані вище – реальні люди, які брали участь в Олімпійських іграх (Glader, 1978).

Метання списа

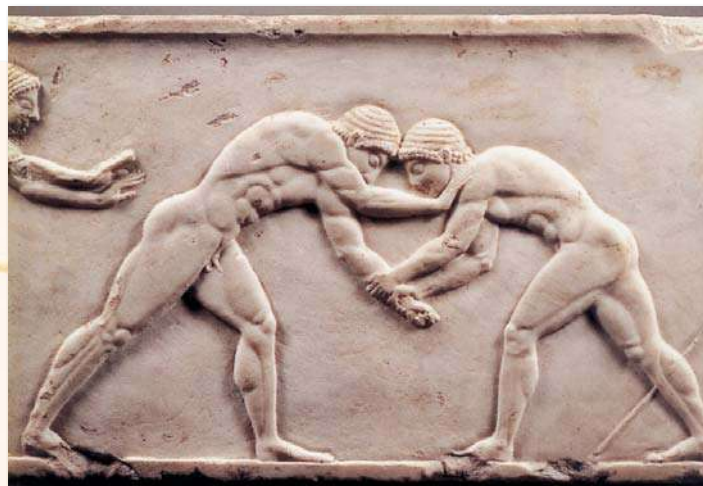
Метання списа – вид змагань, навички в якому були безпосередньо пов'язані з життям людей, особливо воїнів і мисливців. Зазвичай проводилися змагання за двома видами метання списа: на відстань і в ціль. Метання списа на відстань проводилося частіше і було одним із видів п'ятиборства.



Бронзовий диск з вигравіюваним зображенням списометальника. Метання списа на відстань (на відміну від метання спису в ціль) було частиною п'ятиборства. V ст. до н. е.



**Пристосування
для метання списа.**
Малюнок К. Іліакіса
(Vanhove D., 1992)



Надгробна плита із зображенням атлетів, які борються.
510 р. до н. е.

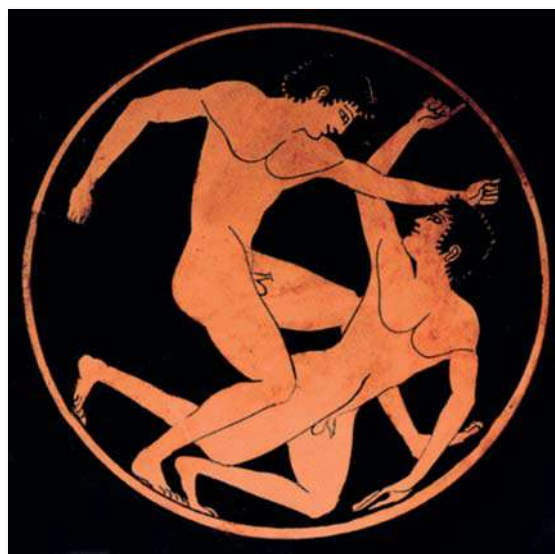
Спис був дерев'яним, завдовжки в людський зріст, загостреним спереду, але більш легким, ніж спис воїна. На нього надягали залізний наконечник, аби центр ваги зміщувався на передню частину, що помітно впливало на швидкість польоту і точність потрапляння в ціль. Для збільшення дальності польоту використовували спеціальне пристосування. До центральної частини древка закріплювали шкіряну стрічку з петлею на кінці, в яку списометальник вставляв вказівний і середній пальці, утримуючи древко трьома іншими пальцями. Використання ремня суттєво збільшувало амплітуду руху під час кидка і дальність польоту списа. Зазначене пристосування не було грецьким винаходом і раніше використовувалося в бойових діях етрусками і самнітами (Glader, 1978).

Метанню списа передував короткий розбіг. Застосовувана тоді техніка метання представлена на численних малюнках на амфорах і вазах. Про особливості техніки метання списа оповідає давньогрецький письменник та історик Ксенофонт (близько 430 р. до н. е. – 355 або 354 р. до н. е.): "Щойно схоплено спис, необхідно повернути тіло в лівий бік, а потім нахилити вправо назад. Різко струснути стегнами, кинути спис, його вістря спрямувати трохи вгору. Таким чином, кидок набуває великої сили, сприяє тому, щоб спис досяг більшої дистанції і мав більшу можливість потрапляння в ціль. Все залежить від того, чи вдасться надати правильний напрямок зброї" (Ксенофонт, 1996).

Змагання з метання списа найімовірніше проводилися на тому ж майданчику, на якому проводилися і змагання з бігу, а лінія старту на біговій доріжці служила позначкою, від якої мало здійснюватися метання.

Боротьба

Боротьба – один із найдавніших і найпопулярніших видів спорту, доказом чого є безліч творів живопису і скульптури, в яких відображено різноманітні сцени, характерні для поєдинків борців. Еволюція техніки і тактики боротьби, а також велика кількість історичних пам'яток (малюнків, барельєфів, скульптур), що відображають розвиток цього виду спорту, зобов'язані Олімпійським іграм.



Сцена боротьби. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 520–510 рр. до н. е.

Борцівська схватка.
Бронза. II–I ст.
до н. е.



У програмі Олімпійських ігор боротьба зафіксована з 708 р. до н. е., а першим переможцем став житель Спарти Еврібат. У 632 р. до н. е. до програми введено змагання серед юних атлетів, першим переможцем яких також став спартанець Гіппосфен.

Тривала історія Олімпійських ігор забезпечила розвиток двох видів боротьби. Перший з них передбачав боротьбу в стійці; шляхом різних захватів і кидків борець прагнув кинути суперника на землю; після трьох успішних кидків фіксувалася перемога. Другий вид передбачав боротьбу як у стійці, так і на землі; переможцем тут ставав борець, який тричі притискав спину суперника до землі й утримував його в цьому положенні.

Поєднання обох видів боротьби було характерно для неї як одного з видів п'ятиборства.

Уже в ті далекі часи техніка боротьби була різноманітною і ефективною. Різні захвати, прийоми і контрприйоми на шиї, руках і торсі, всілякі підніжки й удавані дії були добре відомі учасникам Олімпійських ігор. Больові прийоми, удари руками і ногами заборонялися.

Поєдинки борців зазвичай проводилися в центрі стадіону на спеціально відведеному майданчику, який перекопували і поливали водою. Перед поєдинками борці змащували свої тіла олією, що робило їх слизькими і незручними для проведення суперником захватів і прийомів.

Порядок поєдинків визначався за результатами жеребкування, який проводився приблизно за такою ж схемою, як і жеребкування для учасників змагань з бігу. Поділу атлетів за ваговими категоріями не було; атлет, тричі повалений на землю, оголошувався таким, що програв.

Двобої не обмежувалися в часі, і в разі відносної рівності сил вони могли тривати дуже довго, до повного виснаження сил одного з суперників.

Протягом історії Олімпійських ігор давнини зміни в боротьбі відбувалися, на жаль, не в кращий бік. Малюнки та скульптури початкового періоду Ігор показують борців як пропорційно складених, гнучких, швидких атлетів, з еластичною мускулатурою, що володіють різною технікою і тактикою, мають високу роботоздатність, схильні до несподіваних і ефективних дій. Це було ставленням греків до боротьби як до найвищого прояву агональності, особливого виду мистецтва, що вирізняється винахідливістю, красою, витонченістю, несподіваними й ефективними діями.

На межі тисячоліть, у міру наближення нашої ери, боротьба набувала зовсім іншого характеру і ставала справою малорухливих людей величезної сили, з великою масою тіла і мускулатури, нездатних до ефективних, яскравих і різноманітних дій, а таких, що приборкували суперників грубою силою.

Кулачний бій

Кулачний бій як провісник сучасного боксу був популярний ще в критський і мікенський періоди історії Стародавньої Греції, про що свідчать барельєфи і твори живопису, які дійшли до нас. Наприклад, три з чотирьох груп фігур, зображених на знаменитій вазі Ахія Тріада мікенського періоду, займаються кулачним боєм.



Підготовка атлета до кулачного бою.
Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). V ст. до н. е.



Під час змагань учасники обмотували руки смужками з твердої шкіри, які захищали кулаки. Малюнок К. Іліакіса (Vanhove D., 1992)

Піндар пов'язує винахід його з ім'ям Тесея – античного героя, який прославився багатьма подвигами. Покровителем кулачного бою вважали Аполлона, який переміг у кулачному бою бога війни Ареса.

До програми Олімпійських ігор кулачний бій найімовірніше був уведений у 688 р. до н.е. (23-тя Олімпіада) і відразу набув величезної популярності. У 622 р. до н.е. на 37-й Олімпіаді з'явилися змагання юних атлетів. Вагові категорії були відсутні – і всі учасники незалежно від їх статури і маси тіла виступали в одній групі. Це швидко спричинило до того, що в поєдинках стали брати участь високі на зріст атлети з великою м'язовою масою, які мали величезну силу. Однак греки особливо шанували кулачний бій ігрового плану з ефективним захистом, високою маневреністю і різноманітною технікою. Тому нерідко переможцями ставали атлети, які не вирізнялися великою силою і доброю статурою, проте володіли досконалою і різноманітною технікою, тактикою і мали високу роботоздатність, що дозволяло їм ухилятися від потужних ударів сильніших суперників, поступово виснажуючи їх і змушуючи визнати поразку в результаті крайнього виснаження сил.

Техніка ведення кулачного бою була такою. Перед поєдинком атлети намотували на руки шкіряні стрічки для фіксації променево-зап'ясткових суглобів і пальців. Такими стрічками послуговувалися до V ст. до н.е.

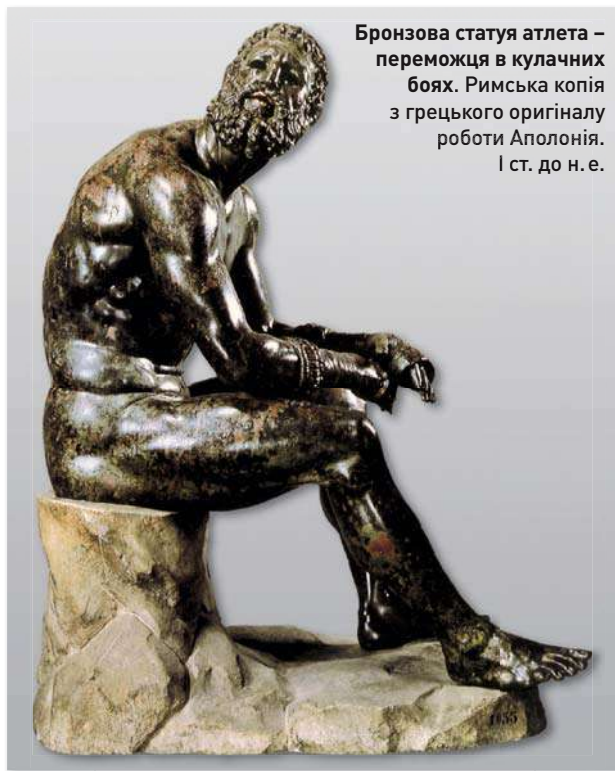
У IV ст. до н.е. з'явилася "рукавичка", що являла собою заздалегідь згорнуті за формою кисті стрічки.

За часів Римської імперії (II ст. до н.е.) конструкцію рукавички було змінено. Її зміцнювали залізом і свинцем.

Залежно від того, якими рукавичками користувалися атлети, змінювалися техніка і стиль бою. Так, м'які рукавички вимагали гнучкості, спритності, доброї техніки; під час використання обтяжених рукавичок основна увага приділялася захисту і силі ударів.

На відміну від сучасного боксу, в стародавньому кулачному бою не було обмеження тривалості поєдинку. Атлети билися доти, поки один із них не непритомнів або не визнавав своєї поразки, піднявши один або два пальці. Іноді суддя міг призначити короткочасний відпочинок.

Якщо суддя сумнівався у визначенні переможця, то він приймав рішення, згідно з яким по черзі завдавалася серія ударів по противнику, що нерухомо стоїть. Черговість завдання ударів визначалася жеребкуванням. Атлет, що витримав удари, ставав переможцем. Досить часто такі змагання закінчувалися трагічно.



Бронзова статуя атлета – переможця в кулачних боях. Римська копія з грецького оригіналу роботи Аполонія. I ст. до н.е.

Правилами кулачного бою заборонялося застосовувати прийоми боротьби, завдавати ударів нижче пояса, використовувати рукавички, виготовлені зі свинячої шкіри (більш грубої), а також захищати голову боксера шматками товстої шкіри (амфотідес) від ударів під час змагань (прототип нинішніх боксерських шоломів). Під час тренування такі засоби захисту дозволялися.

Видатний фахівець у галузі історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції Конрадо Дурантез (Durantez, 1975) зазначає, що популярність і висока конкуренція в цьому виді змагань швидко привели до того, що підготовка спортсменів характеризувалася високою ефективністю і стала справою фахівців. Вона вимагала значно більших зусиль і відрзнялася в якісному відношенні від підготовки в інших видах змагань. Уже в ті роки було розроблено велику кількість ефективних атакуючих і захисних дій, різні варіанти тактики, широко використовувалися різні технічні засоби – мішки, захисні шкіряні накладки для захисту голови, пов'язки для захисту рук.

У зв'язку з високою майстерністю кулачних бійців і небезпекою поєдинків, що часто завершувалися тяжкими травмами, а іноді й фатально, атлети, тренери, масажисти, лікарі та інші обслуговуючі фахівці стали вимагати грошової винагороди, цілком справедливо вважаючи, що вінок із гілки оливкового дерева не відповідає специфіці виду спорту. Особливо гостро це питання постало в пізній олімпійський період і за часів Римської Греції, коли кулачний бій став особливо жорстоким і небезпечним, а в моду увійшли реміні з товстої і жорсткої шкіри, оснащені металевими вістрями. Ремінями обмотувалися кисті, перетворюючи їх на небез-



Поєдинок кулачних бійців. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 335 р. до н. е.

печну зброю. В результаті античний бокс перейшов у фазу, що передувала епосі професійного спорту, який, можна сказати, і породив бокс.

Змагання з кулачного бою проводилися на спеціально виділеному майданчику в центрі стадіону, з тим щоб глядачам було зручно спостерігати за поєдинком.

Слід зазначити, що цей вид спорту в різні епохи – за часів класичної Стародавньої Греції і часів Римської Греції – мав свої особливості. У Стародавній Греції особливою популярністю користувалися бійці, які послуговувалися естетично привабливою і різноманітною технікою, вигравали поєдинки без жорстоких сцен і важких ударів. Наприклад, захоплення викликали Меланком із Карії, Клемонд з Астіпалей, Іппомас з Еліди, які досягали перемог за рахунок швидкості, спритності, високої техніки й ефективної тактики, практично не отримуючи серйозних пошкоджень і змушуючи суперників визнати поразку внаслідок крайнього виснаження (Павсаний, 1887–1889). Навпаки, гігант Глаукос із Крісто (зростом 215 см), який здобував перемогу за рахунок страшних ударів зверху вниз по голові суперника, був не популярним. У Римській Греції розвитку набув примітивний силовий кулачний бій, у якому результат поєдинків вирішувався важкими ударами, а атлети отримували травми і каліцтва (Durantez, 1975).



Пакратіоністи. Римська копія з грецького оригіналу. II ст.

Змагання з пакратіону були двох видів: орто – стоячи і като – коли атлети продовжували поєдинок на землі



Панкратіон. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 520 р. до н. е.

Панкратіон

Панкратіон (панкратій) – давньогрецький вид змагань, що поєднував боротьбу і кулачний бій. Заснування приписувалося Гераклові, який, згідно зі згадками Філострата Старшого, став переможцем у цьому змішаному виді змагань на поховальних іграх на честь царя Абдера. За допомогою прийомів панкратіону Геракл здолав немейського лева.

Панкратіон характеризувався певними правилами: атлети рукавичок не надягали, дозволялося використовувати всі прийоми, що застосовуються як в боротьбі, так і в кулачному бою. Однак були й заборони: не можна було кусати і дряпати суперника, завдавати пальцями удари в очі, ніс і рот. Дозволялися удари кулаками, ногами, колінами, ліктями, будь-які кидки, викручування суглобів, задущливі прийоми тощо.

У цьому виді спорту не було розподілу на вагові категорії, проте змагання проводилися окремо для юнаків і для дорослих.

Тривалість поєдинків обмежувалася. Вони завершувалися, коли один із суперників не міг продовжувати сутичку або добровільно визнавав свою поразку.

До програми ігор Олімпіад панкратіон уперше увійшов у 648 р. до н. е. (33-тя Олімпіада). Переможцем став житель Сиракуз Лігдамід, який був дуже високим на зріст і мав небачену силу. Як зазначає Павсаній, Лігдаміда порівнювали з великим міфічним героєм Гераклом, прославляючи таким чином першого переможця Олімпійських ігор.

Цей вид спорту, що не відрізнявся ні історичними коренями, ні традиціями, є давнім попередником сучасних боїв без правил.

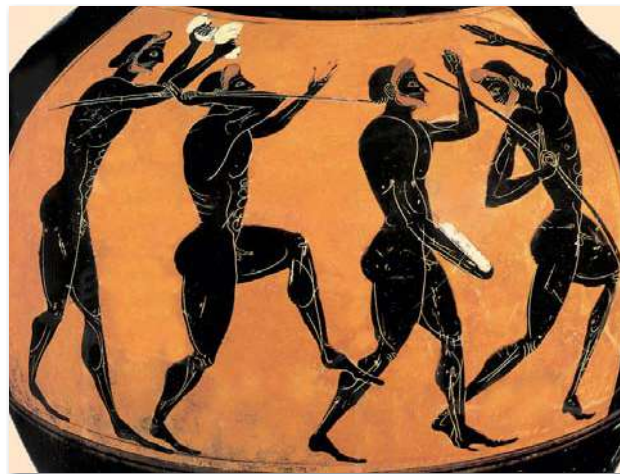
Поєдинки в панкратіоні характеризувалися жорстокістю і лютістю, дикістю і відсутністю естетики. Цьому сприяли й умови проведення сутичок – на земляних майданчиках, политих водою, що призводило до падіння супротивників, які продовжували бій, борсаючись у багнюці. Ці риси панкратіону надавали йому специфічності, не характерної для інших видів спорту. Завдяки цьому панкратіон став привабливим для глядачів Стародавньої Греції в період її занепаду і кризи в останні три століття до н. е., а також для глядачів Римської Греції, духовний світ якої істотно відрізнявся від духовного світу класичного періоду.

Нелюдяність цього виду змагань обумовлювала його неприйняття багатьма людьми. Давньогрецький історик Плутарх зазначав, що в змаганнях з панкратіону зазвичай брали участь грубі, люті й неосвічені люди – вихідці з Аркадії, Тесалії та інших відсталіх районів Стародавньої Греції, в яких суворі умови життя перешкоджали освіті, духовному та інтелектуальному розвитку (Плутарх, 1987).

Пентатлон

Пентатлон (п'ятиборство) – змагання, переможець у яких визначається за результатами участі в п'яти дисциплінах – стрибках, метанні диска, бігу, метанні списа, боротьбі.

Різноманітність видів змагань вимагала від п'ятиборця всебічної фізичної підготовленості і володіння технікою різних видів спорту, що досягалось лише тривалим і наполегливим тренуван-



Атлети, які займаються пентатлоном: стрибун у довжину, метальники списа і диска. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). VI ст. до н. е.



Останньою з дисциплін пентатлону була боротьба між двома атлетами, які показали найкращі результати в чотирьох попередніх випробуваннях. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 525 р. до н. е.

ням. Особливу популярність цьому виду змагань приносила його прикладна спрямованість, тому що п'ятиборці в разі війни виявлялися найбільш підготовленими бійцями.

До появи пентатлону в програмі Ігор Олімпіад всі окремі види змагань, включені в п'ятиборство, були добре відомими й існували як самостійні види спорту.

До сьогодні серед істориків точаться дискусії про точну дату, коли п'ятиборство вперше увійшло до програми Ігор Олімпіад. Найімовірніше воно з'явилося на Іграх 18-ї Олімпіади в 708 р. до н. е., а першим переможцем у цьому виді спорту став Лампіс із Лаконії.

Нез'ясованим залишається питання про перелік видів змагань, що становили програму пентатлону. Більшість дослідників сходяться на думці, що до програми цього виду спорту входили зазначені вище п'ять видів змагань. Однак є автори, які стверджують, що в програмі не було змагань з метання списа, а були змагання в кулачному бою або панкратіоні. Відповіді однозначно на це питання

складно, оскільки багато відомостей є неповними і суперечливими і з них не зрозуміло, про які Ігри йдеться. Цілком імовірно, що на Олімпійських іграх програма включала одні види змагань, а в інших Іграх могли бути зміни.

Не зрозуміло, якою була послідовність проведення змагань з різних видів спорту. Дослідники одностайні лише в тому, що останнім видом змагань була боротьба як найважчий і найвиснажливіший вид спорту. Якби змагання борців проводилися на початку програми пентатлону, то важка втома позначилася б на естетичності і результатах виступів у решті дисциплін п'ятиборства. Для всіх інших видів змагань пентатлону стародавні автори, враховуючи Софокла і Платона, наводять різну послідовність. Одні автори вважають, що першими були стрибки, інші – біг.

Остаточо не з'ясовано, як визначали переможця. Відомо, що переможець у пентатлоні повинен був здобути перемогу не менше ніж у трьох видах, обов'язково враховуючи боротьбу.

Деякі автори (зокрема, укладач книги "Стародавня Греція" М. Менгі (2004)) стверджують, що останньою з дисциплін п'ятиборства була боротьба між двома атлетами, які показали найкращі результати в попередніх чотирьох випробуваннях (тобто змаганнях у раніше проведених дисциплінах пентатлону).

Кінні змагання

Кінні змагання в Стародавній Греції були пристрасною вищих верств суспільства, обов'язковою частиною виховання молоді. Володіння породистими кінями, розкішними колісницями було аре-



Реконструкція іподрому в Олімпії. Зліва Галерея Агнаптоса і стартові ворота. Складна стартова система, винайдена Клеойтасом, давала можливість всім колісницям і коням стартувати одночасно. Реконструкція К. Іліакіса (Vanhove D., 1992)



Голова коня.
Фрагмент мармурової
статуї. 250 р.

ною суперництва грецької знаті. Звідси й особливий інтерес до різних видів кінних змагань, недоступних для широкого загалу суспільства.

Елітарність кінного спорту визначалася ще й тим, що за перемогу в змаганнях нагороджувалися господарі коней і колісниць, а не наїзники і візники, яким, на відміну від інших видів спорту, відводилася технічна роль.

Змагання проводилися у двох видах спорту. Одним із них був біг коней (верхова їзда), а іншим – біг колісниць. Колісниця являла собою низько розташовану платформу з двома колесами. Найбільшою популярністю користувалися два види колісниць – з двома кіньми (римська двоколісна) і з чотирма кіньми (квадрига). Коней запрягали по одному або по два з кожного боку колісниць.

Першими до програми Олімпійських ігор (680 р. до н.е.) увійшли кінні змагання квадриг. Пізніше (648 р. до н.е.) її було розширено верховою їздою. Надалі з'явилися гонки римських колісниць, запряжених кіньми, гонки квадриг і римських колісниць, запряжених лошатами, а також змагання возів, запряжених мулами.

Були в програмі ігор також своєрідні гонки, у яких біг коней поєднувався з бігом наїзників, які на останньому повороті повинні були зістрибнути на землю і завершати дистанцію бігом за керованими ними кіньми.

Немає абсолютно достовірних даних про довжину дистанцій для кінних змагань.

Існують різні описи кінних змагань із зазначенням кількості поворотів навколо дорожніх стовпів, розташованих на іподромі. З цих описів випливає, що довжина дистанції становила приблизно 4,5 км. Проте є підстави вважати, що проводилися гонки і на дистанції удвічі більшої довжини.

Оскільки від іподрому, що функціонував у давньогрецькій Олімпії, до наших часів не збереглося нічого, отримати якісь уявлення про нього допомагають здебільшого поетичні описи давньогрецьких письменників (головним чином, Павсанія і Піндара).

Відомо, що іподром, на якому проводилися кінні змагання давньогрецьких Олімпійських ігор, розташовувався на рівнині – між околицями стадіону і берегом річки Алфей.

У центрі іподрому стояли два дорожні стовпи (межові знаки), відстань між якими становила два стадії (384,56 м). Межовий знак, який стояв зі східного боку, позначав старт змагань, а межовий знак із західного боку – або фініш (якщо змагання проводилося на дистанції в два стадії), або місце повороту в зворотному напрямку (під час змагань на вдвічі довшій дистанції – 769,12 м). Вважають, що дистанція між межовими знаками поділялася спеціальною розміткою на дві доріжки. Цей розділовий невисокий бар'єр був складений з необпаленої цегли. Він служив ефективним покажчиком напрямку руху і одночасно мав перешкоджати переходу учасників змагань з однієї доріжки на іншу.

Кінні змагання, особливо та їх частина, яка стосувалася проходження поворотів, були небезпечними, часто призводили до зіткнення колісниць, їх поломки, падіння коней і візників. Тому наїзники і коні проходили тривалу і ретельну підготовку, що, однак, не виключало великої кількості трагічних випадків в умовах гострої боротьби за перемогу.

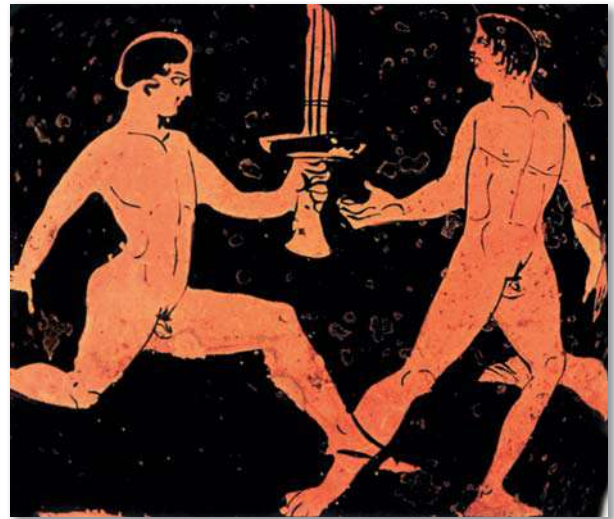
Особливості кінних змагань тих років неважко уявити, якщо ознайомитися з враженнями Софокла, видатного давньогрецького автора трагедій, викладеними в “Електрі”:

*Одно лиш скажу: в борбі п'яти штук, що лиш
Обкликали судді за борбу, в кожній він
Відніс побіду і велику хвалу, як
Обкликувано раз по раз, що з Аргос рід
Свій веде, що Орест ім'я му, що він син
Агамемнона, що вічнов славою вкривсь колись;
Так діялось. Но ели котрий бог шкоду нам
Зіслати хоче, й найсильніший їй не уйде.
Отсе ж на другий день враз з восходом сонця мала
Бути гонитва возів скорих, і він знов
Вступив між многими повізниками в бій.
Один з Ахаї був, один із Спарти, два
Лібійці, зручні вельми в правленні возів;
Він із фессальськими кіньми межи ними п'ятий
Був, шостий із Айтолії з буланями,
А сьомий муж з Магnezії, із сивою
Упряжжю, осьмий став муж родом айніанин,
Дев'ятий був з Афін, богами збудованих,
Послідній з-між бойотів – десять разом всіх.
І, ставши всі, де судді призначили їм,
Метали жереб й уставляли всі так вози.
Враз звук роздавсь спижевой трубки – враз вони
Погнали кіньми і руками потрясали
Удила; і ціла площадь наповнилась
Возів тріщачим скрипом, курява взнеслась,
А всі, змішавшись разом, не щадили зовсім
Бичів, щоб перегнати другого віз і упряж,*

А в здвигу тім і по хребтах і колесах
 Із коней піна пирскала й гарячий віддих.
 А він, держачись все аж стовпа зворотного,
 О майже вісью го тикав, а, вільнячи
 Вудил підручному, борізному стягав.
 І спочатку всі вози гнали рівно ще;
 Но враз сполохані аніанина коні
 Насильно скочили при звороті, коли вже
 Кінчали шостий чи там сьомий об'їзд, і
 Чолом ударили о баркіанський віз;
 Втогда страшне нещастя! Один другого
 Розтріскував і розбивав, і цілее
 Крісейське поле вкрилось із возів трісками.
 Узрівши те, афінянин проворний вбік
 Звернув, вздержавсь і мимо стовпу їдучих
 Погнав, насередині їх лишаючи.
 Послідній їхав, коні здержуя, Орест,
 Думаючи, що первий ціль осягне; но
 Як вздрів, що лиш один тамтой оставсь іще,
 Громовим голосом над коней ухами
 Закрикнув і погнав, аж ся зрівняв з тамтим.
 І гнали так, то раз один, то другий знов,
 Випереджая другого о півк'оня.
 І вже безпечно майже всі круги гонитв
 Об'їхав той нещасний ціло, но нараз,
 Занадто попустивши лівого вудила
 На скруті, і не спостерігсь, як о кінець
 Стовпа зап'яв, – здрухнулась вісь на кусники,
 Він впав із воза і запутався в ремінь
 Вудил, – а скоро впав, розпирслись коні його
 Геть по площаді. А народ, узрівши те,
 Аж зойкнув з болю весь за пишним молодцем,
 Що, так вславившись, так згибає горісно,
 То по землі товчесь, то головов на діл,
 Під небо ноги вносять, кіньми волочен.
 І ледве другі коні здержали й його,
 Скривавленого, видобули так, що із
 Знайомих ніхто б не пізнав краси його.
 І, сей час го спаливши, мужі з Фокії
 Несуть в маленькій урні попіл із його
 Так пишного і немалого тіла, щоб
 Спочив в могилі і в отечеській землі.
 Така-то вість моя, жалібна вже в словах,
 Але для тих, що-сьмо те зріли, найбільше
 Нещастя з всіх, які лиш зріли-сьмо коли.

(Софокл. Переклад І. Франка)

Серед усіх видів кінних змагань найбільшою популярністю користувалися змагання колісниць, результати яких були непередбачувані через небезпеки, які чекали на учасників змагання. Це робило змагання захоплюючими, цікавими, видовищними і, природно, привабливими для глядачів. Перегони (верхова їзда) були менш популярними, оскільки вони рідко закінчувалися трагічно, а результати часто були передбачуваними.



Факельна естафета. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). V ст. до н. е.

Коней на старті розставляли згідно з жеребом. Для розміщення коней і наїзників використовували різні системи, які постійно вдосконалювали, з тим щоб забезпечити кращу організацію і відносно рівні можливості для учасників змагання.

Завдяки творам мистецтва, що дійшли до нас, ми можемо скласти достатнє уявлення про особливості проведення різних видів кінних змагань у Стародавній Греції, про техніку і тактику участі в них, про керування кіньми і колісницями.

Інші види змагань

У Греції існувала також велика кількість інших видів спорту, які використовувалися в системі фізичного виховання в різних містах-державках, були ефективним засобом підготовки до військових дій.

Ці види спорту входили в програми різних народних свят, місцевих і всегрецьких спортивних ігор, деякі з них були і в програмі Олімпійських ігор.

Нижче наводяться короткі характеристики найбільш популярних із цих видів спорту.

Стрільба з лука. Як зброя лук мало цінувався древніми греками. І тільки з IV ст. до н. е. стрільба з лука почала набувати популярності. Цьому сприяли і регулярні показові виступи воїнів. Надалі стрільбу з лука включали в систему фізичної та військової підготовки юнаків.



У грі з м'ячем під назвою "уранія" потрібно перекидати м'яч один одному, не дозволяючи йому впасти на землю. Програвший стає "віслюком" і повинен носити на своїх плечах переможця, якого називають "царем". Сцена зображує "царів" і "віслюків": троє юнаків сидять на плечах трьох інших і схвильовано простягають руки до педотриба, який сидить навпроти них. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 525 р. до н. е.

Фехтування. На відміну від сучасного фехтування, у Стародавній Греції застосовувалися важкі види зброї: спис, спада (короткий меч) тощо. Тому під час виступів атлети були змушені для захисту від ударів одягати спеціальну форму – шолом, панцир і лати. Застосовували також щити різної форми (круглі, прямокутні).

Виступи факелоносців. У церемонії відкриття змагань брали участь атлети, що несуть запалені смолоскипи. Об'єднані в групи, вони мали пробігти відстань від 800 до 2500 м, стежачи, щоб при цьому полум'я не згасло. Іноді такі виступи проводилися верхом на конях.

Гімнастика і рухливі ігри. У Стародавній Греції гімнастикою називалася система різних вправ, метою яких були фізичний розвиток і підготовка людини до всіх видів діяльності. У системі цих вправ дуже часто використовували м'яч, виготовлений з тканини і шкіри. Так з'явилися рухливі ігри, що завойовували популярність у греків.

Плавання. Для плавальної підготовки використовували спеціально побудовані прямокутні ванни, наповнені водою (прототип сучасного басейну). Під час розкопок в Олімпії було виявлено два таких басейни. Один з них мав розміри: у довжину – 4,19 м, у ширину – 3,02 м і у глибину – 1,39 м; інший – відповідно 24 м, 16 і 1,6 м. Можливо, менший басейн слугував для відпрацювання рухів плавця, великий – безпосередньо для плавання.



Бій голпітів. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). 530 р. до н. е.

Спосіб пересування учасників змагання у воді не був обмежений правилами. Плавання розглядалося переважно як засіб для підтримання фізичної форми атлетів.

Веслування. Великою популярністю у древніх греків користувалися змагання в "швидкості човнів" (веслування). Відомо, що до початку I ст. до н. е. в змаганнях брали участь великі човни (галери) з великою кількістю веслувальників. Надалі використовувалися менші човни, куди один за одним сідали від трьох до восьми атлетів. Найбільшого поширення веслування як вид змагань набуло в Афінах.



Давньогрецький пірнальник (фрагмент фрески). 480 р. до н. е.

Розділ 10

Підготовка атлетів до Олімпійських ігор

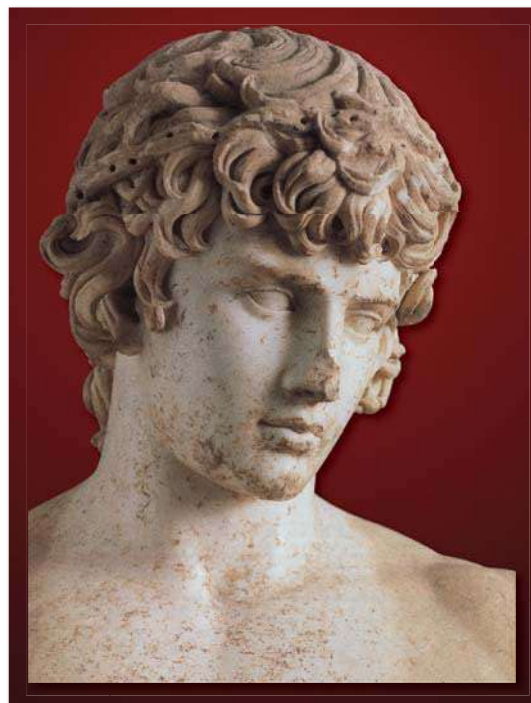
У літературі про атлетику в Стародавній Греції дуже мало уваги приділяється аналізу підготовки атлетів. Проте тодішні тренери, спираючись на практику, сформували досить струнку систему підготовки атлетів до Олімпійських ігор і інших змагань. У цій системі домінували принципи відбору й орієнтації атлетів на заняття тим чи іншим видом спорту за показниками статури і фізичними якостями. Система навчання рухам передбачала їх вивчення частинами і в цілому, з поділом на основні та додаткові. Було розроблено ефективні системи розвитку різних фізичних якостей – сили, витривалості, спритності (Palaeologos, 1982).

Уже в ті часи існувала періодичність у підготовці спортсменів: планувалася чотирирічна підготовка – від одних Олімпійських ігор до інших; існували і чотириденні цикли (тетради), які були тісно взаємопов'язані і забезпечували планомірність підготовки атлетів.

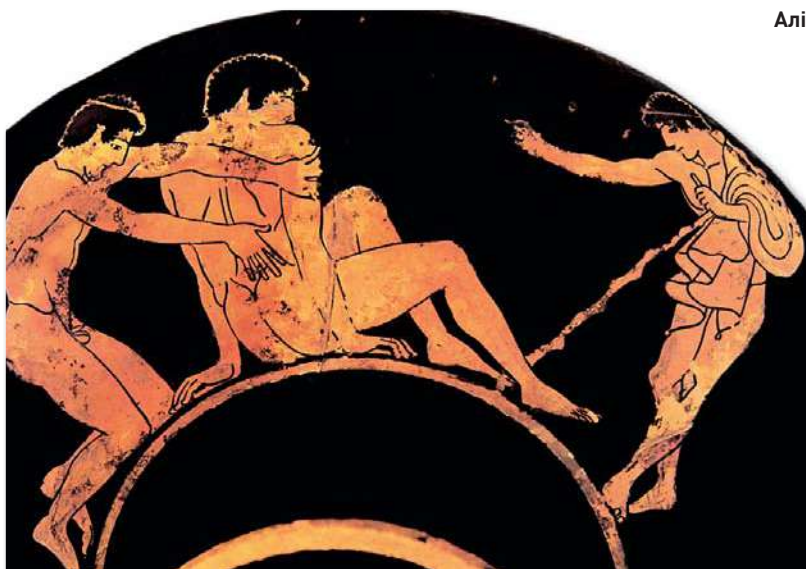
Ось що розповідав про тетради Філострат: “Під тетрадами розумівся цикл з чотирьох днів з різною діяльністю кожен день. Перший день – підготовчий для атлета, на другий день тренування досягає максимального напруження, наступного дня напруження падає, в останній день – середнє напруження. Підготовче тренування складається з енергійних рухів, коротких і швидких, його метою є стимулювання атлета і його підготовка до майбутніх зусиль; максимальне напруження забезпечує тіло силою, піддаючи його незаперечним випробуванням; під час спаду напруження виконуються вправи на розслаблення. В останній день, день тренування із середнім напруженням, атлет вчиться уникати противника або зупиняти його, коли той спробує втекти”.

Поступова професіоналізація атлетики в Елладі, яка досить чітко простежується, починаючи з V ст.

до н.е., сприяла постійному вдосконаленню організації і методики підготовки атлетів. До приїзду в Олімпію для участі в Іграх атлети були зобов'язані протягом 10 місяців тренуватися в гімназіях під керівництвом наставників. Підготовка набувала регулярного і напруженого характеру, в ній широко застосовували не тільки знання і досвід, накопичені в атлетиці, – техніку, тактику, методику розвитку різних якостей, а й сучасні досягнення медицини – профілактику і лікування травм, спеціальну дієту, масаж.



Скульптурний портрет юнака Антиноя. II ст.



Аліпетис масажує спину атлета під керівництвом педотриба. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 480 р. до н. е.

Соціальні привілеї, матеріальні можливості давали суттєву перевагу в підготовці, дозволяли використовувати знання тренерів і лікарів. Однак під час організації та проведення змагань створювалися умови, за яких перемога зазвичай залежала від таланту і майстерності атлетів.

Якщо на зорі олімпійського руху в Стародавній Греції атлети часто виступали в різних видах спорту, використовуючи насамперед свої природні задатки, підкріплені не надто тривалою і стихійною підготовкою, то з розвитком атлетики став впроваджуватися професійний підхід, що привело до досить вузької спеціалізації атлетів, які наполегливо добивалися досконалості в якому-небудь одному виді спорту. Добре підготовлені атлети прагнули брати участь не тільки в Олімпійських іграх та інших найбільших загальногрецьких змаганнях, а й в гонитві за грошовими призами і подарунками – по черзі брали участь у всіляких змаганнях.

У різних видах спорту детально відпрацьовувалася система підготовки атлетів, виявлялися і застосовувалися найефективніші засоби і методи. Наприклад, кулачні бійці і панкратіоністи використовували шкіряні мішки з піском, борошном або пшеницею для відпрацювання різних ударів. При цьому мішки диференціювалися за масою і розташуванням – залежно від виду спорту, індивідуальних особливостей атлетів, а також якостей, які він прагнув розвинути: сили або точності ударів, стійкості ніг тощо. Під час тренування з використанням мішків застосовували різні вправи, що розвивають силу і точність ударів, координацію і стійкість, а також внутрішні органи (серце, легені).

У Стародавній Греції добре знали, що перемоги на Олімпійських іграх вимагають великої і

напруженої праці, відмови від звичного способу життя. На це, наприклад, вказував Епітет: “Хочеш перемогти на Олімпійських іграх? Дуже добре, зроби це. Ти маєш коритися суворій дисципліні, дотримуватися дієтичного режиму, ти не зможеш їсти пироги; повинен будеш додержуватися встановленого розкладу тренування і в спеку, і в холоднечу; не зможеш пити ні прохолодної води, ні вина. Повинен будеш довірятися наставнику, так наче б він був лікарем. З тобою будуть погано поводитися під час змагання: можеш вивернути собі руку або тобі вивернуть ногу, і ти проковтнеш купу піску. Подумай про все це, а потім іди займатися атлетикою”.

Особливо ретельною і суворою була підготовка атлетів в останній місяць перед Іграми. Дисципліна була забезпечена не тільки роз'ясненнями та вказівками, а й за допомогою різки, якою наставники карали недбайливих учнів. Напружене тренування поєднувалось із суворим режимом відпочинку та харчування, яке було різним для спортсменів, що готуються до виступів у різних видах змагань.

Бронзові скребки (стригелі), які використовували для очищення тіла від пилу, поту й олії після вправ. V–VI ст. до н. е.





Метальник диска. Червонофігурна кераміка. 430–400 рр. до н. е.

У підготовці атлетів використовували і медичні знання – про розвиток системи дихання і кровообігу, елементи гігієни, різні види масажу, спеціальні дієти.

Не забували древні греки і про психологічну підготовку, розглядаючи її як важливу частину майстерності атлетів.

Під час підготовки атлетів до тренувальних занять і змагань, а також для відновлення сил широко застосовували масаж. Про його користь і техніку можна прочитати в працях римського лікаря і натураліста Галена, який працював з атлетами у II ст. н.е.: “Коли хтось роздягається і відразу починає робити вправи до масажування тіла, то він наражається на небезпеку розриву і розтягування, а також почастишання дихання. Для того щоб запобігти цьому, необхідно розігріти тіло, масажуючи його рушником з льону і намащуючи потім олією. Відмовляю від негайного використання олії до того, як шкіра розігріється і пори відкриються. Необхідно підготувати тіло для того, щоб воно увібрало олію. Щоб досягти цього, досить масажувати все тіло, роблячи руками кругові рухи, ні повільні, ні швидкі. Якщо так відбуватиметься, поширяться легке почервоніння по всій шкірі. Після цього необхідно застосовувати олію, розмазуючи її двома руками не надмірно сильно, але і не дуже м’яко”.

Крім такого підготовчого масажу застосовувався відновний масаж, що сприяє розслабленню і зняттю втоми. Для таких цілей Гален рекомендував: “Передусім потрібно, щоб тіло стало червоним за допомогою руху рук з рушником з грубого льону, починаючи з верхньої частини рук до кистей, потім слід робити те

саме на грудях і животі; після цього необхідно інтенсивнішим способом масажувати ноги...”

В античний період теплі ванни і лазні у греків вважалися місцями, де атлети розніжуються, і розглядалися вони як свого роду антигімнастичний виклик. Існувала думка, що розслаблення в лазнях негативно позначається на підготовці атлетів та їх загартовуванні.

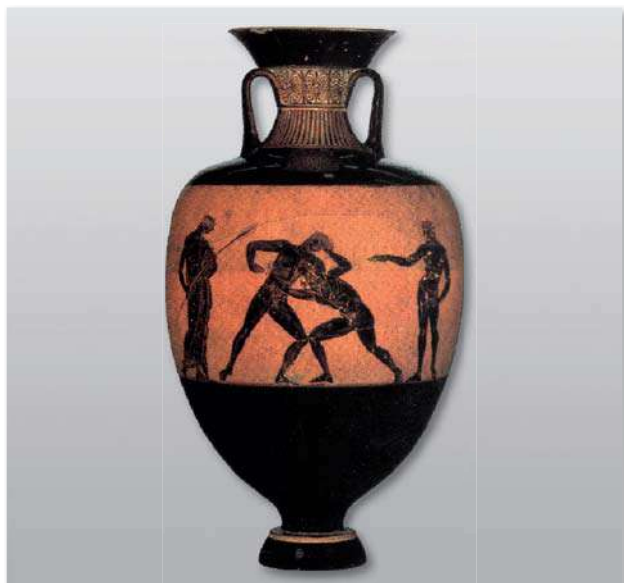
Починаючи з I ст. до н. е., у період Римської Греції, ставлення до лазні стало змінюватися. Під впливом римських традицій лазня набуває для атлетів більшого значення.

Слід сказати, що в Стародавній Греції нерідко звертали увагу на негативні прояви зайвого захоплення підготовкою та участю в змаганнях. Наприклад, Евріпід зазначав, що одноманітна спеціалізована дієта атлетів не сприяє нормальному способу життя. На це ж вказував і Гіппократ, який говорив, що одноманітні тренування і дієта становлять небезпеку для фізіології людини, призводять до її деградації; надлишковий розвиток мускулатури порушує симетрію, призводить до фізичної дестабілізації, до відставання й ослаблення інших здібностей.

Тренування атлетів у гімнасіях здійснювалося професійними вчителями. Згідно з літературними джерелами, що дійшли до нас, вчителі давали вказівки з виконання вправ і участі у змаганнях, навчали молодих атлетів техніки видів спорту. Тому одяг вчителів закріплювався тільки на плечі, щоб можна було миттєво зняти його і надати допомогу учням. Учителю мав говорити невимушено і переконливо, оскільки, як підкреслював Філострат, “коли цього немає, вправа втрачає свою силу”.



Зображення Афіни. Панафінейська призова чорнофігурна амфора. 500–480 рр. до н. е.



Боротьба – одне з популярних атлетичних змагань у Стародавній Греції. Борці під час тренування в палестрі під керівництвом наставника. Панафінейська призова чорнофігурна амфора. 500–480 рр. до н. е.

Тренер повинен був знати все, що стосувалося підготовки атлетів, – масаж, дієти, гігієну, медицину. Він мав бути хорошим фізіологом, щоб вміти робити висновки про характер атлета і його темперамент, постійно контролювати стан атлета. За Арістотелем, учитель, як і лікар, не міг діяти без здорового глузду. Він повинен застосовувати методи, що відповідали особистості атлета, тому що не всі можуть витримати однакове навантаження, різні атлети потребують різних вправ (Аристотель, 1983).

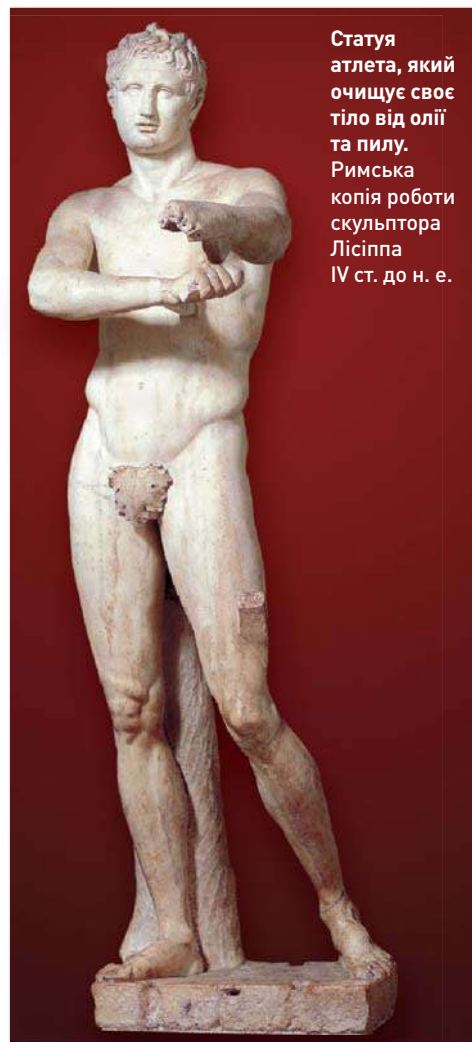
У Стародавній Греції існувала традиція, відповідно до якої тренерами зазвичай ставали відомі атлети, які завершили спортивні виступи. Незважаючи на те що їх знання переважно базувалися на особистому досвіді, деякі з них писали книги про методи тренування, спеціальну дієту, методіку масажу й інші аспекти, що мають відношення до підготовки атлетів. Тренери працювали на професійній основі за приватними контрактами або за контрактами, укладеними з міською владою.

У II ст. н.е. в гімназіях стали з'являтися офіційно найняті лікарі, які, поряд зі своїми прямими обов'язками, часто займалися і тренуванням атлетів.

Існувала спеціалізація вчителів-тренерів, які брали участь у підготовці атлетів. Залежно від виконуваних функцій їх називали "гімнастис", "педотрибіс", "аліптис". Гімнастис розробляв програму підготовки атлетів, педотрибіс реалізовував цю програму, аліптис займався підготовкою атлета до занять і змагань, натираючи його тіло олією, роблячи масаж.

Цікаво, що спочатку робота аліптиса полягала лише у змащуванні олією тіл атлетів. Поступово ця проста робота перетворилася на добре розроблене мистецтво масажу, яке стало невід'ємною частиною підготовки атлетів. Прийшло розуміння того, що масаж перед тренуванням або перед змаганням благотворно позначається на роботоздатності і якості виконання вправ, а обережний і м'який масаж після напруженого тренування й участі в змаганнях сприяє відновленню сил.

До нас дійшли імена деяких давньогрецьких тренерів. Чемпіон у п'ятиборстві (44 р. до н.е.) Ікій з Тарента був відомим тренером і написав книгу, в якій центральними темами, важливими для підготовки атлетів, визначив дієтичний режим і здоровий спосіб життя. А тренер Геродік із Селімбрік прославився поєднанням спортивної підготовки і медицини, використовуючи різні методи і випробовуючи їх спочатку на собі, а потім на інших.



Статуя атлета, який очищує своє тіло від олії та пилу. Римська копія роботи скульптора Лісіппа IV ст. до н. е.

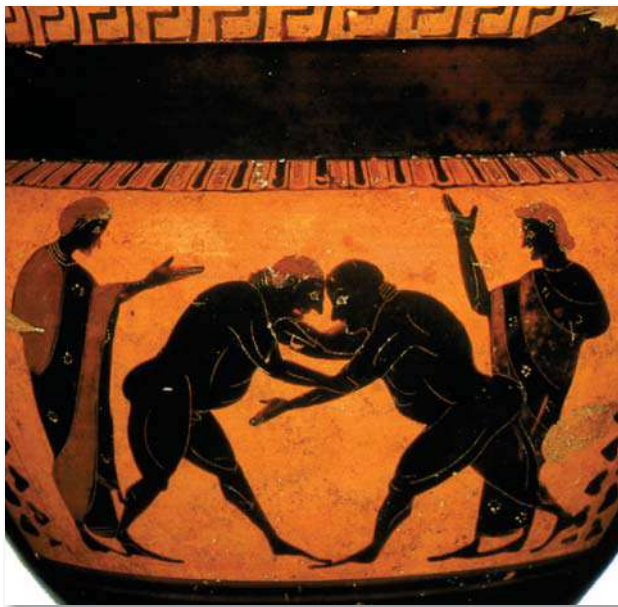
Розділ 11

Організація давньогрецьких Олімпійських ігор і особливості їх проведення

Основні положення організації Олімпійських ігор і схема їх проведення були визначені в 776 р. до н. е.

Однак цілісності і завершеності програма атлетичних змагань Олімпійських ігор і супутніх їм подій набула лише в V–IV ст. до н. е. – під час найвищого розквіту Ігор.

Після цього організаційні основи Олімпійських ігор і загальна схема їх проведення залишалися практично незмінними протягом всього давньогрецького періоду і в значній частині періоду Римської Греції. Деякі зміни стосувалися лише кількості видів змагань і послідовності їх розподілу по днях.



Сцена поєдинку борців. Чернофігурна кераміка. 540 р. до н. е.

Перший день – відкриття Олімпіади. Церемонія відкриття була простою, але величною. Чотири рази звучали фанфари і сповіщалося про початок змагань. Здійснювалися реєстрація та допуск учасників до змагань і проводилося жеребкування в різних видах спорту. Учасники змагань (а також наставники і судді) давали клятву Зевсу Олімпійському, що не допустять нечесних прийомів, будуть дотримуватися регламенту Ігор Олімпіади.

Потім починався парад учасників, під час якого глашатай (і тут проводився конкурсний відбір) повідомляв глядачам деякі дані про атлетів (ім'я, місцевість, звідки вони прибули, чим займаються тощо). У цей же день проводилися змагання трубаців і герольдів, які отримували право обслуговувати Ігри. Закінчувався перший день Олімпіади принесенням жертв богам.

У вільний час учасники Ігор відвідували священний Алтіс, храми і святилища, роздивлялися скульптури переможців минулих Ігор, вивчали написи, зроблені на цих скульптурах. Цього дня виступали музики, письменники і поети, які оспівували Олімпійські ігри і видатних олімпіоніків (переможців Олімпійських ігор).

Представники міст і атлети, які брали участь в Олімпійських іграх, йшли до віттарів богів-покровителів міст, приносили їм жертви і просили допомоги здобути перемогу, захистити від нещастя.

Другий день починався урочистою церемонією. Після цього герольд оголошував змагання відкритими. Цього дня першість виборювали тільки юні атлети.

Першим видом змагань був біг на один стадій. Після серії попередніх забігів найсильніші атлети виступали у фіналі. Переможця фінального забігу глядачі закидали квітами і листям лавра, судді вручали йому пальмову гілку. Після цього співгрома-

Зображення богині Ніки на жіночому персні. I ст.



дiani переможця проносили його на руках уздовж глядачів, які його захоплено вітали. У наступні дні змагань таким же чином вітали й інших переможців Ігор.

Далі відбувалися змагання в боротьбі, кулачному бою і панкратіоні. Глядачі з цікавістю стежили за всіма попередніми поєдинками, шумно реагуючи на вдало проведені прийоми, з нетерпінням чекаючи на основну частину змагань – фінальні поєдинки. Переможців захоплено вітали співгромадяни. Святкування перемог і шанування переможців тривало до глибокої ночі.

Третій день був найбільш значущим на Іграх Олімпіад. Заради видовищ, які дарував цей день, греки долали величезні відстані морем і сушею, іноді витрачаючи на подорож кілька тижнів.

Центральними спортивними подіями третього дня були кінні змагання та пентатлон – найпрестижніші і найпопулярніші види змагань.

Спочатку проводилися кінні змагання. Спершу виступали візники на колісницях, запряжених чотирма кіньми. Потім був біг дорослих коней, змагання возів, запряжених парою мулів, гонки на колісницях з двома кіньми, колісницях з чотирма кіньми і двома лошатами, біг лошат.

У другій половині дня проводилися змагання з пентатлону, які збирали велику кількість учасників і викликали величезний інтерес у глядачів.

Вечірня частина, як і в перший день, була присвячена вшануванню і прославлянню переможців.

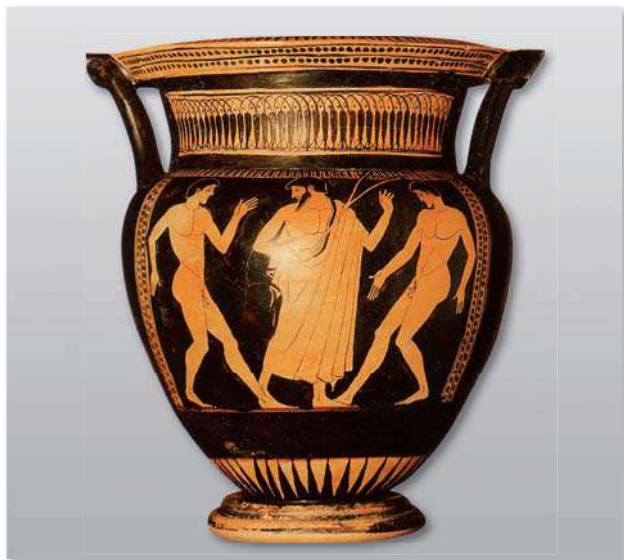
Четвертий день починався з відвідин храму Зевса всіма учасниками Ігор – атлетами, жерцями, представниками міст і глядачами. Приносилися дари, посвяти, відбувалися жертвоприношення, часом до ста тварин.

Програма змагань цього дня включала змагання з бігу, боротьби, кулачного бою і панкратіону.

Спочатку атлети розігрували першість у бігу на один і на два стадії, після чого змагалися в бігу на довгі дистанції. Потім оголошувався початок сутичок борців.

Після фінального поєдинку борців починалися змагання з кулачного бою. Далі були змагання в панкратіоні. Завершувався день змаганнями бігунів, які виступали у військових обладунках.

П'ятий день, як і перший, починався зі звеличення богів і гідної їм подяки. Атлети-переможці збиралися біля храму Зевса з пальмовими гілками в руках. Після цього починалася церемонія нагородження переможців. Герольд проголошував ім'я



Сцена в палестрі. Атлети займаються під наглядом педотриба. 470–460 рр. до н. е.



Привітання переможця. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). Приблизно 520–510 рр. до н. е.

атлета, який переміг, і місто, з якого він прибув. Найстаріший із суддів увінчував олімпіоніка вінком.

Після закінчення офіційної церемонії починалося святкування, яке тривало до глибокої ночі. Бенкети чергувалися з гімнами, поемами і піснями на честь переможців.

Такою видається програма Ігор Олімпіад за часів їх найвищого розквіту.

Однак, як свідчать деякі античні джерела, програма Ігор не була постійною, а могла змінюватися з різних причин. Наприклад, Павсаній зазначає, що програму Ігор 77-ї Олімпіади було змінено у зв'язку з тим, що змагання в панкратіоні затягувалися до глибокої ночі. Відбувалося це внаслідок того, що змагання в кінному спорті і пентатлоні, які проводилися в один день з панкратіоном, займали дуже багато часу.

В іншому джерелі інформації наведено таку послідовність змагань: 1) біг; 2) подвійний біг; 3) довгий біг; 4) пентатлон; 5) боротьба; 6) кулачний бій; 7) панкратій; 8) біг юнаків; 9) боротьба юнаків; 10) кулачний бій юнаків; 11) біг у повному озброєнні; 12) кінні змагання на колісницях; 13) кінні змагання верхи. Цим джерелом є так звані оксиринські папіруси, які датуються часом 75–83-ї Олімпіад.

Цікавою є історія цих папірусів. У 1896 р. англійські вчені з Оксфорда Бернард Гренфелл і Артур Хант проводили розкопки в Оксиринху – одному з найбільших міст, розташованому у Верхньому Єгипті держави Птолемеїв в елліністичний період. Відсутність поселень у давно зруйнованому місті і засушливий ґрунт сприяли збереженню дивної спадщини давньогрецької цивілізації – численних папірусів, які стали сенсаційною знахідкою археологів. Серед оксиринських папірусів, більшість яких належить до II–I ст. до н.е., було знайдено тексти з праць Софокла, Евріпіда, Піндара і багатьох інших авторів, у тому числі такі, що містять інформацію про Олімпійські ігри Стародавньої Греції.

Учасники Олімпійських ігор. Олімпійські ігри зародилися в той час, коли в Стародавній Греції влада належала аристократії, яка розглядала досконалість тіла і духу мало не як свою спадкову належність. Тому від самого початку до участі в Іграх не допускали рабів, іноземців та людей, що не мали всієї повноти громадянських прав. Склад учасників Олімпійських ігор суворо відповідав соціальній ієрархії давньогрецького суспільства, дуже далекій від сучасних уявлень про демократію і рівність.

Однак і пізніше, після встановлення в багатьох містах-державах демократичного ладу, Олімпійські ігри продовжували зберігати елітарний характер. Адже підготовка до змагань у палестрах або гімназіях, подорож до Олімпії, місячна підготовка в ній і участь у змаганнях вимагали багато часу і коштували недешево. Тому далеко не кожен житель Греції, навіть не обмежений у громадянських правах, міг дозволити собі підготовку й участь в олімпійських змаганнях.

Але поступово, особливо в IV ст. до н.е., в Іграх стали брати участь представники середніх і нижчих верств суспільства. З'явилися атлети з грецькомовних районів, що не належали до Стародавньої Греції.

Атлети-аристократи, які домінували на перших древніх Олімпійських іграх, не зійшли зі сцени, як іноді зазначають у літературі. Твердження, що вони поступово вийшли з олімпійських змагань, є міфом.

Інший міф полягає в тому, що вони перейшли на легку атлетику (біг, стрибки, метання), залишивши важкі і "криваві" види спорту простому народу.

Після завоювання Греції Римською імперією право участі в Олімпійських іграх отримали і римляни. Першим переможцем-римлянином був Геос, який виборов перемогу на Іграх 177-ї Олімпіади в 72 р. до н.е. Збереглися історичні дані про велику кількість атлетів-вихідців з Малої Азії та Александрії.

Учасники давньогрецьких Олімпійських ігор у час їх найвищого розквіту поділялися за віковими групами, у кожній з яких були свої переможці. У групі хлопчиків виступали атлети віком 14–17 років. Групу юнаків (безбородих) становили 18–20-річні учасники. Атлети, які досягли 20-річного віку, брали участь у змаганнях серед дорослих.

Розподіл на вікові групи не був надто суворим. В історії Олімпійських ігор досить випадків, коли особливо обдаровані юні атлети успішно виступали в старших вікових групах.

Кожному, хто бажав взяти участь в Олімпійських іграх, необхідно було вказати своє суспільне положення і той вид змагань, у якому хоче брати участь. Отримавши запрошення на Ігри, він мав протягом тривалого часу (як мінімум, протягом місяця) готуватися до них, долаючи при цьому різні випробування. І тільки після проходження всіх випробувань майбутній учасник приносив



Статуетка атлета.
Перша половина V ст. до н. е.

клятву перед статуєю Зевса, повідомляючи, що він за своїм походженням є греком, народженим від вільних батьків, і не був під судом, а також обіцяв змагатися чесно, не порушуючи правил і не вдаючись до лихих хитрощів для досягнення перемоги над суперниками.

До участі в Олімпійських іграх не допускалися ті, хто пролив кров і не спокутував своєї провини. Не мали права брати участь в Іграх і ті, хто скоїв крадіжку в храмі. Коли з'ясовувалося, що люди, які скоїли такі злочини, проникли на Ігри, то виключалися не лише вони, а й цілі громади.

Питання про допуск до Олімпійських ігор вирішували судді-елланодики, і їх рішення було остаточною (Гиро, 1913).

Олімпійські ігри, як вже зазначалося, присвячувалися верховному богу-громовержцю Зевсу. Жінкам, за законами Стародавньої Греції, заборонялося брати участь у будь-яких урочистостях на його честь, тому вони не могли бути присутніми на Олімпійських іграх навіть як глядачі. Лише одній жінці було дозволено спостерігати за видовищем – жриці храму богині Деметри, святилище якої також знаходилося в Олімпії.

Згодом стали допускати жінок до участі в змаганнях на колісницях, але тільки які власниць колісниць і коней. Першою жінкою, що отримала право виставити колісницю, була Кініска, дочка спартанського царя Агесілая (IV ст. до н. е.). А в 288 р. до н. е. Белістіха з Македонії стала переможницею в гонках на колісницях, запряжених молодими кінями (як їх власниця).

У кінних змаганнях реальне право на участь мали виключно багаті аристократи, які могли виростити, утримувати та перевозити коней, придбати колісницю. Хоча учасниками перегонів могли бути раби, лаври переможців отримували власники коней і колісниць.

Учасники змагань тренувалися і виступали оголеними, хоча спочатку на Олімпійських іграх атлети

змагалися в пов'язках на стегнах або з невеликим фартухом зі шкіри, а оголеність вважалася принизливою.

Є кілька версій про походження звичаю виступати без одягу. За однією з них, у 720 р. до н. е. Орріппос з Мегари під час забігу втратив стегнову пов'язку, але не зняковів і добіг до мети, випередивши інших.

Прихильники іншої думки стверджують, що атлет спеціально скинув пов'язку, щоб полегшити собі біг. Однак, хоч як би там було насправді, відтоді на Іграх атлети стали виступати оголеними. Античні бігуни також не використовували взуття (Vanhove et al., 1992).

Існує ще цікавіша версія. Як відомо, жінки не мали права відвідувати Олімпійські ігри, а порушниця цієї заборони мала каратися смертю. Однак Калліпатера, дочка знаменитого в Греції олімпіоніка Діагора з острова Родос, мріяла про таку саму славу для свого сина Пейсірода і, коли він повинен був виступати в Олімпії, забажала неодмінно стати свідком його успіхів. Вона пробралася на місце для глядачів, переодягнувшись учителем гімнастики. Син її здобув перемогу, і щаслива мати, забувши про все, вибігла на стадіон. Але в тісноті і метушні їй порвали одяг, і її таємниця розкрилася. З огляду на факт, що її батько, брати і син були олімпійськими чемпіонами, судді не покарали честолюбну матір, однак, щоб уникнути повторення подібних інцидентів у майбутньому, постановили, що як атлети, так і вчителі гімнастики мають бути на Іграх без жодного одягу.

Існує також припущення, що звичай цей склався під впливом спартанців: адже в Спарті в урочистих ходах, гімнастичних вправах і танцях голими виступали і юнаки, і дівчата.

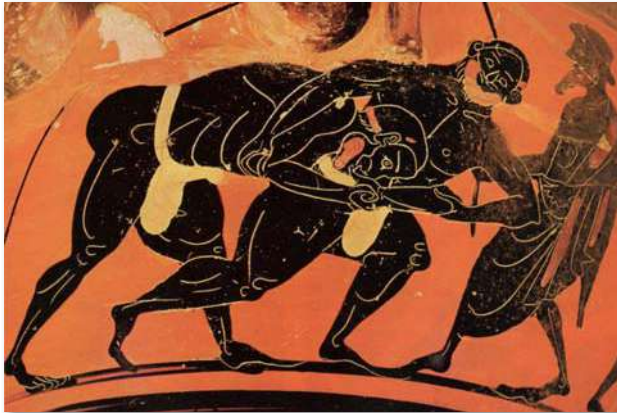
Більш імовірно, що для змагань, які вимагали чималої витрати сил, зразком послужила фізична праця хлібороба, якому давньогрецький поет Вергілій радив: "Голий ори, сій голий".

Більше за всіх влаштовував цей звичай скульпторів, які отримували прекрасну можливість споглядати людське тіло, пози бігунів, метальників списа і диска, борців, їх рухи, напруження м'язів, щоб потім відобразити в статуях різні моменти змагань.

Суддівство змагань. Спочатку суддівська колегія на Іграх складалася з двох чоловік. Цього було цілком достатньо, оскільки до програми входив один вид змагань – біг на один стадій. Але у міру її розширення збільшувалася і кількість суддів. Так, на Іграх 95-ї Олімпіади (400 р. до н. е.) елланодиків було вже дев'ять. У 372 р. до н. е. Еліда була розділена на 12 округів і кожен округ виділяв свого представника в суддівську колегію, тому елланодиків стало 12. А коли надалі кількість округів зменшилася (стало вісім), то, відповідно, і кількість суддів скороти-



Кініска. Розпис по кераміці. IV ст. до н. е.



Змагання борців. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису)

лася до восьми. У 348 р. до н. е. було вирішено обирати 10 суддів, і цей порядок проіснував до останніх Олімпійських ігор давнини.

Елланодики вирішували всі питання організації змагань – відбирали і розподіляли учасників за віковими ознаками, організовували відбіркові та фінальні змагання, проголошували переможців у різних видах змагань.

Виступи оголеними позбавляли можливості використовувати будь-які прояви багатства у вигляді дорогого одягу і прикрас. Для всіх учасників надавалися рівні змагальні умови, єдині правила проведення змагань і визначення переможців.

Мав місце твердо встановлений порядок проведення кожного виду змагань. Наприклад, порядок змагань із боротьби визначався за допомогою жереба. З діалогу, наведеного в книзі Лукіана, ми дізнаємося, як відбувалося жеребкування: “Виставляється срібний кухоль, присвячений Богу. У нього кидають маленькі, завбільшки з біб, жереби з написами. На двох позначені букви альфа, на двох інших – бета, на двох, що залишилися, – гамма. Якщо ж борців виявиться більше, то і далі так, по порядку, причому завжди однією і тієї самою буквою позначалися два жереби. Кожен із борців опускав руку в кухоль і витягав жереб. Біля кожного атлета стояв служитель з бичем і тримав його за руку, не даючи поглянути, яку букву він витягнув. Коли у всіх борців було по жеребу, то один з елланодиків обходив змагальників по колу і оглядав жереби. Того, кому випав жереб з альфою, він залишав боротися або битися з тим, хто теж витягнув альфу, пари борців для поединку складалися за однаковими літерами. Так відбувалося, коли кількість учасників змагання була парною. Якщо ж кількість учасників була непарною, то один жереб позначали будь-якою іншою буквою і теж кидали його в кухоль. Той, хто витягав цей жереб, залишався в запасі і чекав, поки “парні” закінчать боротьбу. Для борця це вважалося

вдачею: адже він виступав зі свіжими силами проти вже стомлених”.

Під час визначення переможців у бігу, гонках на колісницях, стрибках, метаннях тяжких предметів не виникало, оскільки існували чіткі об’єктивні критерії. Однак у кулачному бою, панкратіоні та боротьбі постійно виникали труднощі з визначенням переможців, у зв’язку з чим правила постійно вдосконалювалися. Однак у всіх випадках вони припускали визначення явної переваги одного суперника над іншим.

У стародавніх Олімпійських іграх не враховували рекордів, оскільки не було технічних можливостей визначати точний час бігу і, отже, порівнювати результати. Але якщо простежити етимологію слова рекорд, можна перекоонатися, що греки користувалися іншими способами увічнення і прославлення атлетів – їх славу оспівували в одах і гімнах, у написах на скульптурах.

Атлетів, які завдали суперникам смертельних каліцтв, судді виганяли зі стадіону, і такі перемоги оголошувалися недійсними. Однак подібні рішення не завжди визнавалися на батьківщині цих атлетів і їх майже завжди вшановували як героїв.



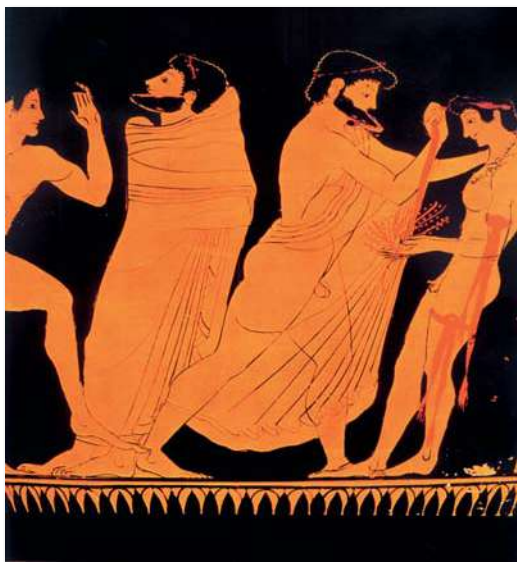
Атлет, який готується до стрибка. Бронза

Розділ 12

Переможці Олімпійських ігор і їх вшанування

Агоністика в Стародавній Греції багато в чому визначала той успіх, який супроводжував Олімпійські ігри та інші найбільші змагання.

Древній грек прагнув бути найкращим у всьому. І якщо в історії сучасних Олімпійських ігор спортсмени, які посіли друге і третє місце, стоять на п'єдесталі пошани поруч із переможцем, а Олімпійські ігри сьогодні тісно пов'язані з таким поняттям, як "Головне – участь, а не перемога", то в Стародавній Греції про таке навіть не думали. В Іграх Олімпіад того часу міг бути тільки один переможець, решта були переможеними і, як зазначав Піндар, "засмучені своєю поразкою, зіщулювалися і тікали".



Переможцю олімпійських змагань пов'язували червоні стрічки на голову, руку і ногу. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 500 р. до н. е.

Участь в Іграх не заради перемоги вважалася б у Стародавній Греції богохульством. Прагнення перемоги було відбито навіть у популярних грецьких іменах. Наприклад: *nike* – перемога, звідси Нікандр, Ніканор, Нікатор, *aristos* – найкращий, звідси Арістотель, Арістід, Арістокріт, *protos* – перший, звідси Протігор, Протей, Протоген.

Чотири найбільші змагання в Стародавній Греції вважалися священними і були безпосередньо пов'язані з певними культами богів – Зевса в Олімпії, Аполлона в Дельфах на Піфійських іграх, Посейдона в Істмії на Істмійських іграх, Зевса в Немеї на Немейських іграх. Коли атлет завойовував перемогу на цих чотирьох священних змаганнях, його вшановували як періодоніка – "переможця кола (циклу)", як героя, а ім'я його викликало захоплення протягом багатьох років.

Перемога на Олімпійських іграх сприймалася греками як знак прихильності богів до атлета, а також до міста, звідки він родом. Греки були впевнені, що переможець Ігор – обранець богів і що саме вони допомагали йому виграти легендарну нагороду.

Для переможця Ігор день нагородження був найбільшою подією в його житті, днем слави, який робив безсмертним його ім'я. Особливо почесною вважалася перемога в стадіодромі (бігу на один стадій).

Іменем атлета – абсолютного переможця змагань – називалася чергова Олімпіада.

Олімпіоніків увінчували в храмі Зевса вінком з оливкових гілок, зрізаних золотим ножом у священному гаю. Першим олімпіоніком, що отримав таку нагороду, став бігун Діакліс на Іграх 7-ї Олімпіади в 752 р. до н. е. Вінок з оливкових гілок, який переможець вішав потім біля домашнього вогнища, приносив його власникові шану і славу не лише в рідному місті, але й у всій державі, а його родині – честь і повагу співвітчизників.

*Ось він, дивись, Феогнете, переможець в Олімпії,
юнак,
Такий же прекрасний на вигляд, як і майстерний
у боротьбі,
І на аренах спритно вміє правити кіньми.
Славою він увінчав місто поважних батьків.*

[Сімонід Кеоський. "Переможцю на Олімпійських іграх"]

Згідно з легендою, оливковий гай навколо Олімпії було посаджено Гераклом. Оливу Геракл обрав, оскільки в цьому районі, випаленому сонцем, могли прижитися лише такі стійкі дерева, здатні рости в сухому і спекотному кліматі.

За традицією оливкові гілки зрізав юнак, батьки якого були ще живі. Кількість зрізаних гілок дорівнювала кількості видів змагань. Гілки розкладали в храмі Гери на столі із золота і слонової кістки, звідки їх брали судді, щоб увінчати переможців.

За часів Александра Македонського переможці Ігор відразу після перемоги отримували пальмову гілку, яку вони тримали в руці, коли на п'ятий день Ігор на офіційній церемонії нагородження їх увінчували оливковим вінком.

Візників колісниць, що перемогли в кінних змаганнях, нагороджували вовняними пов'язками, якими вони пов'язували голову на рівні чола. Вінки з оливи діставалися власникам колісниць і коней.

Нагороди присуджували і роздавали судді. На Іграх створювали три суддівські колегії: для пентатлону, для змагань на колісницях, для інших видів змагань.

Коли Ігри закінчувалися і судді ухвалювали рішення, оголошувалися результати, оголошувалися імена переможців і назви тих місцевостей, звідки атлети прибули до Олімпії.



Нагородження переможця в кінних змаганнях. Червонофігурна кераміка (фрагмент розпису). 400–375 рр. до н. е.



Починаючи з IV ст. до н. е., переможці олімпійських змагань отримували грошові і майнові призи. Чорнофігурна кераміка (фрагмент розпису). IV ст. до н. е.

В останній день Олімпійських ігор відбувалася офіційна церемонія нагородження переможців. Рано вранці всі переможці з пурпуровими пов'язками на голові, руках і ногах, що було культовим звичаєм, прямували до храму Зевса. В руках вони несли гілки пальми. По дорозі до храму глядачі обсіпали переможців квітами і листям, що також було традицією.

У процесі нагородження глашатай тричі оголошував ім'я переможця, ім'я його батька і поліса, який він представляв. Переможець здобував статус панелінського героя, отримував заступництво бога, що дозволяло йому претендувати на особливі права як в Олімпії, так і в своєму полісі.

Врученням священного оливкового вінка немов би встановлювався зв'язок між атлетами, природою і богами. Переможець наділявся силою повелівати рослинним світом. Після цього відбувався урочистий банкет, у процесі якого виконувалися хвалебні пісні на честь богів, переможців Олімпійських ігор і народу Греції (Павсаний, 1887–1889).

Олімпіоніки мали право покласти принесені за обітницею дари Зевсу на його вітвар у священному гаю, а також поставити від свого імені статую в Олімпії, яка алегорично зображала той вид спорту, що в ньому виділився переможець. Йому дозволялося увічнити на статуй своє ім'я, котре назавжди входило таким чином в історію Ігор. Особливою відзнакою був дозвіл зробити вигляд статуї схожим із особою, увінчаною оливковим вінком переможця.

Спочатку статуї виготовляли з дерева, лише з часом їх стали робити з каменю, міді або бронзи.

Іноді ці статуї були творами видатних скульпторів, які приїжджали на Ігри і там працювали. В Олімпії розташовувалася, наприклад, знаменита майстерня Фідія.

Припускають, що скульптори найчастіше не переймалися подібністю, а створювали ідеалізовані образи, призначені для того, щоб зберегти пам'ять про перемогу на Іграх. Художник не завжди знав особисто переможця, доблесть якого він хотів увічнити, і тільки зрідка мав словесний портрет.

Звичай, за яким атлет, який тричі переміг на Олімпійських іграх, отримував право поставити в Олімпії свою статую, наділену фізичною схожістю, склався в більш пізні часи. Адже, як уже зазначалося, аж до V ст. до н. е. греки розглядали перемогу на Іграх не стільки як прояв особистих здібностей олімпіоніка, скільки як знак особливої божої милості, дарованої переможцю.

У день завершення Олімпійських ігор влаштовувалися свята на честь переможців, у яких разом з атлетами брали участь їхні родичі та співгромадяни. На урочистій вечері переможцям надавали всілякі почесті.

Про те, що заохочення переможців Олімпійських ігор не обмежувалося вінком і публічними почестями, свідчить уривок з елегії Ксенофана:

*“Той, хто в бігу проворному
або в бою п'ятиборців
Зміг домогтися перемоги –
там, де Зевсовий гай,
На рівнині Олімпії, біля Піфа –
в поєдинку борців,
Або в сутичках кулачних,
або в побоїщі страшному,
Що не дарма зветься панкратіон,
Той перед містом всім
ще більш славним постане:
Серед суперників може отримати він
почесне місце,
Хоч що з'їсть – все оплатить скарбниця,
Приз безцінний тому може дати держава,
Якщо ж кінь його переможе –
це все він отримає сповна”*

Кожен поліс по-своєму вшановував своїх героїв. Вони отримували права прославляти не тільки себе, а й свій рід, увічнювати свої перемоги не тільки в скульптурі, а й у поезії,

сидіти в першому ряду під час різних подій і свят. Деякі поліси забезпечували своїм переможцям довічне утримання за рахунок державної скарбниці. На честь олімпіоніків зводили будівлі, стадіони, чеканили монети. Цікаво, що, незважаючи на відокремлене і самостійне життя еллінських полісів, особливе право олімпіоніків на шану, повагу, привілеї серед рівних громадян було загальногрецьким явищем.

У Спарті переможців Олімпійських ігор вшановували на свій лад – по-військовому: олімпіоніки під час війни боролися в перших лавах, пліч-о-пліч зі спартанським царем.

Серед літературних пам'яток, що донесли до нас атмосферу олімпійських змагань, вшанування їх переможців, не можна не згадати “Оди” Піндара – співця Олімпійських ігор древніх греків:



Нагородження переможця атлетичних змагань. Антична червонофігурна кераміка. Кінець V ст. до н. е.

*“Серце моє,
Ти хочеш оспівати наші ігри?
Не шукай в полуденному
безлюдному ефірі
Зірок світліших, ніж блискуче
Сонце,
Не шукай змагань,
достойніших за пісні,
Ніж Олімпійський біг.
...Плинний мій нектар,
дарунок муз,
Солодкий плід серця мого
Шлю до узливань
Мужам-переможцям,
Вінчаним в Олімпії...”*

У своїх хвалебних піснях на честь переможців Олімпійських ігор Піндар прославляв олімпіоніків як героїв, що перебувають під заступництвом богів, які дарували атлетам силу і мужність, доблесть і відвагу, принесли перемогу.



Статуетка Ніки. 440–420 рр. до н. е.

Розділ 13

Видатні атлети, які прославилися на Олімпійських іграх

Серед античних олімпіоніків найбільших успіхів досягли: Леонідас з острова Родос, який виборов 12 перемог (164–152 рр. до н.е.) у стадіоні, діаулосі та бігу в озброєнні, Гермоген із Ксанфа – вісім перемог (89–81 рр. до н.е.) й Астілос із Кротона – сім перемог (488–476 рр. до н.е.) у тих самих видах бігу, Хіоніс з Лаконії – шість перемог (664–656 рр. до н.е.) у бігу і стрибках, Мілон із Кротона – шість перемог (540–516 рр. до н.е.) у боротьбі.

Особливих почесей удостоювалися періодоніки – переможці всіх чотирьох всеелінських Ігор. Серед них особливе місце посів Мілон Кротонський – найбільш прославлений атлет Стародавньої Греції. У 540 р. до н.е. чотирнадцятирічним юнаком він став переможцем Ігор 60-ї Олімпіади у боротьбі. Будучи дорослим атлетом, Мілон шість разів ставав переможцем Олімпійських ігор. Крім того, йому вдалося десять разів бути переможцем Істмійських ігор, дев'ять – Немейських, сім – Піфійських. Про фізичну силу і спортивну майстерність Мілона склали легенди. Відрізнявся він і винятковим спортивним довголіттям – останній раз на Олімпійських іграх виступав у 516 р. до н.е. в 40-річному віці. На цих іграх він поступився перемогою молодому співвітчизнику Тимасифею. Досягнення Мілона багато в чому сприяла добре продумана система підготовки, здоровий спосіб життя і раціональне харчування.

Однак не лише спортивними перемогами прославився Мілон. Він здобув прекрасну освіту, навчаючись в аристократичній школі Піфагора в Кротоні. Надалі брав активну участь у суспільно-політичному житті своєї громади. Він командував військами в поході проти сусіднього міста Сибариса, після перемоги над яким був увінчаний лавровим вінком, нагороджений шкурою лева і озброєний палицею – подібно Гераклові (Павсаний, 1887–1889).

Діагор, представник дуже знатної родини Еретідів, не тільки досяг дивовижних успіхів у боротьбі й кулачному бою, а й заснував славу спортивну династію, представники якої добилися дивовижних результатів на Олімпійських іграх та інших змаганнях. Діагор виграв змагання з кулачного бою на Іграх Олімпіади в 464 р. до н.е. Він став також багаторазовим переможцем ігор в Немеї, Істмії і Дельфах, завдяки чому отримав найпочесніший для грецького атлета титул періодоніка. Крім цього, перемагав в іграх, проведених в Афінах, Фівах, Пелені, Мегарі, Аркадії, Аргосі, Родосі (Van Looy, 1992).

У 448 р. до н.е. на Іграх 83-ї Олімпіади два сини Діагора – Акусілай і Дамагет – стали переможцями в кулачному бою і в панкратіоні.

Однак найбільших успіхів досяг молодший син Діагора – Доріей, що виборов у кулачному бою і панкратіоні більше перемог, ніж його батько і два старших брати, – тричі в Олімпії (432, 428 і 424 рр. до н.е.), чотири рази в Дельфах, вісім разів в Істмії, сім разів у Немеї. За це він був удостоєний титулу періодо-



Скульптурний портрет Діадумена (юнака, увінчаного пов'язкою переможця). Римська копія з грецького оригіналу 440–420 рр. до н.е.

ніка. Доріей виграв велику кількість інших змагань, виступаючи протягом 15 років – до 35-річного віку.

Олімпійськими переможцями в кулачному бою були і сини дочок Діагора: Евкл – у дорослій категорії та Песірод – в юнацькій.

Після повернення переможців додому на їх честь влаштовували свята, складали оди, олімпіоники отримували грошові подарунки і довічну пенсію. Іноді для переможців Ігор робили проходи в кам'яних мурах, що оточували місто, – це служило символом того, що місту, в якому живуть переможці Ігор, укріплення не потрібні.

Перемога на Олімпійських іграх прирівнювалася до переможних військових кампаній. “Той, хто в змаганні або битві досягає майстерної слави, гідний найвищих почесей і вшанування громадянами й іноземцями”, – казав Піндар.

Олімпіонік входив до рідного міста як переможець битв на чолі тріумфальної процесії, яку захоплені співгромадяни закидали квітами. Потім він йшов на центральну площу, звідти – до храму бога-покровителя міста, де приносив жертву і якому присвячував свою перемогу.

Почесті, які місто надавало переможцю Ігор, могли бути різними, часто надмірними. Наприклад, коли Екзейнетус з Акрагаса повернувся з Ігор Олімпіади 412 р. до н.е. дворазовим переможцем кінних скачок на одне коло (до цього він був переможцем Ігор 416 р. до н.е.), його як тріумфатора на колісниці, запряженій чотирма кіньми, супроводжувала процесія з 300 найбільш знатних людей міста, кожен з яких їхав на колісниці, запряженій двома білими кіньми (Павсаний, 1887–1889).

Олімпійські чемпіони отримували право довічних безкоштовних трапез, звільнялися від податків, на святах їм виділялися найпочесніші місця – поруч з правителями, іноземними послами.

І в еллінський, і в римський періоди було чимало випадків, коли переможці Олімпійських ігор ставали почесними громадянами не тільки рідних, а й інших міст, отримували високі посади, в тому числі звання генерала (від латинського *generalis* – головний) або правителя колонії. На честь переможців Ігор поетам замовляли хвалебні оди. Олімпійські перемоги обростали легендами і міфами, на їх честь карбувалися монети, що забезпечувало безсмертя атлетам. І сьогодні, після тисячоліть, нам відомі імена практично всіх переможців Олімпійських ігор, описи їх яскравих перемог і дивовижних досягнень.

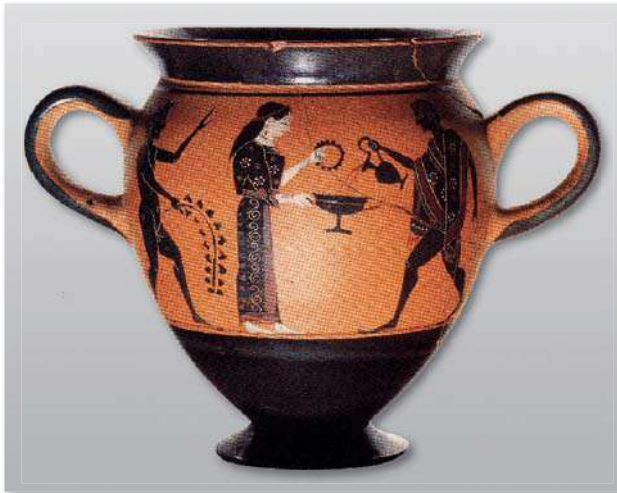
Шість разів ставав переможцем Олімпійських ігор у змаганнях борців спартанець Іппостенес. Уперше, будучи ще юнаком, він виграв на Іграх 37-ї Олімпіади в 632 р. до н.е. У 624 р. Іппостенес переміг на Іграх 39-ї Олімпіади вже серед чоловіків. Після цієї перемоги він ще чотири рази поспіль не знав собі рівних на олімпійській арені. Його тріумф викликав захоплення у співгромадян, які вважали Іппостенеса напівбогом і спорудили на його честь храм.



Діагор з Родосу.
Французька школа. XVIII ст.



Скульптура Діагора
і його синів.
Коскінас Дімітріс.
2004 р.
Родос



Переможця Олімпійських ігор у Стародавній Греції нагороджували вінком з гілок священної оливи (каллістефаноса), зрізаних золотим ножом у священному гаю в Олімпії

Дивовижні відвагу і прагнення перемоги проявив Аріхіон з Фігалей. Будучи дворазовим чемпіоном Олімпійських ігор 572 і 568 рр. до н. е., атлет виграв у фінальній сутичці на Іграх 54-ї Олімпіади в 564 р. до н. е. Перебуваючи в стані агонії від удушення, він все ж змусив суперника, який не витримав болю від зламаною і вивернутого Аріхіоном великого пальця на носі, визнати поразку. Труп Аріхіона увінчали вінком переможця під оплески глядачів.

Навколо олімпіоніків створювався ореол винятковості, історії їх життя і досягнення обростали легендами.

Переможець у панкратіоні на 93-й Олімпіаді Пулідамант з міста Скотусса, наслідуючи Геракла, без будь-якої зброї задушив голими руками величезного лева. Він міг утримати за копито задньої ноги великого бика, зупиняти на ходу колісницю. Цар персів Дарій запросив Пулідаманта і запропонував йому одночасно битися з трьома найкращими атлетами. Після того, як Пулідамант з легкістю розправився з усіма, захоплений Дарій щедро обдарував його.

Великий Феаген, який прославився своїм дивовижним спортивним довголіттям і виступав у різних видах єдиноборств, а також у бігу, метанні списа, здобув близько 1400 перемог на Олімпійських, Істмійських і Немейських іграх та інших змаганнях. За універсальністю майстерності його порівнювали з Гераклом.

Особливих почесностей удостоювалися атлети, які зуміли стати “другими після Геракла”, тобто протягом одного дня здобути перемоги в боротьбі й кулачному бою. Досягти цього було майже неможливо, оскільки після тривалого турніру борців у серії послідовних сутичок на вибування зі зма-

гань тих, хто програв, без обмеження часом у кожній із сутичок, переможці виявлялися в стані важкої втоми. Пройти такий цикл, з першого туру до фіналу, здавалося б, нереально. Однак на Олімпійських іграх давнини це вдалося зробити семи видатним атлетам, що ввійшли в історію як “другі після Геракла”.

Першим атлетом, який став “другим після Геракла”, був Капр з Еліди, який виграв змагання в боротьбі й кулачному бою на 142-й Олімпіаді. У наступні роки такого ж досягнення домоглися Арістомен із Родосу (156-та Олімпіада), Протафан із Магnezії (172-га Олімпіада), Стратон з Александрії (178-ма Олімпіада), Маріон з Александрії (182-га Олімпіада), Арістей зі Стратонікеї (198-ма Олімпіада) і Нікострат із Кілікії (204-та Олімпіада).

З ім'ям кожного з цих олімпіоніків пов'язано безліч досягнень, подій і легенд, що збагатили історію Олімпійських ігор Стародавньої Греції.

Про переможців Олімпійських ігор не забували і під час воєн. Так, відомо, що Доріей у 407 р. до н. е. потрапив у полон у битві з афінянами, але був звільнений без викупу. Александр Македонський наказав звільнити з полону Діонісідора, дізнавшись, що він олімпіонік. Коли під час битви на Сицилії олімпійський чемпіон Філіпус був убитий, то сицилійці не тільки поховали його, а й звели гробницю.

Мілон Кротонський.
Пюже П'єр. XVII ст.



Розділ 14

Відображення Олімпійських ігор у творах античного мистецтва

Відомості про історію Олімпійських ігор античності ми черпаємо з джерел, що дійшли до нас: пам'ятників архітектури і скульптури, знайдених у результаті численних розкопок у місцях проведення Олімпійських ігор, залишків спортивних споруд, посуду, інвентарю, статуй на честь переможців, творів поетів, філософів тощо.

Серед великої кількості творів є дві унікальні книги – “Еліда 1” і “Еліда 2” невтомного мандрівника-дослідника і письменника Павсанія, які стали частиною його фундаментальної праці “Опис Еллади”.

Павсаній жив у другій половині II – на початку III ст. і більшу частину свого життя присвятив вивченню й опису Стародавньої Греції, в тому числі Олімпії і Олімпійських ігор. Своє дослідження він проводив наприкінці II ст., тобто понад вісімнадцять століть тому, у часи розквіту Олімпійських ігор Римської Греції. Тоді Олімпія була найбагатшим місцем, у якому збереглася величезна кількість пам'яток, що належали до періоду розквіту Олімпійських ігор давньогрецького періоду.

Цілком природно, що Павсаній мав незмірно більші можливості для об'єктивного вивчення Олімпійських ігор античності порівняно з його послідовниками, коли більшість джерел інформації про Олімпійські ігри було втрачено.

Важливо зазначити, що зміст праць Павсанія відрізняється винятковою вірогідністю, хоча він здебільшого описував події, які відбулися в Стародавній Греції за кілька століть до нього. На це звертають увагу відомий дослідник творчості Павсанія І. Шуберта (1940), а також французький історик Жорж До, який на початку XX ст. з книгою Павсанія в руках пройшов багатьма місцями, особисто перевіряючи кожну деталь, і дійшов такого висновку: “...є путівники більш блискучі й більш вчені, ніж книги Пав-

санія, але я не знаю більш ретельних і до дрібниць правдивих” (Кондратьев, 1940).

Про це ж свідчить і порівняння описів Павсанія різних споруд і скульптур Стародавньої Олімпії, в тому числі і написів на них, зі знахідками археологів, зроблених в Олімпії наприкінці XIX – у XX ст.

Легендарний засновник Олімпійських ігор – Геракл, який тримає шкуру Немейського лева. I ст. до н. е.



Книги Павсанія, переважно укладені на підставі вивчення будівель, споруд та скульптур, які знаходилися в Алтісі під час проведення античних Ігор, є найповнішими пам'ятками про них, що дійшли до нас. Про це більш ніж переконливо свідчать роботи сучасних істориків, що присвятили вивченню давньогрецьких Олімпійських ігор свої праці, значна частина яких побудована на матеріалах Павсанія. Тому цілком природно, що зміст цього розділу переважно спирається на творчу спадщину цього видатного представника давньогрецької культури.

Праці Павсанія, який подорожував Грецією в II ст., виокремлюються високою вірогідністю і сумлінністю дослідника. Це, наприклад, підкреслює відомий перекладач Г. Янчевецький у коментарях до творів Павсанія "Опис Еллади", виданих у Санкт-Петербурзі в 1887–1889 рр. Зокрема, зазначається, що Павсаній, який "був обізнаний з усіма у достатку ще наявними на той час історичними книгами, не тільки вибирає з них найкращі, а й ретельно перевіряє їх свідчення". Судячи з усього, Павсаній уважно вивчив і розшифрував не тільки ще не зіпсовані тоді численні написи на постаментах давньогрецьких статуй, а й документацію Олімпійських та інших усерецьких ігор, що дійшла до тих часів, враховуючи офіційні протоколи Ігор – списки з іменами переможців і іншими даними про них, які велися, як вважають історики, починаючи з Ігор першої Олімпіади (776 р. до н. е.), а також відомості про негативні приклади, пов'язані з порушеннями олімпійських правил і принципів деякими атлетами, що зазнали вигнання або інших покарань.

Вчені, які досліджували мистецтво Стародавньої Греції, добре вловили зв'язок досягнень давньогрецьких скульпторів з розвитком спорту в ті часи. Наприклад, Ернст Курціус у праці "Історія Греції", виданій у 1876 р., зазначав, що досягнення різних давньогрецьких центрів мистецтва VI–IV ст. до н. е. були тісно пов'язані з розвитком гімнастики, а "скульптура, якщо вона була пов'язана з добросовісною вірністю природі, зображувала оголене тіло борця або бігуна, могла бути названа доричною пластиком на протигагу іонічній, що любила м'якші форми і вбирала свої статуї у шати, запозичені з народного костюма". Курціус констатує, що досягнення доричної художньої школи набули поширення не тільки на Пелопоннесі, а й на островах і у віддалених колоніях, які прагнули засвідчити свою духовну єдність і художні досягнення присвятами в загальногрецьких святилищах – Олімпії і Дельфах (Курціус, 1883).

Дельфи, Олімпія та інші святилища Стародавньої Греції були в ті часи не тільки великими релігійними, а й культурними центрами. Багато в чому це пояснювалося тим, що тоді не існувало більш безпечних і кращих місць для збереження пам'яток

культури і мистецтва від руйнувань і викрадень, ніж усерецькі святилища. Їхні жерці здійснювали копітку роботи зі збереження та обліку всіх принесених у храм дарів і пожертвувань і одночасно вели і систематизований облік найважливіших подій і різних історичних фактів. Завдяки цьому вони дійшли до нас, забезпечивши тим самим історичний зв'язок між поколіннями. І, мабуть, саме жерцям храмів у Олімпії ми зобов'язані збереженням надзвичайно багатой спадщини давньогрецьких Олімпійських ігор – з усім розмаїттям пам'яток, створених у різні часи.

В архітектурі, скульптурі та інших художніх творах, як і в дарах і жертвопринесеннях, відображався зв'язок давньогрецького мистецтва з храмовими культурами. Урочистим церемоніалам тодішніх храмових обрядів мали відповідати і зображення тих чи інших сцен, які є проявом взаємин між богами і героями, а традиційна символіка знаходила втілення у певних художніх формах. В Олімпії це наочно проявлялося в рельєфних зображеннях персонажів давньогрецьких міфів, богів і героїв, в обробці вівтарів і підставок під священні дари. Причому Олімпійські ігри накладали специфічний відбиток на творчість художників і скульпторів, сильно впливаючи на неї, привносячи різноманітність і розкутість.

Дискофор.
Римська копія
з грецького
оригіналу
400 р. до н. е.





Бронзова антична статуетка юнака, який вправляється в метанні. 480 р. до н. е.

З точки зору давніх греків, зовнішнім проявом їх вищості над варварами були сильні засмаглі і натреновані тіла атлетів. Вони служили для греків тих часів предметом захоплення і прикладом для наслідування.

Культ здорового і сильного тіла набув широкого відображення у давньогрецькому мистецтві.

По всій Стародавньої Греції – не тільки в її материковій частині, а й на островах і в колоніях – створювалися статуї, які зазвичай називалися скульптурами Аполлона або зображеннями юнака. Для всіх цих скульптур характерне прагнення підкреслити атлетизм, красу і силу людського тіла. Цим прагненням мистецтво Давньої Греції відрізняється від мистецтва наступних епох.

Багато фахівців, які в різні часи вивчали історію Стародавньої Греції, зазначали красу еллінів. Наприклад, Адамонтій – знаменитий лікар початку V ст., кажучи про древніх греків, підкреслював, що “в тих місцевостях, де еллінська раса збереглася в чистому вигляді, населення вирізняється високим зростом, широкими плечима, стрункістю, міцною статуєю; вони блондини з білим кольором шкіри і стійким ніжним рум'янцем; у них прямі гарно складені ноги з витонченими ступнями, кругла середньої величини голова на міцній шиї. Їх волосся, що відливає золотом, тонке і легко в'ється; обличчя у них прямокутне, губи тонкі, ніс прямий, серед усіх народів греки вирізняються красою своїх очей”. А французький вчений П. Гіро, який досліджував наприкінці XIX ст. історію Стародавньої Греції, писав, що “цей опис досконалого за красою типу еллінської раси зроблений з такою точністю, що йому важко не довіряти” (Гіро, 1913).

Однак такі якості, як краса, витонченість форм тіла і правильність рис обличчя, були характерні далеко не для всіх древніх греків. Чимало з них були сутулими, мали тонкі і криві ноги, товстий живіт, кирпатий або ж гачкуватий ніс. Наприклад, Демосфен і Евріпід були далекі від ідеалів грецької краси, а зовнішність Сократа взагалі була потворною.

Архаїчний період історії Стародавньої Греції в Олімпії відрізняється досить широким поширенням скульптури і предметів мистецтва прикладного значення. У VII ст. до н. е., порівняно з попередньою добою “геометричного” стилю, характерного для “темних віків”, помітно зростає прагнення давньогрецьких майстрів прикрашати предмети культу, побуту й озброєння, зокрема бронзовими пластинами, на яких зображували тварин, міфічних чудовиськ, а іноді й вершників у шоломах (Соколов, 1980). Можна згадати і широко поширену в ті часи в Олімпії круглу скульптуру – наприклад, фігурки воїнів зі здійсненими в замаху списами і фігурки візників, що правлять кінями.

Не всі переможці скористалися правом ставити статую на честь своєї перемоги, оскільки витрати з їх виготовлення та встановлення мав оплачувати або сам переможець, або його родичі, або рідне місто.

Перша статуя з кипариса була споруджена в Олімпії Праксідаманту з Егіни, який здобув перемогу в кулачному бою на Іграх 59-ї Олімпіади, а



Статуя юнака, відома як “Марафонський хлопчик”. Бронза. 335–325 рр. до н. е.

друга статуя, зроблена зі смоковниці, – Рексібію з Опунта, який переміг у панкратіоні на Іграх 61-ї Олімпіади. Ці статуї, хоча і пошкоджені часом, збереглися в Олімпії і в II ст. н.е., тобто в той час, коли історію давньогрецьких Олімпійських ігор вивчав і описував Павсаній.

Надалі статуї встановлювали часто, і на початку періоду Римської Греції їх виявилось досить багато для того, щоб вивчення стало важливим джерелом для відтворення історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції, що і робилося письменниками, поетами, художниками і скульпторами.

Наприклад, Піндар в “Олімпійських піснях” говорить про милість Зевса до переможця Ігор у кулачному бою (Менги, 2004):

“Зевс батько...

*Схилився до твореної пісні олімпійської перемоги
Й до мужа, чия доблесть – у кулачній битві.*

Даруй йому

*Милість і честь від своїх і від чужих,
Бо прямиий його шлях, і пиха йому ворог,
Бо пам'ятає він заповіти батьків своїх,
Твердих духом”.*

У класичному періоді історії Стародавньої Греції в скульптурних творах з'явилися нові риси. У V ст. до н.е. людська фігура вже не урочисто застигла, як це було в творах скульпторів VI ст. до н.е., а неначе прийшла в рух. Однією з найдинамічніших скульптур, яка датується початком V ст. до н.е., є бронзова фігура олімпійського бога, що зафіксувала його широкий крок, сміливий розворот торса, рішучий замах правої руки, зігнутої в лікті, і спрямованість лівої руки, яка неначе вказує на ціль (Соколов, 1972).

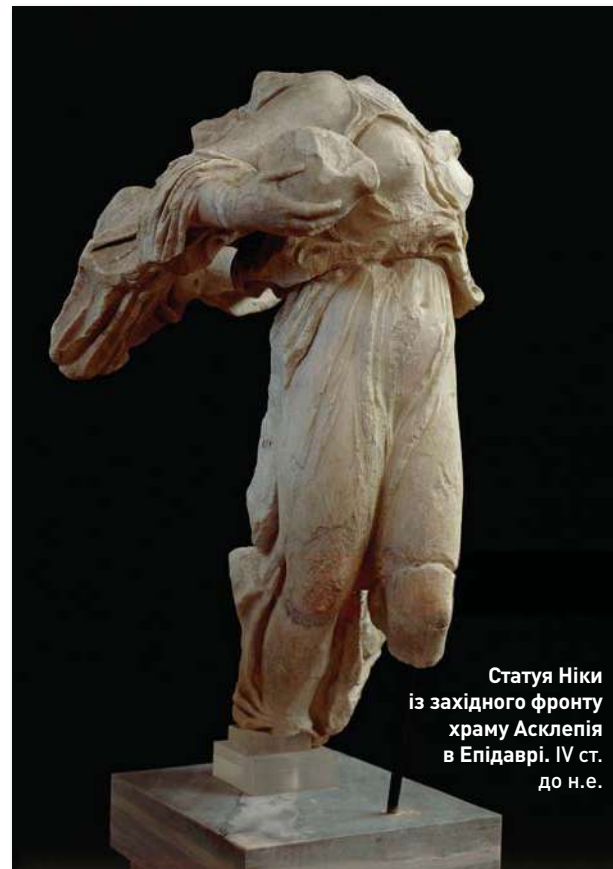
Мармурові фігури на фронтонах Егінського храму, які також належать до V ст. до н.е., свідчать, що скульптура досягла високого рівня досконалості. Скульптори, які, судячи з їх творін, добре знали анатомію людського тіла і специфіку рухів, розумно і зі смаком розташували фігури в складних композиціях. На східному фронтоні храму зображено похід Геракла та Егінського героя Теламона проти троянського царя Лаомедонта, скульптури на західному фронтоні присвячені прославленню сили зброї Аякса, сина Теламона, а також відображають сутичку греків і троянців за тіло Патрокла.

У V ст. до н.е. жили і творили такі відомі давньогрецькі скульптори, як Фідій (серед його творін – неперевершена статуя Зевса Олімпійського), Мирон (всесвітньої популярності набула його скульптура “Дискобол”), Пеоній (автор мармурової статуї богині перемоги Ніки, встановленої в Алтісі), Поліклет (серед його робіт “Доріфор”, “Амазонка”, “Діадумена”) та інші майстри.

У пізньокласичну епоху (IV ст. до н.е.) колишня суворостриманість форм високої класики в архі-

тектурі та скульптурі змінюється на пишність і розкіш, що стало наочним відображенням історичних пертурбацій, які відбувалися в еллінських містах-полісах.

Багато творів з літературної спадщини дійшло до наших днів, а також було доповнено матеріалами розкопок в Олімпії наприкінці XIX ст. і в подальші роки. Наприклад, підніжжя бронзової статуї Кіниска роботи Поліклета (близько 480–412 рр. до н.е.) було знайдено у фундаменті візантійської церкви, побудованої в Алтісі. На цьому підніжжі з білого пелопоннеського мармуру зі слідами ніг бронзової статуї розташований напис: “Здобувши перемогу в кулачному бою, цю статую присвятив Кініск зі славної Мантінеї”. Виявлено також підніжжя статуї Каллія з написом: “Каллій, син Дідіма, афінянин, за перемогу в панкратії. Робив афінянин Мікон”. Знайдено також постамент статуї знаменитого Евфіма з написом: “Евфим, локрієць, син Астіклея, я три рази переміг в Олімпії. Піфагор Самоський створив”. П'єдестал статуї Ксенокла містить такий напис: “Ксенокл, син Евтіфрона з Майнали. Робота Поліклета. Син Евтіфрона Ксенокла з Майнал, чотирьох переміг я в бою сам на сам, сам не впавши жодного разу” (Кондратьев, 1940).



Статуя Ніки
із західного фронту
храму Асклепія
в Епідаврї. IV ст.
до н.е.

Атлет, який готує колісницю до змагань.
Чорнофігурна кераміка.
540 р. до н. е.

Ці та інші подібні знахідки добре узгоджуються з відомостями стародавніх авторів, які відвідували Олімпію близько двох тисячоліть тому та оповіли про її споруди, статуї та підношення. В їх роботах (наприклад, Павсанія) опис статуй зазвичай супроводжується різними історичними фактами, легендами, коментарями, що дозволяє розширити знання не лише про відомих атлетів, а й про саму атмосферу Олімпійських ігор Стародавньої Греції.

Для ілюстрації цього наведемо кілька промовистих прикладів з безлічі описів.

Найбільш раннім твором знаменитого давньогрецького скульптора Лісіппа (жив і творив у другій половині IV ст. до н. е.) виявилася статуя Троїла, встановлена після його другої перемоги на Олімпійських іграх, про що свідчить знайдений під час розкопок в Олімпії напис:

*“Був я в Олімпії першим з еллінів у день той, в який
Дав мені тут Зевс перемогти на прудконогих конях;
Знову я потім переміг на конях в упряжці
четвіркою.
Син Алкіноя я був, ім'я моє ж – Троїл”.*

Троїл прославився і тим, що другу перемогу здобув у кінних змаганнях Ігор 102-ї Олімпіади, коли одночасно був і елланодиком. Після цього елейці видали закон, згідно з яким ніхто з елланодиків не мав права виставляти на Олімпійських іграх своїх коней.

Біля статуї Троїла знаходився п'єдестал, на якому було встановлено колісницю з кіньми і візником, а також статуя Кініски – дочки царя Спарти Архідама, власниці колісниць і коней.

Була в Олімпії і статуя наймолодшого переможця Олімпійських ігор – Даміска з Мессенії, який виступав у змаганнях бігунів. Свій успіх на Олімпійських іграх він підтвердив на іграх в Немеї та Істмії, де зумів стати переможцем в пентатлоні.

Великий інтерес викликала статуя Кратіна з Егіри в Ахеї, який проявив високе мистецтво в боротьбі, перемігши в змаганнях юнаків. Однак знаменитим Кратін був ще й тому, що вважався найкрасивішим серед одноплемінників. Йому дозволили поруч зі своєю статуєю поставити і статую його вчителя Евтіхіда.



Гісмон з Еліди був переможцем Олімпійських ігор у пентатлоні. Успіх супроводжував його і на Немейських іграх. Однак знаменитим він став не тільки через свої перемоги, а й завдяки випадку, який змусив його займатися спортом. У дитинстві він страждав на ревматизм і, щоб позбутися болісної хвороби і стати здоровою людиною, активно виконував різні фізичні вправи. Ці заняття привели його до захоплення пентатлоном і до блискучих перемог.

Статуї двох атлетів – багаторазового переможця в панкратіоні Сострата і борця Леонтіска – розташовувалися в Олімпії поруч. Цих спортсменів об'єднували не тільки багаторазові перемоги на Олімпійських іграх та інших усегрецьких змаганнях, а й величезна сила і примітивна техніка боротьби. Не маючи можливості здобувати перемоги за рахунок майстерності, вони відрізнялися тим, що хапали супротивників за пальці і ламали їх, не відпускаючи доти, поки суперник не визнавав поразки. Коли Сострат у перший раз здобув перемогу (це сталося на Іграх 104-ї Олімпіади), елейці не внесли його до списку переможців, оскільки Ігри влаштовували не вони, а пейсейці та аркадяни.



Підготовка коней до змагань колісниць.
Чорнофігурна кераміка. 540 р. до н. е.

Багато переможців Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань прославилися не тільки спортивними перемогами, а й подвигами у війнах. Одним із таких атлетів був Хілон – ахеєць із Патри, що здобув у боротьбі дві перемоги в Олімпії, дві – в Дельфах, чотири – в Істмії, три – в Немеї. Після загибелі на війні ахейці встановили йому статую в Олімпії з такими словами на п'єдесталі:

*“Двічі в Олімпії в чистій боротьбі сам на сам я
Поміж мужів переміг, у Дельфах стільки ж разів;
Три я в Немеї, чотири перемоги у Істмі одержав, що
Біля моря лежить, Хілон, Хілона син,
У Патрах. Коли ж на війні я загинув,
всенародно ахейці
Зі славою мене поховали доблесті заради моєї”.*

Цікавою була доля відомого бігуна Ерготела, який в бігу на довгі дистанції двічі зумів здобути перемоги на всіх чотирьох усегрецьких іграх: Олімпійських, Піфійських, Істмійських і Немеїських. Напис на його статуї говорить, що він житель

Гімери, хоча був критянином із Кноса. Однак за участь у заколоті його вигнали з рідного міста політичні вороги, після чого він опинився в Гімері, отримав там права громадянства й удостоївся багатьох почесностей. Тому він бажав, щоб його перемоги належали йому як жителю Гімери.

Багато атлетів прославилися своїми досягненнями в бігу. Серед статуй, які були встановлені їм, особливо увагу привертала кілька.

Як велике диво сприймали греки досягнення Політа родом з Карії, що зумів у один день здобути перемоги у всіх змаганнях з бігу. Після виграшу на найдовшій дистанції і короткої перерви він стартував на найкоротшій дистанції (один стадій), яка вимагала високих швидкісних здібностей. Здобувши перемогу і тут, він став першим і в бігу на два стадії.

Ще більш знаменитим в бігу був Леонід з Родоса, який успішно виступав на Іграх чотирьох Олімпіад, виборовши на різних дистанціях у цілому 12 перемог.

Знаходилася в Олімпії і статуя легендарного Дромея роботи скульптора Піфагора. Дромей був дво-разовим олімпійським переможцем у бігу на довгі дистанції, стільки ж разів був першим у Дельфах, тричі вигравав Істмійські ігри і п'ять разів – Немеїські. Відомий він ще й тим, що ввів у свою дієту хар-

чування м'ясом, тоді як до нього атлети переважно харчувалися сиром.

Ціла група статуй була споруджена представникам родини видатних родоських атлетів, родоначальником якої був Діагор. Крім самого Діагора, переможцями Олімпійських ігор були його сини і внуки. Найзнаменитішим з цієї родини був молодший син Діагора Дорей, який тричі поспіль вигравав у Олімпії змагання в панкратіоні. Крім цього, на його рахунок було вісім перемог на Істмійських іграх, сім – на Немеїських і одна – на Піфійських.

Характерне для елліністичного періоду історії Стародавньої Греції захоплення скульпторів створенням монументальних пластичних пам'яток знайшло своє втілення і в Олімпії, в тому числі в численних пам'ятниках, присвячених прославленим царів, полководців і діячів. Наприклад, неподалік Філіппейона і з південно-західного боку храму Зевса було споруджено кілька кінних статуй, які стали відомими за їх постаменти, що збереглися і свідчать про поширення таких (і подібних до них) творів мистецтва в елліністичній Олімпії.

Поруч зі статуями македонських царів Філіппа й Александра стояла статуя славетного Феагена, сина Тімосфена – жерця в храмі Геракла з острова Фазос. Згідно з легендою, Феаген не був сином Тімосфена, його батьком вважали самого Геракла, який, прийнявши подобу Тімосфена, вступив у зв'язок



Скульптура Посейдона.
Бронза. 450 р. до н. е.

з його дружиною. Дев'ятирічним хлопчиком Феаген повертався додому зі школи через площу, на якій стояла мідна статуя якогось божества. Вона йому так сподобалася, що він зняв її з п'єдесталу, поклав собі на плечі і приніс додому. Гнів охопив громадян міста, і вони хотіли вбити хлопчика. Однак один поважний чоловік похилого віку не дозволив їм цього зробити, а Феагену велів віднести статую на місце. Після цього слава про його силу поширилася по всій Елладі. Що ж стосується спортивних досягнень, то на всегрецьких іграх та інших змаганнях він отримав загалом 1400 вінків. Більшість перемог він здобув у панкратіоні й у кулачному бою, хоча прославився і досягненнями в бігу. Згідно з легендою, після смерті Феагена якийсь чоловік – з тих, що ворогували з ним за життя, – часто приходив до мідної статуї Феагена і шмагав її батоном, неначе завдавав образи самому Феагену. Це знуцання припинила сама статуя, впавши на кривдника. Діти убитого висунули статуї позов, після чого жителі Фазоса скинули її в море, дотримуючись чинного тоді закону про відповідальність і неживих предметів за вбивство. З плином часу земля перестала приносити фазосцям плоди, і вони направили в Дельфи посольство з проханням до бога про допомогу. Оракул оголосив їм волю бога: “Вами залишений у забутті Феаген славетний”. Рибалкам вдалося сітками витягнути статую з моря. Після того, як її знову було встановлено на місце, фазосці ухвалили приносити їй жертви як богу. Після цього, як зазначає Павсаній, у багатьох місцях як у еллінів, так і у варварів було встановлено статуї Феагена, оскільки вважалося що він лікує хвороби і позбавляє від нещастя.

Два видатних атлети увійшли в історію Олімпійських ігор давнини не тільки як багаторазові переможці Олімпійських ігор та інших всегрецьких змагань, а й своїми подвигами й іншими вчинками, в яких вони проявляли небачену силу. Об'єднувало їх те, що обидва загинули, переоцінивши свої можливості.

Одним із них був Пулідамант з міста Скотуса, згодом розгромленого і пограбованого Александром Македонським. Статуя, створена Лісіппом, зображала Пулідаманта найбільшим з усіх людей, яким було поставлено статуї. Крім спортивних перемог, він зробив багато дивних вчинків. Біля гори Олімп він без жодної зброї здолав лева – величезну і сильну тварину. Момент його сутички було відображено на барельєфі підніжжя статуї, виявленому під час розкопок в Олімпії. Загинув атлет від зайвої самовпевненості. Опинившись у печері з товаришами в той момент, коли стеля в ній тріснула і було видно, що вона зараз обвалиться, Пулідамант, замість того щоб з усіма втекти з печери, підняв руки і хотів утримати стелю. Там він і знайшов свою смерть.

Переоцінив свою силу і найвідоміший атлет Стародавньої Греції Мілон, який мав неймовірну фізичну силу. Мілон тримав у руці плід гранатового

дерева і пропонував вирвати його з рук, тримав так обережно, що після всіх спроб висмикнути його плід залишився цілим. Ніхто не міг зіштовхнути Мілона, коли він ставав на диск, политий олією, а той лише сміявся над тими, хто намагався це зробити. Він витягав руку вперед таким чином, що великий палець був піднятий вгору, а інші щільно притиснуті один до одного. Ніхто, хоч як старався, не міг відокремити мізинець від інших пальців. Загинув Мілон безглуздо. Він побачив у лісі засохле дерево, у могутній стовбур якого було вбито клини. Переоцінивши свою силу, Мілон спробував розщепити дерево. Клини випали, а руки Мілона виявилися затиснуті деревом. Внаслідок цього він став здобиччю вовків, що водилися в тій області у великій кількості.

Не тільки величезна сила, а й майстерність атлетів викликали захоплення у древніх греків. Недалеко від статуї Даміска, наймолодшого переможця Олімпійських ігор, знаходилася статуя Арістодема з Еліди, який виграв олімпійські змагання з боротьби. Крім перемог в Олімпії, цей борець, який вирізнявся високою технікою і тактикою ведення поєдинків, двічі був переможцем Немейських ігор та стільки ж – Піфійських. Розкопки в Олімпії дозволили виявити частину статуї з написом:

“Двічі на іграх Істмійських і двічі на іграх Немейських, раз в Олімпійській боротьбі славу перемог отримав Арістодем, син Фрасіда. Не тяжкістю потужного тіла Я її заслужив, але спритністю своїх рук”.

Багато атлетів Стародавньої Греції досягали перемог у різних видах спорту. Одним з них був Клейтомах із Фів, який перемагав у боротьбі, кулачному бою і панкратіоні на різних всегрецьких змаганнях. На Іграх 141-ї Олімпіади він був переможцем у панкратіоні і в кулачному бою. На змаганнях в Істмії, будучи молодим атлетом, він протягом одного дня переміг всіх дорослих учасників у боротьбі, кулачному бою і панкратіоні. І ще багато перемог у згаданих видах змагань здобув цей мужній атлет. Статую Клейтомаха спорудив його батько Гермократ, а її підняття було виявлено під час розкопок Олімпії наприкінці XIX ст.

Дивовижного результату в панкратіоні на Іграх 212-ї Олімпіади домогся юний Артемідор родом із Тралл у Карії. У змаганнях юнаків він здобув впевнену перемогу, після чого вчитель гімнастики порадив йому спробувати свої сили у змаганнях безбородих. Несподівано для всіх він став переможцем і в цих змаганнях. Коли ж над ним почали насміхатися дорослі атлети, він прийняв рішення змагатися і з ними, завоювавши в найважчих сутичках третій вінок переможця.

Курйозний випадок стався з коринфянином Фейдолом, який виставив свою кобилу на прізвисько Авра для участі в кінних змаганнях. Однак

уже на початку бігу вершник не втримався в сідлі, але кобила продовжувала бігти, правильно повернула близько стовпа і, почувши звук труби, прискорила біг і першою прийшла до фінішу, після чого зупинилася біля елланодиків. Переможцем проголосили Фейдола і дозволили йому поставити в Олімпії статую Аври з написом:

“Це кобила Фейдола з широких пасовищ Коринфа Зевсу Великому дар, пам’ятник швидкості ніг”.

У спогадах поетів і письменників давнини, у матеріалах розкопок в Олімпії зустрічається велика кількість інших цікавих історій, пов’язаних із виступами переможців Олімпійських ігор і подіями з їхнього життя, а також з тим середовищем, яке існувало на Олімпійських іграх і навколо них. Однак і наведені історії досить для того, щоб перейнятися атмосферою античних ігор, побачити ставлення древніх греків до досягнень і перемог атлетів, скласти уявлення про те місце, які обіймали Олімпійські ігри в житті Стародавньої Греції.

Не тільки на честь славних подій і перемог встановлювалися статуї. Споруджувалися вони і в пам’ять про порушення олімпійських принципів та ідеалів, про грубі вчинки, несумісні з культурою древніх греків. Перші такі статуї було встановлено під час ігор 98-ї Олімпіади – після того, як фессалієць Евпол підкупив своїх суперників – кулачних бійців: Агетора з Аркадії, Прітаніса з Кізіка і переможця попередніх ігор Форміона з Галікарнаса. Ця подія стала першим офіційним злочином проти правил олімпійських змагань. Грошовий штраф, накладений на Евпола і його суперників, дозволив встановити шість мідних статуй, які були розташовані біля підніжжя гори Кронос, недалеко від Олімпійського стадіону. Автором двох статуй був відомий скульптор із Сикіона Клеон. На чотирьох статуях було зроблено написи, які свідчили, що перемогу на Олімпійських іграх можна отримати не завдяки грошам, а швидкістю ніг і міццю тіла; статуї мали слугувати залякуванням для атлетів, які порушують закони, і повчанням для еллінів, які не повинні домагатися перемоги за рахунок грошей.

Через багато років, на Іграх 112-ї Олімпіади, афінянин Калліпп, який виступав у змаганнях з пентатлону, скоїв подібний проступок, підкупивши своїх суперників. Однак афіняни відмовилися платити елейцям штраф і стали погрожувати, що вони не з’являться на олімпійських змаганнях. Проте страх кари з боку Дельфійського бога змусив їх заплатити штраф. На ці гроші було також встановлено шість статуй Зевса з приблизно такими ж написами, які було виконано з нагоди злочину Евпола.

На Іграх 218-ї Олімпіади елейці наклали штраф на кулачного бійця Аполлонія з Александрії. Він не давав і не отримував хабарів, проте був викритий в

обмані. Аполлоній прибув в Олімпію із запізненням, яке пояснив сильними вітрами під час морської подорожі. Однак виявилось, що його запізнення було пов’язане з участю в змаганнях в Іонії, де він заробляв гроші. Елейці відсторонили від змагань як Аполлонія, так і інших кулачних бійців, що запізнилися, – і без проведення змагань нагородили вінком Геракліда. Тоді Аполлоній, перев’язавши руки ремнями як для бою, накинувся на Геракліда, наносячи йому величезну кількість ударів, хоча той уже був увінчаний вінком переможця і перебував під захистом елланодиків.

Учасники фінального поєдинку кулачних бійців на Іграх 226-ї Олімпіади атлети з Єгипту Сарапаммон і Дейдас уклали таємну угоду, згідно з якою Дейдас отримав хабар. На обох бійців було накладено штраф. Штрафним коштом біля входу на стадіон було встановлено дві статуї Зевса.

Були й інші випадки, коли порушення правил каралося штрафом. Наприклад, за боягузтво був оштрафований учасник ігор 201-ї Олімпіади в панкратіоні Сарапіон з Александрії, який відмовився брати участь у змаганнях і втік.

Інший випадок був пов’язаний із покаранням батьків спортсменів. На Іграх 192-ї Олімпіади Дімонік, який бажав перемоги своєму синові, дав хабар батькові суперника – Сосандру. На штраф, стягнений з порушників, було встановлено дві статуї – одну в гімнасії елейців, іншу – в Алтісі.

Давньогрецьке мистецтво, як і інші досягнення Стародавньої Греції (в освіті, науці тощо), багато в чому стало відоме нам шляхом посередництва Риму, який, увібравши в себе багато елементів античної культури, зберіг їх для прийдешніх поколінь. Наприклад, саме на вивченні тих матеріалів, які представляють пам’ятники Рима, побудовано книгу “Історія мистецтва в давнину”, написану німецьким просвітителем Йоганном Йоахімом Вінкельманом (1717–1768). Про цей перший класичний твір про історію античного мистецтва з ентузіазмом відгукнулися такі відомі філософи і письменники, як Лессінг, Гете, Гердер, Шиллер. Вінкельман протиставляє єгипетському мистецтву грецьке. Він зазначає, що коли єгипетське мистецтво одноманітне, як штучно вирощене дерево, ріст якого зупинився від різних випадкових причин, то грецьке мистецтво розмаїте, воно живе і розвивається вільно і, підкоряючись законам всього живого, зростає, процвітає, потім занепадає і нарешті помирає.

Відомий німецький вчений Вільгельм Гумбольдт (1767–1835) в одній із праць зазначав: “Цілком можливо, що греки запозичили багато чого від інших народів, але ще правильніше, що все запозичене вони переробили по-своєму, і тільки тоді воно набуло значення гідного, високого і прекрасного”.

Розділ 15

Негативні явища в давньогрецькій атлетиці

Слід зазначити, що далеко не всі в Стародавній Греції ставилися до спорту і до Олімпійських ігор з повагою. Для цього були підстави, які давали окремі атлети не завжди зразковим способом життя і непорядними вчинками під час проведення Олімпійських ігор.

Про те, що ставлення до атлетів, особливо до огрядних, було неоднозначним, свідчать твори образотворчого мистецтва та літературні джерела. Таких атлетів часом зображували з величезними животами і зовнішністю дурнів.

Римський лікар і натураліст Клавдій Гален (близько 130 – близько 200 рр.) писав про таких атлетів: “Вони докладають зусиль під час виконання вправ більших, ніж це необхідно, і їдять насильно. Часто відкладають їжу на опівнічний час. Вони прокидаються в той час, коли решта повертається з роботи, і здається, що вони ведуть свинський спосіб життя, з тією лише різницею, що свині не докладають зусиль, що перевищують їх можливості...”.

Ще раніше на це ж вказував драматург Евріпід (близько 480–406 рр. до н. е.): “Серед незліченних напастей, які гублять Грецію, немає жодної, яка завдала б більшої шкоди, ніж порода атлетів. Передусім, вони не здатні і не вчать вести благопристойний спосіб життя. Як можна, щоб особа, що стоїть високо за своїм корінням, була рабом свого шлунка. Також я критикую традиції греків, які по волі атлетів організовують величезні маніфестації і шанують марну ненажерливість”.

Достатньою підставою для подібних висловлювань може слугувати і спосіб життя найзнаменитішого в історії Олімпійських ігор борця – Мілона з Кротона, атлетична і військова слава якого супроводжувалася дивовижною ненажерливістю. За день він з’їдав десять кілограмів м’яса і випивав кілька літрів вина. Сучасник Мілона Доріаус згадує: “Таким

був Мілон, він підняв важкого чотирирічного бика й у свято Зевса ніс його на спині. Всі замовкли, коли він його приніс і поставив перед священиком Піси, пропонуючи для жертвопринесення. Це був бик, якому не було рівних... Потім він відрізав від нього величезні шматки м’яса, протушкував з овочами, розтягнувся і сам все це зжер” (Gorissen, 1990).



Евріпід, який сидить. Мармур. Римська статуя. II ст.

Всілякого роду шахрайства не були рідкістю в Стародавній Греції. Характерним є випадок підкупу суперників Евполом Фессалійським з тим, щоб вони йому програли в кулачному бою на Іграх Олімпіади 388 р. до н. е. Його покарали – оштрафували і примусили встановити за свій рахунок шість статуй Зевса.

Проступки, порушення регламенту Ігор, освяченого багатовіковою традицією, стали досить частими, починаючи з IV ст. до н. е., і особливо надалі, коли політична ситуація в Греції погіршилася, а весь уклад життя, звичаї древніх греків зазнали чималих змін під впливом інших народів і держав.

В Іграх тепер брали участь і представники сусідніх з греками народів – спортсмени з Александрії, Смирни тощо. А кілька століть потому, в 385 р., перемогу на Іграх здобув майбутній правитель Вірменії Варздат.

Багато полісів намагалися перекупити відомих атлетів, витрачаючи на це великі суми й обіцяючи різні блага. Це призводило не лише до конфліктів між полісами, а й іноді до відмови полісів від участі в Олімпійських іграх на знак протесту. Відомою є історія з видатним бігуном Астілом Кротонським, який не знав собі рівних у бігу на один і два стадії у 488, 484 і 480 рр. до н. е. Він користувався величезною популярністю у жителів Кротона. Однак коли він зрадив своє місто, перебравшись до Сиракуз, розгнівані жителі зруйнували його будинок, знесли статую і знеславили його.

Грецька агоністика поступово втратила свій традиційний характер, зв'язок з ідеалами доблесті, чесноти – арете. Агоністика стала надбанням професійних танцюристів, акторів, музикантів, які змагалися між собою, а також атлетів, що прагнули першості не заради почесного, але скромного вінка, а заради плати. На символічні відзнаки, що лунали на Іграх Олімпіад минулих століть, стали дивитися так само іронічно, як скіф Анахарсіс у Лукіана. Одночасно багато в чому було втрачено поняття чесно́ї гри, благородних змагань.

Багато діячів сучасного олімпійського руху, починаючи з П'єра де Кубертена, схильні ідеалізувати олімпійських спортсменів Стародавньої Греції, зазначаючи, що їх відмінними рисами було прагнення чесно́ї гри, джентльменської конкуренції, гармонійного розвитку і самовдосконалення, а не прагнення слави, почестей і матеріальних вигод. Однак висока значущість перемоги на Олімпійських іграх і найгостріша конкуренція в боротьбі за неї вимагали від атлетів важкої праці, самовідданості, пошуку всіх можливих шляхів для досягнення успіху, тобто вкрай жорсткого професійного підходу до підготовки і способу життя. У процесі підготовки атлети піддавали своє тіло болісним випробуванням і стражданням, переносячи величезні фізичні навантаження. А бойовий характер кінних

Клавдій Гален



змагань призводив до зіткнення колісниць, травм коней і вершників. Важкі травми, часто пов'язані з ризиком для здоров'я і життя, супроводжували змагання в панкратіоні, боротьбі, кулачному бою.

У таких умовах, що цілком природно, не могли не проявлятися грубі порушення правил змагань, обман, підкуп, жорстокість і фальсифікації. Інша справа, що організатори Ігор, судді суворо контролювали дотримання правил, переслідували порушників, карали їх приниженням і публічною ганьбою.

Олімпійський спорт Стародавньої Греції не був позбавлений і інших негативних явищ, добре відомих нам нині з практики сучасного спорту. Чимало давньогрецьких авторів порушують різні аспекти травматизму, наводять приклади фанатичного ставлення і самопожертви в спорті, описують проблеми спорту та особистого життя.

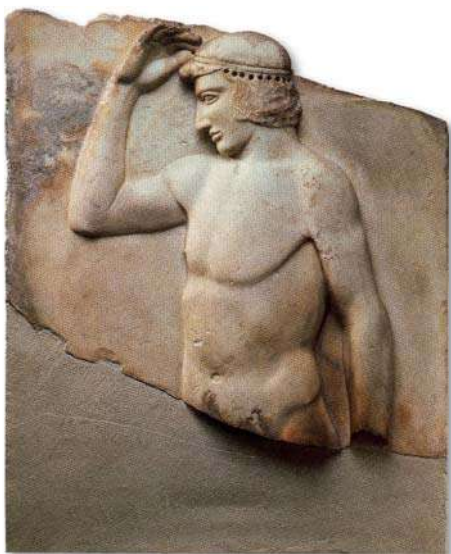
Для підтвердження цього достатньо навести тексти епіграм Лукілія на кулачних бійців:

I

*Як у всіх, государ, у Олімпіка цього були
Вуха, була борода, брови, й повіки, і ніс.
Але, подвизавшись в кулачних боях,
він втратив усе,
Та й в батьківському майні частини позбувся своєї,
Бо, як побачили портрет його колишній,
пред'явлений братом,
Судді вирішили, що він – зовсім інша особа.*

II

*З таким собі рилом, Олімпік,
не думай коли-небудь близько
Стати біля струмка і поглянути
в дзеркало чистої води.
Бачачи своє відображення, помреш ти,
подібно до Нарциса, –
По смерті сам ти тоді станеш гидкий собі.*



Переможець,
який вінчає
себе вінком.
Перша чверть
V ст. до н. е.

Починаючи з IV ст. до н. е., Олімпійські ігри поступово відходять від вимог релігії. Все більшого значення набуває видовищність змагань, використання їх з метою підвищення авторитету міст-держав і їх правителів. Кількість спортивних свят постійно зростає, причому в період між Олімпійськими іграми проводиться безліч інших змагань. Ці свята щедро фінансуються, а до їх програм, поряд із традиційними видами (біг, п'ятиборство тощо), включають і такі видовищні змагання, як гонки на колісницях, кінні скачки, біг із запаленим смолоскипом.

В Олімпійських іграх у цей період беруть участь представники багатьох держав європейського Середземномор'я і навіть країн Азії. Знімаються заборони, що діяли раніше: до змагань допускаються іноземці, а також вихідці з неможливих верств населення. Переможці нагороджуються великими грошовими призами і цінними подарунками, отримують вони і матеріальні пільги в своїх містах. Комерційний характер змагань, розкіш, у якій вони проводилися, поступово розмивають ідеали олімпізму, і спорт набуває професійного характеру.

Згодом спортивна підготовка все більше орієнтувалася на успіх у змаганнях, що приносило славу, фінансові доходи і різні блага. Завдання виховання відходили на другий план, що зрештою стало однією з причин згасання спортивного руху в Стародавній Греції. На це, наприклад, справедливо вказував Н. Маггіон (1950): "Я зазначав, яким почесним було місце, яке обіймала спортивна практика серед достоїнств древньої культури. Однак перебільшене шанування стало фатальним для спорту. Так само, як і в нашому столітті, інтерес до спорту, слава, якою користувалися чемпіони, надмірне прагнення відзначитися у великих міжнародних змаганнях стиму-

лювали розвиток професіоналізму, відповідно до якого атлет з простого "любителя" поступово перетворювався на щось дуже виняткове. Володіння загостреним змагальним духом стало основою відбору дуже кваліфікованих спортсменів. Спорт перетворився на професію, що не відрізняється від будь-якої іншої, і більше нічого".

Професіоналізація давньогрецького спорту була цілком природним процесом, обумовленим сукупністю різних факторів. Серед них – особливості політичного, соціального й економічного життя греків у той час; еволюція Олімпійських ігор, які набули величезної популярності і залучали учасників з різних частин грецького світу, що продовжував розростатися. Для багатьох із них чужими були історичні традиції ігор. Також слід згадати зміни в самому спорті, досягнення в якому стали можливі лише в результаті систематичного напруженого тренування, за допомогою професійних тренерів, масажистів, лікарів та інших фахівців.

У IV ст. до н. е. система освіти в Стародавній Греції набуває нових рис. Гімнасії все поступово стають основою філософських шкіл, які проповідували гармонійну єдність духовних і фізичних якостей людини. Стала поширюватися думка, згідно з якою фізичні вправи мають сприяти не тільки розвитку сили і витривалості людини, а й її красі. Засуджувалося прагнення готувати з молоді винятково атлетів, оскільки це заважало природному розвитку організму. Рекомендувалося застосовувати фізичні вправи лише для повноцінного фізичного розвитку та короткого відпочинку після важкої роботи наукового і громадського характеру.

У IV ст. до н. е. честолюбні прагнення древніх греків поступово переміщуються зі сфери фізичної сили, доблесті, спортивних змагань у сферу інтелектуальної діяльності. Освіта стало життєвою потребою молоді, ознакою привілейованості, соціальної вищості. Фізичне виховання починає відігравати другорядну роль.

Змінюються і смаки публіки. Багаті верстви населення втрачають інтерес до активної фізичної підготовки та участі у змаганнях, навіть до присутності на іграх в якості глядачів. Змагання стають здебільшого народною розвагою, заняттям для бідних, для людей із низьким рівнем освіти і культури. Задовolenню смаків цих верств населення насамперед сприяли грубі і жорстокі видовища. Краса статури, гармонійний фізичний розвиток, досягнення в таких видах змагань, як біг, метання списа, диска тощо, відходять на другий план. Найбільшою популярністю користуються різні професійні види змагань – боротьба, кулачний бій. Правила спрощуються, стають дозволеними жорстокі прийоми. Наприклад, кулачні бійці почали використовувати пристосування – металеві виступи між пальцями,

що стирчать із переплетеного ременями кулака. Оснащена такими пристосуваннями рука перетворювалася на небезпечну зброю, яка могла не лише покалічити, а й вбити суперника. Кулачні бої перетворювалися на найжорстокіші поєдинки.

У такому самому напрямі розвивався і панкратіон. Жорстокість поєдинків стала воістину безмежною. Хоча, на відміну від кулачних боїв, руки в панкратіоні були неозброєні, проте правила дозволяли будь-які прийоми, враховуючи видавлювання очей, удушення, заборонені прийоми тощо.

Цілком зрозуміло, що такий професійний спорт зазнавав різкої критики. Лікарі зазначали шкоду таких занять для здоров'я людини, а філософи вважали професійний спорт злом, що руйнує гармонію тіла і духу.

Вищі верстви населення поступово вдавалися до інших крайнощів. Активні фізичні вправи і участь у змаганнях замінювалися на різні напрями лікувальної гімнастики і способи догляду за тілом. У гімназіях з'являється безліч приміщень для відпочинку і дискусій, будуються лазні, кабінети для масажу, розтирань тощо.

Ці зміни у ставленні до фізичного виховання і спорту знайшли відображення і в образотворчому мистецтві: замість бездоганих ліній, які свідчать про гармонійний фізичний і духовний розвиток людини, предметом зображення все частіше стають яскраві характери, сильні емоції, а нерідко і потворні прояви спорту (Олимова, 1985).

Все це не могло не позначитися і на Олімпійських іграх. Вони втрачали свою популярність, втрачали загальногрецький характер.

Про кризу олімпійського духу в давньогрецькому спорті добре написав американський дослідник N. Gardiner (1930): "Популярність спорту, зростання кількості змагань і отримання нагород спортсменами за успішні виступи повністю змінили характер

спорту. Це була зміна від мимовільного до організованого спорту. Зміна принесла з собою як хороше, так і погане: рівень змагань значно покращився, але спорт перестав бути чистим відпочинком і чимось старим. Задоволення було втрачено".

Існує безліч доказів того, що переможці Ігор отримували величезні на ті часи грошові призи – від 3000 до 6000 драхм. Цієї суми було достатньо для сім'ї з трьох-чотирьох чоловік, щоб безбідно прожити 5–10 років.

Поширення еллінської культури в результаті завойовницької кампанії Александра Македонського, виникнення великої кількості міст за межами самої Греції, нові економічні і соціально-політичні умови, перегляд суспільних ідеалів і цінностей, характерних для елліністичного періоду в історії Стародавньої Греції, що передував її поневоленню Римом, ще більше руйнують атмосферу спорту, характерну для Олімпійських ігор. Унаслідок всіх цих явищ порушується зв'язок між релігією і олімпійськими змаганнями, розвивається професійний спорт і розвиваються олімпійські ідеали древніх греків. Ігри відкриваються для спортсменів з країн, для яких традиції і звичаї древніх греків, порядок проведення змагань є незвичними і незрозумілими. Поворот у бік видовищності і розкоші, професіоналізація Ігор призводять до втрати духу чесного суперництва, характерного для Ігор архаїчного і класичного періодів, коли верховенство духовних ідеалів визначало аскетизм Олімпійських ігор (Корелин, 2005).

Одночасно створюється безліч нових Ігор, що проводяться не тільки в святилищах, а й у політичних центрах. Це зменшує значущість Олімпійських ігор та інших найбільших усегрецьких змагань, що мали багату історію.

Підніжжя бронзових статуй Зевса біля входу на Олімпійський стадіон



Розділ 16

Олімпійські ігри в Стародавній Греції в період її перебування під владою Стародавнього Риму

Олімпія у період римського панування в Греції

У період римського панування в Греції Олімпія стала поступово занепадати.

Однак іноді за сприяння деяких римських імператорів або приватних осіб, які надавали святилищу фінансову підтримку, активізувалося будівництво різних споруд і періодами відроджували колишню пишність Олімпійських ігор.

Наприклад, за римського імператора Августа Октавіана (правив з 27 р. до н. е. до 14 р. н. е.) з метою возвеличення імператорського культу в храмі Зевса було встановлено статую цього правителя, споруджену грецькими містами, які входили до складу Ахейського союзу. Статуя, що знаходилася в округлій ніші, була виготовлена з цінного бурштину, вилученого в річці Елідан.

В Олімпії, як уже зазначалося, був храм Матері всіх богів – Метроон. Однак за часів Римської Греції в цьому храмі вже не було зображення Реї, а стояли статуї римських імператорів. Спочатку там з'явилася статуя Августа Октавіана, а в подальшому – і деяких інших правителів Римської імперії. У I ст. н. е. там було встановлено статуї імператорів Доміціана, Клавдія, Піти й імператриць Доміції, Агріппіни Молодшої, Юдії Піти.

Римський імператор Германік завоював на Олімпійських іграх вінок переможця, а в 4 р. до н. е. римлянин Тиберій (імператором він став у 14 р. н. е. і правив до 37 р. н. е.) став переможцем Олімпійських ігор у змаганнях кінних колісниць (правда, він не був візником, і, відповідно до тодішніх порядків і правил, був нагороджений як власник колісниць і коней).

Римські завойовники не робили присвят богам і героям Стародавньої Греції ні в Олімпії, ні в інших грецьких святилищах. Винятком був римський полководець Мумвій, який зі своєї ахейської здобичі присвятив Зевсу в Олімпії бронзову статую.

Після правління імператора Августа римляни нерідко грабували Олімпію. Так, імператор Калігула хотів вивезти з Олімпії до Риму статую Зевса, однак, як стверджують історики (Светоній та інші), римський корабель, відправлений з цією метою до Греції, був уражений блискавкою.

Особливо багато статуй (близько п'ятисот) було викрадено і вивезено з Олімпії за часів імператора Нерона. У той же час його нестримне марнославлення, прагнення слави олімпійського тріумфатора призвело до порівняно короткочасної активізації в будівництві споруд в Олімпії і проведення Олімпійських ігор, у змаганнях яких він зажадав брати участь. Для перебування Нерона в Олімпії в Алтісі побудували палац в римському стилі. А щоб він міг в'їхати до Алтіса на колісниці, імператор наказав розі-



Камея Тиберія, або Велика камея Франції. Онікс. 23 р.



Погруддя Герода Атичного,
який був причіником
відродження культури
класичної Греції

брати стіну огорожі в південно-східній частині святилища і спорудити там триумфальну арку. Для фундаменту цієї арки було використано постаменти статуй, викрадених з Олімпії (Светоний, 2000).

У II ст. посилилася увага римської влади до Олімпії. Це було пов'язано з тим, що імператор Адріан був покровителем Греції.

Для римлян, які відвідували Олімпію, там було побудовано багато терм (лазень). На початку II ст. н. е. на захід від Алтіса на місці давніх терм було споруджено нові терми Кладея. Праворуч від входу розташовувалися об'єкти, які, використовуючи сучасну для нас термінологію, можна назвати котельнями і туалетами. Дещо на південь від цих терм було побудовано новий готель.

Велике значення для Олімпії в II ст. мала підтримка її з боку багатих меценатів, таких, наприклад, як Герод Аттік, який будував власним коштом в Олімпії і в Афінах.

У III ст. відбулося чимало вкрай несприятливих подій для Стародавньої Греції, що перебувала під римським пануванням. Поступово занепадає святилище в Олімпії. Сильний землетрус, який стався в III ст., зруйнував багато старих на той час будівель в Алтісі.

У III ст. Олімпія сильно постраждала від нашествия на Грецію варварів. Коли в 267 р. н. е. орди герулів, що наступали на Елладу і руйнували її міста, рушили на Пелопоннес, в Олімпії, щоб захистити її від варварів, стали зводити фортечні мури, покликані захистити невелику частину Алтіса, у якій була найдорожча для греків святиня – храм Зевса – і деякі інші споруди на прилеглий до нього території. Для побудови цього оборонного

муру використовували будівлі, які розбирали з цією метою, в тому числі Метроон, Леонідайон, портик Ехо тощо. Незайнятими залишилися храми Зевса і Гери, і Філіппейон, а також скарбниця сикіонців і деякі інші будівлі, споруджені зі слабкого за міцністю каменю, з цієї причини непридатного для зведення фортечного муру. Однак захищати святилища від навали варварів не довелося, оскільки герули просто не дійшли до Олімпії.

У IV ст. змагання в Олімпії все ще проводилися, хоча вже не були такими пишними й урочистими, як у минулі часи.

У 394 р. римський імператор Феодосій I заборонив Олімпійські ігри. А наступного року великої шкоди святилищу Олімпії завдали готи під проводом Аларіха, що просувалися на південь Пелопоннесу.

У IV ст. жорстокий удар по Олімпії завдала також стихія: сильний землетрус зруйнував багато споруд, у тому числі храм Гери, палестру, а також кам'яні стіни, які захищали Алтіс від вод річки Кладей. Розлив річки приніс святилищу нові лиха і руйнування.

Пам'ятники архітектури і скульптури, що знаходилися в Олімпії, страждали не лише від таких природних катаклізмів, як землетруси та повені, а й від людського чинника. Одним із прикладів цього стало перевезення створеної Фідієм статуї Зевса з Олімпії до Константинополя. Там скульптуру було встановлено в імператорському палаці, де вона згоріла під час пожежі.



**Сучасний
вигляд і
реконструкція
Німфеону
в Олімпії**





У 146 р. до н. е. Грецію було завойовано римлянами, але це не зашкодило наступному 500-річному етапу Олімпійських ігор

У 426 р. н. е. римський імператор Феодосій II видав едикт про знищення язичницьких будівель. Храм Зевса, згідно з одними історичними джерелами, був спалений, а за іншими – зруйнований землетрусом.

Жителі невеликого села, що виникло в ранньохристиянську епоху на місці Олімпії, заклали церкву в майстерні, де колись творив великий скульптор Фідій, а для зведення власних будівель житлового та господарського призначення використовували як джерело будівельних матеріалів споруди, що залишилися з часів стародавньої Олімпії.

Черговий землетрус завдав удару по Олімпії наприкінці VI ст., а розливи вод Кладея й Алфея змусили покинути місця для проживання, що стали небезпечними для жителів Олімпії.

Води Алфея і Кладея товстим шаром наносили пісок, який надовго вкрив територію давньогрецького святилища. І лише в XIX–XX ст. археологічні розкопки знову повернули людству те, що залишилося від легендарної Олімпії.

Олімпію прославляли поети й оратори, про неї складали міфи і легенди. Піндар присвятив Іграм чимало од. «Немає іншої зірки, благороднішої від Сонця, що дає стільки тепла і блиску в пустелі неба. Так і ми славимо ті, що з усіх ігор найблагородніші, – Олімпійські ігри», – писав поет.

Особливості античних Олімпійських ігор у Стародавній Греції під владою Стародавнього Риму

Після поневолення Греції Римом у 146 р. до н. е. Олімпійські ігри проводилися аж до 394 р. н. е., коли відбулися останні Ігри в історії давнини.

Протягом тривалого періоду, коли Греція перебувала під пануванням Риму, популярність Ігор і ставлення до них з боку правителів Римської імперії істотно змінювалися. На початку цього періоду до святилищ Олімпії і Олімпійських ігор римські правителі ставилися з повагою і прихильністю. Однак із втратою незалежності відбулися зміни політичної, економічної і соціальної сторін життя грецького суспільства, які негативним чином позначилися і на спорті. Багато змагань було припинено, знижується цікавість до спорту. Помітно падає престиж Олімпійських ігор та інших усегрецьких змагань, які знову набувають місцевого.

У результаті міжусобної війни в 82 р. до н. е. правителем Риму став полководець Луцій Корнелій Сулла. Він жорстоко розправився зі своїми супротивниками, склавши проскрипційні списки з 4700 осіб, оголошених поза законом, убивши багатьох із них, у тому числі близько 50 сенаторів. Ставши диктатором, він обмежив функції народних зборів, реформував державне і місцеве управління, ввів нову практику призначень на посади і провів низку інших реформ, які зробили його владу необмеженою. Однією з ініціатив Сулли стало перенесення Олімпійських ігор до Риму. Він пограбував Олімпію

і Дельфи і перевіз багато скарбів грецьких святилищ до столиці імперії. Після закінчення Ігор 175-ї Олімпіади в 80 р. до н. е. Сулла привіз всіх учасників Ігор до Риму і представив їх жителям міста.



Скульптурний портрет візантійського імператора Феодосія II. Мармур. V ст.

Багато видатних давньоримських діячів підтримували необхідність збереження традицій давньогрецької атлетики. Наприклад, видатний оратор, філософ і адвокат Марк Туллій Цицерон, твори якого є найважливішим джерелом відомостей про життя Римської імперії в I ст. до н.е., був пристрасним шанувальником давньогрецької культури. Під час перебування в Греції Цицерон відвідував палестири і гімназії. У своїх трактатах і промовах він приділяв увагу фізичній активності та атлетичним змаганням (Никишин, 2013).

У той же час у Римській Греції продовжують діяти гімназії, які виявилися не тільки центрами збереження спорту, його цінностей та ідеалів, а й свого роду духовним оплотом, центром національної і культурної спадщини. Проводилися й Ігри Олімпіад, що не були заборонені римлянами.

Чимало намісників римських імператорів у Стародавній Греції стали прихильниками відродження різних місцевих і регіональних змагань, будівництва стадіонів і гімназій. Відроджувалися популярність і колишня велич свят в Олімпії – Олімпійських ігор, підтримувалися грецькі святилища, побудовані поблизу них спортивні споруди й атлетичні фестивалі, що проводилися там. Рим заохочував збереження і поширення місцевих грецьких і культурних традицій як частину проведеного римлянами процесу патронату й асиміляції. У той же час грецька атлетика ніколи не становила конкуренції римським гонкам на колісницях або кровопролитним видовищам (бої звірів, сутички гладіаторів) (Курґос, 1982).

Фізична активність, змагальна діяльність і Олімпійські ігри в Стародавньому Римі. Фестивалі та свята, що проводилися в Стародавньому Римі в ранній період його історії, присвячувалися родючості, збиранню врожаю або очищенню, також в ім'я блага суспільства приносилися в жертву тварини (Кале, 2007). Римські ігри з гонками на колісницях і театралізованими виставами виникли як акти подяки суспільства богам за перемоги у війнах або у зв'язку з виходом з тієї чи іншої кризової ситуації.

Найбільш значні гонки на колісницях відбувалися у Великому цирку – іподромі, який спочатку призначався тільки для кінних змагань, а в подальшому став місцем проведення й інших видовищ – тріумфальних ігор, боїв звірів, сутичок гладіаторів.

Долина, в якій був розташований Великий цирк, використовувалася для кінних змагань ще в V ст. до н.е. Будівництво цирку, обладнання місць для глядачів почалося в I ст. до н.е. Спочатку іподром дозволяв проводити змагання колісниць тільки по прямій, потім цирк було розширено, що дозволяло проводити кільцеві перегони. Особливо інтенсивно цирк розвивався за Цезаря, потім за часів правління імператора Августа, який надав Великому цирку



Погруддя правителя Риму Корнелія Сулли, який пограбував священні скарбниці Олімпії. Мармуровий бюст

архітектурної форми. Розвитку цирку і популяризації кінних змагань сприяли й інші імператори Риму – Клавдій, Нерон, Тит, Траян, Доміціан, Константин, колишні шанувальники кінних змагань. Також правителі використовували цирк для великих публічних заходів.

Оскільки Римська республіка часто воювала, зростала і кількість різноманітних тріумфальних святкувань, що проводилися з великим розмахом. Так, до початку II ст. до н.е. тріумфальні процесії включали відтворення батальних військових сцен, ходи факелоносців і музик (Кале, 2007).

На зміст тріумфальних святкувань у Стародавньому Римі вплинули численні війни з греками. Справа в тому, що ці війни спричинилися до різноманітних (у тому числі і в сферах культури і мистецтва) контактів римлян із греками. Наприклад, римський політичний діяч Гай Фламіній у 197 р. до н.е. провів протягом трьох днів тріумфальне свято після перемоги римлян над Македонією, під час якого

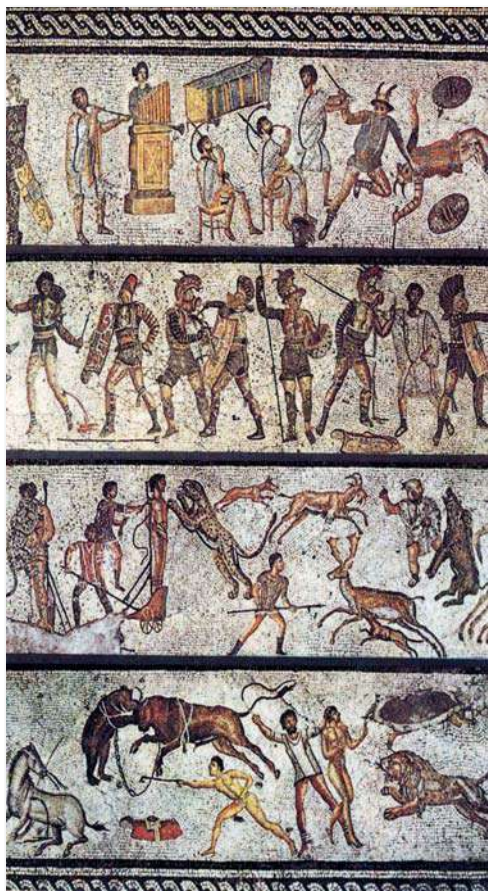


Каменя імператора Августа. Використано сардонік, перли, сапфір. Гравер Діоскорід. XVI–XVII ст.

було продемонстровано як трофеї (золото і срібло), так і захоплених бранців і заручників.

У ранній період історії Стародавнього Риму римляни були знайомі (можливо, завдяки етрускам) з такими основними атлетичними дисциплінами, як біг, боротьба, плавання, кулачні бої, – і використовували їх як засоби для воєнізованої підготовки. Однак римляни, на відміну від греків, змагалися одягненими, а на атлетичних змаганнях вважали за краще залишатися глядачами. Римляни, скажімо так, ставилися з підозрою до публічної оголеності грецьких атлетів (асоціюючи її з гомосексуальністю), а римський культ мужності включав свого роду консервативне ханжество. Римляни явно були критичнішими до зовнішнього вигляду грецьких атлетів, ніж до самого грецького спорту (Lynch, 2000).

Проте, як вважають дослідники (Kule, 2007), римська культурна дипломатія надавала належну повагу традиції греків – щодо їх гімнастії і спортивних змагань. Римляни використовували ці аспекти в своїх політичних цілях. Зокрема, були даровані привілеї Олімпійським, Піфійським, Немейським та Істмійським іграм, а перші свої атлетичні змагання римляни провели в рамках тріумфального свята, організованого Фулвіусом Нобіліором у 186 р. до н.е.



Розваги римлян. Мозаїка. І ст. Тріполі (Лівія), музей Джамахірії

Частина населення Стародавнього Риму, схильна до сприйняття грецького способу життя, прагнула впроваджувати характерні для Стародавньої Греції гімнастичні системи. Однак більша частина правлячого класу і населення вважала, що грецькі традиції в галузі фізичного виховання недостатні для підготовки повноцінних воїнів. Натомість римляни вважали за краще реальні військові навчання. З презирством вони ставилися і до грецької традиції займатися і виступати в змаганнях оголеними. Зі скепсисом спостерігали за гімназіями, побудованими греками в римських містах. Простори для бойових вправ та ігор римляни створювали навколо публічних бань, які були місцем для всіх видів соціального спілкування.

Давньогрецька культура зводила в найвищу цінність особистість людини, органічне поєднання в ній моральних, фізичних та інтелектуальних якостей, змагальний дух і прагнення досконалості, любов до атлетики та атлетичних змагань. Перемоги на Олімпійських іграх та інших всеєлінських іграх сприймалися як подвиги на честь богів, а переможці ставали героями, обранцями богів, які заслуговували на безмежну славу.

Фізичне виховання римлян насамперед було пов'язане з військовою практикою, одним із засобів бойової підготовки легіонерів. Тому і традиційні змагальні фестивалі повинні були плекати бойовий дух і громадянську згуртованість, готовність до війни як основи імперської могутності й стабільності. Звідси і найбільш популярні в Стародавньому Римі види змагань і театральних постановок, які влаштовувалися на честь богів і святкування перемог у військових битвах.

Серед громадських розваг особливою популярністю в Стародавньому Римі користувалися жорстокі видовища, що увійшли в історію як Римські ігри. Серед них гонки на колісницях, гладіаторські бої і цькування диких звірів (мунера), морські битви.

Великий інтерес викликали Навмахії – нерегулярно організовані гладіаторські морські битви, учасниками яких були раби, військовополонені та засуджені злочинці, дрібні військовослужбовці. Однією з перших великих Навмахій стало видовище, організоване в 46 р. до н.е. в Римі за наказом Юлія Цезаря. У спеціально виритому ставку в битві, покликаний інсценувати бій біля Саламіну між флотами греків і персів, брали участь понад 30 кораблів і 3000 осіб.

Найбільшою Навмахією прийнято вважати видовище, організоване імператором Клавдієм у 52 р. н.е. на Фуцинському озері, розташованому на схід від Риму. У битві брало участь понад 100 кораблів і 19 000 осіб. Глядачі розташовувалися на берегах і пагорбах, що оточували озеро й утворювали природний амфітеатр. Більшість учасників битви загинули або потонули під вагою спорядження.

Громадяни Риму в цих іграх, які мали жорстокий і кровожерливий характер, участі не брали. Для них вони були видовищем, яке підтримувало військові традиції Імперії, зміцнювало єдність жителів, було засобом демонстрації сили щодо поневолених народів і зовнішніх ворогів.

Римляни так і не зуміли перейнятися духом олімпізму. А їх прагнення збільшення видовищності змагань призвело до того, що суперництво атлетів набуло відверто грубого і жорстокого характеру, особливо в кулачному бою, боротьбі, панкратіоні. Більш того, у програмах багатьох змагань з'явилися бої гладіаторів і сутички з дикими тваринами. У деяких містах до змагань допускалися навіть раби, які зазвичай ставали учасниками найбільш жорстоких поєдинків.

Саме в цей період з'явилися перші професійні спілки атлетів, які користувалися заступництвом і матеріальною підтримкою імператорів. Члени таких професійних спілок брали участь у різних змаганнях, де головними конкурентами були представники інших професійних спілок.

Цілком природно, що створення і суперництво професійних спілок сприяло зростанню майстерності атлетів, вдосконаленню їх підготовки. Однак професійний спорт, як уже говорилося, розвивав ідеали і цінності олімпізму. Спорт все більше відходив від міфологічних й історичних коренів, розривалися його природні зв'язки з іншими сторонами життя.

У період свого розквіту в Стародавній Греції Олімпійські ігри являли собою події загальногрецького масштабу, в яких відбивалися світогляд і ідеали греків, славилися досягнення атлетів. При цьому греки суворо дотримувалися правил проведення та вшанування переможців, спорт сприймався ними як важлива частина життя.

У Римській Греції Олімпійські ігри набули зовсім іншого значення. З кожними черговими Іграми постійно зростала роль змагань як видовища, що заповнює дозвілля людей. Програма Ігор змінювалася шляхом введення ризикованих і жорстоких видів змагань, а давньогрецькі церемонії і ритуали служили лише для додаткової привабливості, демонстрації їх багатотисячової історії.

Говорячи про відмінності в Олімпійських іграх грецького і римського періодів, не можна не зазначити ще одного принципового моменту. Більшість грецьких атлетів належали до привілейованого суспільства, напружена підготовка до Ігор була для них природною – у зв'язку з тією почесною роллю, яку відігравав спорт у житті Стародавньої Греції. А



Римська колісниця. Бронза.
Приблизно I–III ст.

в Римській імперії ставлення до спорту було іншим. Цінність фізичних вправ римляни сприймали переважно як складову частину військової підготовки, а спорт – як видовище, але даремне заняття. Через це учасниками Олімпійських ігор за часів правління Риму стали представники нижчих верств суспільства, які ставилися до спорту та участі в Іграх як до професійної діяльності. Імператори – учасники змагань на колісницях – ставали переможцями Ігор не як наїзники, що брали безпосередню участь у змаганнях, а як власники коней і колісниць (Светоній, 2000).

Олімпійські ігри в політиці імператорів Стародавнього Риму. У 30 р. до н.е. до влади в Римі прийшов Октавіан Август, який принципово змінив стиль правління, характерний для його попередни-



Візник. Мозаїка. Перша половина III ст.



Скульптурний портрет Германіка. Мармур. Копія

ків. Він вдався до низки ефективних заходів зі встановлення миру, створив умови для розвитку архітектури, скульптури та інших видів мистецтв. Загальний розквіт культури Стародавнього Риму за часів правління цього імператора не оминув спорт і Олімпійські ігри. Август завершив розпочате Юлієм Цезарем

будівництво найбільшого в світі іподрому, який вмещав 150 тис. глядачів, прикрашеного мармуровими арками і численними статуями, що відображали єдність грецьких і римських поглядів на спорт (Плутарх, 1987).

Особливу увагу Август приділив відродженню колишньої величчя Олімпійських ігор та інших історично сформованих усегрецьких змагань. Він повернув вивезені Суллою скарби до Олімпії і Дельфів, провів реставрацію спортивних та інших споруд у цих святилищах, сприяв започаткуванню інших великих грецьких змагань – Ігор в Афінах і Александрії, а також своїх власних ігор, що проводилися на зразок Олімпійських у західній частині Греції в м. Нікополісі. Однак запровадження нових ігор за часів Августа не призвело до зменшення ролі Олімпійських ігор, величчя і авторитету яких постійно зростали, а титул олімпійського чемпіона був найвищим у Римській Греції.

Олімпія переживала другий у своїй історії етап бурхливого розвитку і перетворилася на процвітаюче місто. Відновлювалися і будувалися нові спортивні споруди, відродилася популярність Олімпійських ігор.

Не оминали увагою Олімпійські ігри й інші правителі Риму. Шанувальником спорту був римський імператор Тиберій (правив у 14–37 рр. н.е.). Під час його правління на території Олімпії з'явилися нові споруди, враховуючи триумфальну арку. Олімпію і Олімпійські ігри підтримували Германік – надзвичайно популярний у Римі воєначальник і державний діяч, який, як і Тиберій, виграв гонки на колісницях (на Іграх 199-ї Олімпіади), і римський імператор Клавдій (правив у 41–54 рр. н.е.).

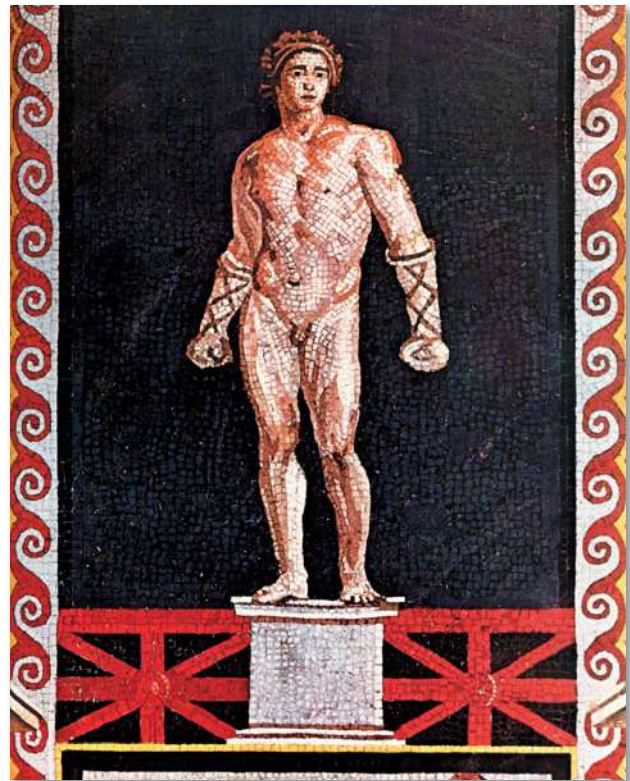
Зовсім інший характер мала увага до Олімпійських ігор з боку імператора Калігули, що став правителем Риму в 37 р. н.е. Він не тільки прагнув вста-

новити необмежену монархію, відкрито принижуючи сенат, організувавши терор проти аристократії і насаджуючи імператорський культ, а й зробив спробу вивезти в Рим з Олімпії статую Зевса. Зробити це Калігулі не вдалося – в 41 р. він став жертвою змови і був убитий преторіанцями імператорської гвардії.

У 54 р. н.е. до влади в Римі приходять Нерон, який прагнув ще більше зміцнити і без того сильні монархічні тенденції і став могутнім правителем.

Нерон, як жоден інший правитель, був шанувальником давньогрецької культури, захоплювався спортом, співом, театром, виступав у різних конкурсах і змаганнях. У 60 р. н.е. він заснував перший атлетичний фестиваль у Римі – “Нерон”, що включав гімнастичні і кінні змагання. Як пише D. G. Kyle (Kieran et al., 1977), Нерон не тільки сам брав участь у змаганнях з ораторського мистецтва та лірики (і виграв їх), а й, завдаючи образи правлячому класу, повеселив натовп, змусивши патриціїв змагатися.

Оцінка різних видовищних масових заходів того часу була далеко не однозначною. Досить навести висловлювання римського філософа-історика, політичного діяча і письменника Сенеки (між 6 і 3 рр. до н.е. – 65 р. н.е.), який, крім усього іншого, був вихователем Нерона. У “Листах” Сенека висловив своє критичне сприйняття згаданих видовищ-



Кулачний боєць. Мозаїка. 60 р.



Золотий ауреус із зображенням Нерона і його матері Агриппіни. 54 р.

них дійств: “Ніщо так не руйнує мораль, як трата часу на видовища. Там під виглядом задоволення легко крадаються пороки”.

У міру римської експансії до Стародавньої Греції спостерігався вплив елліністичних розважальних видовищ на Рим – і в той же час еллінські царі адаптувалися до римських вистав, тобто відбувалося змішання традицій – місцевих і тих, що прийшли ззовні (Моммзен, 2005).

Поряд із цим слід визнати, що грецький спорт був більш масовим, а римські видовища – більш захоплюючими. Крім того, відмінність між ними полягала ще і в тому, що в грецьких змаганнях мали право брати участь лише грецькі громадяни, тоді як у римських брали участь не лише громадяни Риму. Однак в обох культурах (давньогрецькій і давньоримській) одні виступали, а інші дивилися, одні намагалися зробити спорт видовищним, а інші прагнули зробити видовища спортивними. І грецькі, і римські Ігри, поряд з їх змагальністю і мужністю, включали в себе й елементи небезпеки, агресивності, еротики і примусу, що ріднило між собою спорт і видовища тих часів (Kyle, 2007).

Імператор Нерон підтримував спорт і Олімпійські ігри, вів будівництво в Олімпії. Однак не ці факти виявилися основними в пам’яті про його діяння у спортивній сфері. В історію спорту він увійшов як людина, що розтоптала олімпійські принципи й ідеали, що порушила хронологію Олімпійських ігор. Він домігся, щоб Ігри 211-ї Олімпіади були проведені на два роки пізніше, і в 67 р. н. е. відбулися всі основні всегрецькі змагання – Олімпійські ігри, Істмійські, Піфійські і Немейські гри. Нерон, постійний учасник гонок на колісницях, мріяв стати найвеличнішим з чемпіонів – переможцем усіх цих ігор. Крім того, жадавав, щоб до програми Олімпійських ігор було включено змагання в музичному і драматичному мистецтві, які до цього входили тільки до програм Піфійських та Істмійських ігор.

Ця вимога спантеличила організаторів, які намагалися пояснити неприпустимість порушення вікових традицій. Нерону доповіли, що в Алтісі відсутні приміщення та обладнання для театральних вистав, чим викликали гнів імператора. Терміново

було споруджено сцену, і до програми Олімпійських ігор включили музичні і драматичні змагання (Венгер, 1910).

Прибуття Нерона в Олімпію перетворилося на небачену в історії Олімпійських ігор подію: величезна свита з охоронців, помічників, слуг, сенаторів, зміна правил змагань, підкуп суддів і організаторів. В останній момент перед змаганнями Нерон розпорядився проводити гонки на колісницях з упряжкою з десяти коней, що створило неймовірну тисняву на дистанції. Сам Нерон не зміг втриматися, вилетів з колісниці і вибув зі змагань. Однак йому було вручено вінок олімпійського чемпіона. Така ж ситуація склалася і за участю імператора в інших іграх: вінки переможця він отримав навіть за перемогу в тих видах змагань, в яких взагалі не брав участі. Вінками він був нагороджений і за участь у співах, грі в трагедіях. Нерон щедро винагороджував суддів і організаторів ігор, які присуджували йому численні перемоги. До Рима він в’їжджав на колісниці в пурпуровому, розшитому золотом плащі з вінком переможця Олімпійських ігор на голові, увінчаний нагородами всіх інших ігор, отриманими ним не тільки за спортивні досягнення, а й за спів і драматичну майстерність. На честь своєї перемоги Нерон вивіз з Олімпії велику кількість статуй, чим завдав серйозної шкоди святилищу (Плутарх, 1987). Ганьбою для Нерона обернулися рішення суддів, які побоювалися розправи, визнати його переможцем у гонках на колісницях, хоча він не закінчив дистанції через падіння. Після повалення і загибелі Нерона в 68 р. н. е. його ім’я було викреслено зі списку переможців Ігор.

За всієї трагічності фігури Нерона в історії Стародавнього Риму не можна не бачити його прагнення до епохальних змін у культурному житті всього римського Середземномор’я. Він намагався перетворити Римську імперію на монархію елліністичного типу з новою латино-еллінською культурою. В основі реалізованої ним ідеології, яка в історіографії трактується як “неронізм”, були грецькі агональні начала, покликані замінити історично сформовану римську систему цінностей. На реалізацію



Нерон роздає блага громадянам. Монета. 64–68 рр.

цієї ідеології і були спрямовані атлетичні і артистичні захоплення Нерона (Никишин, 2013).

Імператор Адріан, що правив Римом понад 20 років (117–138 рр. н.е.), як і Нерон, був великим шанувальником грецької культури і Олімпійських ігор. Однак спорт і Олімпійські ігри для нього, на відміну від Нерона, були не ареною для самоствердження і задоволення амбіцій, а сферою суспільного життя, яка потребує уваги та підтримки. Саме за часів його правління Олімпійські ігри Римської Греції досягли найвищого рівня за весь період їх проведення.

Серед безлічі діянь Адріана з підтримки і розвитку давньогрецької спадщини – відновлення святинь і храмів в Олімпії, за що він був удостоєний статуї в священному Алтисі. Скульптор зобразив його в давньогрецькому вбранні, а не в римській тозі. Заслуги Адріана в розвитку фізичного виховання і спорту, підтримці Олімпійських та інших ігор, будівництві спортивних споруд, підтримці атлетів були відзначені проведенням на його честь численних атлетичних змагань у різних частинах Римської імперії – в Неаполі, Афінах, Пергамі, Галікарнасі, Салдісі, Сирені, Смирні, Сиракузах і інших містах. Любов до спорту у Стародавній Греції знайшла відображення і в заповіті Адріана, згідно з яким він був похований у 138 р. не в Римі, а в Афінах, біля знаменитого стадіону (Coubertin, 1890).

Однак навіть на фоні всіх зазначених безсумнівних досягнень навколо Олімпійських ігор у Римській Греції накопичувалися проблеми, які неминуче мали призвести до кризи, значно гострішої, ніж та, яка проявилася на заході Стародавньої Греції.

Занепад античних Олімпійських ігор і припинення їх проведення

Одним з основних факторів зниження популярності Олімпійських ігор стало розширення їх географії. Їхніми переможцями ставали македонці, жителі Александрії в Єгипті, острівних і прибережних держав, розташованих далеко від Олімпії. У II ст. Олімпійські ігри збирали учасників з найбільш широкою території за всю їх історію. З одного боку, це було визнанням їхньої популярності, з іншого – призводило до руйнування ідеалів, які лежали в основі цих усегрецьких змагань у минулі часи. Космополітизм і інтернаціоналізм Олімпійських ігор руйнували їх ідеологію, розривали історичні зв'язки з Іграми архаїчного і класичного періодів історії Стародавньої Греції.

Збільшувалася також кількість усегрецьких змагань, які стали проводити в різних багатих містах – зазвичай на честь їх правителів. Ці ігри вирізнялися пишністю, в них розігрувалися дорогі призи та брали участь відомі атлети, що переїздили з одного міста в інше. Природно, це не могло не позначитися і на самих Олімпійських іграх, особливо якщо врахувати, що в цей період грецька метрополія, а разом із нею і Олімпія, вже не були центром античного світу.

Реєстрація переможців Олімпійських ігор припинилася в 267 р. Починаючи з цього часу і аж до



Християнська Дірця в цирку Нерона. Семірадський Генріх. 1898 р.



Погруддя Варздата. Олімпія. Міжнародна Олімпійська академія. Подарунок від народу Вірменії

361 р. будь-яких відомостей про проведення змагань атлетів документально не зафіксовано. Лише в 369 і 373 рр. з'явилися деякі відомості про атлета на ім'я Фіоуменос з Філадельфії, що в Малій Азії, який переміг у трьох змаганнях з боротьби, а також про чемпіона древніх Олімпійських ігор, яким став вірменський принц Варздат, який переміг у 385 р. у змаганнях борців на Іграх 291-ї Олімпіади.

Доля Ігор була вирішена в період з 392 по 395 рр. Відомим є едикт 394 р., підписаний римським імператором Феодосієм I, у якому ним і його синами Аркадієм і Гонорієм суворо засуджувалися язичницькі традиції – жертвопринесення богам і духам, ворожіння на нутрощах тварин і решта обрядів. Дотримання звичаїв колишніх століть розглядалося як величезний державний злочин.

Олімпійські ігри не могли не потрапити під заборону, адже вони були присвячені Зевсу і починалися з приношення жертв.

Але чому не могли тривати Ігри після того, як їх позбавили релігійного, язичницького елемента, якщо відомо, що сам Феодосій I не був противником спортивних змагань як таких і що в Антіохії ігри, які мали навіть назву олімпійських, проводилися аж до 520 р. Можливо, в Антіохії, місті багатолюдному, багатому і незалежному духом, імператор не наважився скасувати популярні спортивні свята, побоюючись обурення жителів і відкритого заколоту. Зате в Олімпії, розташованій далеко від великих міських центрів, можна було не боятися повстань, адже постійних жителів там майже не було. Не обов'язково було забороняти самі Ігри спеціальним едиктом, досить було перешкодити учасникам і глядачам проживати довгий час там, де вони звикли розташовуватися на час Ігор.

Не виключено також, що Ігри були припинені через постійні руйнівні війни і через брак грошей на регулярне їх проведення. Місцевість, де знаходилася Олімпія, вважалася однією з найбідніших в Елладі, населяли її переважно прості пастухи. Грошові фонди Ігор, які існували досі, давно вже перейшли в руки місцевих римської влади або християнської церкви. Ще задовго до кінця IV ст. організатори Олімпійських ігор не раз зазнавали фінансових труднощів, і часто здавалося, що знамениті Ігри ось-ось припиняться (Коттерил, 2007).

Християнство не відразу і не повністю використало древній спорт. Поступове припинення греко-римських розваг на Заході відбулося через занепад політичної і військової сили Західної Римської імперії. А в Східній Римській імперії, за іронією долі, гонки на колісницях, які були найбільшим язичницьким видовищем, ще протягом кількох століть процвітали в християнському імператорському і порівняно багатому Константинополі.

На те, що існувало багато причин, що призвели до занепаду і припинення Ігор, вказує і професор з Норвегії Н. Pleket (1992). Він пише: "На мою думку, занепад Олімпійських ігор виявився результатом занепаду урбанізованого способу життя і добробуту в Римській імперії в останні роки III ст. Ігри не припинилися, а до них стали залучати все менше і менше людей. Примітно, що список олімпійських переможців практично завершується після 277 р. У цей же період (260–270 рр.) сталася значна інфляція римських грошей. У своїй статті "Олімпійські благодійники" я намагався показати, що олімпійські діячі Еліса поклалися на пожертвування багатих іноземців, королів і членів аристократичних сімей інших міст Греції. Тепер же міста, в яких проживала аристо-



Диск Феодосія. Сучасна копія

Олімпія: вид на священний Алтіс.
Кольорова літографія Едварда Додвелла. 1805 р.



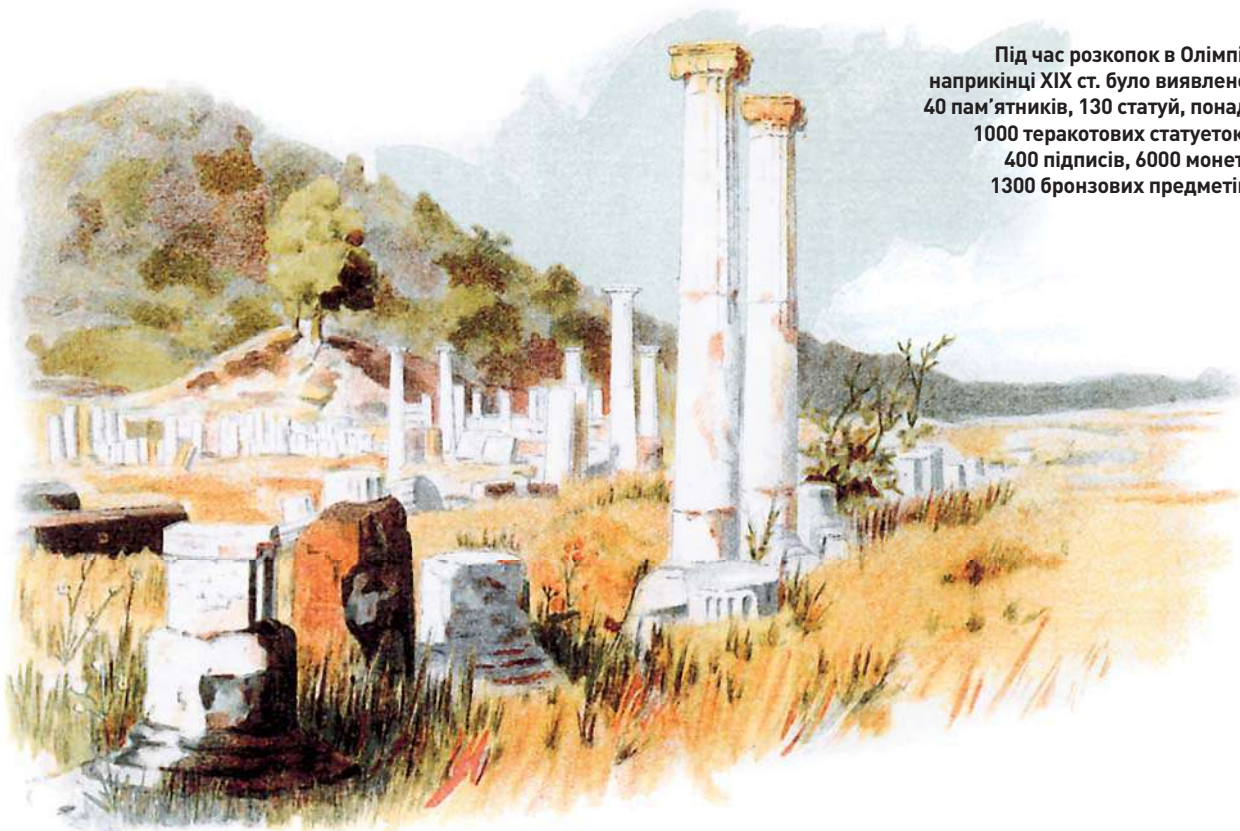
кратія, зазнали зростання оподаткування з боку римлян у зв'язку зі значними військовими витратами. Це призвело до зuboжіння греків, чим і можна пояснити причини занепаду спорту в цілому і Олімпійських ігор зокрема. Починаючи з IV ст., тренер у гімнасіях став перетворюватися на свого роду лікаря, який "ремонтував" зламані кінцівки і надавав першу допомогу. Християнство зі своїми атаками на тіло, фізичну культуру і спортивні змагання доробило решту".

Що стосується заборони ігор імператором Феодосієм I, то він лише прискорив і завершив процес, який почався набагато раніше.

У 395 р. на берегах Алфея на території Олімпії відбулася велика битва візантійців і готів, у результаті якої сильно постраждали і були спустошені споруди для атлетичних змагань та інші об'єкти, що використовувалися під час проведення Олімпійських ігор. Завершили руйнування Олімпії сильні землетруси, а також спалення залишків язичницьких храмів за наказом імператора Феодосія II (у 426 р.). Остаточний удар по цьому історичному місцю було завдано руйнівним землетрусом у 522 р., а за кілька років Олімпія була повністю похована під товстим шаром піску і мулу після великої повені – розливу річок Алфей і Кладей.

Видатне творіння Фідія – статуя Зевса Олімпійського – головна святиня Олімпії була перевезена візантійцями до Константинополя і встановлена в імператорському палаці.

У V ст. палац Феодосія II згорів – і від великого творіння Фідія залишилася лише гора попелу, кістяні пластинки і шматки розплавленого золота...



Під час розкопок в Олімпії наприкінці XIX ст. було виявлено 40 пам'яток, 130 статуй, понад 1000 теракотових статуєток, 400 підписів, 6000 монет, 1300 бронзових предметів

Частина III



Відродження Олімпійських ігор

Розділ 17.
Епохи Ренесансу
і Просвітництва,
неокласицизм
і відродження спадщини
давньогрецької
цивілізації

Розділ 18.
Спроби відродження
Олімпійських ігор
у XVII–XIX ст.

Розділ 19.
Відродження
Олімпійських ігор



У суспільній свідомості міцно вкорінилося уявлення про те, що олімпійський рух сучасності виник винятково завдяки барону П'єру де Кубертену, який повернув в обіг поняття Олімпійських ігор і вніс ідею їх проведення. Дійсно, Кубертен провів величезну роботу з популяризації Олімпійських ігор, проявив виняткові організаторські та дипломатичні здібності в справі створення Міжнародного олімпійського комітету, проведення Iгор I Олімпіади і кількох наступних Iгор сучасності.

Проте, віддаючи належне П'єру де Кубертену, не можна не бачити, що його праця стала лише завершальним етапом у багатовіковій діяльності багатьох поколінь людей, що вклали свої знання, ентузіазм і здібності у гуманізацію суспільства, розкріпачення людини та задоволення його різноманітних духовних і фізичних потреб, розвиток культури, науки, освіти, мистецтва, міжнародного співробітництва, фізичної культури і спорту. У результаті наприкінці XIX ст. у багатьох країнах Європи, а також у Північній Америці, було створено середовище, в якому могла бути підтримана ініціатива відродження Олімпійських ігор як події міжнародного масштабу.

Це стало наслідком докорінної зміни світогляду людей, соціальних і економічних умов життя, характерних для найбільш розвинених європейських країн у XV–XVI ст., тобто в той період, який згодом увійшов в історію як епоха Ренесансу (Відродження).

Саме в цю епоху було створено умови для переходу до Нового часу – історичного періоду, початок якого відносять до XVII ст. і для якого був характерним бурхливий розвиток культури та всіх інших сторін суспільного життя.

Проявилось це і в інтенсивному розвитку фізичного виховання і спорту, а також у численних і нерідко успішних спробах відродження великих комплексних спортивних змагань, які засновувалися на основі вивчення досягнень давньогрецької цивілізації і мали відповідну назву – Олімпійські ігри.

Учасниками цього процесу була велика кількість людей, які працювали у різних сферах діяльності. Вони, починаючи з XIV–XV ст., не тільки повернули в сферу суспільної свідомості поняття Олімпійських ігор, але і глибоко вивчили історію Стародавньої Греції, показали місце атлетичних змагань і всегрецьких ігор як значущої складової давньогрецької цивілізації.

Важко назвати сферу діяльності, в якій в епоху Відродження і Нового часу не виникла ідея використання ідеалів, характерних для Олімпійських ігор античності. Архітектура, скульптура, живопис, література, театр, музика, освіта, виховання, фізична культура, спорт – скрізь ми бачимо живий інтерес до давньогрецької спадщини, прагнення і реальну діяльність із відродження і розвитку його найкращих зразків у принципово нових історичних умовах.

Не применшуючи заслуг Кубертена і його найближчих соратників у справі організації Міжнародного олімпійського комітету і відродження Олімпійських ігор, не можна обійти увагою і всю різноманітну попередню діяльність поколінь їх видатних попередників. Без їх праці у Кубертена не могли б виникнути ні ідея проведення Олімпійських ігор за зразком давньогрецьких, ні, тим більше, умови для її реалізації.

Розділ 17

Епохи Ренесансу і Просвітництва, неокласицизм і відродження спадщини давньогрецької цивілізації

У сферу суспільної свідомості в XV–XVI ст., поряд з іншими досягненнями давньогрецької цивілізації, після багатьох століть практично повного забуття було повернуто поняття Олімпійських ігор. Сталося це не випадково, а внаслідок настання нової епохи – перехідної від середньовічної культури до культури епохи, яка увійшла в історію під назвою Відродження.

Настання цієї епохи було обумовлено корінними соціально-економічними змінами в європейському суспільстві, обумовленими розпадом старих фео-

дальних відносин, підвищенням ролі особистості, зобов'язаної своїм положенням і успіхами не стільки походженню предків, скільки таланту, розуму, знань, творчої активності та підприємливості.

Носіями світогляду, характерного для епохи Відродження, стали люди різного соціального стану, переважно представники міської інтелігенції – філософи, педагоги, письменники, поети, художники, скульптори, тобто люди тих професій, у сфері уваги яких була людина, її спосіб мислення і діяльність. Не залишалися осторонь від цих поглядів і представники дворянства і буржуазії, що зароджувалася, формуванню якої в клас сприяв інтенсивний розвиток ремесел, торгівлі, підприємництва, транспорту.

Під їх впливом відбувався перегляд середньовічних догм і традицій, повалення з п'єдесталів авторитетів, що сковували вільний прояв думки, творчої діяльності, розвиток науки і мистецтва. Зміцнювався життєстверджуючий оптимізм, уявлення про безмежні можливості людини, її волі і розуму, обґрунтовувалася необхідність розкріпачення особистості як основи прогресу і розвитку суспільства.

Вся значущість епохи Відродження проявилася в тому, що було повалено середньовічну схоластичну систему освіти. На перевагу їй було протиставлено нову систему, в основі якої – всебічний розумовий і фізичний розвиток людини, формування у неї моральних та етичних якостей. Стверджувалася необхідність засвоєння фундаментальних знань у галузі історії та філософії, природознавства і математики, а також умінь і навичок, необхідних у житті. Цей підхід широко пропагувався багатьма гуманістами Франції, Італії, Англії та інших європейських країн. Вони прагнули до звільнення історії від церковно-феодальних уявлень відносно її періодизації, запропонували виділення стародавнього, середньовічного і сучасного етапів.



Художник, приголомшений величчю древніх руйн.
Фюслі Генріх Йоганн. 1778–1780 рр.

Ідеали епохи Відродження, в тому числі у сферах мистецтва, культури, освіти і виховання, були розвинені завдяки Просвітництву – ідейній течії кінця XVII – середини XIX ст., заснованій на переконаності у вирішальній ролі розуму і науки в розвитку суспільства, відповідного природі, запитам і можливостям людини. Видатні філософи і мислителі минулих років у своїх працях заклали основу просвітницького світогляду, який став природним продовженням гуманізму Відродження, – звернення до розуму як до єдиного засобу пізнання людини і суспільства, культ розумного і природного. Наукове пізнання сприймалося як найвища і найбільш продуктивна форма діяльності розуму.

Природно, що гуманісти, стверджуючи новий світогляд, не могли не звернутися до античної спадщини, яку в середні століття було спотворено і майже забуто. Саме в античній культурі було знайдено гуманістичні цінності, засновані на вивченні природи і перетворювальної діяльності людини, що відображають норми морального і прекрасного, співзвучні ідеалам епохи Відродження. Стала



Собор Святого Петра в Римі – пам'ятник архітектури епохи Відродження на території Ватикану. Початковий проект храму належав відомому архітектору Браманте. Подальші проекти храму розробляли Рафаель, Мікеланджело Буонаротті та ін. До 1990 р. був найбільшим християнським храмом у світі



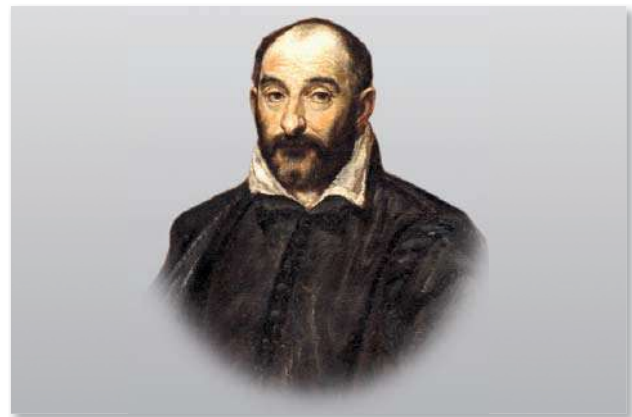
Площа Святого Петра в Римі під час папського благословіння. 1850 р.

проводитися величезна робота з вивчення, відновлення та поширення античної спадщини.

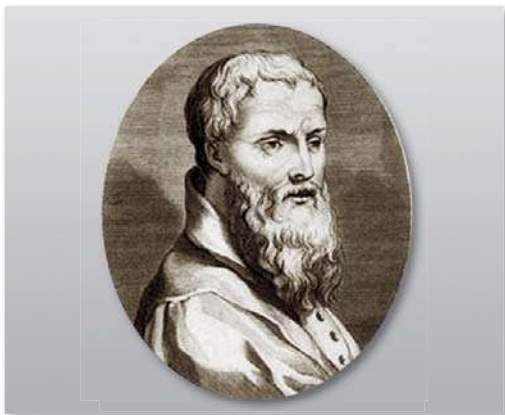
Слід зазначити, що класицизм, незважаючи на певну спадковість естетичних принципів, набував суттєво різних конкретних форм у різні історичні періоди, у різних національних культурах і в різних видах мистецтва.

Передумови до появи класицизму з'явилися ще в другій половині XVI ст. в епоху пізнього Відродження в Італії, коли деякі видні архітектори прагнули привести в чітку форму художню спадщину античності і затвердити в мистецтві ряд правил і норм античної естетики. Серед них особливе місце зайняли Себастьяно Серліо (1475–1554) і Андреа Палладіо (1508–1580).

В історію архітектури С. Серліо увійшов як автор відомої книги “Загальні правила архітектури”, на зміст якої значно вплинула антична спадщина.



Андреа Палладіо – видатний італійський архітектор пізнього Відродження, основоположник класицизму. На прикладі своїх простих і вишуканих будівель продемонстрував, як досягнення античності і високого Відродження можуть бути творчо перероблені і використані. Палладіо вдалося зробити класичний стиль архітектури загальнодоступним і універсальним



Себастьяно Серліо – італійський архітектор-маньєрист пізнього Ренесансу з Школи Фонтенбло. Один із провідних теоретиків архітектури своєї епохи, основоположник архітектури класицизму, засновник архітектурного стилю, що увійшов в історію як “палладіанський”. У 1539 р. за проектом Серліо було побудовано дерев'яний театр у Віченце у дворі палацу Порто, у якому було застосовано закони перспективи з урахуванням античних традицій

Завдяки різнобічній гуманітарній та архітектурній освіті, яка базувалася у тому числі на вивченні античних пам'яток, А. Палладіо створив ряд знаменитих палаців, соборів, церков і вілл, а також серію книг з архітектури. Його справедливо вважають основоположником архітектури класицизму, найбільш впливовим архітектором західної цивілізації, засновником архітектурного стилю, який увійшов в історію як “палладіанський”.

Однак класицизм як цілісна система сформувалася в першій половині XVII ст. у Франції, що було обумовлено прагненням до зміцнення держави і розвитку культури. Особливостями французького класицизму стало звернення до великих соціально-політичних проблем, підпорядкування інтересів особистості інтересам суспільства, торжество розумної закономірності. В основу розвитку французької архітектури, скульптури, живопису було покладено також зразки античного мистецтва – з його скульптурною чіткістю, ясністю і врівноваженістю композицій, завершеністю малюнка.

Протягом XVII–XVIII ст. класицизм, а потім неокласицизм стали панівним напрямом у філософії, літературі, освіті, архітектурі, будівництві та в інших видах мистецтва. Для неокласицизму естетичну цінністю мало лише неминуще і непідвладне часу, і в цьому відношенні антична спадщина є невичерпним джерелом фор-



Театр “Олімпіко”. Колоната зі скульптурами над глядацьким залом. “Олімпіко” – театр у Віченці, на півночі Італії, спроектований на замовлення місцевої “академії олімпійців” архітектором Андреа Палладіо (добудований його учнем Скамоцці). Театр відкрився 3 березня 1585 р. і став прообразом безлічі театрів по всьому світу. У 1994 р. ЮНЕСКО назвала цей театр пам'ятником Всесвітньої спадщини “Вілла Андреа Палладіо”

мування ідеальних образів, над-історичних естетичних норм і відповідних їм гармонійно прекрасних форм.

В епоху Просвітництва відбувався небувалий прогрес у всіх сферах життя – політиці, науці, культурі, освіті, вихованні, а отримані досягнення ставали основою суспільного життя. Цілком природно, що в процесах суспільного розвитку і в багатьох сферах людської діяльності знаходять своє місце і різні напрями неокласицизму.

У другій половині XVIII ст. у зв'язку з рухом Просвітництва напередодні Великої французької рево-



Вілла Ротонда – перша світська споруда епохи Відродження, увінчана куполом. Фасад Андреа Палладіо. 1551–1567 рр. Добудована Скамоцці Віченцо. Віченца (Італія)



Ворота Сен-Дені, які є зразком класичної архітектури. Блондель Франсуа. 1672 р. Париж

люції виник новий напрям неокласицизму, спрямований як проти занепадницького дворянського мистецтва бароко, так і проти епігонства академічного класицизму. Цей напрям орієнтувався на благородні образи античного мистецтва і волелюбні ідеали Стародавньої Греції. Особливу популярність ці ідеали здобули в період Великої Французької революції (1789–1794), яка античні міфи, легенди і перекази, прагнення, морально-етичні й естетичні цінності поклала в основу пафосу своєї боротьби, формування насаги, відповідної рівню великої історичної події. Гуманістичні та героїчні ідеали неокласицизму – стилю, який зародився в рево-

люційній Франції кінця XVIII ст., – відображалися в архітектурі вимогами простоти і природної законності. Проти декоративної сутності бароко висувалися пуританська строгість і лаконізм, покликані втілити великі героїчні ідеали. Властиве бароко чуттєве розуміння маси і простору повинно було поступитися місцем раціоналістичній ясності і спокою в трактуванні чеканно точних об'ємів. У них неокласицизм прагнув втілити своє нове розуміння світу як сукупності явищ кінцевих і матеріальних, що несуть у собі відображення ідеальної піднесеної краси, але краси цілком матеріальної і здійсненої в реальному житті.

У Німеччині від форм рококо, позначених римським впливом, було зроблено крутий поворот у сторону грецьких форм після завершення будівництва в Берліні в 1791 р. Бранденбурзьких воріт, а інтенсивний розвиток неокласицизму почався в цій країні після революції 1848–1849 рр. Прагнення до поширення благородної простоти і спокійної величі античного мистецтва особливо яскраво проявилось в архітектурі і будівництві. Фасади, колони, трикутні фронтони, скопійовані у древніх греків, стали архітектурною азбукою. У стилі класицизму будували не тільки палаці, але і замиські будинки, вілли, громадські будівлі – університети, театри, музеї, бібліотеки. Захоплення класицизмом дійшло до того, що в багатьох містах Німеччини (Потсдамі, Дармштадті, Карлсруе) в цьому стилі було побудовано навіть церкви, хоча і велися дискусії про те, наскільки язичницькі архітектурні форми відповідають християнським обителям (Греббе, Кучмар, 1990).

Пристрасним пропагандистом класицизму був Йоганн Йоахім Вінкельман (1717–1768) – видатний німецький просвітителі і мистецтвознавець, розробник плану розкопок в Олімпії, основополож-



Панорама Парижа в XVII ст. з видом на Лувр від Нового моста. Жиссі Анрі де



Бранденбурзькі ворота – символ Німеччини, зразок архітектури класицизму. Лангганс Карл Готтгард. 1789–1791 рр.

ник сучасних уявлень про античне мистецтво, автор фундаментальної праці “Історія античного мистецтва” (у деяких виданнях назва цієї книги дається як “Історія мистецтва давнини”; 1764 р.). Вінкельман бачив у давньогрецькому мистецтві зразки правди, краси, простоти і розуму. Його заклик оновити сучасне мистецтво, користуючись красою античності, що сприймається як ідеал, було висловлено так: “Єдиний шлях для нас стати великими, а якщо можливо, і неповторними, – це наслідувати древніх”. Вінкельман категорично не

сприймав популярні в ті часи у Франції, Італії, Німеччині та інших країнах Європи стилі мистецтва бароко і рококо, а захоплювався античною спадщиною в мистецтві. Він зазначав, що в основі прекрасного лежать вірність пропорцій, благородна простота, спокійна велич і плавна гармонійність контурів. Така краса, на думку Вінкельмана, реалізується там, де щасливо збігаються милість небес, благодіючий вплив політичної свободи і національного характеру, як це проявилось у греків часів Фідія і Праксітеля. Мистецтво інших часів і народів було у Вінкельмана лише тим фоном, на якому ще яскравіше виділялися досягнення стародавніх греків.

Період другої половини XVIII – першої половини XIX ст. характеризувався розквітом неокласицизму в архітектурі, скульптурі, живопису не тільки у Франції, Англії, Німеччині, але і в інших країнах Європи, в яких краса античності, що сприймається як ідеал, знаходила активну підтримку в суспільстві, доповнювалася національними творчими досягненнями та розробками класичної спадщини.

Досягнення в галузі скульптури в той час переважно зводилися до точного відтворення робіт римських скульпторів періоду існування Римської імперії, які в свою чергу були копіями елліністичних скульптур. Давньогрецькі твори живопису були втрачені – і тому художники цього періоду під час написання своїх робіт орієнтувалися на оригінали



Йоганн Вінкельман – німецький мистецтвознавець, основоположник сучасних уявлень про античне мистецтво й археологію. Менгс Рафаель. Приблизно 1777 р.



Дворцова площа – головна площа Санкт-Петербурга, виконана в неокласичному стилі



Ротонда де ля Віллетт – зразок неокласицизму. Париж. 1785 р.

та копії давньогрецьких скульптур, мозаїки, барельєфи, зображення на глиняному посуді, що збереглися, черпали теми з багатой давньогрецької історії та міфології.

У XVIII–XIX ст. неокласицизм повною мірою проявився в декоративному мистецтві Австрії, Німеччини, Франції, Англії, Росії, країн Північної Америки. Меблі, вази, дзеркала, каміни, бюсти, виконані в дусі давньогрецької культурної спадщини, заповнювали громадські будівлі, палаци, приватні будинки.

Деякі міста, зокрема Санкт-Петербург і Мюнхен, стали справжніми скарбницями творінь неокласицизму, відродження давньогрецької архітектури, скульптури, декоративного мистецтва.

У неокласичному стилі забудовувалися міста країн Північної Європи. Наприклад, центр столиці Фінляндії Гельсінкі будувався на основі використання класичної спадщини Давньої Греції, в певній мірі модифікованої в архітектурних рішеннях, реалізованих у країнах Центральної і Південної Європи.

Неокласицизм набуває значного поширення і в американській архітектурі, що особливо яскраво виявилось під час реалізації в США великих проєктів – будівництва монументальних міських будівель. Проникає він і в країни Азії та Південної Америки, що входили тоді до складу колоніальних імперій, що було втілено у процесі забудови найбільших міст Індії, Аргентини, Мексики, Бразилії.

У самій же Греції за століття османського панування давньогрецька цивілізація була практично забута. І лише дуже незначна кількість пам'яток архітектури, скульптури, декоративного мистецтва збереглася до моменту звільнення Греції від турецького ярма в результаті революції 1821–1829 рр.

У 1830–1840-х роках у Греції, особливо в Афінах, починається період відродження античної спадщини (грецьке Відродження). Правила і норми анти-

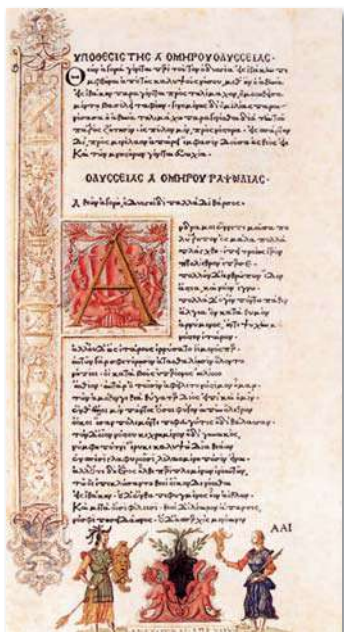
чної естетики широко використовувалися в архітектурі, чому значною мірою сприяли величезний інтерес до давньогрецької цивілізації в різних країнах світу, розвиток неокласицизму і можливість розкопок в історичних місцях, розташованих на території Стародавньої Греції.

Звільнення Греції від османського ярма і прагнення народу до відродження своєї культури, вивчення і відновлення надбань давньогрецької цивілізації, поряд із величезним інтересом до її спадщини в різних країнах світу, привели до видання дуже великої кількості наукової та науково-популярної літератури, присвяченої різним сторонам життя Стародавньої Греції. У всіх найбільш фундаментальних і різнобічних працях з цієї тематики, виданих у XIX ст., велика увага приділялася культурній спадщині давньогрецької цивілізації, в якій своє особливе – своєрідне і значне – місце віднайшли стародавня Олімпія і олімпійське святкування, найважливішою і найбільш яскравою частиною яких були давньогрецькі Олімпійські ігри.

Цілком природно, що протягом усього згаданого періоду XV–XIX ст. не можна було обійти і той пласт культури античності, що стосувався тілесного виховання, гімнастики, змагання атлетів, Олімпійських ігор. Багато в чому це відбулося в результаті перевидання творів давньогрецьких поетів і мислителів – Гомера, Піндара, Арістотеля, Сократа, Платона. В 1488 р. у Флоренції отримала друге життя “Одісея” Гомера, потім була перевидана й “Іліада”. В 1515 р.



Арістотель і Нікомах.
Сторінка книги.
1515 р. Флоренція



Одіссея. Гомер. Сторінка книги. 1488 р. Флоренція



Олімпія, Піфія, Немея, Істія. Піндар. Сторінка книги. 1515 р. Рим



Фронтиспіс "Опис Еллади". Павсаній. Приблизно 1516 р. Флоренція

побачили світ твори Арістотеля і Піндара. У цьому ж році в Римі було опубліковано "Оди" Піндара, присвячені давньогрецьким іграм в Олімпії, Дельфах, Немеї і Істії. В наступні роки їх багаторазово видавали грецькою, латинською та іншими європейськими мовами.

Інтерес до культурної спадщини Стародавньої Греції, в тому числі до Олімпійських ігор, багато в чому був обумовлений виданням у Венеції в 1516 р. Марком Мусурісом твору давньогрецького мандрівника і письменника Павсанія "Опис Еллади", в якому було детально викладено найважливіші історичні події Стародавньої Греції, в тому числі містився докладний опис свят в Олімпії і Олімпійських ігор.

Вирішальне значення для популяризації олімпійської спадщини Стародавньої Греції мала публікація книги "Мистецтво гімнастики", автором якої був видатний гуманіст Ієронім Меркуріаліс. У цій книзі, опублікованій в Італії в 1587 р., було відроджено величезний пласт знань, що стосуються фізичного виховання і спорту античності.

Слід зазначити, що в цей період досягнення давньогрецької культури, в тому числі у галузі фізичного виховання, стали надбанням молоді, що навчалася в різних університетах європейських країн, заволоділи її розумом, спонукали до практичної діяльності.

Класикою літератури з цієї тематики став опублікований у 1787 р. твір французького абата Бартелемі "Подорож молодого Анархіста в Греції в середині IV століття до християнської ери". Всебічна ерудиція і

глибоке вивчення історії Стародавньої Греції дозволили автору не тільки детально описати спортивні свята, які проводилися в Олімпії, Дельфах, Немеї і Істії (Коринфі), висвітлити особливості організації і проведення атлетичних змагань, але і дати читачеві можливість перейнятися духом свobodи, чесного суперництва, самовдосконалення, характерним для античності.

Атмосфера, що панувала в Стародавній Греції в період розквіту Олімпійських ігор і образно передана в цій книзі, була співзвучна тій ситуації, яка склалася у Франції в період Великої французької революції. Тоді здобуття свободи створило умови для будівництва нового суспільства, в якому ідеали революції і її завоювання були б тісно пов'язані з історичними традиціями та культурною спадщиною.

Європейська література XVI–XIX ст. рясніє посиленнями на Олімпійські ігри.

Німецький поет Ганс Сакс (1494–1576), якому в житті довелося бути і актором, і керівником театральної трупи, теми для багатьох своїх віршів, відзначених повчальним характером, веселим лукавством і спостережливістю, побудував на матеріалі Ігор Олімпіад давнини.

Англійський драматург Томас Кід (близько 1558–1594 рр.) у своїх творах, випереджаючи стиль Шекспіра, прагнув зображувати розвиток характеру людей в органічній єдності з розвитком дії. Для цього він широко використовував найбільш вражаючі і захоплюючі сцени з історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції.

Один із видатних поетів і драматургів епохи Відродження англієць Джордж Чапмен (1559–1634) бачив у давньогрецьких Олімпійських іграх зразки героїзму і справедливості.

Надихали Олімпійські ігри і знаменитого англійського поета-романтика Джорджа Байрона (1788–1824).

В історії давньогрецьких ігор черпав мотиви для своїх творів англійський поет і політичний діяч, поборник боротьби за права людини проти тиранії Джон Мільтон (1608–1674).

У творах багатьох письменників і поетів, включаючи таких видатних, як англієць Вільям Шекспір (1564–1616), німець Йоганн Гете (1749–1832), француз Гюстав Флобер (1821–1880), згадки про Олімпійські ігри ототожнюються з такими поняттями, як духовність, натхнення, божественне втручання, благородство, честь, скромність, вищість, гуманізація, патріотизм, слава, шана. Олімпійський оливковий вінок стає популярним поетичним символом чистоти, благородства і святості, захисту від дегуманізації суспільства, жадібності і прагнення до збагачення.

Ставлення до Олімпійських ігор в літературі того часу дуже яскраво охарактеризував Фрідріх Шиллер (1759–1803) – видатний німецький поет, драматург і теоретик мистецтва епохи Просвітництва. Привабливість Олімпійських ігор Стародавньої Греції він бачив у безкровних змаганнях атлетів, викликали захоплення своїм талантом у численних глядачів. У цьому плані Шиллер чітко розділив ідеали греків і інтереси римлян, які насолоджувалися смертельними муками переможених гладіаторів, і рекомендував шукати ідеальні форми богів не в Римі, а в Греції.

Ця відмінність чітко проявляється і в багатьох інших літературних творах. Наприклад, американський письменник-романтик Едгар По (1809–1849) чітко розрізняв культуру Стародавньої Греції та Стародавнього Риму: “слава, якою була Греція”, “пишнота, яким був Рим”.

На початку XIX ст. Гілліс, історіограф короля Великої Британії, опублікував фундаментальну (у восьми книгах) працю з історії Стародавньої Греції, перевидану у 1830 р. у Санкт-Петербурзі російською мовою під назвою “Історія Стародавньої Греції, поселень і завоювань її, від первісного стану цієї країни до поділу Македонської держави” (Гилліс, 1830). У цій праці автор приділив велику увагу гімнастиці у Стародавній Греції, Олімпійським іграм та іншим усегрецьким змаганням, що проводилися в Дельфах, Немеї та Істмії, а також безлічі ігор у різних давньогрецьких державах.

Гілліс на основі вивчення різноманітних історичних пам'яток (здебільшого літературних) показав ту величезну роль, яку в житті давніх греків відігравали



Фрідріх Шиллер. Граф Антон. 1790 р. Класик німецької літератури Фрідріх Шиллер вважав Олімпійські ігри одним із найкращих досягнень людства

гімнастика й атлетичні змагання, особливо святкування в Олімпії, висвітлив їх місце у культурі народу, зв'язок із літературою, мистецтвом, моральними принципами й способом життя. Варто зазначити, що хоча багато істориків, які поглиблено вивчали і детально описали давньогрецьку гімнастику, Олімпійські та інші ігри Стародавньої Греції протягом двох століть після видання згаданої вище праці Гілліса, багаторазово розширили обсяг інформації про ці явища, проте мало що додали до розуміння їх сутності, описаної Гіллісом. Він переконливо показав роль гімнастики в Стародавній Греції не тільки як засобу прославлення на Олімпійських іграх та інших змаганнях, але і як засобу досягнення неповторних зразків міцності та краси тіла, стійкості до труднощів військових походів і опірності до порочних бажань. Не обійшов увагою Гілліс і багато інших особливостей занять гімнастикою в Стародавній Греції, зокрема – ролі перемог в атлетичних змаганнях для об'єднання громадян країни і примноження її слави, завоювання авторитету у друзів, рідних і близьких, які, віддаючи шану переможцям змагань як об'єктам своєї любові і заступництва відчували себе причетними до героїчних звершень.

У працях німецького фахівця з класичної давнини Вільгельма Вегнера, перекладених на російську мову (Венгер, 1862, 1910), ми не знаходимо детального опису Олімпійських святкувань і всегрецьких змагань. Однак Вегнер в історичному плані всебічно проаналізував вплив досягнень давньогрецьких атлетів на розвиток грецької і римської скульптури.

Видатний німецький історик Оскар Йегер у своєму двотомному творі “Історія Греції”, опублікованому в 1865 р. (Йегер, 1886), представив давньогрецькі Олімпійські ігри як найяскравіше свято єднання еллінів. Цікаво, що призначенням своєї праці О. Йегер вважав виховання підростаючого юнацтва, яке прагнув ввести “в набутий на всі часи світ тих, які вже досить давно стали основою розвитку в моїй вітчизні і повинні залишатись нею в майбутньому”. Йегер бачив глибоку подібність в історії грецького і німецького народів, відзначаючи, що “історія грецького народу створювалася немов би навмисно для нашого: і там, і тут – надлишок одиничних сил, які не вкладаються в жодну зв’язну політичну форму; суперечка великих держав і постійні ревності дрібних і середніх держав через “автополітику”; різка протилежність у принципах на фоні незнищених племінних антипатій, і поряд із цим, вище від повсюдної неприязні, – усвідомлення глибокої єдності, до вищих, переважно духовних благ, усвідомлення, що ми, як говорить Арістофан, “возлимаємо безсмертним з однієї жертвовної чаші”. Та й хто, вникаючи в наш час в історію і стежачи за боротьбою відцентрових і доцентрових сил у Стародавній Греції, не згадає про подібний стан нашої батьківщини? У всіх своїх яскравих моментах давно минуле нагадує бурхливе сьогоднішнє; те, що древність закріпила на пергаменті і в камені, те відчувається нами в безпосередньому житті”.

Ці погляди Оскара Йегера на історію Стародавньої Греції визначили зміст його праці, в якій охоплено безліч подій і явищ всіх сторін життя еллінів, починаючи з “гомерівського” періоду і закінчуючи походами Александра Великого. У праці Йегера знайшли відображення погляди стародавніх греків на сферу виховання й освіти, єдність тілесного і духовного розвитку, глибокого аналізу зазнали релігійні погляди еллінів та їх відображення в загальнонаціональних святах, основними з яких були ті, що відбувалися в Олімпії і Дельфах. Виразно описана історія цих святкових дійств, у яких велике об’єднавче релігійне начало посилювалося змагальними іграми, живим торговим обміном, загальним миром, демонстрацією творів діячів мистецтва, що представляють неповторну картину яскравого і рухливого еллінського життя.

До найбільш значних праць з історії стародавнього світу належить твір відомого німецького археолога, топографа та історика Ернста Курціуса “Історія Стародавньої Греції” у п’яти томах (Курціус, 1883). Серед його заслуг – організація і здійснення розкопок в Олімпії, що проводилися у 1875–1881 рр. і принесли безліч знахідок і відкриттів. Інтерес Е. Курціуса до Олімпії і давньогрецьких Олімпійських ігор, вивченням яких він займався протягом ряду років, дозволили йому не тільки описати Олімпійські ігри, що відбувалися в Стародавній Греції, але і показати їх роль як однієї з найважливіших сторін життя народу, органічно пов’язаного з релігією, історією, традиціями, національними особливостями і цінностями.

Особливе місце в історичній літературі, присвяченій Стародавній Греції, яка суттєво вплинула на погляди європейців на багато сторін суспільного життя, культури, мистецтва й освіти, посіла історична праця відомого французького вченого П. Гіро “Приватне і суспільне життя греків”, що витримала у другій половині XIX ст. кілька видань у Франції і перекладена багатьма мовами в різних країнах. Зокрема, в Росії книга П. Гіро вийшла в світ у 1897 р. завдяки Л. Пантелеєву; вона швидко розійшлася і була перевидана в 1913 р. (Гіро, 1913).

Просто і в той же час переконливо П. Гіро вдалося з посиланнями на численні античні джерела, розгорнути у величезній кількості невеликих нарисів широку яскраву картину багатой давньогрецької цивілізації, з усіма її дивовижними досягненнями, складностями, суперечностями і слабкостями. Ця яскрава картина втілена в безлічі проявів приватного та суспільного життя еллінів. Авторіві праці вдалося глибоко розкрити вплив релігії на всі сторони життя Стародавньої Греції, починаючи з державного устрою і закінчуючи питаннями сім’ї та побуту. Окремі розділи книги присвячені Олімпії, Олімпійським іграм, гімнастиці, зв’язку тілесного і духовного виховання у Стародавній Греції.

Багата культурна спадщина, відображена в античній літературі, історії, скульптурі, архітектурі, що стосувалася Олімпійських ігор, їх основоположних принципів – у тому числі з культом краси, благородства і сили людини, її безмежних можливостей, мирного змагання і прославляння переможців, – надихала поетів, композиторів, співаків, музикантів, танцюристів. Особливе місце тут зайняло балетне мистецтво, яке спочатку набуло бурхливого розвитку у Франції, після чого швидко поширилося і здобуло популярність в Італії, Великій Британії, Австрії, Росії, країнах Північної Європи. Значне місце в цьому мистецтві відводилося героїчним подіям античної історії, в тому числі Олімпійським іграм. Мотиви олімпійських змагань широко використовувалися у вступних частинах і дивертисментах оперних і балетних вистав. У різних країнах Європи, особливо у Франції та Італії в XVII–XVIII ст. було здійснено багато постановок, у яких знайшли відображення як загальна атмосфера олімпійських свят, так і виступи атлетів, особливо борців і кулачних бійців (Сабусас, 1974).

Одним із найяскравіших проявів такого інтересу стало лібрето “Олімпіада” П’єтро Метастазіо (1698–1782) – видатного італійського поета-лібретиста, представника Неаполітанської опери, слава якого гриміла в Західній Європі протягом всього XVIII ст.

Одним із найяскравіших проявів такого інтересу стало лібрето “Олімпіада” П’єтро Метастазіо (1698–1782) – видатного італійського поета-лібретиста, представника Неаполітанської опери, слава якого гриміла в Західній Європі протягом всього XVIII ст.



П'єтро Метастазіо – найяскравіший італійський поет і драматург-лібретист. Майже всі композитори XVIII ст. (Л. Вінчі, Р. Ф. Гендель, Н. Й. Гайдн, В. А. Моцарт та ін.) писали музику на тексти Метастазіо. Автор лібрето до опери “Олімпіада”, в якому відображено атмосферу Олімпійських ігор, змагання атлетів і вшанування переможців. Твори П. Метастазіо, так звані драми для музики, є видатними навіть без музичного супроводу

Сцена – Олімпія на березі Алфея. Зміст – атмосфера олімпійського свята з релігійними ритуалами, змаганнями атлетів, хвилюванням глядачів, вшануванням переможців. Дух – благородне лицарство, уславлення патріотизму, синівської любові і людської дружби, гідності і почуття честі, рівноваги фізичного і духовного, значення атлетики та атлетів для суспільства, благородні пристрасті та високі ідеали.

Можна сказати, що пафос цього твору дав плідний ґрунт для діяльності композиторів та оперних співаків, які отримали можливість у музичних вступках, дивертисментах, супроводах, оригінальних переходах відобразити героїчну атмосферу Олімпійських ігор. П. Метастазіо своїм лібрето надав дивовижні можливості композиторам різних шкіл і стилів для творчості і демонстрації дивного драматичного ефекту. Протягом XVIII–XIX ст. багато композиторів, включаючи таких видатних, як італієць Антоніо Вівальді, написали повні твори на лібрето П'єтро Метастазіо, які багаторазово виконувалися на багатьох, у тому числі найвідоміших європейських сценах.

Історична та культурна спадщина Стародавньої Греції надихала й видних представників живопису. “Повернення до давнини” характерно для багатьох художників того часу.

Особливе місце займають полотна, написані відомими художниками на античні теми або за античними мотивами. Наприклад, видатний фламандський художник Пітер Пауль Рубенс (1577–1640) у 1600–1601 р. подорожував по Італії, вивчаючи класичну спадщину Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, копіював живописні полотна у їх італійських власників, вивчав давньогрецьку скульптуру і міфологію. Враження, отримані в Італії, наклали яскравий відбиток на всю подальшу творчість Рубенса, у якій чільне місце посіла релігійна й міфологічна тематика. Багато персонажів грандіозних творів живопису Рубенса свідчать про використання ним мотивів, характерних для кращих зразків давньогрецької скульптури. Викликає інтерес малюнок Рубенса, на якому зображено момент сутички борців. Легко переконатися, що він практично повторює у своїй роботі не тільки сюжет, але і багато деталей відповідної давньогрецької скульптури.

Цілком природно, що художників зацікавлювали змагання атлетів, всегрецькі гри. Темою картини видатного французького художника Жака-Луї Давіда “Похорон Патрокла”, написаної в 1779 р., став епізод з “Іліади” Гомера, присвячений атлетичним змаганням.

Своїм художнім досягненням відомий художник з Женеви Жан-П'єр Сен-Урс вважав полотно “Олімпійські ігри”. Ця картина, роботу над якою художник почав у 1785 р., визначила всю його подальшу творчість, у якій олімпійська тематика стала основною. Сен-Урс швидко став популярним і був високо оціненим, його кращі полотна демонстрували на виставках у Парижі, їх купували відомі люди у Франції. На початку 90-х років XVIII ст. художник створив неперевершену роботу “99-та Олімпіада”, на якій представлено фінал сутички борців, коли судді готові



Борці-панкратіоністи. Рубенс Пітер Пауль. XVII ст.

оголосити переможця. На картині зображено велику кількість персонажів, що належать до різних верств суспільства, але об'єднані ідеєю Олімпійських ігор і загальною атмосферою спортивного свята.

Не залишилися осторонь від олімпійської тематики російські художники. Наприклад, відомий представник Санкт-Петербурзької художньої школи, автор ряду відомих історичних полотен Карл Гун у 1860 р. також написав картину "Олімпійські ігри", що включає велику кількість різноманітних сюжетів, які відображають атмосферу змагань атлетів в Олімпії. На сьогодні ця робота представлена в експозиції Національного художнього музею Латвії.

Під впливом французької революції і давньогрецької спадщини Ж.-Л. Давід та інший відомий художник Ф. Жезар стали засновниками нових естетичних напрямів у стилі жіночого одягу. Прибираються каркаси і пишні прикраси, костюми виконуються в античному стилі. Наслідування античної форми проявляється в головних уборах і взутті. Головні убори – обручі, сітки, діадеми, оксамитові і шовкові стрічки з грецьким вузлом; туфлі – плоскі, на низьких підборах, світлих тонів, зі шнурівкою зі стрічок, обплітають ногу на кшталт грецьких сандалій. Інтерес до давньогрецької цивілізації, в тому числі і до Олімпійських ігор, підігрівався і організацією в XIX ст. розкопок в Еліді й Олімпії.

Звернення до античної спадщини Стародавньої Греції не тільки з боку чільних державних діячів, педагогів, філософів, представників мистецтва, а й широких верств населення, особливо молоді, в різних країнах, не могло не привести до спроб відродження Олімпійських ігор, до організації та проведення спортивних змагань, подібних до тих, які були в Стародавній Греції.

На початку XIX ст. захоплення античністю сприяло тому, що в моду увійшли строгі гладкі зачіски з важким вузлом на потилиці, вільні сукні з акуратними складками, що нагадують грецьку туніку, а також нова форма прикраси – діадема. Діамантова діадема імператриці Єлизавети Олексіївни. Москва, Алмазний фонд



Портрет імператриці Єлизавети Олексіївни. Моньє Жан-Лоран. 1807 р.



Боротьба на Олімпійських іграх. 1786–1791 рр.

Розділ 18

Спроби відродження Олімпійських ігор у XVII–XIX ст.

У громадській свідомості міцно вкоренилося уявлення про те, що Олімпійський рух сучасності виник винятково завдяки барону П'єру де Кубертену, який нагадав суспільству про Олімпійські ігри і запропонував ідею їх проведення. Справді, Кубертен провів величезну роботу з популяризації Олімпійських ігор, проявив виняткові організаторські і дипломатичні здібності в справі створення Міжнародного олімпійського комітету, проведення Iгор I Олімпіади та кількох наступних Iгор сучасності.

Однак, віддаючи належне П'єру де Кубертену, не можна не бачити, що його праця виявилася лише завершальним етапом у багатовіковій діяльності не одного покоління людей, які вклали свої знання, ентузіазм, а подекуди й життя в гуманізацію суспільства, розкряпачення людини і задоволення її різноманітних духовних і фізичних потреб, у розвиток культури, науки, освіти, мистецтва, міжнародного співробітництва, фізичної культури і спорту. В результаті наприкінці XIX ст. у багатьох країнах Європи, а також у Північній Америці, було створено середовище, в якому могла бути підтримана ініціатива відродження Олімпійських ігор як події міжнародного масштабу.

Це стало наслідком докорінної зміни світогляду людей, соціальних та економічних умов життя, характерних для найбільш розвинених європейських країн у XV–XVI ст., тобто в той період, який у подальшому увійшов у історію як епоха Ренесансу (Відродження).

Саме в цю епоху створюються умови для переходу до Нового часу – історичного періоду, початок якого відносять до XVII ст. і для якого був характерний бурхливий розвиток культури і всіх інших сторін суспільного життя.

Проявилось це і в інтенсивному розвитку фізичного виховання і спорту, а також у численних і в багатьох випадках успішних спробах проведення великих комплексних спортивних змагань, які ґрунтувалися на вивченні досягнень давньогрецької цивілізації і мали відповідну назву – Олімпійські ігри.

Учасниками цього процесу була велика кількість людей, які працювали в найрізноманітніших сферах діяльності. Вони, починаючи з XIV–XV ст., не тільки повернули в сферу суспільної свідомості поняття Олімпійських ігор, а й глибоко вивчили історію Стародавньої Греції, показали місце атлетичних змагань і всегрецьких ігор як значущої складової давньогрецької цивілізації.

Важко назвати галузь діяльності, в якій в епоху Відродження і наступним за нею Новим часом не з'являлася ідея використання ідеалів, характерних для Олімпійських ігор античності. Архітектура, скульптура, живопис, література, театр, музика, освіта, виховання, фізична культура, спорт – всюди ми бачимо живий інтерес до давньогрецької спадщини, прагнення і реальну діяльність з відродження і розвитку її кращих зразків у принципово нових історичних умовах.

Не применшуючи заслуг Кубертена і його найближчих соратників у справі організації Міжнародного олімпійського комітету і відродження Олімпійських ігор, не можна залишити поза увагою попередню діяльність поколінь їх видатних попередників. Без їхньої праці у Кубертена не могли б виникнути ні ідея проведення Олімпійських ігор на зразок давньогрецьких, ні, тим паче, умови для її реалізації.



Олімпійські ігри в Мач Венлоку. Глядачі розташовувалися на природних схилах. 1876 р.

Олімпійські ігри в XVI–XIX ст.

У XVIII–XIX ст. у різних країнах Європи створилася атмосфера, що сприяла відновленню, здавалося б, назавжди втрачених досягнень давньогрецької цивілізації. Серед цих досягнень виявилось одне з найбільш яскравих і дивовижних явищ античної культури – Олімпійські ігри.

Однак не тільки вивчення давньогрецької спадщини та прагнення її використання зумовило інтерес до відродження Олімпійських ігор і надало для цього реальні можливості. Не менше значення мав розвиток культури, освіти, науки, мистецтва, що розпочалося в XV ст. і досягло свого розквіту в XVIII–XIX ст.

Не стояли осторонь цього процесу також фізичне виховання і спорт, які були в сфері інтересів не тільки ентузіастів, фахівців і аматорів, а й багатьох видатних людей, з іменами яких пов'язані досягнення тієї епохи. Вже на початку XVI ст. у невеликому англійському містечку Котсволдс почали регулярно проводити Олімпійські ігри – свята, схожі на давньогрецькі, з широкою спортивною програмою. У 1516 р. юрист Йоганнес Аквілла під враженням, отриманим від вивчення давньогрецької історії, провів у Бадені “Олімпійські виступи”.

Чільне місце в історії спорту посіли Олімпійські ігри, які організував у Великій Британії доктор Вільям Брукс – у містечку Мач Венлок у середині XIX ст. Ці ігри були співзвучні прагненням древніх греків і вплинули на діяльність П'єра де Кубертена.

Ідея відродження Олімпійських ігор виникла багаторазово і в багатьох випадках приводила до організації спортивних свят. Цікаво, що такі події проводилися не лише у великих містах і культурних центрах, а й у малих поселеннях, здавалося б, дуже далеких від інтересів вивчення досягнень давньогрецької цивілізації.

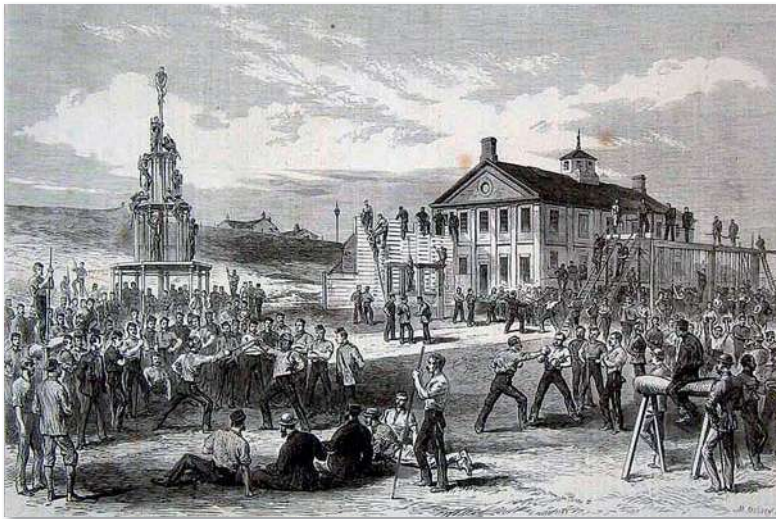
У період правління російської імператриці Катерини II влітку 1766 р. на Дворцовій площі Санкт-Петербурга проводили кінні змагання. Переможцю вручали медаль з написом “З берегів Алфея на Невські береги”, що свідчило про зв'язок між давньогрецькими і петербурзькими змаганнями.

Прикладом подібного роду є Олімпійські ігри в Рамлесі – термальному курорті, розташованому на півдні Швеції. Ідея проведення цих ігор належала вчителю гімнастики та фехтування, учневі Пера-Гюнтера Лінга Густаву Йоганну Шартау (1794–1852), який у 1833 р. заснував у Гельсінгборзі, розташованому неподалік Рамлеса,

Олімпійську асоціацію. Шартау зумів зацікавити життям асоціації багатьох відомих людей у регіоні, враховуючи власників газет. Вже 28 червня 1834 р. в одній з місцевих газет Шартау писав: “Олімпійські ігри за багато століть канули в невідомість, але ми сподіваємося, що в один з днів сильні сини Скандинавії зможуть провести ігри в оновленій формі і взяти в них участь”. Ігри відбулися двічі – в 1834 і 1836 рр. В їхній програмі були біг на короткі і довгі дистанції, стрибки у висоту, стрибки з жердиною, боротьба, скелелазіння, гімнастика – вправи на рівновагу і координацію, а центральне місце посіли



Портрет Катерини II у вигляді законодавиці в храмі богині Правосуддя. Левицький Дмитро. 1783 р.



Заняття фізичними вправами в гімназії Лондона. 1868 р.

кінні змагання, дуже популярні в тому регіоні. Шартау сподівався, що в іграх візьмуть участь солдати й офіцери кавалерійських полків, розквартированих у тих місцях. Однак офіцери в їх блискучій формі, на дорогих породистих конях, не побажали змагатися з конюхами і ковалями.

Більшість змагань було проведено на іподромі. Кількість учасників була невеликою, проте кілька тисяч глядачів і місцеві газети виявили великий інтерес до цих ігор. Надалі ігри в Рамлесі були забуті, іподром перетворився на склад, проте пам'ять про ігри залишилася в назвах вулиць і районів – вулиця Гонок, вулиця Вчителя фехтування, Гімназисти, район Олімпіад тощо (Svahn, 1984).

Цікаво, що це була не перша така ініціатива, яка виникла в Швеції. Ще в XVII ст., у 1624 р., капітан Р. Стоуер провів Олімпійські ігри, до програми яких входили боротьба, біг, метання молота, гра, подібна гандболу, ігри з ключками, народні танці, гонки зайців. Ці ігри проводили аж до 1644 р., поки їх не заборонили радикально налаштовані пуритани. Однак через 20 років, під час правління короля Карла II, їх було відроджено і проводили ще протягом 60 років.

За сто років до початку діяльності П'єра де Кубертена шведський граф Фредерік Богіслаус Шверін оприлюднив амбітний план розвитку в Швеції спорту шляхом будівництва у всіх провінціях країни спортивних майданчиків і організації на них спортивних заходів. Він зазначав, що коли ця система проіснує досить довго, в кожній провінції буде місце громадських зборів для святкування Олімпійських ігор з великим розмахом (Svahn, 1984).

У ці ж роки спортивні свята під назвою "Олімпійський фестиваль" проводилися в канадському Монреалі.

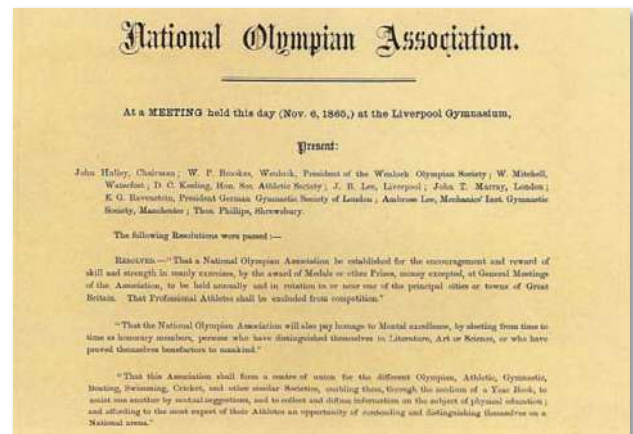
Ліверпульське олімпійське товариство у Великій Британії провело в 1862 р. перший Олімпійський фестиваль у Ліверпулі. Подібні фестивалі проводили там ще кілька разів, а останній з них відбувся в 1867 р. (Rühl, Keuser, 1997).

Національна олімпійська асоціація Англії в 1866 р. провела в Лондоні перші Олімпійські ігри. За ними в 1867 і 1868 рр. відбулися другі і треті, відповідно, в Бірмінгемі й у Веллінгтоні. Після шестирічної перерви, в 1874 р., у Мач Венлок були проведені четверті Олімпійські ігри, а потім в 1877 р. – п'яті в Шрусбері. Шості ігри, які стали останніми, проводилися Національною олімпійською асоціацією Англії в 1883 р. у Хедлі Шропширі.

В англійському Морпеті в 1873 р. відбулися перші Морпетські олімпійські ігри. Надалі вони проводилися досить регулярно і припинили своє існування лише в 1958 р.

Було ще кілька спроб організації і проведення Олімпійських ігор на основі культурно-історичної спадщини Стародавньої Греції. Наприклад, у 1880 р. у Палічі (в ті роки – територія Австро-Угорщини) відбулися перші Олімпійські ігри, які проводилися потім ще кілька разів, аж до 1914 р.

Античні мотиви лягли в основу спортивних змагань, включалися до програми жовтневих народних пивних фестивалів у Мюнхені (Баварія), що проводилися з нагоди закінчення збирання врожаю ще з XVII ст. У програмі змагань були біг, метання, кінні скачки, народні ігри і забави. Популярність фестивалю різко зросла після того, як під час його проведення 12 жовтня 1910 р. відбулося одруження Людвіга Баварського і принцеси Терези Саксонської. На цю подію були



Протокол зборів, на яких було засновано Національну олімпійську асоціацію. Ліверпуль, 6 листопада 1865 р.



Принцеса Тереза Саксонська. Вперше фестиваль Октоберфест відбувся 12 жовтня 1810 р. на честь весілля принца Людвіга (у майбутньому король Людвіг I) і принцеси Терези Саксонської-Хільдбурггаузької (її ім'я названо луг, де відбувається свято)

запрошені високопоставлені гості з різних країн Європи, до уваги яких були представлені і спортивні змагання. У наступні роки урочистості з нагоди одруження Людвіга Баварського і Терези Саксонської проводилися щорічно, забезпечуючи популярність свят і включених до їх програми змагань.

Подібні ігри відбувалися і в США. Наприклад, у Сан-Франциско в 1893 р. пройшли змагання під назвою "Відроджені греко-римські ігри".

Спроби відродження Олімпійських ігор були й у Греції. Після позбавлення цієї країни турецького ярма в 1821 р. пропонувалося відродити проведення Олімпійських ігор у вигляді грецьких національ-



Людвіг I Баварський.
Штілер Йозеф
Карл. 1826 р.

них ігор, проте ця ідея не була здійснена. Нарешті, в 1858 р. майор грецької армії Євангеліс Цаппас, що мав колосальну енергію і великі фінансові можливості, запропонував королю Греції відновити проведення Олімпійських ігор. Є. Цаппас власним коштом створив фонд олімпійців і побудував великий зал для змагань. Королівським указом було створено оргкомітет, і в 1859 р. проведено Ігри в Афінах, названі панеллінською Олімпіадою. Заплановані на 1863 р. аналогічні ігри не відбулися через смерть короля і викликану нею політичну напруженість у країні. Однак надалі такі змагання проводилися в Афінах ще кілька разів.

Панеллінське гімнастичне товариство в 1891 і 1893 рр. провело в Афінах ігри, подібні до тих, які протягом низки років організував Є. Цаппас.

Проведення цих, а також інших подібних змагань приваблювало не лише ентузіастів спорту,

У XIX ст. надзвичайно популярними були змагання в Баварії. Їх організували в Мюнхені за прикладом Олімпійських ігор. Для участі в цьому фестивалі прибували іноземні делегації, навіть королівські особи



захоплених античністю та ідеєю відродження Олімпійських ігор, а й викликало інтерес у широких верств громадськості в різних країнах Європи, створювало передумови для започаткування великого міжнародного олімпійського свята.

Деякі з цих ігор, що заклали міцний фундамент для реалізації запропонованої Кубертенем ідеї відродження Олімпійських ігор, заслуговують на особливу увагу.

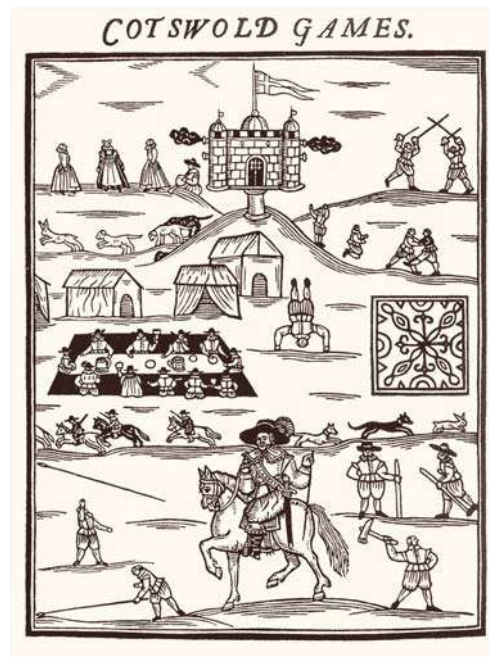
Котсволдські Олімпійські ігри Роберта Дувра

Олімпійські ігри Роберта Дувра, відомі також як Котсволдські олімпійські ігри, посідають особливе місце в історії сучасного спорту – лише з тієї причини, що вони почали проводитися задовго до інших змагань подібного роду.

Перші такі ігри відбулися під час святкування Трійці в Котсволдс Гіллз в Англії. В їх організації та проведенні важливу роль відіграв адвокат Роберт Дувр, який здобув освіту в Кембриджі і Лондоні, що в ті роки вже були найбільшими культурними центрами, де набули значного поширення класичні та інтелектуальні ідеї, характерні для епохи Відродження.

У 1611 р. Роберт Дувр оселився в Котсволдсі і зайнявся адвокатською практикою. Його будинок розташовувався неподалік пагорбів, на яких на Трійцю відбувалися народні святкування з іграми, піснями, танцями, різними змаганнями. Як вважають історики, Роберт Дувр відразу був залучений у підготовку і проведення традиційних свят і суттєво вплинув на їх організацію та зміст. Він зберіг загальну гучну, яскраву і піднесену атмосферу свята, що задовольняло смаки всіх верств населення, і доповнив її популярними в ті часи спортивними змаганнями – кінними перегонами та собачими перегонами за дичиною.

Перші ігри, які пишно відзначалися і святкувалися як Олімпійські ігри та були проведені на основі ідей Роберта Дувра, відбулися в 1612 р. і відтоді стали проводитися регулярно при постійному розширенні та уточненні спортивної частини програми. Центральне місце продовжували обіймати кінні і собачі перегони. Кінні перегони проводилися на дистанції в кілька миль за суворими правилами. Собачі перегони проводилися в двох видах змагань – для гончих собак, які орієнтува-



Котсволдські олімпійські ігри. Малюнок XVII ст.

лися переважно за запахом, і для хортів, орієнтованих на швидкість бігу. Ці види змагань поступово доповнювалися різними легкоатлетичними дисциплінами – бігом, стрибками, метанням ковальського молота. До програми включалися також змагання в умінні володіти списами, у фехтуванні, в різних видах боротьби (Veagman, 1996).

Паралельно зі спортивною частиною програм цих ігор проводилися танцювальні конкурси, змагання з шахів, ігри в карти. Змагальна частина програми доповнювалася виступом акробатів, музик, продажем напоїв і закусок. Переможців змагань



Вид Котсволдса



Коронація Вікторії. 1837 р.

нагороджували різними призами та відзнаками: срібною турою – за перемогу в кінних перегонах, значками, бантами, стрічками – за перемогу в інших видах спорту.

Детальний опис Котсволдських ігор вперше було зроблено у випущеному 1636 р. творі під назвою “Аннали Дубренція”. В ньому, крім спортивної і розважальної частин святкування, були описані глядачі, що відвідували ці ігри, відзначені прихильники їх проведення і покровителі, містилися численні поеми, написані різними авторами, в яких прославлялися ігри та їх організатори, особливо Роберт Дувр. У цій праці широко використовувався термін “олімпійські”, особливо в поемах, авторами яких були люди, які отримали класичну університетську освіту в Кембриджі й Оксфорді. Вони порівнювали ігри Роберта Дувра з класичними давньогрецькими іграми – Олімпійськими, Піфійськими, Немейськими, Істмійськими. Майкл Дрейтон у поемі, написаній з нагоди проведення Котсволдських ігор, підкреслював їх зв'язок з Олімпійськими, зазначав, що ігри в Котсволдсі “відроджують славу золотого століття” в “сумовитий залізний час”. Для поетичних творів було характерно перебільшення ролі героїв ігор і спортивної діяльності. Так, у поемі Б. Джонсона Роберта Дувра назвали сучасним Гераклом (Graham, Ueberhorst, 1976).

Під керівництвом Роберта Дувра ігри відбувалися близько 30 років – аж до 1642 р., коли їх проведення було перервано через політичні та релігійні протиріччя, що призвели зрештою до громадянської війни в Англії.

У 1652 р. Роберт Дувр помер.

Ці ігри було відновлено в 1660 р. Вони проводилися регулярно протягом наступних двохсот років. Для розвитку ігор та зростання їх популярності багато зробили онуки Дувра, особливо молодший із них – Томас Дувр, людина відома і заможна. Він

сприяв регулярному проведенню ігор, а також перевидав у 1736 р. “Аннали Дубренція” – до сторічного ювілею з дня виходу першого видання.

Найбільш популярними змаганнями були біг, стрибки, кінні перегони, фехтування, різні види боротьби, змагання з палицями. Проводилися змагання і серед жінок. Постійно змінювалися нагороди – вишиті золотом рукавички, прикрашені сріблом боброві шапки, срібний годинник, срібні кубки, мереживні наряди для жінок.

Протягом усього цього періоду програма ігор і їх регламент неодноразово зазнавали змін. Однак незмінним залишався дух галасливого і пишнobarвного заходу з гострим спортивним суперництвом, музикою і танцями, яскравим видовищем, у якому учасники змагань і глядачі становили одне ціле. Нерідкими тут були пияцтво, конфлікти, сварки і бійки, що супроводжувалися розкиданими пляшками і розбитими меблями.

Бували часи, коли популярність ігор в Дуврі знижувалася і вони занепадали або, навпаки, ставали більш популярними і масовими. Наприклад, наприкінці XVIII ст. популярність ігор знизилася в зв'язку з втраченою новизною, природними змінами інтересів населення та його культурного рівня. Під загрозою вони опинилися і в зв'язку з перерозподілом земель, на яких проводились.



Барон де Беренгер проводив “Олімпійський фестиваль” у Лондоні (Челсі) в 1832 р. Наступний “Олімпійський фестиваль” було приурочено до коронації королеви Вікторії. Проводилися змагання зі стрільби з лука, крикету, фехтування, веслувального і вітрильного спорту, а також кульової стрільби

Королева Об'єднаного Королівства Великої Британії і Ірландії Вікторія зійшла на трон 20 червня 1837 р. і правила понад 63 роки. Період її правління співпав з промисловою революцією і небувалим розквітом британської імперії.

У середині XIX ст., незважаючи на зниження якості ігор, інтерес до них зріс у зв'язку з бурхливим розвитком промисловості на територіях, що знаходилися в безпосередній близькості від місця проведення ігор. Населення найближчих промислових центрів і чорнороби, зайняті на будівництві тунелю для залізничної лінії, стали активними учасниками ігор, в результаті чого різко погіршилася криміногенна ситуація. Занепад ігор і неминуче їх припинення були очевидні.

Чергове відродження Ігор Роберта Дувра відбулося в середині XX ст. 17 травня 1951 р. під час святкування Трійці людиною, загримованою під Роберта Дувра, було започатковано новий етап історії цих ігор. Змагання, як і в попередні роки, були побудовані на матеріалі народних видів спорту: метання снапів, метання підкови, лазіння по слизькому стовпу, народні види єдиноборств, бокс тощо. Як і в минулі часи, змагання супроводжувалися музикою, танцями, масовими гуляннями.

Від цього першого спортивного свята до чіткої і стабільної організації ігор минуло ще кілька років. У 1965 р. було засновано Товариство Роберта Дувра, яке організувало і провело в 1966 р. на Дуврському пагорбі ігри, що являли собою модернізований формат колишніх ігор. У 1967 р. вони були проведені вже як офіційні.

Спираючись на досвід проведення цих ігор у сучасний період, глибоко вивчивши історію і традиції Котсволдських ігор, Товариство Роберта Дувра оголосило нову філософію організації ігор, які мали спиратися на їх історичне коріння і традиції і в той же час відповідати сучасним смакам і вимогам. Збереглися традиційні строки і місце проведення – Дуврський пагорб і його околиці. До програми повернуто традиційні види змагань, які існували ще в 1636 р. – стрибок з місця, штовхання ядра, метання ковальського молота тощо. Призи також були оформлені з урахуванням духу перших ігор. Це стосується і загальної тональності ігор – щодо їх масовості, видовищності і розважальності.

Товариство Роберта Дувра зберегло і позицію наступності Олімпійських ігор Стародавньої Греції і Котсволдських ігор, яка полягає у тому, що Олімпійські ігри Роберта Дувра є одним із двох найбільших олімпійських заходів у світі, поряд з Іграми, проведеними Олімпійським товариством Мач Венлока, що забезпечили зв'язок між античними та сучасними олімпійськими іграми (Burns, 1985).

Однак використання терміна “олімпійські” щодо ігор Роберта Дувра поступово стало зміщуватися в

бік розважально-оздоровчого спорту, активного відпочинку і товариського суперництва (Mullins, 1992).

Відтоді Котсволдські ігри проводилися регулярно, зберігаючи традиції і поступово збільшуючи свою популярність. У 1977 р. програма цих ігор була представлена королеві Великої Британії. Ігри широко підтримувалися місцевою громадськістю, набули підтримки з боку британського олімпійського руху та засобів масової інформації, насамперед телебачення.

Чергові Котсволдські ігри відбулися 29 травня 2009 р. з небувалим розмахом. Святковий парад команд, хода факелоносців, різноманітна спортивна програма, доповнена конкурсом бойових мистецтв, конкурс барабанщиків, танцювальний конкурс, театральні вистави, вогнище, феєрверк та інші заходи залучили сотні учасників і тисячі глядачів. За традицією гостей святкувань вітав чоловік, загримований під Роберта Дувра.

Вільям Брукс та ігри олімпійського товариства Мач Венлока

У 1890 р. П'єр де Кубертен був почесним гостем на Венлокських іграх, які відвідав на запрошення їх засновника Вільяма Брукса. Після повернення до Франції Кубертен опублікував у “Ле Ревю Атлантик” захоплену статтю про ці ігри під назвою “Олімпійські ігри в Мач Венлок: сторінка в історії спорту”.

Про те, яке враження справили на Кубертена ці ігри, свідчить одна коротка витримка з його статті: “Мач Венлок – містечко в Шропширі, графстві на околиці Уельсу, і той факт, що Олімпійські ігри, які сучасна Греція досі не в змозі відродити, вижили в наш час, заслуга не греків, а доктора В. П. Брукса. Саме йому ми зобов'язані їх історичним відкриттям 40 років тому, і саме він у свої 82 роки, але все ще іскрометний і невгамовний, продовжує організовувати і надихати їх... Все це оповите серпанком поезії і ароматом античності”.

Ця оцінка стала результатом повної відповідності поглядів П'єра де Кубертена ідеалам і принципам, закладеним Вільямом Бруксом в основу Венлокських ігор (Burns, 2000).

Вільям Пенні Брукс народився в Мач Венлоку у 1809 р. у родині практикуючого лікаря. Він отримав медичну освіту, навчаючись у Лондоні, Парижі та Падуї, а в 1830 р. повернувся до рідного міста, ставши до лікарської практики, коли раптово

Вільям Пенні Брукс



помер його батько. Професійні та людські якості дозволили Бруксу обійняти провідне становище в окрузі, стати авторитетною й популярною особою в Мач Венлоку і в прилеглих селах і фермерських господарствах. Брукс взяв участь у розробці і реалізації різноманітних проектів, пов'язаних із життям міста, – від будівництва дороги, будівлі хлібної біржі і введення газового освітлення до створення класів з вивчення музики і секцій для розвитку спорту. У 1841 р. він заснував Венлокське сільськогосподарське товариство читання. А в 1850 р. у структурі цього товариства з'явився олімпійський клас, який незабаром виокремився в самостійне Олімпійське товариство Венлока.

Важко сказати, що привернуло інтерес Брукса до спорту і фізичного виховання, до історії Олімпійських ігор, у зв'язку з чим у нього виникла ідея їх відродження. Однак до моменту створення Олімпійського товариства, коли Бруксу виповнився 41 рік, він підійшов з усталеними поглядами, чіткими формулюваннями і конкретними планами.

Перші щорічні ігри в Мач Венлоку із використанням терміна “олімпійські” були проведені 22 жовтня 1850 р. Їх програма являла собою химерну суміш, у якій змагання, організовані на зразок Ігор Стародавньої Греції, поєднувалися з грубими народними іграми і спортом патріархальної простоти, характерними для “веселої Англії” Вікторіанської епохи. У програмі були футбол і крикет, стрибки у висоту і в довжину, біг на різні дистанції, метання кілець, штовхання каменя тощо. Уже перші Венлокські олімпійські ігри привернули увагу не тільки жителів цього маленького містечка з населенням близько

3 тис. чоловік, а й учасників і глядачів з місць, вельми далеких від Мач Венлока.

У наступні роки програма ігор у Мач Венлоку постійно оновлювалася. У них з'являлися як класичні види змагань (наприклад, метання списа, пентатлон), так і екзотичні народні змагання – біг з тачками (із зав'язаними очима), поросячі перегони, лицарські турніри на конях у середньовічних костюмах тощо.

Поступово програми цих ігор все більше наближались до програм, характерних для ігор Стародавньої Греції. Поряд зі спортивними змаганнями з'явилися поетичні конкурси. Ігри в Мач Венлоку обростили церемоніями і ритуалами, запозиченими з історії Стародавньої Греції. Переможців увінчували лавровими вінками, їм вручали медалі, а переможцям у найбільш престижних видах змагань – Мальтійський хрест із зображенням грецької богині перемоги Ніки тощо (Furbank et al., 1996).

Найбільшого розквіту Венлокські ігри досягли в період 1860–1870 рр., коли кількість людей, які відвідували змагання, досягала 4000–5000 осіб, а учас-



Верхова їзда зі списами була найпопулярнішою і найзахоплюючою подією на Іграх. Це вимагало навичок і досвідченого мистецтва верхової їзди. У змаганнях необхідно було наконечником списа відчепити маленьке кільце, що висить на дерев'яному бруску



Чарльз Ейнсворт, чемпіон серед вершників зі списами Ігор 1887 р. Лавровим вінком його нагороджує міс Сарджінтсон – дочка ректора Актона Бурнела, що стоїть поруч. Праворуч від неї – Вільям Пенні Брукс



Т. Себін Ковентрі – переможець велосипедної гонки на 3 милі. 1878 р.



Чарльз Ейнсворт після перемоги у верховій їзді зі списом. Венлокські олімпійські ігри. 1875 р.



Джон Вард – переможець у п'ятиборстві. 1878 р.

никами ігор ставали спортсмени, які приїжджали з місць, розташованих далеко за межами графства.

Бурхливий розвиток спорту у Великій Британії в останній чверті XIX ст., що проявився в розвитку різноманітних його видів і в організації безлічі спортивних клубів та турнірів, призвели до зниження популярності Венлокських олімпійських ігор і до зменшення кількості їх учасників. Однак до кінця XIX ст. вони залишалися важливою подією в житті Мач Венлока і прилеглих до нього територій.

Діяльність Брукса з відродження Олімпійських ігор не обмежувалася межами Мач Венлока. Він виявляв великий інтерес до розвитку спорту в різних країнах, особливо в Греції.

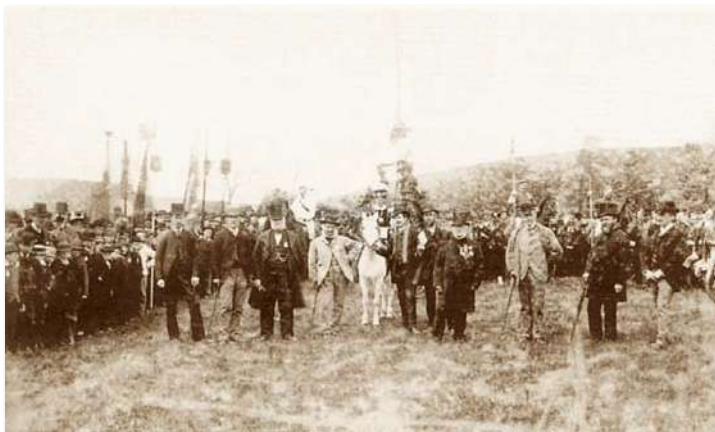
У 1859 р. Венлокське олімпійське товариство виділило гроші для нагородження переможців Грецьких олімпійських ігор, які періодично проходили в Афінах за фінансової підтримки заможного грека Євангеліса Цаппаса. Комітет цих ігор присудив приз Венлока переможцю забігу на довгу дистанцію. Брукс також організував переписку з ентузіастами спортивного руху в Греції, всіляко пропагуючи ідею відродження Олімпійських ігор.

У Шрусбері в 1877 р. Національна олімпійська асоціація Англії проводила п'яті Олімпійські ігри, особлива урочистість яких була пов'язана з тим, що в тому році відзначався 40-річний ювілей сходження на англійський престол королеви Вікторії. Брукс звернувся з проханням про надання з цієї нагоди олімпійського призу з Греції. У відповідь на це прохання король Греції Георг I надіслав срібний кубок, презентація якого відбулася на іграх у Шрусбері. Під час цього заходу Брукс встановив контакт з

Дж. Геннадіусом – повіреним у справах Греції в Лондоні, що поклало початок їх багаторічному листуванню з питання відродження в Греції Олімпійських ігор як міжнародного заходу. Зокрема, в одному з листів, адресованому Бруксу в 1883 р., Геннадіус писав: "Як грек я відчуваю себе в боргу перед Вами за ваші зусилля з втілення в життя ідеї відродження Олімпійських ігор".

Діяльність Брукса не залишилася без уваги і з боку преси – в одному з червневих номерів 1881 р. грецької газети "Кліо" зазначалося, що "доктор Брукс, захоплений шанувальник еллінської культури, закликає до організації Міжнародного олімпійського фестивалю в Афінах".

Не меншу активність у розвитку Олімпійського руху Вільям Брукс виявляв і у себе на батьківщині. Коли в 1865 р. у Великій Британії було створено Національну олімпійську асоціацію, він активно



Керівники Олімпійських Ігор у Мач Венлоку. Доктор Брукс четвертий від правої. 1887 р.



Президент МОК Хуан Антоніо Самаранч покладає вінок на могилу Вільяма Пенні Брукса в 1994 р. – у рік сторіччя з дня відродження Олімпійських ігор сучасності

сприяв тому, щоб ідеї, покладені в основу Венлокських ігор, були реалізовані в національному масштабі у вигляді щорічних ігор. У серпні 1866 р. було проведено перший олімпійський фестиваль, який зібрав велику кількість учасників і глядачів. У його програмі були змагання з плавання, бігу, гімнастики, крикету та інших видів спорту. Під час вручення призів Вільям Брукс виступив з натхненною промовою, в якій приділив особливу увагу залежності національної могутності від розвитку фізичного виховання і спорту.

Незважаючи на ще слабкий розвиток спорту і роз'єднаність спортивних організацій, подібні фестивалі було проведено ще кілька разів – багато в чому завдяки авторитету й організаторським здібностям Брукса.

Вільям Брукс пропагував Венлокські олімпійські ігри як складову національної системи фізичного виховання, без формування якої неможливе виховання здорової нації. Постійними виступами, в яких обґрунтовувалася важливість фізичного виховання і спорту для повноцінного фізичного розвитку людей, демонструвалася небезпека надмірної інтелектуальної підготовки для здоров'я і фізичного стану учнів у загальнодоступній школі, затверджувалася необхідність обов'язкового введення фізичного виховання в таких школах, Брукс багато в чому сприяв ухваленню департаментом освіти нового кодексу освіти, в якому фізичне виховання стало обов'язковим.

Не можна оминати ролі Вільяма Брукса у становленні Олімпійських ігор сучасності, у формуванні поглядів і практичної діяльності П'єра де Кубертена. Добре відомо, що Кубертен був не схильний перебільшувати роль інших людей у відродженні Олім-

пійських ігор, розглядаючи їх як власну ідею. На більш ранні спроби відродження Олімпійських ігор він посилався вельми неохоче, представляючи їх як “передчасні і невдалі”. Однак ця позиція Кубертена в найменшій мірі торкнулася діяльності Вільяма Брукса – і не стільки в зв'язку з фактом проведення ігор у Мач Венлоку, скільки в зв'язку з тією ідеологією, яка оточувала ці ігри і була характерна для поглядів їх засновника.

В Олімпійських іграх Вільям Брукс вбачав ідеали самовдосконалення, національної самосвідомості і національної могутності, природного інтелектуального,

морального і фізичного розвитку людини, здорової рекреаційної діяльності, позбавленої дикості і жорстокості. Це повною мірою відповідало і поглядам П'єра де Кубертена, амбіції якого щодо відродження Олімпійських ігор були незмірно ширші за їх чисто спортивну складову. Тому цілком природно, що Кубертен не тільки скористався досвідом проведення Олімпійських ігор у Мач Венлоку, досвідом і поглядами Брукса, а й звернувся до нього по підтримку під час організації установчого Олімпійського конгресу в 1894 р. Цікава відповідь Брукса на пропозицію Кубертена: “Це була моя настільки довго плекана ідея щодо того, щоб зробити Грецію центром, але плани вашого Конгресу охопити всі країни справді чудові...”

Однак це слід виконати без найменшого зволікання, оскільки, спираючись на свій досвід, я можу стверджувати, що досягнутий успіх слід закріплювати швидкими рішучими діями на хвилі ентузіазму. Хотів би я бути молодшим і сильнішим, щоб бути свідком ентузіазму цього Конгресу, слухати проникливі виступи на захист його устремлень”.

Вільям Пенні Брукс помер наприкінці 1895 р. зі знанням того, що фізичне виховання стало обов'язковим предметом у школах Великої Британії, а перші Олімпійські ігри сучасності будуть проведені в 1896 р. у столиці Греції Афінах.

Спортивний рух у Мач Венлоку у дусі принципів Вільяма Пенні Брукса розвивався і в наступні роки. У 1950 р. було проведено урочистості з нагоди столітнього ювілею з часу проведення перших Венлокських олімпійських ігор. У 1977 р. було відновлено діяльність Венлокського олімпійського товариства, яке координує діяльність спортивних клубів та секцій, проводить змагання з багатьох видів спорту, в

тому числі тих, які входили в програми ігор, що проводилися Бруксом, організовує фестивалі мистецтв за участю музикантів, поетів, письменників.

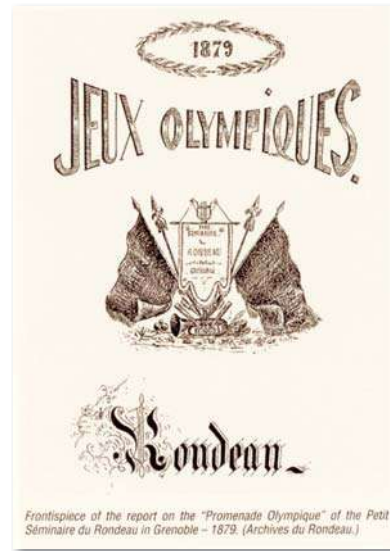
У 1994 р. – у рік сторіччя з дня офіційного відродження Олімпійських ігор – президент МОК Хуан Антоніо Самаранч поклав вінок на могилу Вільяма Пенні Брукса і заявив світовій пресі: “Я прийшов віддати данину захоплення і поваги доктору Бруксу, який був справжнім засновником сучасних Олімпійських ігор”.

Олімпійські ігри в Рондо

Ченці семінарії Рондо, розташованої у Франції – в Дефіне, неподалік Гренобля, вже на початку ХІХ ст. вважали розумним введення в навчально-виховний процес спорту як ефективного засобу духовного і фізичного виховання семінаристів, формування у них самостійності, підприємливості, прихильності до моральних, релігійних, національних цінностей. Тому, коли учні класу філософії, захоплені вивченням історичної спадщини Стародавньої Греції, на початку 1831/32 навчального року запропонували директору семінарії організувати в останній день лютого кожного високосного року ігри на кшталт давньогрецьких, то отримали не тільки згоду, а й велику допомогу в їх проведенні (Arvin-Berod, 1996).

Перші ігри в Рондо було проведено 29 лютого 1832 р. Їх відрізняли дві принципові особливості. По-перше, управління підготовкою і проведенням ігор було віддано учням, які створили спортивне товариство з обранням відповідальних осіб. Куратори семінарії допомогли учням розробити “Олімпійський закон”, покликаний увічнити олімпійські свята і визначити загальні умови організації ігор та їх правила. По-друге, ігри в Рондо спочатку розглядалися як подія, що відроджує культуру Стародавньої Греції, а всі документи, які регламентують ці ігри, “дихали духом язичницької давнини”.

Ігри відбулися під назвою “Олімпійська хода в пам'ять про ігри, які святкувалися в Олімпії кожні чотири роки”. Програма ігор у Рондо включала велику кількість різних змагань: командні ігри з м'ячами, біг, стрільбу з карабіна, біг у мішках тощо. До початку ігор семінарія переїхала за місто, і влада Гренобля надала їй достатню територію для створення умов, необхідних для проведення змагань.



Обкладинка звіту про семінар “Олімпійський променад” у Рондо (Гренобль). 1879 р.

Другі і подальші ігри в Рондо відбувалися вже під назвою “Олімпійські ігри”. Програма їх постійно вдосконалювалася, в ній з'явилися нові види змагань – фехтування на шаблях, метання диска, стрибки з жердиною. Постійно удосконалювалася і система самоврядування учнів, залучених до організації ігор.

Спортивні змагання доповнювалися поетичними конкурсами, в яких семінаристи змагалися в красномовстві, прославляючи Олімпійські ігри.

Велика увага під час проведення Олімпійських ігор у Рондо приділялася різним ритуалам, пов'язаним із представленням команд, відзначених шовковими стрічками з вишитими золотом позначками, нагородженням переможців олімпійськими медалями тощо. При цьому організатори прагнули поєд-



Спортивні змагання у Франції за прикладом англійських спортивних змагань. Париж. 1890 р.

Анрі Мартін Дідон



нати вірність давньогрецьким традиціям із нововведеннями, характерними для сучасного життя.

Змінювалися керівники семінарії, країна переживала різні політичні потрясіння, а закон про розділення церкви і держави змусив семінарію Рондо переїхати в інші місця. Однак ентузіазм учнів і їх керівників щодо проведення Олімпійських ігор залишався незмінним, олімпійські традиції зберігалися і розвивалися.

Атмосфера Олімпійських ігор у Рондо була невіддільна від духу свободи і незалежності, характерного для цього навчального закладу й активно підтримуваного його керівниками. Наприклад, отець Гілло, який керував семінарією в 1840–1850-ті роки, відкрито дотримувався республіканських ідей і не перешкоджав культу олімпійських цінностей та ідеалів у католицькому навчальному закладі. Життя семінарії і атмосфера ігор у ті роки були наповнені духом свободи і незалежності. Про це свідчать спогади одного з талановитих вихованців Анрі Руссе, який виклав історію ігор у Рондо в цікавій праці під назвою “Олімпійські ігри в Рондо (1832–1894)”. Ця робота, що побачила світ у рік проведення Конгресу (1894), на якому було ухвалено рішення про проведення Олімпійських ігор і про створення Міжнародного олімпійського комітету, переконливо свідчить не тільки про прихильність учасників ігор у Рондо до ідеалів олімпізму, а й про тісний зв'язок тих Олімпійських ігор з політичним і релігійним життям семінарії та країни, про прагнення педагогів і вихованців розвивати атмосферу моральності, свободи, здорового суперництва, творчості та самостійності (Argvin-Berod, 1996).

У цій атмосфері в 1848 р. опинився новий семінарист Анрі Дідон, що навчався в семінарії до 1856 р. і в подальшому відіграв провідну роль у відродженні Олімпійських ігор сучасності, став автором олімпійського девізу “Швидше. Вище. Сильніше!”.

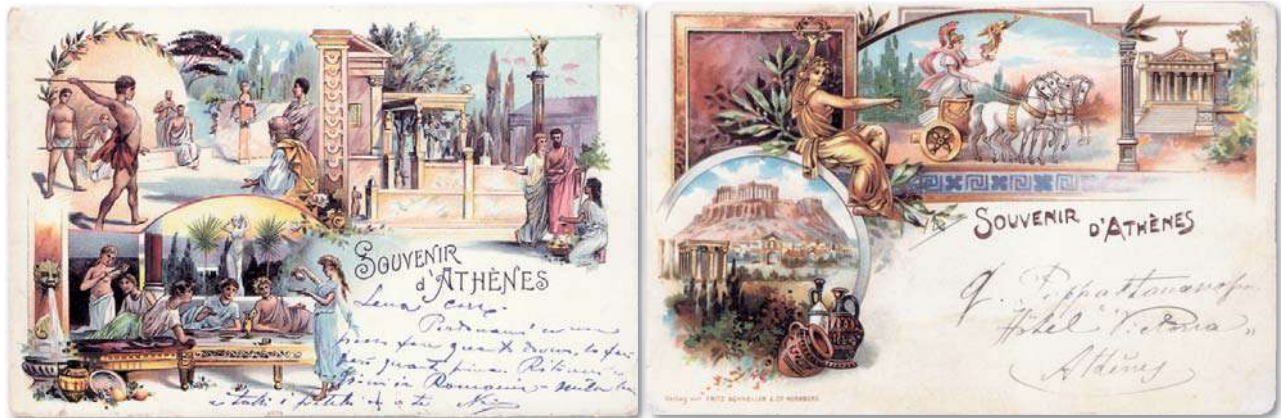
На закінчення слід зазначити, що система виховання, створена в семінарії Рондо завдяки проведенню там Олімпійських ігор, відрізнялася самостійністю, відповідальністю і свідомістю учнів, в основних рисах була подібна до системи, створеної в знаменитому англійському коледжі Регбі, в якому Томас Арнольд зумів у 1842 р. провести педагогічну реформу. У розроблених ним освітній та виховній системах спорт відігравав таку саму важливу роль, як і в семінарії Рондо у Франції.

Олімпійські ігри Євангеліса Цаппаса

Досягнення епохи Відродження багато в чому були зумовлені зверненням до античної спадщини, в якій було віднайдено цінності, співзвучні інтересам і прагненням людини, в тому числі у сфері єдності духовного і фізичного розвитку. Цілковитим природним зв'язком з цим поверненням до історії Олімпійських ігор Стародавньої Греції та їх відродження не могло не торкнутися грецьких територій, що входили до складу Османської імперії. Цей процес різко активізувався після грецької революції 1821 р. і утворення грецької держави в 1832 р., коли інтелектуали і політики почали активну діяльність із відродження національної культурної ідентичності в душі класичних традицій. Цьому сприяв досвід низки країн Європи, які сприйняли й активно впроваджували в життя протягом всієї епохи Відродження багато чого з давньогрецької культурної спадщини.

У фундаментальній двотомній історичній праці “Greek Athletics” (Greek Athletics, 1997), підготовленій колективом грецьких фахівців і виданій міністерством культури і генеральним секретаріатом спорту Греції, переконливо показано, що інтерес до Олімпійських ігор як до яскравої і самобутньої частини культури греків не згасав у грецьких поселеннях ні в часи Візантійської імперії, ні за часів османського панування. Ідеали епохи Відродження були жваво сприйняті греками, що знайшло відображення в різних сферах діяльності, в тому числі в освіті, фізичному вихованні та спорті.

У XVI–XVII ст. спортивні змагання, подібні до класичних давньогрецьких, проводилися в місцях проживання греків, однак мали локальний характер і Олімпійськими іграми не називалися.



Поштові конверти середини XIX ст., що відображають інтерес греків до Олімпійських ігор Стародавньої Греції



Евангеліс Цаппас – багатий землевласник грецького походження, який доклав чимало зусиль для відродження Олімпійських ігор. Він спонсорував проведення Олімпійських ігор 1859, 1870 і 1875 рр., що передували створенню Міжнародного олімпійського комітету

Олімпійських ігор на честь античних богів. Такі ігри проводилися в період з 1807 по 1814 рр. У 1829 р. ігри, подібні до олімпійських, було проведено й у військовому таборі Мегари. Учасники змагалися в стрільбі, бігу та стрибках (Greek Athletics, 1997).

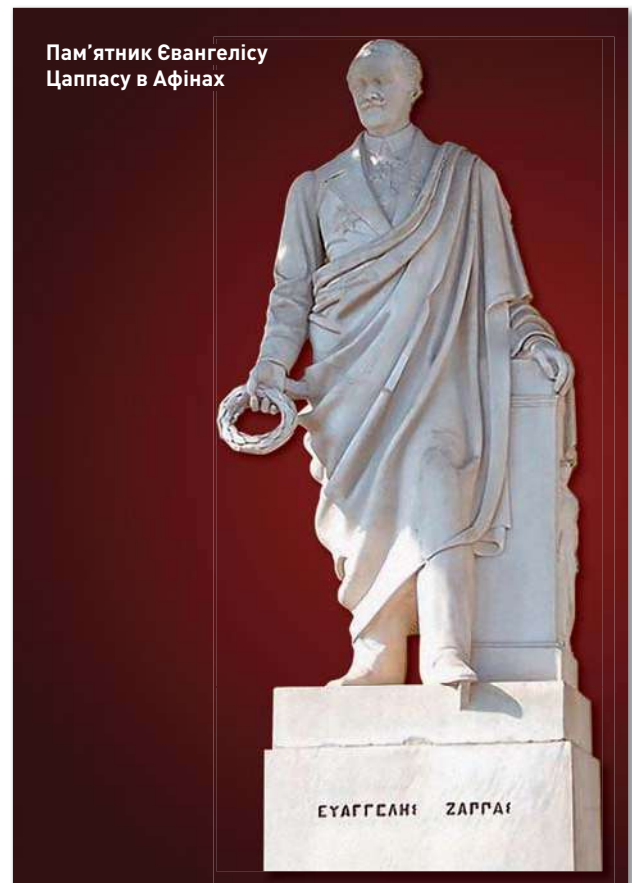
Ідея відродження Олімпійських ігор набула особливого звучання після набуття Грецією незалежності. Наприклад, видатний журналіст і ора-

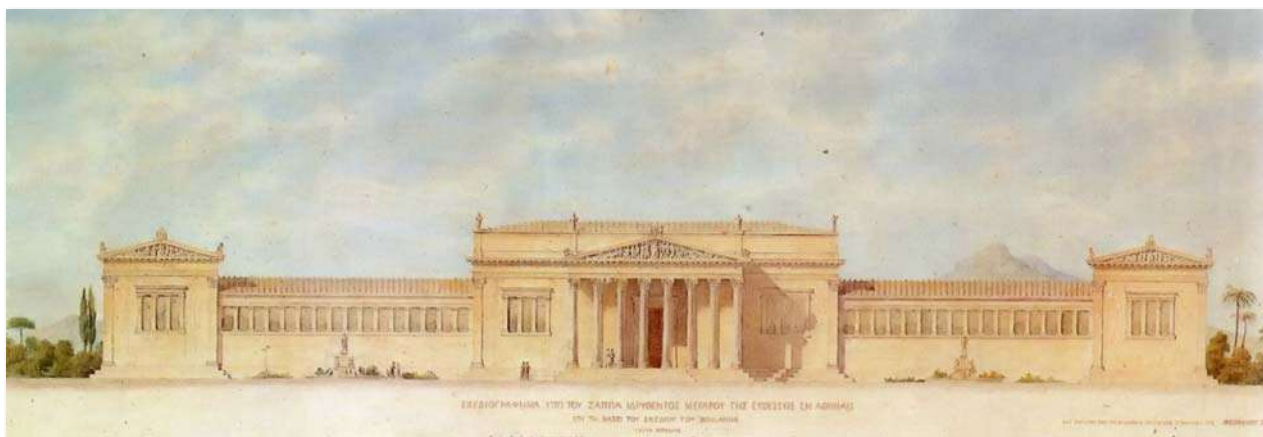
Християнська церква асоціювала Олімпійські ігри з оголеними тілами, вважала їх гріховним заняттям і через це радикально вплинула на атлетичні змагання, які стали проводити з нагоди великих церковних свят і на честь ортодоксальних святих – Георгія та ін.

Однак у побуті греків широко використовувалися слова, пов'язані з давньогрецькими змаганнями, – стадіон, стадій, агон тощо. Не було усунуто й поняття про Олімпійські ігри. Наприклад, у 1794 р. один із грецьких священників Грігоріос Поліурісетіс стверджував, що "Олімпійські ігри проводяться в Греції і сьогодні. У моєму селі після священної трапези в день пам'яті Святого Георгія організовується забіг на один стадій, у якому беруть участь більшість жителів" (Gray, Varnsu, 1990).

Після падіння Венеціанської республіки в 1797 р. деякі іонічні острови опинилися під впливом Франції, в якій вирували сильні революційні настрої. Революційно налаштовані греки організували на іонічному острові Кефалонія інститут грецьких яковінців, які вийшли з ініціативою відродження

Пам'ятник Євангелісу Цаппасу в Афінах





Цаппейон – будинок Цаппасів в Афінах, де проводилися олімпійські змагання з фехтування

тор Пананотіс Сутсос неодноразово в період з 1833 по 1842 рр. порушував перед урядом питання про проголошення 25 березня святковим днем і днем проведення Олімпійських ігор. У ці ж роки організовувалися окремі змагання, подібні до Олімпійських ігор. У 1835 р. Ігри було проведено в Афінах, в 1838 р. – у Піргосі.

Однак провести повномасштабні ігри за допомогою уряду Греції вдалося лише патріоту Греції багатому землевласникові, який проживав у Румунії, Євангелісу Цаппасу (1800–1865). У 1856 р. він звернувся до короля Греції Оттона I з листом, у якому запропонував відродити Олімпійські ігри як важливу складову грецької культури. Спочатку король скептично поставився до цієї ідеї. Однак Цаппас власним коштом створив фонд для проведення ігор і побудував великий спортивний зал. Його наполегливість було винагороджено, і в 1859 р. в Афінах відбулися перші ігри, що отримали назву “Панеллінська Олімпіада”.

Програма перших ігор Цаппаса включала біг на один і два стадії, метання диска, метання списа на дальність і в ціль, стрибки, боротьбу, кінні змагання, лазіння по канату, командне перетягування каната. У змаганнях брали участь також греки з Малої Азії, Єгипту та Кіпру. Нагороджував переможців оливковими вінками і грошовими призами сам король Греції Оттон I.

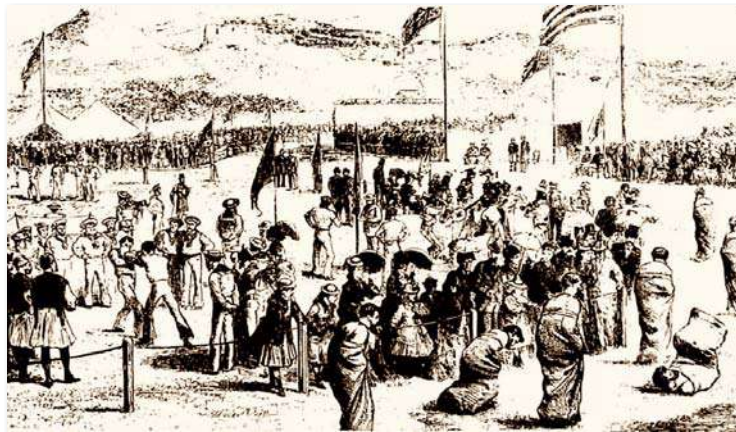
Після успішного проведення цих ігор Цаппас став виношувати ідею їх перетворення на регулярні і міжнародні, покликани сприяти об’єднанню народів Європи. Але підготовлені Цаппасом ігри 1863 р. провести не вдалося у зв’язку зі смертю короля, а в 1865 р. помер Цаппас. Однак його ідеї, його прагнення зробити ігри міжнародними, що сприяють об’єднанню не тільки греків, а й інших народів

Європи, пустили глибоке коріння. Ігри Цаппаса проводилися в Афінах ще чотири рази – в 1870, 1875, 1877 і 1889 рр. (Joachim, 1997).

У програмах ігор Цаппаса відбувалися зміни. З’явилися змагання зі стрибків із жердиною, лазіння по жердині, потрійний стрибок, кидання каменів, гімнастичні вправи на паралельних брусах, підняття важких предметів однією і двома руками, стрибки у висоту з розбігу тощо.

Грецькі фахівці переконані в тому, що вплив яскравих представників Греції, таких як Цаппас, Сутсос, Вікелас, Фокіанос і деяких інших на відродження великого духу Олімпії і Олімпійських ігор не оцінений повною мірою.

Вони віддають належне П’єру де Кубертену, однак глибоко переконані в тому, що сама ідея відродження Олімпійських ігор, не кажучи вже про проведення Ігор I Олімпіади 1896 р. в Афінах, не отримала б такого яскравого втілення без видатних заслуг представників батьківщини Олімпійських ігор (Greek Athletics, 1997; Kardasis, 2006).



Олімпійські ігри в Афінах в 1877 р. Робота Р. Дюранда. 1877 р.

Король Греції
Оттон I



Романтичний портрет короля Греції Оттона I на тлі грецьких руїн у національному костюмі

Ці делікатно висловлені греками претензії слід вважати абсолютно об'єктивними. Необхідною є значно більша всебічна оцінка історії відродження Олімпійських ігор і ролі тих безкорисливих ентузіастів, які витратили багато років на відродження цієї дивовижної частини історії давньогрецької цивілізації.

Сьогодні завдяки працям низки істориків стали добре відомими заслуги багатьох людей, які прагнули відродження Олімпійських ігор і, особливо, Вільяма

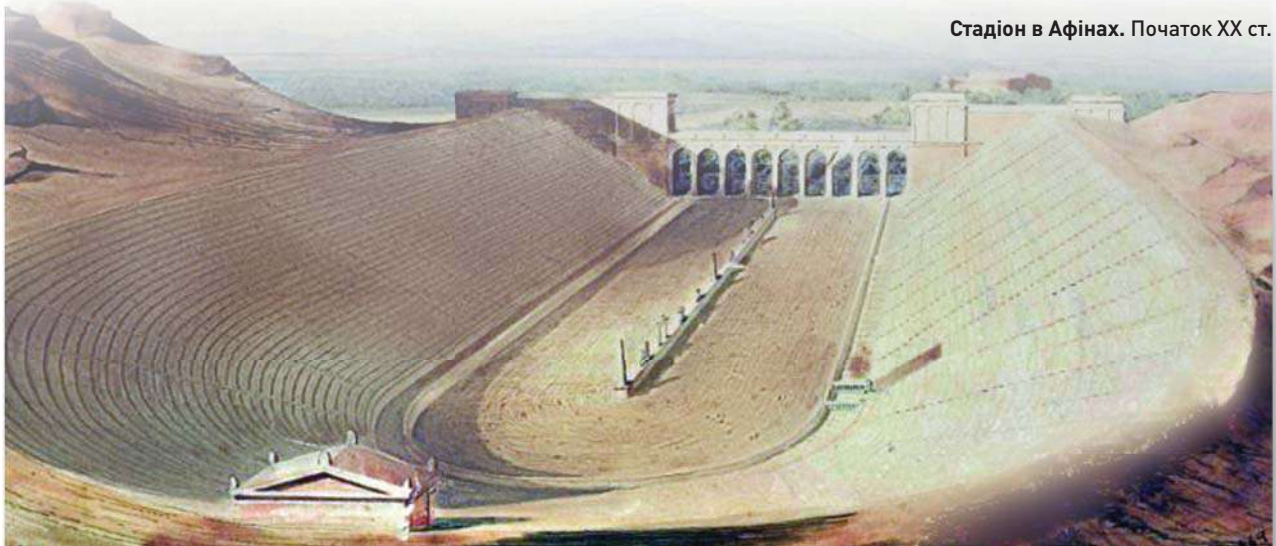


Обкладинка каталогу виставки на Олімпійських іграх Цаппаса. 1888 р.

Брукса і Євангеліса Цаппаса. Кубертен в "Олімпійських мемуарах" згадує, що в Греції, на відміну від Франції, ідея проведення Олімпійських ігор була сприйнята з великим ентузіазмом. Однак він зазначає, що це стало можливим завдяки багаторічній діяльності інтелектуалів Греції. Саме ця діяльність створила середовище, яке дозволило успішно реалізувати ідею проведення ігор 1896 р. в Афінах. Ці ігри в Греції сприймалися як природне продовження ігор, що проводяться Цаппасом і його послідовниками.

Недооцінка або замовчування заслуг греків у справі відродження Олімпійських ігор з боку П'єра де Кубертена болісно сприймалася в Греції. У зв'язку з цим стає зрозумілою та неувага до Кубертена і його діяльності, яка мала місце під час проведення Ігор I Олімпіади в Афінах, що найбільш яскраво проявилася в повному ігноруванні його заслуг представниками грецької преси.

Стадіон в Афінах. Початок XX ст.



Розділ 19

Відродження Олімпійських ігор

Підготовка до відродження Олімпійських ігор

За словами П'єра де Кубертена, кампанія з відродження Олімпійських ігор почалася 30 серпня 1887 р. після опублікування статті, в якій він звернув увагу французів на необхідність більш різнобічної фізичної підготовки дітей у школах і оголосив про створення Ліги фізичного виховання. У 1888 р. Кубертен видав книгу "Виховання в Англії", а через рік – "Англійське виховання у Франції", в яких ділився своїми задумами.

На засіданні комітету із впровадження фізичних вправ, створеного при міністерстві освіти Франції 1 липня 1888 р., Кубертен виклав основні принципи

ідеї відродження Олімпійських ігор. Ця ідея отримала схвалення, але не більше, оскільки роль комітету полягала по суті тільки в створенні основ Олімпійського руху.

Прагнення відродити Олімпійські ігри у Кубертена ще більше зміцнилося після відвідин ним у 1889 р. Олімпії. Жодна інформація, отримана до цього з літературних джерел або завдяки знайомству з пам'ятками стародавньої Греції в Луврі та інших музеях світу, не могла зрівнятися, як зазначав Кубертен, з тим величезним враженням, яке справили на нього руїни античної Олімпії (Кубертен, 1997).



Відродженню сучасних Олімпійських ігор світ зобов'язаний перш за все енергії й наполегливості історика, літератора, педагога і соціолога барона П'єра де Кубертена



П'єр де Кубертен під час їзди на триколісному моторизованому велосипеді (трициклі) – одному з технічних винаходів свого часу



Досвідчений фехтувальник П'єр де Кубертен під час поєдинку (від правої). П'єр де Кубертен написав підручник "Фехтування на конях"

У роботі "Кампанія, що тривала 21 рік" (1909) Кубертен так описує свою ідею: "Ніщо в древній історії не будило в мені стільки думок, скільки пробудило Олімпія. Це казкове місто, де колись творилася істинно людська за змістом і матеріальна за своєю формою справа, облагороджена і звеличена поняттям батьківщини, яка мала в цьому історичному місці щось на кшталт джерела життєвих сил. Це місто раз по раз виникало в моїй юнацькій уяві зі своїми колонадами і портиками. І задовго до того, як із думок про ці руїни у мене виникла ідея відродження Олімпійських ігор, я мріяв про відновлення руїн самого міста в його колишніх розмірах і обрисах. Німеччина знайшла руїни Олімпії; чому б, подумав я, Франції не відновити її колишню славу? До цього проекту не менш блискучого, але більш практичного і плідного відродження самих Олімпійських ігор вже недалеко; настав час спортивного інтернаціоналізму, покликано зіграти свою роль у всьому світі".

Деякі вчені, які глибоко і всебічно вивчали розвиток спорту в XIX ст. і історичне коріння олімпійського руху сучасності, розглядають причини, що спонукали П'єра де Кубертена виступити з ідеєю відродження Олімпійських ігор. Ці дослідники критично ставляться до того, що ідею відродження Олімпійських ігор і практичну діяльність з її реалізації Кубертен висвітлював виключно як власні ініціативи.

Справді, в "Олімпійських мемуарах" П'єр де Кубертен діяльність із відродження Олімпійських ігор представляв як "мою кампанію", а аудиторію, яка вислуховувала його пропозиції, як нездатну "усвідомити мою ідею і відокремити сутність олімпізму від його древніх форм" (Кубертен, 1997).

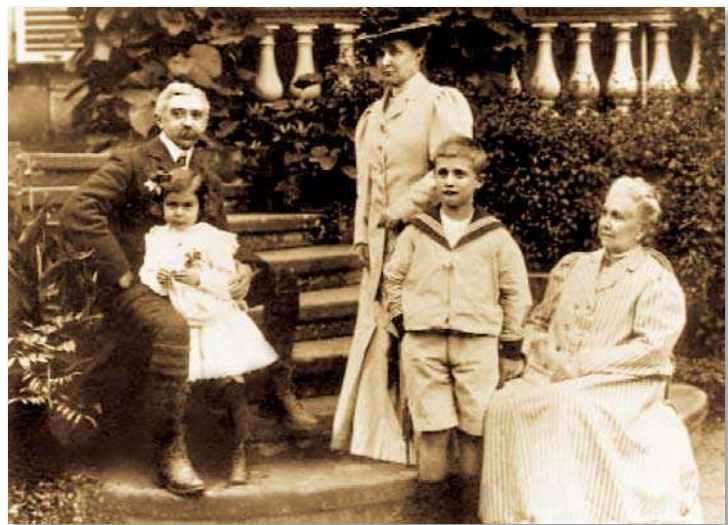
Американський історик Девід Юнг (Young, 1996), який детально вивчав діяльність і роль різних людей у відродженні Олімпійських ігор, свідчить, що ідея їх відродження на дав-

ньогрецький зразок і проведення таких Ігор в Афінах раз на чотири роки як великого міжнародного заходу належить не Кубертену, а англійцю Вільяму Бруксу, який не лише висловив цю ідею восени 1880 р., а й здійснив конкретні заходи для її реалізації.

Ініціативу В. Брукса в 1881–1883 рр. активно підтримали як грецька преса, так і повірений у справах Греції в Лондоні Дж. Геннадіус.

Вільям Брукс також високо оцінював і підтримував організовану Євангелісом Цаппасом у період з 1859 по 1889 рр. Панеллінську Олімпіаду, ініціатива проведення якої відповідно до давньогрецьких традицій була гаряче підтримана і королем Греції Оттоном I (1859).

Ініціатива створення Олімпійського товариства Венлока, глибокі знання давньогрецької історії та літератури привели В. Брукса до великого листування з патріотично налаштованими греками, які близько до серця сприйняли ідею відродження Олімпійських ігор.



П'єр де Кубертен з дружиною Марі, дочкою Рене, сином Жаком і тещею в маєтку родини Ротан – батьків дружини. Приблизно 1907 р.



Пам'ятна табличка, на якій написано, що цей дуб посадив у жовтні 1890 р. П'єр де Кубертен, який згодом, у 1896 р., став президентом Міжнародного олімпійського комітету

Як вже зазначалося, в 1890 р. П'єр де Кубертен був почесним гостем на Венлокських іграх, які відбувалися на запрошення Вільяма Брукса. І ці ігри справили на нього величезне враження, яке набуло втілення в його захопленій статті "Олімпійські ігри в Мач Венлоку: сторінка в історії спорту", опублікованій у "Ле Ревю Атлантик".

До цих відвідин Венлокських ігор Брукс і Кубертен активно листувалися, обмінювалися матеріалами, які стосуються фізичного виховання. Вільям Брукс намагався зацікавити П'єра де Кубертена і Олімпійськими іграми, однак, на думку Девіда Юнга [252], підтверджену змістом згаданого листування, тоді ця тема не викликала інтересу в Кубертена. Непряме підтвердження такої точки зору знаходимо в публікаціях Кубертена, що датовані 1888–1889 рр. Вони присвячені винятково проблемам виховання (в тому числі фізичного), але в цих публікаціях відсутня будь-яка інформація про Олімпійські ігри.

У той же час слід зазначити, що після відвідування Мач Венлока Кубертен перейнявся ідеєю Брукса відродити Олімпійські ігри як міжнародні, оцінив їх перспективи, однак ревниво ставився до пропозиції проводити такі ігри лише в Греції. Це, мабуть, послужило приводом і до замовчування П. де Кубертенем Панеллінських олімпіад, проведених в Афінах Є. Цаппасом, а потім – його послідовниками з Панеллінського гімнастичного товариства в період з 1859 по 1893 рр.

Не можна не звертати уваги і на той факт, що Вільям Брукс дуже болісно реагував на публікації, в яких П'єр де Кубертен представлявся як єдиний ініціатор відродження Олімпійських ігор, вважаючи такі твердження односторонніми і несправедливими (Joung, 1987).

Зазначимо, що Брукс і Кубертен особливо активно спілкувалися один з одним в 1889 і 1890 рр. Вільям Брукс, якому на той час було вже 80 років, протягом понад 40 років наполегливо вивчав історію Олімпійських ігор Стародавньої Греції, а також розробив і практично реалізував у Мач Венлоку ідею відродження Олімпійських ігор у принципово нових історичних умовах. Програма, церемонії та ритуали Венлокських ігор постійно вдосконалювалися, демонструючи спадкоємність давньогрецьких і сучасних ігор. Протягом багатьох років Брукс активно популяризував у Великій Британії ідею олімпізму, був активним пропагандистом проведення Олімпійських ігор у Греції як міжнародних. Кубертен же в ті роки був молодою людиною (у віці 26–27 років), яка ще не мала ні достатнього практичного досвіду, ні, як свідчать документи, знань про давньогрецьку цивілізацію і Олімпійські ігри Стародавньої Греції. Брукс з ентузіазмом передав Кубертену свої знання і досвід, ідеї та практичні напрацювання, надав всебічну підтримку діяльності установчого конгресу 1894 р. зі створення Міжнародного олімпійського комітету і відродження Олімпійських ігор. З урахуванням всього цього Вільям Брукс був вправі розраховувати на більш значущу оцінку своєї діяльності.

У зв'язку з викладеним стає зрозумілим і певною мірою несподіване для багатьох згадане нами висловлювання сьомого президента МОК Хуана Антоніо Самаранча, який у 1994 р. назвав Брукса "справжнім засновником сучасних Олімпійських ігор".

Сьогодні, коли накопичився величезний історичний матеріал, що стосується розвитку олімпійсь-



Бюст П'єра де Кубертена у Баден-Бадені

кого руху сучасності, було б справедливим гідно оцінити заслуги багатьох людей у відродженні Олімпійських ігор, а імена Вільяма Брукса і Євангеліса Цаппаса поставити в один ряд з ім'ям П'єра де Кубертена – як людей, без плідної діяльності яких доля Олімпійських ігор сучасності була б поза сумнівом іншою.

Практичні заходи щодо реалізації цієї ідеї міжнародних Олімпійських ігор були зроблені навесні 1893 р.

За кілька років до цього Кубертен вирішив залучити видатних спортивних діячів з різних країн світу, щоб з самого початку надати олімпійському руху міжнародний характер. З цією метою він веде велике листування з фахівцями різних країн, організовує низку міжнародних змагань з різних видів спорту, здійснює ділові поїздки до США і Великої Британії. У 1889 р. Кубертен як учасник науково-практичної конференції з фізичного тренування вперше відвідав США. У 1890 р. він організував у Парижі Міжнародний науковий конгрес аналогічного змісту. Нотатки про цей конгрес підвищили популярність Кубертена і дозволили йому налагодити тісний зв'язок зі спортивними організаціями Англії та Північної Америки.

У цей же час створюється Союз спортивних товариств Франції, першим генеральним секретарем якого був обраний П'єр де Кубертен. У 1892 р. на асамблеї цього Союзу, що проходила у великому залі університету Сорбонни, відбулася історична дискусія про спорт. Кубертен виступив із доповіддю "Фізичні вправи в сучасному світі". Це був по суті його перший крок до інтернаціоналізації спорту, перша публічна пропозиція про відродження Олімпійських ігор. У заключній частині доповіді він сказав: "Є люди, які кажуть про припинення війни. Ті, хто вважає цих людей мрійниками, не мають рації. Є й інші, які говорять про прогресивне скорочення шансів на її виникнення, та я не бачу в цьому утопії. Зрозуміло, що телеграф, залізниця, телефон, проведені наукові конгреси і виставки зробили для світу більше, ніж всі договори і дипломатичні угоди. І я думаю, що спорт зробить ще більше. Ті, хто бачив, як 30 000 осіб прямують, незважаючи на дощ, на футбольний матч, знають, що я не перебільшую. Давайте експортувати наших бігунів і наших фехтувальників: це буде вільна торгівля майбутнього. Коли цей день прийде, увійде в звичаї старої Європи, прогрес у питанні миру отримає потужний, новий імпульс... Все це приведе нас до того, що ми називаємо другою частиною нашої програми. Я сподіваюся, що ви будете допомагати нам у майбутньому так само, як допомогли і в минулому, щоб здійснити цей новий проект. Я маю на увазі, що відповідно до сучасного життя ми відродимо великий і прекрасний інститут – Олімпійські ігри".



Лекційний зал Сорбонни

На пропозицію Кубертена Союз французьких атлетичних товариств мав намір скликати в Парижі в 1894 р. міжнародний конгрес, який вирішив би два головні питання: точно визначив поняття аматорського спорту і підготував проведення Олімпійських ігор. Ідея скликання такого конгресу набула підтримки в політичних колах. Ректор Сорбонни надав територію університету для підготовки і проведення цього конгресу.

Відвідування США та Великої Британії дозволило П'єру де Кубертену знайти активних прихильників відродження Олімпійських ігор в особі Вільяма Слоена – професора політичних наук у Принстоні, що мав великий авторитет в університетських колах, які керували розвитком спорту в США, а також Чарльза Герберта з Великої Британії – переможця багатьох великих змагань 1870-х років з бігу і веслування, а надалі видатного організатора спорту, поборника олімпійської ідеї і створення міжнародних федерацій.

Слоен, за твердженнями Кубертена, дуже багато зробив для поширення ідеї відродження Олімпійських ігор в університетах США. У першому бюлетені МОК, виданому в Парижі в 1894 р., Кубертен писав: "Восени 1893 року я повернувся із США...



Лицьова сторона пам'ятної медалі Міжнародного атлетичного конгресу 1894 р.

В Чикаго побував у чудовому спортивному клубі, в Сан-Франциско – в Олімпійському клубі. Мене також приймали у всіх університетах, і ніде ідея відродження Олімпійських ігор не сприймалася з таким ентузіазмом, як тут. Особливий інтерес проявляв Вільям Слоен, який влаштував обід в Університетському клубі Нью-Йорка. Присутні на обіді дуже зацікавлені поставилися до ідей спорту і історії...”

Йдучи до своєї мети, Кубертен активно займався і повсякденними практичними справами. У жовтні 1892 р. він запросив до Франції команду англійських веслувальників (англійці на той час були першими в цьому виді спорту). Потім Кубертен приступив до підготовки французьких спортсменів до веслувальної регати в англійському Хенлі (1893). У Франції тоді існувало три окремих товариства, що займалися веслувальним спортом. Виникло багато організаційних питань: кого запросити до збірної команди, хто буде оплачувати витрати, які витрати підлягають оплаті, хто є “аматором”. У статутах двох із трьох згаданих французьких товариств дозволялося отримувати грошові призи. Але Кубертену довелося докласти чимало зусиль, щоб переконати французів прийняти англійські правила, що забороняли отримання грошових призів, оскільки веслування у Великій Британії було спортом, яким займалися більш забезпечені верстви суспільства. Виникло і таке питання: чи приймуть у туманному Альбіоні всю французьку команду? Адже британці не допускали до змагань не тільки тих, хто отримував грошові призи, а й тих, хто був вихідцем із робочого середовища. Завдяки зусиллям Кубертена британці поступилися в цьому питанні, щоб не ускладнювати майбутні британсько-французькі спортивні зв'язки.

Протягом 1890–1892 рр. Кубертен і його сподвижники активно займалися впровадженням фізичного виховання у французьких школах.

У період з 1891 по 1894 рр. на основі сформованого британсько-американо-французького співробітництва Кубертен розширив спортивний обмін і продовжував інтенсивно пропагувати ідеї відродження Олімпійських ігор. Він невпинно проводив безліч зустрічей. Перед однією з таких зустрічей, що відбулася в січні 1894 р. за кілька місяців до установчого конгресу в Парижі, Кубертен розіслав циркуляр, у якому говорилося: “Перш за все нам необхідно зберегти в спорті принципи благородства і лицарства, що панували в ньому раніше, з тим, щоб він продовжував відігравати важливу роль у вихованні людей нашого часу, як це було в Стародавній Греції. Недосконалість людської природи завжди прагнула перетворити олімпійського спортсмена на оплачуваного глadiatora. Однак ці два підходи несумісні. Нам слід вибирати... Реформа необхідна, і нам слід обговорити її, перш ніж ухвалити. Є компроміси і протиріччя в аматорських правилах, які

належить розглянути цьому конгресу. І останнє запитання порядку денного: прохання санкціонувати, якщо не реалізувати, хоча б підготовку міжнародної угоди з відродження Олімпійських ігор у сучасних умовах, щоб кожні чотири роки представники спорту всього світу збиралися разом і щоб дух міжнародної ввічливості був досягнутий завдяки лицарським і мирним поєдинкам” (Gorissen, 1990; Coubertin, 2000).

Як зазначає американський історик Дж. Лукас (Lucas, 1987), після асамблеї Союзу спортивних товариств Франції в 1892 р. Кубертен остаточно переконався в необхідності розвитку олімпійської ідеї не в національному, а в міжнародному масштабі. За допомогою англійського та американського атлетичних союзів він створює Комітет з підготовки до скликання установчого конгресу.

У 1890-ті роки Кубертен близько зійшовся з домініканським священиком Анрі Мартіном Дідомом, який очолював домініканський коледж у Парижі. В цьому коледжі вони спільно випробовували різні спортивні програми. Над входом до коледжу можна було прочитати вислів “Швидше. Вище. Сильніше!”. У книзі “Моральний вплив атлетичного спорту” (1897) Кубертен поміняв порядок слів “Сильніше” і “Вище”.

Процесу відродження Олімпійських ігор і створення Міжнародного олімпійського комітету сприяла низка факторів, серед яких слід назвати бурхливий розвиток зв'язку і транспорту, що полегшили обмін матеріальними і духовними цінностями між народами, проведення всесвітніх



Пам'ятник П'єру де Кубертену в Лозанні (Швейцарія)

промислових і торгових ярмарок, конференцій, виникнення міжнародних організацій, враховуючи спортивні.

П'єр де Кубертен розумів, що на початку 1890-х років у світі з'явилися об'єктивні передумови, що сприяють відродженню Олімпійських ігор.

“XIX століття було свідком того, що всюди пробуджується інтерес до фізичних вправ: на початку століття – в Німеччині, Швеції, у 50-х роках – в Англії, наприкінці століття – в США і Франції. У той же час великі відкриття – залізна дорога і телеграф – скоротили відстані, і люди почали жити по-новому; раси проникли одна в іншу, краще пізнали одна одну, і кожній із них захотілося порівняти себе з іншими”, – писав Кубертен у праці “Олімпійські ігри. 776 р. до н. е. – 1896 р.”

Конгрес відродження Олімпійських ігор у Парижі і створення Міжнародного олімпійського комітету

Наприкінці 1893 – на початку 1894 рр. П'єр де Кубертен організував широку кампанію із залучення представників різних спортивних організацій до роботи установчого конгресу відродження Олімпійських ігор.

У листах-запрошеннях він писав: “Йдеться насамперед про те, щоб зберегти витончений і шляхетний характер спорту, яким він вирізнявся в минулому, щоб й у вихованні сучасних поколінь він міг відігравати ту дивовижну роль, яку йому відводили грецькі вчителі. Людська недосконалість з незапам'ятних часів прагне перетворити олімпійського атлета на циркового борця. Необхідно розрізнити двояке, несумісне за своїм виявом поняття спорту. Прагнучи захистити себе від духу діяцтва і професійного спорту, спортсмени-аматори створили в більшості країн складне законодавство, повне компромісів і застережень. При цьому нерідко підкреслюється буква, а не дух закону. Отже, потрібна реформа, яку необхідно обговорити, перш ніж ухвалити рішення. Проект, згаданий в останньому розділі програми конгресу, який став би успішним підсумком міжнародного співробітництва, ще не існує, але перебуває на стадії підготовки. Відродження Олімпійських ігор на принципах і умовах, які відповідали б запитам сучасного суспільства, зробить можливою зустріч представників усіх народів світу кожні чотири роки. Ми сподіваємося, що ці миро-

любні та шляхетні змагання будуть кращим проявом духу інтернаціоналізму” (Coubertin, 2000).

Однак особливого успіху ці запрошення не мали. Спортивні організації Німеччини, Швейцарії та Нідерландів взагалі проігнорували заклик де Кубертена, а з низки інших країн були отримані негативні відповіді.

Тоді де Кубертен і його прихильники спрямували свої зусилля на те, щоб забезпечити конгресу політичну підтримку. Вони провели переговори з дипломатичними представництвами різних держав, акредитованими в Парижі, і таким чином зав'язали контакти з політичними і громадськими діячами цих країн. У результаті стати почесними членами президії конгресу отримали можливість видатні діячі різних країн – Греції, Швеції, Норвегії, Росії, Великої Британії, Німеччини тощо. Ця обставина змінила ставлення до конгресу і з боку спортивних організацій, багато з яких вирішили направити своїх представників на нього.

16 червня 1894 р. у Парижі у великій залі університету Сорбонни зібралося близько двох тисяч чоловік. У запрошеннях зазначалося: “Конгрес відродження Олімпійських ігор”. Були присутні 79 делегатів від 49 спортивних організацій 12 країн, враховуючи США, Італію, Іспанію, Францію, Грецію, Росію (Coubertin, 1894). П. де Кубертен виключно високо оцінював роль В. Слоена і Ч. Герберта в організації конгресу (Coubertin, 1979).

Відроджуючи Олімпійські ігри, де Кубертен багато почерпнув з історії організації та проведення давньогрецьких Ігор. Надихнувшись стародавніми звичаями, він детально продумав організацію і розробив процедуру проведення Олімпійських ігор, додавши елементи, які, на його думку, були необхідними для задоволення сподівань сучасного людства. Передусім, Ігри одержали інтернаціональний характер, до програми було включено змагання з більшої кількості видів спорту, передбачалася добровільна участь спортсменів-аматорів тощо (Coubertin, 1894).

Делегати конгресу працювали в двох секціях. У першій розглядалася проблема аматорства, причому в результаті дискусії перемогла точка зору де Кубертена, який завжди виступав проти перетворення спортсменів високої кваліфікації на циркових виконавців. Делегати цієї секції критикували принципи аристократичного спортивного аматорства в Англії.

На засіданнях другої секції обговорювалися концепції олімпізму. Дебати точилися в основному за тими пунктами, які окреслив де Кубертен в опублікованій напередодні конгресу статті “Відродження Олімпійських ігор”, в якій були чітко викладені принципи й ідеали олімпізму:

1. Як і давні фестивалі, сучасні Олімпійські ігри слід проводити кожні чотири роки.

2. Відроджені Ігри (на відміну від стародавніх олімпіад) будуть сучасними і міжнародними. У них увійдуть ті види спорту, які культивуються у XIX ст.

3. Ігри проводитимуться для дорослих.

4. Вводиться суворі визначення поняття “аматор”. Гроші будуть використовуватися тільки для організації ігор, будівництва споруд і проведення урочистостей.

5. Сучасні Олімпійські ігри мають бути “пересувними”, тобто проводитися в різних країнах.

У Хартії МОК, основному документі, ухваленому на конгресі, було зафіксовано таке:

1. В інтересах моралі міжнародний конгрес і окремі країни вважають за необхідне відродити на міжнародній основі Олімпійські ігри в сучасній формі, але з дотриманням стародавніх традицій.

2. До участі в Іграх слід запрошувати спортивні об'єднання всіх країн. Кожна країна може бути представлена лише своїми громадянами. Перед Олімпійськими іграми, які проводитимуться кожні чотири роки, окремі країни мають проводити відбіркові або попередні змагання, з тим щоб їх представляли лише кращі спортсмени.

3. У програму міжнародних Олімпійських ігор будуть включені такі види спорту: біг, стрибки, метання диска, важка атлетика, вітрильний спорт, плавання, веслування, ковзанярський спорт, фехтування, боротьба, бокс, кінний спорт, спортивна стрільба, гімнастика, велосипедний спорт.

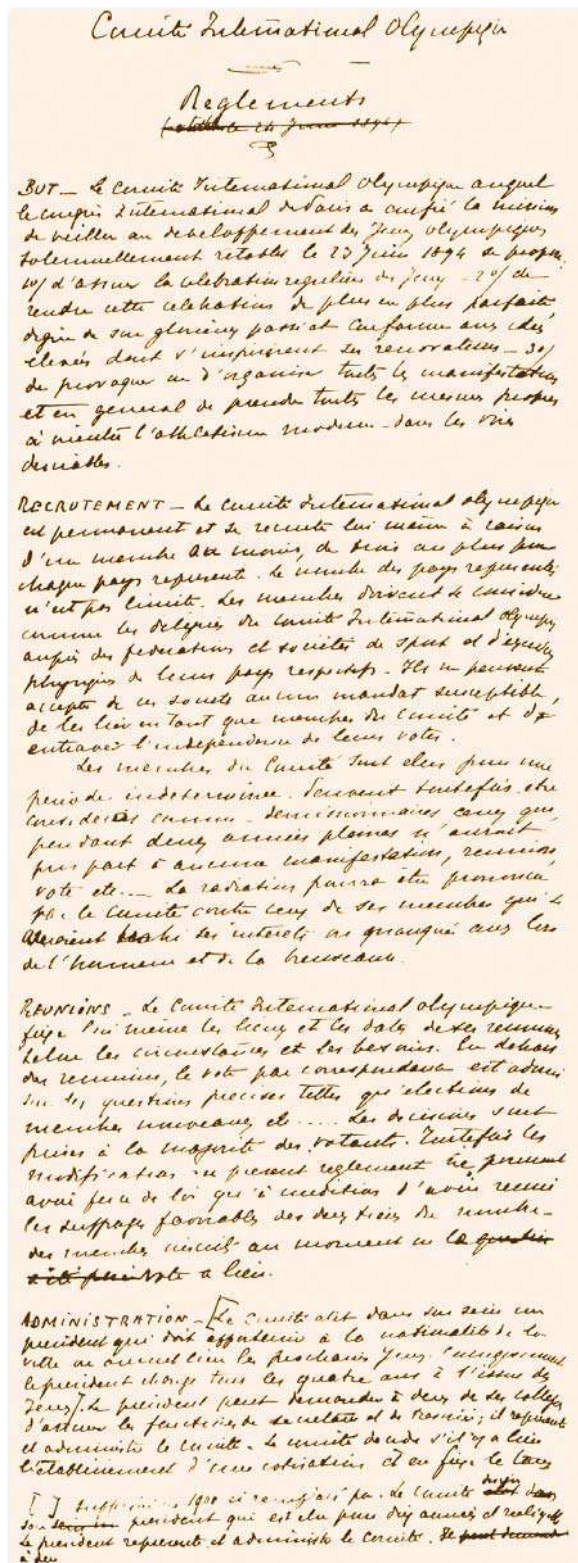
4. За винятком фехтування, у всіх інших видах спорту можуть брати участь лише аматори. Ті, для кого спорт є професією, не можуть брати участі в змаганнях. (У доданому до протоколу документі щодо “аматорства” зазначалося: “До змагань не допускаються ті, хто професійно займаються спортом, і ті, хто отримував у минулому або отримує зараз грошову винагороду за заняття спортом. Саме тому на Олімпійських іграх ніколи не можна призначати грошові призи, а можна вручати лише почесні нагороди”).

5. Комітет має право не допускати до участі в змаганнях тих, хто будь-коли виступав проти олімпійської ідеї або проти ідеї сучасних Олімпійських ігор.

6. Для легкоатлетів необхідно організувати головні змагання під назвою “п'ятиборство”.

Одним з найважливіших результатів роботи конгресу, безсумнівно, було створення Міжнародного олімпійського комітету, члени якого зобов'язувалися пропагувати принципи сучасного олімпізму і представляти МОК у своїх країнах.

Список членів першого складу МОК був підготовлений П'єром де Кубертеном. Ними стали: Ернест Калло (Франція), генерал Олексій Бутовський (Росія), капітан Віктор Балк (Швеція), про-



Фрагмент тексту, підготовленого П'єром де Кубертеном, у якому викладено основні принципи й ідеали олімпізму

фесор Вільям Слоен (США), юрист Іржі Гут (Богемія, Австро-Угорщина), Ференц Кемень (Угорщина, Австро-Угорщина), Чарлз Герберт і лорд Артур Емптілл (Великобританія), доктор Хосе Бенхамін Субіаур (Аргентина), Леонард Кафф (Нова Зеландія), граф Фердинандо Луккезі-Паллі і герцог Ріккардо д'Андрія Карафа (Італія), граф Максим де Бузі (Бельгія). Генеральним секретарем МОК був обраний барон П'єр де Кубертен (Франція), а президентом МОК – Дімітріос Вікелас (Греція).

Складаючи список кандидатів у члени МОК, де Кубертен дбав насамперед про те, щоб ця організація була насправді інтернаціональною. І не випадково перше слово в назві – “міжнародний”, а потім уже – “олімпійський”.

Багато з тих, хто став членом МОК, практичною діяльністю довели свою відданість ідеям міжнародного відродження Олімпійських ігор. Без допомоги друзів і соратників де Кубертену навряд чи вдалося б відродити Олімпійські ігри.

Одним з найближчих соратників П'єра де Кубертена був Ернест Калло, який очолював Союз гімнастичних товариств Франції, а з 1894 по 1909 рр. виконував функції скарбникого МОК. Давнім другом Кубертена був Ференц Кемень – редактор “Угорської педагогічної енциклопедії”, автор численних статей з проблем освіти і фізичного виховання. Віктор Балк у 1893 р. був обраний президентом Міжнародного союзу ковзанярів (у роботі конгресу він брав участь і як директор Центрального інституту гімнастики Стокгольма, і як президент Гімнастичного союзу Швеції). Щодо Олексія Бутовського, то, як видно, він встановив контакти з Кубертенем ще в 1892 р., коли вивчав досвід викладання гімнастичних і атлетичних дисциплін у навчальних закладах Швеції, Данії, Німеччини, Бельгії та Франції. У книзі “Тілесні вправи у Франції” О. Бутовський виклав цінну для російської громадськості, що цікавиться спортом, інформацію про зародження і розвиток шкільного спорту у Франції, почерпнуту з робіт де Кубертена і під час особистих зустрічей з ним.

Слід зазначити, що в перших офіційних бюлетенях МОК не було жодної інформації про Міжнародний олімпійський комітет як організацію. Єдиним виявленим документом є упорядкований і відредагований де Кубертенем текст про порядок діяльності МОК, який в подальшому в докладному викладі з'явився у версії статуту Міжнародного олімпійського комітету, датованій 1908 р.

Для розширення членства в МОК була розроблена своєрідна, але далеко не демократична система самопоповнення його складу, згідно з якою нові кандидати не делегуються своєю країною, а обираються самим Міжнародним олімпійським комітетом. Ця система зберігається в МОК досі.

DÉLÉGUÉS

- 1 Association des Instituteurs pour l'Education Physique de la Jeunesse.
MM. SOLLAS, Ingénieur, 17, avenue Parmentier. — FERRAT, Professeur de jeux scolaires, 109, boulevard Soub.
- 2 Union Véloçipédique de France.
MM. BOISSEL — PARIS. — le D^r MIRAET. — DEVAL — MOURAT, 68, avenue de la Grande-Armée.
- 3 Racing Club de France.
MM. MÈRE, GARDIER, 8, rue d'Argenteuil. — P. LÉVINE, 32, rue Douai.
- 4 Société de Sport de l'Île de Puteaux.
MM. ASPIRE TOFFAT, 20, place Vendôme. — JOUBERT, Ministre plénipotentiaire, 80 bis, rue de Valenciennes.
- 5 Polo Club de Paris.
MM. le Comte de La Roche-Foucauld, 47, rue de Valenciennes. — HÉRY BAELI-DEVAL, 53, rue François I^{er}.
- 6 Société d'Encouragement de l'Écrlime.
MM. H. DE VILLERIVE, 41 bis, boulevard de Latour-Maubourg. — Le Colonel DÉAT, 79, rue d'Anvers.
- 7 Société Panhellénique de Gymnastique d'Athènes.
M. D. BURLAS, 4, rue de Balgline.
- 8 Union des Yachts Français.
MM. MOREL-FATU, 8, rue du Général Foy. — GASTON FOURNIER, 14, rue Notre-Dame-de-Lorette. — le Comte de LAFRÈRE, 62, rue de Valenciennes. — DURA, 28, rue de la Trinité. — LOSTY, 45, rue Démosthène. — Le Vicomte de ROCHEREAU, 100, rue de l'Université.
- 9 Société de Gymnastique de Saint-Petersbourg.
M. ALEXIS LEBRON.
- 10 Federazione Ginnastica Italiana.
M. le Comte LIGUORI-PALLI, 4, rue Vercel.
- 11 Société Hippique Française.
MM. le Baron de TEIL DE HAVELY, 14 rue de Bezi. — Le Baron de CARAYON LA TOUR, 9, rue de Bezi.
- 12 Nederlandsche Voetbal en Athletiek Bond.
13 Stade Français.
MM. GABRY DE VAREMONT, 14, rue George-Sand (Auteuil). — L. H. SANDFORD, 7, rue Danport d'Uville.
- 14 Union Chrétienne de Jeunes Gens.
MM. BÉREGE — ANNOU, 14, rue de Tivoli.
- 15 Union Nationale des Sociétés de Tir.
MM. MÉRILLI, 30, avenue d'Égal. — LEXEMIAUX, 6, rue de Paris. — LÉFÈVRE, 22, rue des Batignolles. — LESNEVES, 56, boulevard Beaumarchais. — CHATELON, 6, rue Paradis.
- 16 Association des Sociétés de Gymnastique de la Seine.
M. H. BÉROUILLÉ, 3, rue des Provaires.
- 17 Union des Sociétés de Gymnastique de France.
MM. LUCIUS, 20, avenue Bel-Air. — SARRIGUY, 91, boulevard Malesherbes.
- 18 Amateur Athletic Association (Londres).
Victorian Amateur Athletic Association (Melbourne).
M. C. HERRERT, 10, John St (Adelphi) Londres.
- 19 National Cyclist's Union.
MM. N. E. CLARKE — H. LEYS. — J. BRITTON, 67, Deringhall St. Londres.
- 20 Irish Amateur Athletic Association (Dublin).
MM. D. D. BELGER. — J. T. MAHER.
- 21 Club Alpin Français.
MM. CHARLES DURIEU, 7, rue Greffoille. — PIERRE PEUSKER, 15, rue Siffroid.
- 22 Amiens-Cycle.
MM. CHESSE — LANT.
- 23 Svenska Gymnastik-forbundet (Stockholm).
MM. FRÉDÉRIC BERG, 73, avenue d'Antin. — SEEN DE DAERENBERG, École de gymnastique, Joinville-le-Pont.
- 24 Ligue Véloçipédique Belge.
MM. CARBONÉ — J. HANSEE.
- 25 Association Véloçipédique d'Amateurs.
MM. L. P. BÉREGE, 9, rue Boyer-Colliard. — RÈSE LACROIX, 108, boulevard Richard-Lenoir.
G. DE LAFFRÈRE, 62, rue Béhémer.
- 26 Decimal L. T. & B. Society.
MM. GASKETT JAMES, 48, rue de Valenciennes. — J.-H. LE COQ, 78, avenue Kléber.
- 27 Université d'Oviedo (Espagne).
MM. le Professeur ADOLFO GONZÁLES PONSADA. — Le Professeur ANICETO SELA.
- 28 Athletic and Running Club (Bruxelles).
M. ANTOINETTE ZANNE, 22, rue de l'Équerre, Bruxelles.
- 29 New-York Athletic Club.
M. le Professeur W.-M. SMOAK, Hôtel d'Orléans, rue Danton.
- 30 La « Jeune Epée ».
MM. JOSEPH BENAÏD, 29, rue de la Victoire. — SAITORS, 1, rue d'Edimbourg.
- 31 Stade Bordelais.
M. A. MARCOT, 3, rue de 29 Juillet.
- 32 Union sportive des Etudiants de Caen.
M. FEANY HENRI, 9, rue Ruyet Collard.
- 33 Fédération Belge des Sociétés de Courses à pied.
MM. KATTEL, Palais du Roi, Bruxelles. — CHARLES DERRICK, 45, rue du Marché, Bruxelles.
- 34 Association véloçipédique Internationale.
MM. J. SORBY. — G. BOON, 43, rue Vieille.
- 35 Wenlock Olympian Society.
- 36 Académie d'Armes.
MM. BOUCLAU, 350, rue Saint-Honoré. — Robert, 25, rue Serpente.
- 37 Polytechnic-Club (Londres).
M. le Comte O'CONNELL, 65, avenue du Bois de Boulogne.
- 38 Société d'Encouragement au Sport Nautique.
MM. G. FERRIER, 21, rue Malet. — P. BOURG, 5, rue Balbe.
- 39 Union Athlétique du 1^{er} Arrondissement.
MM. LOUIS GUILLEBERT, 194, rue de Rivoli. — LÉVEY.

Фрагмент програми конгресу 1894 р. зі списком делегатів

У результаті роботи першої секції конгресу було визначено поняття “аматорського спорту”, обґрунтовано його відмінності від професійного спорту. Відповідно до ухваленого на конгресі визначення, аматорами можуть вважатися ті спортсмени, які в результаті змагань не отримували нагород і грошових премій, які не змагалися з професіоналами і не працювали платними вчителями фізичної культури і спорту.

Однак головним рішенням конгресу виявився підсумок роботи його другої секції – постанова про відродження Олімпійських ігор. Було визначено програму Ігор I Олімпіади, місце їх проведення – Афіни. Ухвалено рішення провести Ігри II Олімпіади в 1900 р. у Парижі, а кожні наступні Ігри – з інтервалом у чотири роки в різних містах світу.

Відповідно до Хартії, ухваленої конгресом, на МОК поклалися такі завдання:

1. Забезпечення регулярного проведення Ігор.
2. Турбота про те, щоб Ігри були дедалі більш гідними їх славної історії та високих ідеалів.
3. Заохочення зростання кількості організацій, що сприяють проведенню змагань спортсменів-аматорів.

4. Керівництво аматорським спортивним рухом і сприяння поглибленню дружби між спортсменами.

Конгрес закінчився тріумфально. Під час заключного засідання 23 червня 1894 р. було виголошено багато промов, записи яких, на жаль, не збереглися.

Промова де Кубертена дійшла до нас у письмовому вигляді. Ось що він сказав: “Ми – представники міжнародного спорту, і ми одноставно проголосували за відродження ідеї, якій понад дві тисячі років. Ця ідея змушує частіше битися серця людей, стимулюючи найбільш шляхетні й життєві інстинкти... Деякі прихильники старої школи побивалися, що ми провели наше засідання в самому серці Сорбонни. Вони знали добре, що ми – бунтарі і що ми на наших засіданнях дійдемо до того, що зруйнуємо структуру їх застарілої філософії. Це правда, джентльмени! Ми – заколотники, і ось чому представники преси, які завжди підтримували шляхетні революції, зрозуміли нас і допомогли нам, за що я щиро дякую їм. Я прошу вибачення, джентльмени, за мою риторику і за те, що я здійняв вас до таких величних висот. Якщо я продовжуватиму, то шампанське може випаруватися, залишивши нудьгу. Тому я знову пропоную тост. Я піднімаю келих за олімпійську ідею, яка, подібно до променю всемогутнього сонця, пронизала імлу століть, щоб осяяти переддень ХХ століття радістю і сподіванням”.

На думку істориків спорту, МОК протягом перших років свого існування працював не дуже активно. Ось що писав про це П'єр де Кубертен в 1934 р. у листі американському історикові Біллу Генрі: “Важко собі уявити, як повільно створювався МОК. Він практично не вдавався до активних дій аж до початку ХХ століття. Його члени були друзями, які збиралися навколо мене з усією своєю байдужістю і приємними посмішками. Якщо судити за громадською думкою, то взагалі нічого не відбулося” (Coubertin, 2000). Далі Кубертен визнає, що в цей період розвиток олімпізму багато в чому був штучним.

Стабільність олімпійського руху та його авторитет у світовому співтоваристві значною мірою обумовлені тим, що на чолі МОК завжди стояли видатні

діячі, які вирізнялися гідною громадянською позицією, високими професійними та людськими якостями, загостреним почуттям відповідальності за долю олімпійського спорту. Тому історія олімпійського руху, його сучасний стан та перспективи подальшого розвитку не можуть розглядатися у відриві від рис особистості президентів МОК, їх поглядів і основних аспектів діяльності.

За 115-річну історію сучасного олімпійського руху (з 1894 р. до сьогодні) високої честі очолювати Міжнародний олімпійський комітет удостоювалися дев'ять осіб: Дімітріос Вікелас, П'єр де Кубертен, Анрі де Байє-Латур, Юханнес Зігфрід Едстрем, Ейвері Брендедж, Майкл Морріс Кілланін, Хуан Антоніо Самаранч, Жак Рогге, Томас Бах.

Діяльність президентів Міжнародного олімпійського комітету проходила в різних історичних, політичних, соціальних і економічних умовах. Нерідко керівникам МОК доводилося стикатися з неординарними і критичними ситуаціями як в олімпійському спорті і олімпійському русі, так і у світі в цілому.

Неоднаковими були і строки перебування президентів МОК на цій посаді: якщо Дімітріос Вікелас, наприклад, очолював Міжнародний олімпійський комітет лише два роки (1894–1896), то засновник сучасного олімпійського руху П'єр де Кубертен був президентом МОК протягом 29 років (1896–1925), Ейвері Брендедж – 20 років (1952–1972), 21 рік керував Міжнародним олімпійським комітетом Хуан Антоніо Самаранч (1980–2001).

Кожен з президентів МОК з причин, пов'язаних з походженням, освітою, поглядами, матеріальним становищем, підходами до олімпійського спорту і, природно, історичними подіями, по-різному будували свою діяльність на чолі Міжнародного олімпійського комітету і визначав її пріоритети.

Тому не випадково деякі історики і соціологи, які вивчають проблеми Олімпійських ігор та олімпійського руху сучасності, пропонують пов'язувати їх періодизацію з термінами діяльності президентів МОК.

Дуже важливо, щоб фахівці, що працюють у сфері фізичного виховання і спорту, та й широкі верстви громадськості отримали можливість повноцінно і об'єктивно ознайомитися з поглядами і діяльністю кожного з президентів Міжнародного олімпійського комітету – далеко не однозначними, часом суперечливими, але завжди сповненими щирого прагнення розвитку олімпійського спорту в усьому світі, зміцнення авторитету олімпійського руху та підвищення його ролі як важливого чинника суспільного життя і міжнародного співробітництва.

Частина IV



Розділ 20.
Гармонійне поєднання

Розділ 21.
Спорт у літературі

Розділ 22.
Спорт в архітектурі

Розділ 23.
Спорт у живопису
та графіці

Розділ 24.
Спорт у скульптурі
та декоративно-
ужитковому мистецтві

Розділ 25.
Спорт у музичному,
танцювальному та
кіномистецтві

Розділ 26.
Конкурси мистецтв у
програмах Ігор Олімпіад
(1912–1948)

Розділ 27.
Виставки мистецтв,
культурні програми,
фестивалі мистецтв
на Олімпійських іграх
(1952–2018)

Олімпійський спорт і його відображення в літературі та мистецтві різних часів

